

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL
SZERKESZTI
FÖLDES BÉLA

VI.

89. m

3x

VEZÉRELVEK

A KÖZGAZDASÁGTAN KÖRÉBŐL,
ÚJBÓL KIFEJTVE.

IRTA:

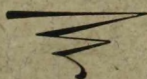
CAIRNES J. E.

MAGISTER ARTIUM, A LONDONI UNIVERSITY COLLEGE-EN
A KÖZGAZDASÁGTAN EMERITÁLT TANÁRA

FORDÍTOTTA:

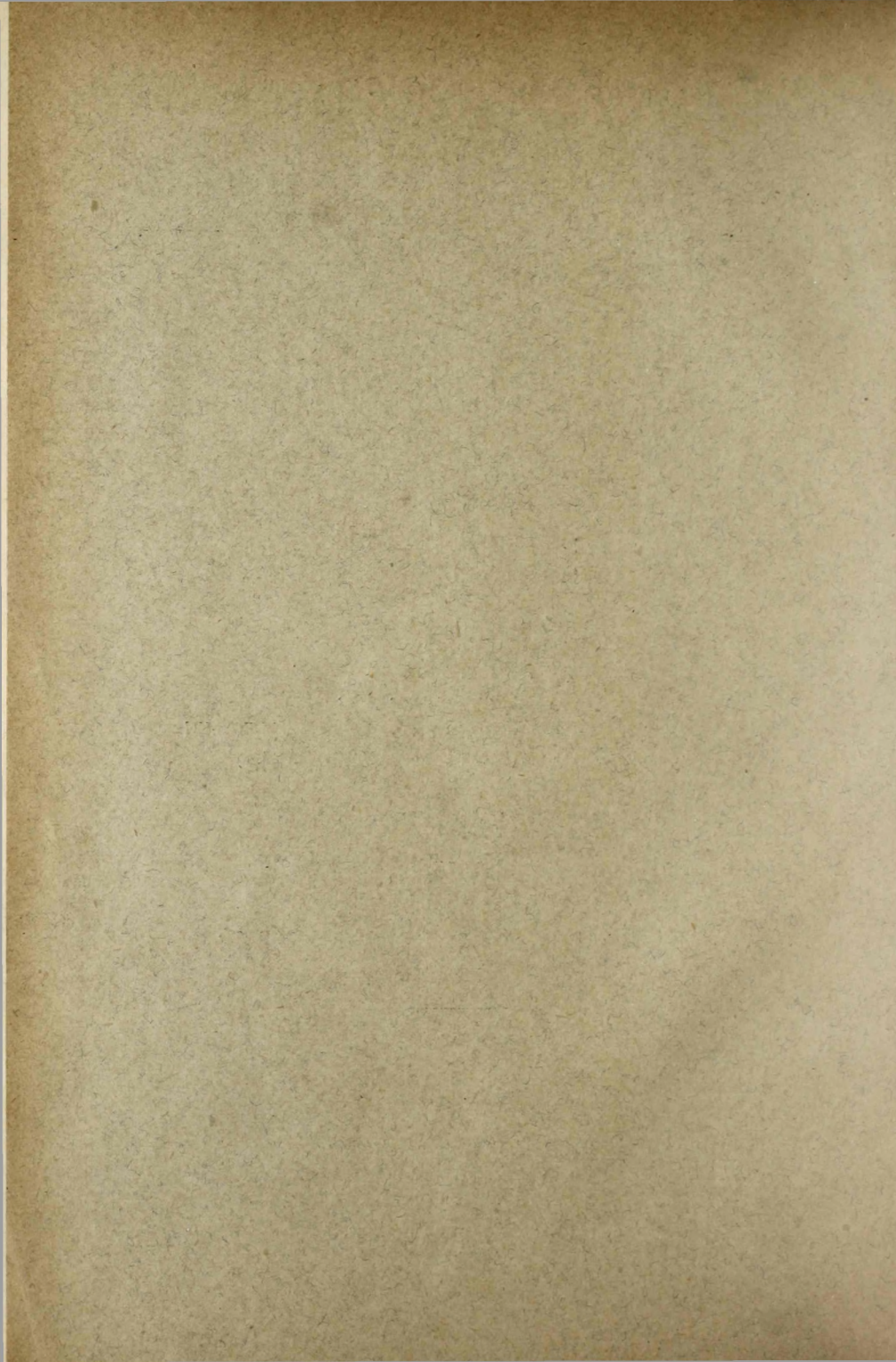
JÓNÁS JÁNOS

NYUG. FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLAI IGAZGATÓ

BUDAPEST
GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA.
IV., VERES PÁLNÉ-UTCZA 16.
1908.

Ára 5 korona.

VEZÉRELVEK
A KÖZGAZDASÁGTAN KÖRÉBŐL,
ÚJBÓL KIFEJTVE.

A NAP nyomdája Budapest.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI
FÖLDES BÉLA

VI.
VEZÉRELVEK A KÖZGAZDASÁGTAN KÖRÉBŐL,
ÚJBÓL KIFEJTVE

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

BUDAPEST
GRILL KÁROLY KÖNYVVYKIADÓ VÁLLALATA.
IV., VERES PÁLNÉ-UTCZA 16.
1908.

VEZÉRELVEK

A KÖZGAZDASÁGTAN KÖRÉBŐL,

ÚJBÓL KIFEJTVE.

ÍRTA:

CAIRNES J. E.

MAGISTER ARTIUM, A LONDONI UNIVERSITY COLLEGE-EN
A KÖZGAZDASÁGTAN EMERITÁLT TANÁRA

FORDITOTTA:

JÓNÁS JÁNOS

NYUG. FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLAI IGAZGATÓ

BUDAPEST

GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA.

IV., VERES PÁLNE-UTCZA 16.

1908.

162975

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM

I. RÉSZ.

ÉRTÉK.

I. Fejezet. Bevezetés	1
II. Fejezet. Kínálat és kereslet	11
III. Fejezet. Normális érték	30
IV. Fejezet. Piaci érték	82
V. Fejezet. Az érték némely leszámzatott törvényéről	100

II. RÉSZ.

MUNKA ÉS TŐKE.

I. Fejezet. A munkabér kulcsa	127
II. Fejezet. A jószágok kereslete. — A munkabérek és az árak	163
III. Fejezet. A munkásegyséletek I.	186
IV. Fejezet. A munkásegyséletek II.	212
V. Fejezet. Gyakorlati következtetések	230

III. RÉSZ.

A NEMZETKÖZI KERESKEDÉS.

I. Fejezet. Az egymáshoz mért költség tana	261
II. Fejezet. A nemzetközi kereskedés viszonya a munkabérek kulcsához	281
III. Fejezet. Nemzetközi értékek	301
IV. Fejezet. Szabadkereskedelem és vámvédelem	330
V. Fejezet. Némely kisebb fontosságú kérdésről	359

A SZERZŐ ELŐSZAVA

Noha az itt következő munka arra tesz kísérletet, hogy a közgazdaságtannak meglehetősen nagy részét újjáalakítsa, mégis nagyon sajnálnám, ha olyan színben látszanék, mintha ellentétben állana avval a tudománnyal, amelyet Smith Ádám, Malthus, Ricardo és Mill építettek fel. Sőt én épen ellenkezően azt remélem, hogy amennyiben tárgyalásom helyesléssel találkozik, nem kis mértékben erősíteni fogja és megszilárdítja az eddig megállapított tanokat. Ami az ember jelleméről és a külső természet ama fizikai feltételeiről való felfogásomat illeti, amelyeken a közgazdasági tudomány végső sorban felépül, az teljesen megegyezik az idézett négy nagy író álláspontjával. Épúgy törekedtem követni az ő módszerüket is, amely lényegében a levezetésen és a tényekkel való igazoláson alapszik, és amely véleményem szerint a közgazdaságra irányuló vizsgálatokban egyedül alkalmazható eredményesen, sőt úgy is mondhatnám, az egyedül lehetséges módszer. A következőtetések, amelyekhez én jutottam el, egyetlen fontosabb pontra nézve sem térnek el valami nagyon azoktól, amelyeket ők vezettek le. De igenis eltérek tőlük azokra a — Bacon nyelvén szólva, — közbevetett elvekre nézve, amelyek a részleges eredményeket az őket felidéző magasabb okokkal összekötik. Ha nem csalódom, a ma általánosan elfo-

gadott közgazdaságtan e részében nem kevés hibás anyagot találunk. Könyvem kísérlet akar lenni olyan irányban, hogy ezt a gyenge elemet, amennyire lehet, olyan anyaggal pótolja, amely jobban elbírhhatja a modern bírálatot.

Vállalkozásom természete azt okozta, hogy szándékom ellenére gyakrabban kerültem ellentétbe több ma is élő olyan íróval, akiknek tehetségét és tudását nagy becsben tartom, és akiknek gyakorlati törekvésével elég gyakran egyetértek. Könyvemnek több részében különösen annak voltam kénytelen kifejezést adni, hogy erősen eltérek az én barátomnak, Thornton W. T.-nek felfogásától. Thornton az ő „Labour“ (Munka) című könyvében sok olyan dolgot ad elő, ami nagy mértékben hozzájárult a munka és a tőke között fennálló viszony tisztázásához, és evvel a közgazdasági írók nagy hálijára tette magát érdemessé. Másrészt azonban bizonyos olyan elméleti tételeket is állított fel, amelyekben én alapvető tévedéseket vagyok kénytelen látni. Ott, ahol az ilyen tételek utamba kerültek, nem riadtam vissza attól, hogy megtámadjam őket, élve ugyanavval a szabadsággal, amellyel Thornton is bírálja az őt megelőzőt írók nézeteit. Hiszem, hogy az ellenfél iránt tanúsítandó udvariasság szempontjából is tanultam az ő példájából.

Noha könyvem, mint már az imént is jeleztem, inkább a közgazdasági elmélet javítására törekszik, mégis megragadtam minden kínálkozó alkalmat arra, hogy az elméleti tanokat a mai iparban és kereskedésben előttünk álló tényekkel is összehasonlítsam. Ilyen értelemben tettem vizsgálódásom tárgyává a munkásegyesületek hatalmát és törekvéseit, a sztrájkok hatékonyságát és több más olyan gyakorlati kérdést, amely a munkának és a tőkének egymáshoz való viszonyára vonatkozik. Könyvemnek a nemzetközi kereskedelemre vonatkozó részében ugyancsak ilyen szándékkal mentem kissé mélyebben bele az Egyesült Államok mai külső kereskedésének, valamint annak a védő rendszernek feszegetésébe, amelyet ott, az elmélet

és a tapasztalat tanúsága ellenére, mind a mai napig fenn-
tartanak.

Nem zárhatom e sorokat anélkül, hogy hálás köszönetet
ne mondjak barátomnak, Nesbitt tanárnak, aki mind a
munka megírása közben, mind a szedés javításában nagy
segítségemre volt, és akinek lényeges része van benne, hogy
könyvem ma végre megjelenhet.

Kidbrook Park Road, 1874. március havában.

Cairnes J. E.

I. RÉSZ. É R T É K.

I. FEJEZET.

Bevezetés.

1. §. A közgazdasági írónál, azt hiszem, általánosan elfogadott megegyezés állapítható meg arra nézve, mi legyen az érték szónak tulajdonképp való értelme a közgazdasági tudományban. Azért egészen röviden úgy mondhatom, hogy az érték szó azt a viszonyt jelenti, amelyben a jószágok a nyílt piacon egymás ellen kieserülődnek. Ez azonban, mint mindenki tudja, nem az egyetlen és talán nem is a legközönségesebb értelme az érték szónak általános természetű tárgyalásban; ebből pedig bizonyos kétértelműség ered, amelyet némelyik közgazdasági író akképp vél elkerülendőnek, hogy az érték szót egészen kizárja a közgazdaságtan szójegyzékéből. Jevóns tanár például az érték szót a c s e r e a r á n y kifejezéssel akarja helyettesíteni. Meglehet, hogy e helyettesítéssel világosság szempontjából csakugyan nyernénk valamit; másfelől azonban az érték szó annyira meggyökeredzett a közgazdasági észjárás menetében, hogy abból egykönnyen ki nem hagyható. És én részemről ezt a legszélső eljárást szükségesnek sem tartom. Mert noha kétségkívül fennforog is a veszély, — tekintve, hogy a szó más értelemben is fogható és különösen a h a s z n o s s á g fogalmával összetéveszthető, — hogy vitatkozás közben a szónak tudományos jelentése helyett valamely más értelme lopózik be, ez a baj nagy mértékben vagy épen teljesen kizárható avval az egyszerű fogással, hogy ott, ahol kétség támadhatna, a szó elé

a c s e r e jelzõt tesszük. A c s e r e é r t é k kifejezés használata nem igen tér el a köz szokástól és ott, ahol szükséges, bizonyára figyelmeztetni fogja az olvasót a szónak különös és határozott értelmére.

Mint hogy érték alatt a kicserélt javak között fennálló arányt vagy viszonyt értünk, ebből önként következik és a tárgyra vonatkozó minden értekezésben olvasható is, hogy az értékeknek általános emelkedése vagy általános csökkenése lehetetlen, vagy helyesebben, ellenmondást foglalna magában. Ha A emelkedik B-hez viszonyítva, akkor B szükségképen esik A-hoz viszonyítva. A és B nem emelkedhetnek és nem eshetnek egy és ugyanazon időben egymáshoz viszonyítva. Ami pedig ebből a szempontból két jószágról áll, az áll több vagy még általánosabban valamennyi jószágról. Azonban ha áll is az, hogy a jószágok általában nem emelkedhetnek és nem eshetnek egyszerre egymáshoz viszonyítva, ez még nem zárja ki azt, hogy igenis emelkedhetnek vagy eshetnek az összességből kiválasztott egy bizonyos jószághoz viszonyítva; és ha az arany vagy az ezüst az a bizonyos kiválasztott jószág, akkor azt mondhatjuk, hogy a jószágok általában emelkedhetnek vagy eshetnek az aranyhoz, illetve az ezüsthöz viszonyítva. A jószágoknak azt az értékét, amelyet ekkép egy kiválasztott jószághoz viszonyítunk, á r n a k mondjuk. Világos tehát, hogy míg az é r t é k e k általános emelkedése vagy esése a szavakban fekvő ellenmondást jelentene, az árak általános emelkedése vagy esése nemcsak lehetséges, hanem valósággal elég gyakran elő is fordul.

Másfelől noha az é r t é k szó viszonyt jelent, azt hiszem egészen helyesen szólhatunk az é r t é k e k ö s s z e g é r ől, vagy az é r t é k e k ö s s z e f o g l a l t m e n n y i s é g é n e k e m e l k e d é s é r ől, illetve e s é s é r ől. Ha például a bizonyos közösségnek birtokában levő értékes dolgok mennyisége növekszik, anélkül, hogy a termelés feltételei változtak volna; vagy ha a mennyiség egyenlő marad, de a j ó s z á g o k termelésének feltételei akkép változnak, hogy bizonyos adott mennyiségükért nagyobb mennyiségű olyan jószágokat lehet cserében kapni, amelyek termelésének feltételei állandók maradtak: mind a két esetben, azt hiszem, egészen helyesen mondhatjuk, hogy ebben a közösségben az értékek összege vagy az értékek összefoglalt mennyisége növekedett. Az ilyen szólásmódnak alkalmazását megvilágíthatjuk és egyszersmind iga-

zolhatjuk is azokkal az analóg kifejezésekkel, amelyeket a hatalomra vonatkozóan szoktunk alkalmazni. A hatalom, épúgy mint az érték, viszonyt fejez ki, és akár egyének, akár nemzetek egymáshoz viszonyított hatalmának általános növekedése természetesen lehetetlenség. Ez azonban nem akadályoz meg bennünket annak állításában, hogy bizonyos adott számú egyének vagy nemzetek összefoglalt hatalma növekedett; amivel nem azt akarjuk mondani, hogy viszonylagos helyzetük változott, hanem hogy azok az elemek, amelyek az ő körükben a hatalom fenntartására szolgálnak, megsokszorozódtak. Ilyen értelemben mondjuk például, hogy az európai nemzetek hatalma az utolsó évszázadban jelentékenyen megnövekedett. Egészen hasonló értelemben szólhatunk, sőt néha nagyon célszerű is lesz szólunk az összefoglalt értékek növekedéséről avagy csökkenéséről; mert hiszen az érték szó tulajdonkép nem jelent mást, mint vevő erőt vagy hatalmat.

Helyénvaló lesz, hogy a dolgot még egy pár szóval törekedjünk megmagyarázni. Ha az érték szó egyszerűen csak bizonyos viszonyt fejezne ki, vajjon mi értelme volna olyan kérdés feltevésének, hogy midőn két jószág kieserélésének viszonyában változás áll be, a változást az egyik jószág értéke emelkedésének, avagy a másik jószág értéke esésének kell-e tulajdonítanunk? Ha azt kutatjuk például, hogy a hús árának emelkedése esetében a hús értéke nőtt-e, vagy a pénz értéke csökkent-e, vajjon mi legyen ennek az értelme? Minthogy az érték egyszerűen a cserébe kerülő javak viszonyát fejezi ki, az ár adva lévén, ez a viszony is meg van határozva. Itt tehát világosan, bár hallgatagon, azokra az okokra is gondolunk, amelyekről az érték függ; és a kérdés valósággal nem is a hús és a pénz cseréértékében beállott változásra, hanem inkább arra az okra vagy azokra az okokra vonatkozik, amelyek a változást előidézték. Ha azt hisszük, hogy a változás olyan okra vezethető vissza, amely első sorban és kiváltkép a húst érinti, akkor azt mondjuk, hogy a hús értéke emelkedett, nem pedig hogy a pénzé esett; míg ellenkező esetben a változást a pénz értéke csökkenésének leszünk hajlandók betudni.

2. §. Miután az érték szónak a közgazdasági tudományban való értelmére és használatára nézve ezeket előrebocsátottuk, a lehető legtisztábban kell törekednünk szem elé állítani az értékre vonatkozó és a legnagyobb precízióval felállí-

tandó azokat a problémákat, amelyeket ez a tudomány meg akar oldani. E problémákat a következő két pontba lehet összefoglalnunk:

I. Kutatjuk először azokat a körülményeket, amelyek valamely jószágot avval a hatalommal ruháznak fel, hogy más dolgokat esérére idézhet, más szóval a feltételeket, amelyek az érték létezésére nézve l é n y e g e s e k.

II. Kutathatjuk másodsor azokat a körülményeket, amelyektől ama különös arányok függnnek, melyekben a javak egymás ellen kicserélődnek, vagy más szóval a feltételeket, amelyek az értéket m e g h a t á r o z z á k. Ez a kérdés ismét egymástól határozottan megkülönböztethető két ágra oszlik. Mert először az értéket úgy vehetjük szemügyre, amint az a cserének egy megadott cselekményében nyilvánul meg, és ekkor azokat az okokat keressük, amelyek bizonyos adott helyen és időben határozzák meg; ez nem más mint a p i a c i é r t é k kérdése. Másodsor pedig úgy tekintjük az értéket mint azt az átlagos arányt, amely a cserecselekmények egész sorából és elég nagy számából ered, úgy hogy a kivételes befolyások hatása kölesönösen kiegyenlítődik; ez pedig nem más mint a n o r m á l i s é r t é k kérdése. Ezek szerint tehát az értéknek általános problémája három külön kérdést foglal magában; az első vonatkozik az érték létezésének lényeges feltételeire; a második a piaci értékeket meghatározó feltételekre; a harmadik a normális értékeket meghatározó feltételekre.

3. §. A két utolsó kérdést későbbi vizsgáldás tárgyává fogjuk tenni; ellenben a három közül az elsővel már most végezhetünk. Erre nézve világos, hogy az egyik körülmény, mely az érték létezésére nézve lényeges, a tárgynak ama képessége, melyszerint valamely emberi szükséglet kielégítésére alkalmas. Mert ha valamely tárgy ennek a feltételnek nem képes megfelelni, akkor senkinek sincsen oka rá, hogy azt megszerezni törekedjék, és még kevésbé arra, hogy valamit, aminek birtokában van, érte cserébe adjon. Az ilyen tárgy tehát egyáltalában nem bírhat csereértékkel. Az érték létezésének első lényeges feltétele ezek szerint a szükséglet kielégítésére való képesség, vagy más szóval a hasznosság tulajdonsága.

Azonban maga az a körülmény, hogy bizonyos jószág valamely emberi szükséglet kielégítésére alkalmas, még nem ruházza azt fel szükségkép avval az erővel, hogy más tárgyat

eserére idézzen. Az emberi lények, midőn szükségleteik kielégítésére törekszenek, nem lesznek hajlandók áldozatra, olyan áldozatra például, amilyen volna a megválás valamely már birtokukban levő tárgytól, ha ezt a célt anélkül is elérhetik, hogy magukat a mondott feltételnek alá vessék. Olyvégből tehát, hogy valamely jószág más javakat eserére idézhessen, nemcsak alkalmasnak kell lennie bizonyos szükséglet kielégítésére, hanem még az is szükséges, hogy csakis valamely áldozat árán legyen megszerezhető. Így például egészséges lakásban lakó ember semmit sem lesz hajlandó esérében adni légköri levegőért; sem ott, ahol víz bőven van és mindenkinek könnyen hozzáférhető, a víznek nem lesz ára. Ellenben ha légköri levegőre azért van szükség, hogy vele búvárharangot tápláljunk, vagy ha vizet csak úgy kaphatunk, hogy bizonyos távolságról szerezzük be, akkor a víz és a levegő esereértéket fog nyerni. Ebből következik, hogy valamiféle áldozat hozatalának szüksége mint a jószág megszerzésének feltétele, vagy mondhatjuk így is: a jószág elérhetésének nehézsége kell hogy együttjárjon a hasznossággal, hogy esereérték keletkezhesék. Világos az is, amit harmadik feltétel gyanánt kell hozzáadnunk, hogy a csere tárgyát tevő jószágok birtokának átruházhatónak kell lennie.

A mondottak szerint az érték létezésének három lényeges feltétele van, még pedig: a hasznosság, a hozzáférhetőség és az átruházhatóság. Ahol ez a három feltétel valamely jószágban együtt megvan, ott ez a jószág más tárgyakat eserére idézhet; ellenben ahol közülük csak egy is hiányzik, ott esereérték nem keletkezhetik.

4. §. Ezeknek tisztába hozatala után célszerű lesz egy lépéssel tovább mennünk tárgyunknak szélesebb értelemben foggott problémáiban és megvitatnunk különösen egy oly kérdést, amelyről sok szó esett egy fél évszázaddal ezelőtt, s amely az utolsó időkben újra feléledt, azt a kérdést t. i., vajjon a csereérték törvényét magából a hasznosságból lehet-e már levezetni? más szóval: vajjon a javak tisztán abban az arányban cserélődnek-e ki egymással, amilyen mértékben hasznosak? Vagy adjunk a kérdésnek konkrét alakot. Tegyük fel, hogy az arany és az ezüst olyan arányban cserélődnek ki egymással mint 1 a 15-höz; az ezüst és a réz cseréjének aránya pedig legyen 1 a 30-hoz; végre a réz és a vas cseréjének aránya legyen 1 a 3-hoz.

A kérdés most már az lesz: vajjon ezek az arányok abból következnek-e, hogy az arany tizenötször olyan hasznos mint az ezüst, az ezüst harmincszor olyan hasznos mint a réz, és a réz háromszor olyan hasznos mint a vas? Vajjon a cserearányok változatlanul felelnek-e meg a mondott fémek viszonylagos hasznosságának? És vajjon áll-e ez a törvény a csere valamennyi esetében? Az olyan olvasó, aki nem szokott szofisztikával élni, azt hiszem, minden nehézség nélkül nemmel fog felelni kérdésünkre; valósággal a közgazdasági írók is általában ilyen értelemben feleltek rá. Bármennyire tértek is el az írók egymástól az érték törvényének meghatározásában, abban legalább mégis valamennyien egyetértettek, hogy az érték nem függ csupán a jószág hasznosságától. Így Smith Ádám a legtöbb olvasó előtt bizonyosan ismeretes helyen ekkép szól: „Az olyan dolgoknak, amelyeknek a legnagyobb értékük van a használatban, gyakran igen kicsiny vagy éppen semmi értékük sincsen a cserében; és megfordítva, azoknak, amelyeknek a legnagyobb értékük van a cserében, gyakran igen kicsiny vagy éppen semmi értékük sincsen a használatban. Semmi sem hasznosabb mint a víz; mégis alig lehet rajta valamit vásárolni, alig lehet érte valamit cserében kapni. Megfordítva, a gyémántnak alig van valami értéke a használatban, mégis igen nagy mennyiségű más jószágot lehet érte gyakran cserében kapni“. Hasonló értelemben mondja Ricardo: „Ha 2000-szer annyi posztót adok egy font aranyért mint egy font vasért, vajjon ez azt bizonyítja-e, hogy az aranynak 2000-szer akkora hasznosságot tulajdonítok mint a vasnak? Bizonyára nem... Ha a hasznosság volna az érték mérője, valószínűen a vasért adnék többet“. És más helyen: „Ha egy shillinget adok egy darab kenyérért és huszonegyet egy guinea-ért, ez még semmikép sem bizonyítja, hogy a két tárgy hasznosságának az én becslésem szerint ez az összehasonlító mértéke“.

Az angol közgazdasági iskola, véleményem szerint, ebben a felfogásban a legáltalánosabban megegyezik. Ettől eltérő felfogásokkal, nem valami nagy számban, főképp Franciaországban találkozunk. Az eltérő nézetűek között a legkiválóbb talán Say volt, aki híres *Traité*-jében azt az álláspontot foglalja el, hogy a hasznosság az értékre nézve nemesak a lényeges, hanem egyszersmind az a kizáró feltétel, amely a csere arányát minden esetben meghatározza. Az okokat, melyekkel Say ezt az állítá-

sát támogatja, idézett értekezésében lehet megtalálni. Ricardo felelt is rájuk nagy művének egyik későbbi kiadásában; és én részemről a vitát ama felelettel elintézettnak szoktam tekinteni. Nem is gondoltam volna szükségesnek, hogy a kérdés mint nyitva levőt itt még egyszer felvessem, ha újabban Jevons tanár *A Közgazdaságtan Elmélete* című jeles könyvében nem szegődött volna Say nézetéhez. E könyvében ugyanis Jevons tanár Sayt követve, azt állítja, hogy „az érték teljesen a hasznosságtól függ“, és olyan tételt ad elő, melyszerint a jószágban meglevő hasznosság foka az a kizáró feltétel, amely e jószág csereértékét meghatározza. Ilyen körülmények között helyénvaló lesz, hogy röviden megvizsgáljuk, mi legyen az értelme és jelentősége az érték törvényéről való eme felfogásnak.

Utalva Smithnek és Ricardónak fentebb idézett szavaira, azt hiszem, az olvasó is teljesen tisztában lesz vele, hogy a Jevons tanár és előzően Say részéről felvetett kérdés tulajdonképp egy szó körül, még pedig akörül forog, mi legyen a hasznosságnak szorososan fogott értelme. Világos ez, mert ha a szót abban az értelemben vesszük, amelyben az az idézett helyeken használva van, akkor az előrebocsátott állítások nem tehetik vita tárgyát. Nem merülhet fel kétség vagy nehézség aziránt sem, hogy mi legyen az a bizonyos itt feltett értelem. Mert világos, hogy Smith épúgy mint Ricardo, valamint mindazok, akik erre nézve az ő tanukat követik, hasznosság alatt a józágnak azt a képességét értik, melyszerint emberi célokra alkalmas, még pedig egyszerűen és tisztán úgy fogva fel e képességet, hogy belőle minden idegen szempont ki legyen zárva. A hasznosság foka pedig szerintük kétségkívül ama célok fontossága szerint mérendő, amelyek elérésére a hasznos jószág szolgál. Ebben az értelemben semmi kétség sem lehet aziránt, hogy például a víz hasznos, noha semmit sem lehet érte a piacon kapni, hogy hasznosabb mint sok olyan tárgy, például a szesz, amelyet nálánál drágábban lehet eladni. A világ bizonyára inkább meglehet szesz mint víz nélkül. Egészen ebben az értelemben mondhatjuk, hogy a gyémánt kevésbé hasznos mint például a szén, az arany kevésbé hasznos mint a vas; és mondhatjuk mindenesetre azt, hogy e különböző javak hasznosságának foka, azoknak a szolgálatoknak fontossága, melyeket e javak az emberi társadalom gazdálkodásában teljesítenek, nem

nyer kifejezést azokban az arányokban, amelyek szerint egymás ellen kicserélődnek. Ezek az állítások, mondom, nem tehetik vita tárgyát abban az értelemben, amelyben fel vannak téve. Ha tehát J e v o n s tanár azt mondja, ahogy S a y már öelőtte is mondta, hogy az érték teljesen a hasznosságtól függ és csakis a hasznosság foka szerint mérendő, akkor ők a szót más értelemben használják mint azok, akik a közönségesen elfogadott nézetet vallják. És ez valósággal így is van. J e v o n s tanár a hasznosság alatt nem azt érti, amit S m i t h és R i c a r d o értettek, hanem még valamivel t ö b b e t. Ha pedig azt kérdezzük, mi ez a több, akkor azt találjuk, hogy mindazon bármiféle körülményekből és tekintetekből áll, amelyek a cserének valamely adott egyes esetében a cserében érdekeltekre befolyással vannak. Ha jól értem az ő tanukat, akkor az a tény, hogy a víz fontos szolgálatot tehet emberi céloknak, gazdasági becsülés szerint még nem ruházza fel a vizet a hasznos jószág tulajdonságával. Mert mielőtt e pontra nézve nyilatkozhatnánk, ismer-nünk kellene a körülményeket is, amelyek között az illető jószágra vonatkozó megadott művelet lejátszódik. Ha például ez a művelet Londonban játszódik le, ahol a népességnek szükséges vízmennyiséget nem lehet előteremteni költség nélkül, és ahol ennek következtében a víznek ára van, akkor a víz hasznos jószág. Ellenben ha a művelet színhelyét valamely faluba tesszük át, ahol a víz a lakosság szükségletén felül is bőven található, és ahol érte épen azért semmit sem lehet kapni, akkor a víz egyszerre haszon nélkülivé válik. E felfogás értelmében tehát a hasznosság fokát nem ama célok fontossága szerint kell mérnünk, amelyeknek a kérdéses cikk szolgál, hanem ama hatás szerint, amelyet az imént mondott összes körülmények idéznek elő, midőn döntő befolyást gyakorolnak annak a kérdésnek szempontjából, mit lehet érte kapni. A gyapjú kabátot mainap olcsóbban lehet csak eladni, mint egy évszázaddal ezelőtt; a kabát tehát kevésbé hasznos ma, mint akkor volt. Ugyanaz a kabát drágábban adható el Ausztráliában, mint Angolországban; tehát ott hasznosabb mint itt. A hasznosságnak ugyanazt a mértékét véve alapul, a termelésnek minden javítása abban az arányban csökkenti a javak hasznosságát, amelyben őket olcsóbbakká teszi, míg viszont minden körülmény, amely a költséget növeli, a hasznosságot is fokozza. Ha tehát helyesen értelmezem J e v o n s tanár tanítását, — pedig rajta

voltam, hogy jól megértsem, — akkor a hasznosság szó nála lényegesen más fogalomnak felel meg, mint Smith Ádám nyelvében és mint a legtöbb közgazdasági írónál. Midőn az ő felfogását értékelni akarjuk, két pontot kell szem előtt tartanunk; először a nomenklatúra kérdését és evvel együtt azt, vajjon célszerű-e a szót ebben a különleges értelemben alkalmazni; másodsor a tudományos elmélet kérdését, vagyis azt, hogy a hasznosságot az ő értelmében fogván fel, mennyiben világítja meg az ő felfogása a csereérték tüneményeit.

Ami a nomenklatúra kérdését illeti, azt hiszem, alig tagadható, hogy Jevons tanár a hasznosság szót olyan értelemben használja, amely messzire eltér ennek közönséges jelentésétől, és azért már ez okból is kifogás alá esik. Csakis nagyon komoly okok igazolhatnák a nyelvnek olykép való használatát, hogy a víz csak ott hasznos, ahol fizetni kell érte, és csak abban az arányban hasznos, amelyben fizetnek érte; vagy a légköri levegő csakis a bűvárharangban, a bányákban és más oly helyeken hasznos, ahová csak költséggel lehet bevezetni; vagy a búza és a hús kevésbé hasznos javak az Egyesült Államokban, mint Angolországban, és megfordítva, a ruha s a késes-árú kevésbé hasznos Angolországban, mint az Egyesült Államokban; vagy a gyémánt hasznosabb, mint a kőszén, a vas pedig a legkevésbé hasznos az összes fémek között. Igaz ugyan, hogy midőn valamely tudományos műnyelvet alkotunk, gyakran el kell térnünk a szavaknak közönséges értelemben való használatától. A közgazdasági tudomány is a köznyelvből veszi műszavait, és maga az körülmény, hogy e műszavaknak bizonyos pontos értelmet kénytelen tulajdonítani, és hogy kénytelen ehhez a nekik tulajdonított érteleмhez szorosan ragaszkodni, folytonosan bizonyos eltérést tesz szükségessé attól a bizonytalan és ingadozó értelemtől, amelyben az elterjedtebb közszokás a szavakat általában használja. De ha ezt megengedjük is, annyit legalább mégis kell követelnünk, hogy az eltérés szükséges volta meg legyen okolva. Ha valamely szónak új értelmet adunk olyvégből, hogy valamely új tant lehessen felállítanunk, akkor legalább azt kell kimutatnunk, hogy az újítás az illető tünemény helyes felfogása érdekében szükséges, és hogy a választott értelem legjobban fejezi ki eszménket. Meg kell mutatni más szóval, hogy az az elmélet, amelynek érdekében a szót szokatlan értelemben használjuk, igazolható is avval

az egyetlen bizonyítékkal, amely valamely elmélet igazolására szolgál, hogy t. i. kielégítő magyarázatát adja a kérdésben forgó tényeknek, és ha az elmélet új, avval, hogy magyarázatát adja különben meg nem magyarázható, vagy már befogadott elméletekkel oly egyszerűen meg nem magyarázható tényeknek. Már pedig nyíltan ki kell mondanom, hogy Jevons tanár könyvében az ő tanának ilyen igazolását hasztalanul kerestem.

Még egy lépéssel odább kell mennem. Az értékre vonatkozó és általánosan elfogadott elméletek, ha egyáltalában nem mondhatók is tökéleteseknek, mégis kielégítő magyarázatát adják ama tények nagy részének, amelyek a kereskedelem műveleteiben valósággal előttünk állanak. Azt azonban sehogy sem látom, mikép lehetne a most szóban forgó elméletből valamelyes igazán elfogadható magyarázatot kivonnunk. Mert mi ennek az elméletnek a lényege? Véleményem szerint: nem más és csakis az, hogy az érték a hasznosságtól függ, és hogy csakis a hasznosság az, ami befolyással van az értékre. Más szóval: *h a s z n o s s á g n a k* nevezzük az ismeretlen feltételek amaz összességét, amelyek a tüneményt meghatározzák, azután pedig azt mondjuk, hogy a tünemény attól függ, ami nevet adtunk neki. Tegyük fel, hogy az ismeretlen feltételek amaz összességét *h a s z n o s s á g* helyett *x*-nek neveznők és egyzsersmind azt mondanók, hogy az értéket ez az *x* határozza meg; akkor tételünk époly igaz volna, nemesak igaz, hanem époly tanulságos is, mint Jevons tanár tanítása. Mindkét esetben csak azt a felvilágosítást nyertük volna, hogy az értéket azok a feltételek határozzák meg, amelyek meghatározzák, — olyan kijelentés, amelynek fontosságát én részemről még akkor sem tudom belátni, ha cifra matematikai képletbe foglaljuk.*

Nincsen tehát semmi okunk arra, hogy a hasznosságnak eddig általánosan elfogadott értelmétől eltérjünk, és én a szót ezentúl ebben az itt mondott és már korábban meghatározott értelemben fogom használni. Eszerint a hasznosság, bármilyen lényeges feltétele is az érték létezésének, nem egyedül és nem kizáróan adja meg a tünemény törvényét. Ezt a törvényt, vagy

* Nagyon sajnálnám, ha Jevons tanár felfogásától e pontban való eltérésem azt a benyomást keltené, mintha én kevésre becsülném az ő munkáját, amelyben tanát kifejti. Noha a matematikában való járatlanságom következtében nem tudom is követni minden fejtegetését, mégis teljes mértékben tudom méltányolni könyvének világos tanítását és nagyszámú eredeti és sokat mondó megjegyzéseit.

helyesebben (mert ahogy már fentebb megjegyeztük, a tüneménynek két oldala van), ezeket a törvényeket még ezután kell majd felkeresnünk.

II. FEJEZET.

Kínálat és kereslet

1. §. Mielőtt az érték különlegesebb problémáinak tárgyalásába bocsátkoznánk, célszerű lesz egy kis helyet szentelnünk a kereslet és a kínálat tényezői megvizsgálásának. Ama gondtalan szabadság után ítélve, amellyel ezt a két kifejezést a népszerű vitatkozásban ide-oda dobálni szokták, azt kellene hinnünk, hogy a közgazdasági tudománynak alig van olyan része, mellyel a nagy közönség annyira tisztában volna, mint e két fogalommal. A kereslet és kínálat törvényéről általában azt hiszik, hogy vele a gazdaságnak valamennyi, vagy legalább is majdnem valamennyi tüneményét meg lehet magyarázni; ezenfelül pedig úgy fogják fel ezt a törvényt, mint amely önmagában hordja bizonyítékát. Senki sem véli magát annyira tudatlannak, hogy ne tudná, mit jelent e törvény, és még kevésbé annyira korlátoltnak, hogy fel ne fogná kérdésmegoldó esodálatos erejét. Valósággal úgy áll a dolog, hogy a közönség nagy része a kínálatot és a keresletet nem is úgy tekinti mint feltételeket, amelyekkel a kérdésnek megoldásában számolni kell, hanem inkább olyan bűvös igéknek veszi őket, amelyeket csak ki kell mondanunk, hogy minden nehézséget elűzzünk és mindennemű akadályt elhárítsunk útunkból. Én pedig azt hiszem, hogy alig van a közgazdasági tudománynak olyan tana, amelyet általában inkább félreértenének, vagy még világosabban szólva, amelyre nevezve a tiszta felfogásnak nagyobb hiánya volna tapasztalható, mint épen e tan tekintetében. Legtöbbszörre úgy használják e szavakat és úgy hivatkoznak arra az állítólagos törvényre, hogy tulajdonkép semmi világos eszmét sem fűznek hozzá és hozzájuk. Sőt még a közgazdasági tudomány hivatásos művelőinek egy részénél is, merem mondani, hiányzik e tanra nézve a felfogásnak mélysége és világossága, ami azután nagy mértékben akadályozza az egészséges okoskodásnak és nem csekély mértékben szolgál arra, hogy homályba borítsa tudományunknak némely igen fontos kérdését.

Az alapvető igazság, amelyet a kínálatra és a keresletre nézve szem előtt kell tartanunk, s amelynek figyelembe nem vétele a legfőbb forrása az e szavakon felépülő legtöbb kúszált okoskodásnak és csalékony következtetésnek, abban van, hogy olyan gyűjtő fogalmaknak véve őket, amelyek mindegyike magába zárja a bizonyos adott közösségben e tekintetben előforduló összes tényeket, a kínálat és a kereslet nem egymástól független tünemények, amelyek mindegyike a másokra való tekintet nélkül határtalanul nőhetne vagy csökkenhetne, hanem egymással szorosan összekötött és egymástól függő tünemények. Az összeköttetés és a kölcsönös függés oly szoros közöttük, hogy (ideiglenes hatásokat kizárva és tartós, normális tényeknek tekintve őket) egyik sem nőhet vagy csökkenhet anélkül, hogy a másiknak is növekedését vagy csökkenését maga után ne vonná. A kereslet összege nem nőhet és nem fogyhat anélkül, hogy szükségkép elő ne idézné a kínálat összegének növekedését, illetve csökkenését; ugyanígy a kínálat összegében sem állhat be bármiféle változás anélkül, hogy a kereslet összegére nézve is beálljon megfelelő változás ne legyen a következménye. Ezek az állítások véleményem szerint nemcsak alapvetők, hanem egészen elemiek is, mert hiszen csak olyas valamit fejeznek ki, ami önként következik a munkamegosztás elvén alapuló gazdálkodás természetéből. De akár milyen alapvetők és elemiek is és noha igen sokat írtak már a tárgyról, mégis szükséges, hogy a lehető legvilágosabb kifejezést és a legmegfelelőbb illusztrációt keressük számukra.

2. §. Midőn már most e nagyon is szükséges megvilágítás irányában szerény kísérletet készülök tenni, arra kérem az olvasót első sorban, hogy a tüneményeket a legegyszerűbb formában tartsa szem előtt és így figyelje meg lényeges jellemüket és helyüket a gazdasági tevékenységben. Kézenfekvő dolog, hogy a kínálat és a kereslet e tevékenység eredményeinek kicserélésével együttjáró tények, amely kicserélés viszont a munkamegosztásnak a következménye. Mielőtt az emberek a munkamegosztás elve alapján rendezik be termelő tevékenységüket, önkéntlenül beáll annak szüksége, hogy munkájuk eredményét egymással kölcsönösen kicseréljék; mindenki kínálja azt, amit ő termelt, és viszont keresi azt, amit fogyasztani akar. Tegyük fel, hogy a nép körében még a valóságos csere járja; akkor a kínálat azokban a jószágokban áll elő, amelye-

ket más javakért cserébe akarnak adni. És vajjon miben áll ebben az esetben a kereslet? Erre megint csak azt felelhetjük: azokban a javakban, amelyeket más javakért cserébe akarnak adni. Más szóval: a cserének legegyszerűbb és legelemibb formájában a keresletet és a kínálatot mint általános, mint együttjáró tüneményeket nem lehet egymástól megkülönböztetni. Minden egyes jószág a maga során keresletnek is, kínálatnak is tárgya: keresleté arra a személyre nézve, aki meg akarja szerezni, kínálaté arra a személyre nézve, aki valamely más jószág megszerzésére akarja felhasználni. Lehet ugyan a szavakat a feltételezett állapotban is megkülönböztetett értelemben használni, de csak ott és annyiban, amennyiben a cselekményeket egyénre vagy meghatározott termelvényekre vonatkoztatjuk. A vagy B bizonyos jószágnak keresője és bizonyos más jószágnak kínálója; a húsrá vagy a búzára nézve mutatkozó kereslet határozottan megkülönböztethető a húsrá vagy a búzára nézve mutatkozó kínálattól. Mihelyt azonban szemüinket a különösről az általánosra fordítjuk; mihelyt a keresletet és a kínálatot a közösségből kiindulóknak tekintjük: a tünemények összehajlanak és egymásba olvadnak. Így állana a dolog ott, ahol még a valóságos csere járja. Nézzük már most, mikép módosul a kereslet és kínálat emez egyszerű jelleme, ha a cserében már valamely közvetítő eszköz szerepel. A cseréközvetítő eszköz általános vevő erőt képvisel, és minthogy ilyennek bevezetése után minden ügylet a közvetítő eszköz közbelépésével jön létre, a keresletet és a kínálatot már nemcsak bizonyos személyekre és terményekre vonatkozóan, hanem mint általános fogalmakat is meg lehet egymástól különböztetni. A cserének minden egyes cselekményét most már vagy annak a szempontjából vesszük szemügyre, aki általános vevő erőt kínál, vagy pedig annak a szempontjából, aki valamely más különleges jószágot kínál. Az első osztályba tartozók összes cselekményeit most már összefoglalva és a második osztályba tartozók összes cselekményeitől megkülönböztetve tehetjük vizsgálódásunk tárgyává, miáltal a keresletnek és a kínálatnak egymástól különálló általános fogalmaihoz jutunk. Ennek megfelelően a cserének ma tényleg fennálló viszonyai között a keresletről és a kínálatról nem pusztán mint ennek vagy annak a személynek erre vagy arra a jószágra vonatkozó cselekedetéről, hanem mint az egész közösségnek az összes javakra vonat-

kozó cselekedeteiről beszélünk, és így az összes kereslet és az összes kínálat lehetséges fogalmakká válnak. Épen azért én a fogalmakat ekkép kívánom meghatározni: Kereslet alatt értjük a jószágok vagy szolgálatok után való vágyat, amely általános vevő erőnek felajánlása útján keres kielégítést; kínálat alatt pedig értjük az általános vevő erő után való vágyat, amely bizonyos meghatározott javak vagy szolgálatok felajánlása útján keres kielégítést.

Könnyű belátni, hogy a dolognak ilyen kifejtése mellett a kereslet és a kínálat szorosan analóg fogalmak. Mindegyik oldalon egyformán közbejátszik egy bizonyos lelki elem, t. i. a vágy, és bizonyos anyagi elem, t. i. az egyik esetben bizonyos különleges javak és szolgálatok,¹ a másikon ama bizonyos jószág, amely az általános vevő erő képviselőjéül van elfogadva. És míg mindenik esetben a vágyat úgy lehet tekinteni mint meghatározatlant és gyakorlati szempontból korlátlant, a másik oldalon az összetett tünemény mindenik esetben korlátolva van az ő anyagi eleme által, nevezetesen a kínálat ama különleges javak mennyisége által, amelyek eladásra kínáltatnak, a kereslet pedig a vevő erőnek mennyisége által, amely vétel végett kínáltatik.² A két fogalom tehát a legszorosabb értelemben egynemű. Ezt annál inkább látom szükségesnek hangsúlyozni, mert az ellenkező felfogást Millnek nagy tekintélye támogatja a közgazdaságtanról írt munkájának egyik részében. Mill ugyanis, midőn ezt a szólásmódot bírálja: a kereslet és kínálat egymáshoz való viszonya, azt kérdezi: „Vajjon miféle viszony állhat fenn bizonyos mennyiség és bizonyos vágy, vagy akár a bizonyos erő-

¹ Azt mondhatná valaki, hogy a szolgálat nem anyagi feltétel. De még ha ezt megengedem is, noha a szolgálatok legnagyobb száma az ő anyagi hatásukban áll, mindenesetre figyelembe kell venni azt, hogy a szolgálat teljesítésére való képesség mindig valamely anyagi formában van megtestesedve. A szolgálatok kínálatának mértéke tehát azon emberi lények száma, akik képesek is, hajlandók is szolgálatot tenni. Így például a munka valamely fajára nézve mutatkozó kínálatot azon munkások számával mérjük, akik ezt a bizonyos fajta munkát végezni képesek is, hajlandók is.

² A vevő erőnek mennyiségéről szólok, mert utolsó sorban minden vevő erő bizonyos mennyiségre vezethető vissza, nálunk például bizonyos súlyú aranyra, más országokban bizonyos súlyú ezüstre, vagy aranyra és ezüstre, ott pedig, ahol be nem váltható papírpénz járja, bizonyos számú olyan papírdarabra, amely meghatározott nyomással van ellátva.

vel kombinált vágy között?" Ezt a bírálatot, úgy látom, valamennyi későbbi író döntőnek fogadta el; én azonban mindamellettt kénytelen vagyok helyességét kétségbe vonni és azt állítani, hogy a kérdéses fogalmaknak szoros egyneműsége olyan pont, amelynek szem előtt tartása a legnagyobb fontosságú. „Miféle viszony állhat fenn bizonyos mennyiség és a bizonyos erővel kombinált vágy között?" így kérdi Mili. Amde helyes-e egyszerűen úgy írni le a kínálatot mint bizonyos mennyiséget? A javaknak bizonyos mennyisége még nem teszi a kínálatot, ha ezt a mennyiséget eladásra nem ajánljuk, azaz ha ezt a mennyiséget bizonyos lelki érzélemmel össze nem kötjük; és noha igaz az, amint az imént magam is mondtam, hogy a tüneményt a mennyiséggel mérjük, nem pedig az érzélemmel, másfelől nem kevésbé igaz az is, hogy a kereslet szintén csak anyagi elemével mérjük. A két fogalom tehát lényegesen egynemű; ennek fel- s elismerése pedig okvetetlenül szükségesnek látszik, ha igazi viszonyukat helyesen akarjuk megítélni. Mert ha elfogadjuk azt, hogy kereslet és kínálat különböző rendbeli tények, amelyeket egymással összehasonlítani és összemérni nem lehet, akkor el kell ismernünk azt is, hogy egymástól független tények, amelyek egymásra való tekintet nélkül növekedhetnek vagy csökkenhetnek. Már pedig éppen ebben a felfogásban van az alapja a legtöbb tévedésnek, amelyvel eme szavakra nézve széles körben találkozunk.

3. §. Mill azonban teljesen, sőt a lehető legteljesebben elismeri annak fontosságát, hogy a kereslet és kínálat szoros egyneműségét szem előtt kell tartani, és részben legalább éppen erre való tekintettel adja meg a keresletnek azt a meghatározását, amelyet az imént idézett fejezetben találunk. E meghatározás szerint a keresletet úgy kell felfogni, hogy annak mértéke — nem ahogy az én meghatározásom kívánná, a vevő erőnek az a mennyisége, melyet a javak megszerzésére irányuló vágy kielégítése végett felajánlunk, — hanem a javaknak az a mennyisége, amelyért ilyen vevő erőt felajánlunk. Kétségtelen, hogy ekkép felfogva, azaz keresett és kínált mennyiség képében, a kereslet és a kínálat teljesen egynemű tények. Azonban ahogy én kimutattam, egyáltalában nem szükséges ekkép tekinteni fogalmainkat olyvégből, hogy egyneműekké tegyük őket, mert úgy látom, hogy a keresletnek mint keresett mennyiségnek eszméje, ha nem idegen is a köz-

gazdasági tárgyalásban, egyáltalában nem felel meg a tudomány általános céljainak.

Néhány megjegyzéssel igazolni akarván ezt a véleményemet, ki kell jelentenem, hogy bármennyire ragaszkodom is a keresletnek fentebb adott értelmezéséhez mint a fogalomnak leghelyesebb meghatározásához, azért nem állítom azt, hogy a szót kizáróan és kivétel nélkül csakis ebben az értelemben lehet és szabad használni. Készségesen megengedem, hogy a kereslet szónak más értelemben való használata bizonyos esetben célszerű lehet; és noha kifogás tehető olyan eljárás ellen, hogy ugyanazt a gazdasági műszót különböző értelemekben használjuk, a közgazdasági író a nyelv szegénysége következtében néha mégis kénytelen lehet ilyen eljárás-hoz folyamodni. Ebből különben nem is eredhet valami nagy baj, ha csak szorgosan szem előtt tartjuk, hogy az értelmezés tényleg különböző, és épen azért ügyelünk arra, hogy a kétféle értelmet vitatkozás közben össze ne cseréljük. Sőt továbbmenve azt is megengedem, hogy a keresletnek az a meghatározása, amelyet Mill ad a szóban forgó helyen, a szónak olyan értelmét foglalja magában, amelyben azt néha célszerű, sőt talán szükséges is használni. De noha ezt megengedem, mégis ragaszkodnom kell az én saját meghatározásom helyességéhez, mint amely a műszónak fő- és tulajdonkép való értelmét adja a közgazdasági tudományban, olyan értelmét t. i., amely fontosabb és inkább alapvető mint bármely másik, a tudományban szintén előforduló alkalmazása; amely a dolog tudományos kifejtésében nélkülözhetetlen s a keresletnek egészen természetesen és minden erőltetés nélkül meg is felel.

Valamely tudományos felfogásnak fontosságát és alapvető voltát véleményem szerint abból a szempontból kell megítélni, milyen helyet foglal el az illető tudomány elméleteiben. Már pedig nem is szükséges túlmennem Mill művének körén annak kimutatása végett, hogy a keresletnek általam adott értelmezése a most mondott szempontból teljes igazolást nyer. Vegyük evégből szemügyre tudományunknak három alapvető elnéletét, azokat t. i., amelyek a munkabérekre, a pénzre és a nemzetközi kereskedelemre vonatkoznak. Ez elméletek mindegyikében a kereslet és kínálat teszi a tan sarkkövét, képviseli azt a két pólust, amely körül a tan kifejtése forog. Pedig ha megvizsgáljuk, hogy mi az értelme a kereslet szónak

ezekben az elméletekben, azt találjuk, hogy a keresletet mind-egyikben olyan valaminek kell felfogni, ami a felajánlott vevő erőben, nem pedig a keresett javak vagy szolgáltatások mennyiségében leli kifejezését és mértékét. Alapvető mozzanat Millnek a munkabérre vonatkozó tanításában,¹ valamint e tárgynak minden helyes kifejtésében, hogy a munkára irányuló keresletet úgy kell értelmezni, mint amelynek mértéke a munkáért cserében ajánlott tőkének vagy más vagyonnak a mennyisége. Ha a közgazdasági író arról beszél, hogy a munkára irányuló kereslet növekedése a munkabér emelkedését idézi elő, akkor nem a munkások nagyobb száma után való keresletet érti, mert ez a feltétel csak abban az esetben vonná maga után a munkabér emelkedő irányát, ha együttjárna a vevő erőnek, vagyis a fennforgó esetben az ajánlott tőkének növekedésével; ebben az esetben pedig a növekedett kereslet emelkedő irányt adna a béreknek, akár nő a hívásnak tényleg megfelelők száma, akár nem. Ugyanígy minden más következtetés, amelyet a munkabérre nézve a kereslet és kínálat törvényéből le szoktak vezetni, csakis a szónak általam adott értelmezésével állja meg helyét. Hasonlóképp a pénzre vonatkozó elméletében azt mondja Mill, hogy a pénzre irányuló kereslet mértéke azoknak a mindennemű javaknak mennyisége, amelyek pénzért cserében ajánlatnak, nem pedig a keresett pénznek mennyisége.² Egészen így áll a dolog Millnek a nemzetközi kereskedelemre vonatkozó elméletében,³ ahol úgy látom, hogy a kereslet szót szintén mindig a most mondott értelemben használja. Valamint bizonyos országnak behozatala képviseli erre az országra nézve a külföldi kínálat mértékét, épúgy képviseli az ő kivitele külföldi terményekre irányuló keresletének erejét. Így ha Angolország többet költ az ilyen terményekre, e több kiadás csakis a kivitel növekedése útján állhat tényleg elő; a kivitel eme növekedése pedig azt mutatja, hogy a nemzetközi kereslet Angolország részéről növekedett, tekintet nélkül a behozott javak mennyiségére. Az egyes ország kivitele tehát mértéke az ő nemzetközi keresletének, és ha már most nem az egyes országot, hanem az egész kereskedő világot vesszük szemügyre,

¹ „Principles of Political Economy,” 6. kiadás, II. rész, 11. fejezet, 1. §.

² Ugyanott, III. rész, 8. fejezet 2. §.

³ Ugyanott, III. rész, 18. fejezet, 4. §.

tekintve, hogy ugyanazok a javak sorban kivitelnek is, behozatalnak is tárgyai, a kereslet és a kínálat — amint ezt maga Mill gondosan megjegyzi, — kölcsönös keresletté válik. Csakis a szónak ilyen felfogása mellett tudok értelmet adni annak a nagyon fontos elvnek, amelyet Mill az itt szóban forgó fejezetben felállít, s amelyet ő a nemzetközi kereslet egyenletének nevez.*

4. §. Az előadottak alapján azt hiszem, hogy Mill-nek eljárása, ha nem is az ő utasítása, teljesen igazolja a keresletről és kínálatról adott értelmezésemet. Ekkép tehát most már megállapíthatom, hogy így felfogva, a kereslet és a kínálat, az ő általános jellemük szerint és ideiglenes hatásokat nem tekintve, nem független tünemények, hanem lényegben egyazon ténynek két különböző oldalai, és hogy ennek következtében közülük sem az egyik, sem a másik sem nem nőhet, sem nem fogyhat anélkül, hogy megfelelő növekedés vagy fogyás a másikon is be ne állna.

Ha az olvasó visszagondol arra a leírásra, amelyet a kereslet és kínálat természetéről néhány lappal fentebb adtam, olyan állapotból indulva ki, amidőn még a valóságos csere rendszere az uralkodó, akkor, azt hiszem, minden nehézség nélkül el fogja ismerni állításom helyességét, ámbár más oldalról belátom, hogy kevésbé könnyű már ezt az állítást némely oly ténnyel megegyeztetni, amelyet ma fennálló termelő gazdál-

* Mill csakugyan azt mondja, hogy „a nemzetközi kereslet egyenlete csak az érték azon általánosabb törvényének kiterjesztése, amelyet a kínálat és kereslet egyenletének nevezünk“, és utal könyvének ez utóbbi tárgyról szóló fejezetére. Megvallom azonban, hogy én képtelen vagyok ebbeli okoskodását követni. Sőt én úgy látom, hogy a két elmélet egymástól teljesen elütő. A kínálat és kereslet egyenlete a róla szóló fejezetben, ha helyesen fogom fel a dolgot, olyan egyenlőségre utal, amely állítólag megvan minden piacon, és amely a keresett jószág mennyisége és ugyanazon kínált jószág mennyisége között áll fenn. A hangoztatott egyenlőség tehát mennyiségre vonatkozik, még pedig az egy és ugyanazon jószágban testet nyerő mennyiségre, azéban t. i., amely a csere tárgyát teszi. Ez az elmélet, mint később még lesz alkalmam behatóbban megmutatni, valósággal csak annyit mond, hogy amit vesznek, egyenlő avval, amit eladnak, vagy más szóval, hogy bizonyos határozott jószágnak bizonyos határozott mennyisége egyenlő önmagával. Már pedig az az egyenlőség, amelyet „a nemzetközi kereslet egyenlete“ az én értelmezésem szerint kifejez, egészen más természetű, mert nem mennyiségre, hanem értékre vonatkozik, nevezetesen mindegyik kereskedő ország behozatalának és kivitelének értékére. Ez az egyenlőség nem is realizálódik egyetlen jószágban, hanem a jószágoknak két határozottan különálló csoportjában, t. i. azokéban, amelyek az illető országokból erednek, és amelyek az illető országokba bejutnak.

kodásunkban tapasztalunk. Azt mondottam fentebb, hogy kereslet és kínálat valóságos csere fennforgása esetében egymástól megkülönböztethető fogalmak mindaddig, amíg őket bizonyos egyénekre vagy bizonyos javakra vonatkoztatjuk, de teljesen elválaszthatatlanok egymástól akkor, ha a különleges szempontból az általánosba csapva át, mint összegeket vesszük őket szemügyre. A közösségnek összes kereslete ebben az esetben azokban az összes javakban és szolgálatokban nyer kifejezést, amelyek e közösségben más javakért és szolgálatokért cserében ajánlhatók; egyszersmind ugyanezek állapítják meg ama közösségnek összes kínálatát is. Már pedig a cserének lényeges jelleme egyáltalában nem változik meg akkor, ha valamely csereközvetítő eszközt alkalmazunk, noha ez esetben a tények bonyolódottabb volta elhomályosíthatja igazi természetét. A művelet meg van ugyan könnyítve, de ami történik, az lényegben nem változott. Mert hiszen itt is javak és szolgálatok cseréjéről van szó más javak és szolgálatok ellen, és a viszony kereslet és kínálat között ugyanaz, ami az egyszerűbb esetben volt. Igaz ugyan, hogy ott, ahol csereközvetítő eszköz szerepel, az általános kereslet fogalmát meg lehet különböztetnünk az általános kínálat fogalmától, — ami valóságos csere uralma alatt lehetetlen, — mert gondolatban szétválaszthatjuk az általános vevő erőt a többi különleges jószágoktól. Valósággal és ténylegesen azonban ez a két dolog egymástól el nem választható. A vevő erő végső sorban valamely jószág termelésének köszöni létét, és ha a termelő gazdálkodás feltételei adva vannak, csakis azáltal szaporítható, hogy szaporítjuk az eladásra ajánlott javak mennyiségét, azaz a kereslet csak azáltal fokozható, hogy fokozzuk a kínálatot. Angolország vevő erejét az ő összes terményeinek tömege képviseli, és valamint ez a vevő erő nem nőhet másképp mint a javak mennyiségének növekedése által, épúgy mondható, hogy az angol termények mennyisége (feltéve, hogy ezek emberi lények szükségleteire alkalmasak és velük kellően arányosak) növekedvén, a többi feltételek változatlansága esetében szükségképp magával hozná Angolország vevő erejének megfelelő növekedését. Világos tehát, hogy az általános kereslet és az általános kínálat egymáshoz való viszonyán a csereközvetítő eszköz alkalmazása semmit sem változtat, és hogy ez a viszony lényegében ugyanaz marad, akár pénzgazdaságnak, akár cseregazdaságnak uralma

alatt. A kereslet és a kínálat sem az egyik, sem a másik esetben nem mondhatók egymástól független tényeknek, hanem egyazon tényt képviselik más-más szempontból. A kereslet mint általános tünemény nem létezhetik kínálat nélkül és nem nőhet más-kép mint a kínálat növekedésének arányában. Ismétlem, ez a tétel alapvető a csere elméletében, és minden ellenkező állítást alaptalannak és tarthatatlannak kell tekintenünk.

5. §. Az a hamis felfogás, amely ellen itt küzdök, hogy t. i. a kereslet és kínálat egymástól független gazdasági erők, néha oly vélekedés alakjában jelentkezik, melyszerint a termelők és a fogyasztók két különböző osztályt alkotnak, és melyszerint a termelés és a fogyasztás egymásra való tekintet nélkül lefolyó cselekmények. Igaz ugyan, hogy csakugyan vannak olyan fogyasztók, akik nem termelők egyszersmind (mely ténynek jelentőségét a most kifejtett elmélet szempontjából rögtön vizsgálat alá is fogom vonni); de általánosan a fogyasztók és a termelők viszonyát egymáshoz valamely gazdálkodó közösségben következőkép lehet szem elé állítanunk. Az emberek bizonyos száma, mondjuk A, B, C, D, E, F, stb., termeléssel foglalkozik: A termel B, C, D, E, F számára; B termel A, C, D, E, F számára; C termel A, B, D, E, F számára és így tovább. A termelő mindegyik esetben megkülönböztethető a fogyasztóktól, és ebből egészen természetesen az a csalóka következtetés ered, hogy a fogyasztók egész rendje különáll a termelők egész rendjétől, holott valósággal a két rend egy és ugyanazon személyekből áll. A termelőket azután azonosítani szokták a kínálattal, a fogyasztókat pedig a kereslettel, és ekkép az e tényezők függetlenségébe vetett hit megerősítést látszik nyerni. E gondolatnak uralkodó volta különösen szembeszökővé vált abban a vitatkozásban, amelynek egy vagy két évvel ezelőtt a kilencórás kérdésre nézve tanúi voltunk. Többen azok közül, akik e vitatkozásban részt vettek, s akik közül nem épen kevesen meglehetősen nagy garral írtak közgazdasági tudományos kérdésekről, csaknem axiómaként állították fel azt a tételt, hogy a mozgalom, a termelés egész körére kiterjesztetvén, a keresletnek a kínálaton túlmenő általános növekedését fogná eredményezni és ekkép az árak általános emelkedésében szögellenék ki. A termelők, így mondta ez az okoskodás, ha iparuk nem nyer épen annyit hatékonyságában, amennyit vesz tartamban, egészben véve kevesebbet fognak termelni, a kínálat tehát

csökken. Emellett azonban a vitatkozók, akik nem láttak összefüggést a kereslet és a kínálat között, egészen bizonyosnak vették, hogy a kereslet ugyanakkora maradna, mint előbb volt. Már pedig most már azt hiszem, alig lesz szükséges, hogy e feltevés hamis voltát kimutassam. A termelők egyszersmind fogyasztók is, és ha egészben véve kevesebbet termelnek, akkor egészben véve kevesebb lesz a kicserélendő javak mennyisége is. De, azt kérdezi valaki, miért kellene, hogy ez a körülmény a javak kicserélésének arányára is befolyással legyen? vagy miért kellene különösen befolyással lennie arra a viszonyra, amely a javak között általában és a pénz között áll fenn? Ha a munkásoknak és a tőkéseknek bizonyos adott csoportja kevesebbet termel, akkor (tekintet nélkül arra, hogy mikép osztozkodnak egymás között a termelt javakban vagy a termelés eredményében), kevesebbet is kínálhat eladásra; és minthogy a munkásoknak és a tőkéseknek valamennyi más csoportja, ideértve azokat is, akik közvetve vagy közvetlenül eszközlői annak, hogy arany-ezüst kerül be az országba, szintén kevesebbet kínálhat eladásra, világos, hogy viszonylagos helyzetük a közösséggel szemben semmi változást sem szenved. Így tehát az általános kínálat csökkenése pontosan egyensúlyba jutna az általános kereslet megfelelő csökkenésével. A feltevésnek tartahatatlanná voltát talán könnyebben lehetne azáltal kimutatnunk, hogy egyszerűen utalnánk azokra az elvekre, amelyek a pénz értékét meghatározzák, és kimutatnók különösen, hogy ezt az értéket nem változtathatja meg olyan ok, amilyen a szóban forgó mozgalom. Valósággal azonban a tévedés még sokkal mélyebbre hat és egészen alaposan csak azáltal mutatható ki, hogy ráutalunk a cserének a munkamegosztás által meghatározott alapvető jellemére.

Sokkal erősebb ellenvetés látszik már felhozhatónak azon tan ellen, amely a kereslet és kínálat kölcsönös egymástól való függését és lényegben való azonosságát állítja, abból a körülményből, hogy minden gazdag közösségben meglehetősen nagy számmal vannak olyan személyek, akik csakis fogyasztók, a tétlen gazdagok, *n a t i c o n s u m e r e f r u g e s*, olyan emberek tehát, akik nagy és hatékony mértékben járulnak hozzá a fogyasztáshoz és a kereslethez, de semmivel sem a kínálathoz. Hogyan lehet, ez a kérdés, ez osztály létezését megegyeztetni avval a tannal, amely mellett én kardoskodom? Azt természet-

tesen el kell ismernem, hogy tétlen gazdag osztálynak létezése azt mutatja, hogy a termelők és fogyasztók osztályát nem lehet mindig és szükségkép egy kalap alá fogni; de hiszen én nem is ezt állítottam, hanem csak azt erősítem, hogy a fogyasztó erő függ a termeléstől, a kereslet a kínálattól. Meg kell e helyen jegyeznem, hogy fogyasztó erő alatt én, (és azt hiszem, a velem szemben állókkal ebben megegyezem), nem a fogyasztásra való pusztá fizikai képességet értem, hanem azokat a gazdasági feltételeket, amelyek a fizikai képességet támogatják. Már pedig ekkép értelmezve a dolgot, azt állítom, hogy a tétlen gazdagok esetében épen úgy, mint minden más esetben, a fogyasztó erőnek határt szab és mértéket ad a termelés, a keresletnek is határt szab és mértéket ad a kínálat. Felismerjük ezt, mihelyt csak kissé mélyebbre hatolunk a dolgok felszínénél. Vajjon honnan nyerik ama gazdagok az ő vevő erejüket? Csak nem kapják talán a levegőből; sem tenger alatti táviratban nem jut el hozzájuk közvetlenül Kaliforniából vagy Ausztráliából; de talán az sem adja teljes magyarázatát, hogy az ő bankárjuk könyvében bizonyos számjegyek állnak számlájuk Követel oldalán. Tegyük fel, hogy a kérdéses osztály bizonyos földbirtokosokból, jelzálog- és kötvénytulajdonosokból áll. Az első két csoportnál a vevő erő, azaz az ő járadékjuk és kamatjuk, természetesen bizonyos mezőgazdasági termények eladásából ered, a harmadiknál pedig szintén bizonyos termények eladásából, azok terményeinek eladásából t. i., akik az adókat fizetik; mindegyik esetben tehát termelésből és kínálatból. Nem mással van itt dolgunk, mint a vevő erőnek átszarmazásával az egyik fajta emberekről a másik fajta emberekre, akiket átvételére bizonyos szerződések jogosítanak. Ha a tétlen földbirtokosok, jelzálog- és kötvénytulajdonosok valami csoda útján egyszerre köddé foszlanának, vajjon csökkenne-e ennek következtében a közösség kereslete? Bizonyára nem mindaddig, amíg a termelés és a kínálat ugyanaz maradna, ami előbb volt. Az egyetlen különbség csakis abban mutatkoznék, hogy most más emberek volnának a fogyasztók és ők határoznák meg a kereslet irányát. Amit korábban bizonyos tétlen földbirtokosok, jelzálog- és kötvénytulajdonosok képviseltek, azt most bizonyos termelők és adófizetők képviselnék, akik immár nagyobb vevő erővel rendelkezvén, annak kétségkívül hasznát is tudnák venni. Az a hasznos funkció tehát, amelyet némely

nagyon is mélyen járó író a tétlen gazdagok költekezésében látni vél, utoljára merő csalódásnak mutatkozik. A közgazdasági tudománynak nincsen szépítő szere az ilyen határtalan önösség számára. Evvel természetesen eszem ágában sincs, hogy csak egy szót is szóljak a szerződések szentsége ellen. De igenis fontosnak tartom, még pedig épúgy erkölcsi, mint gazdasági okokból, annak kiemelését, hogy tétlen gazdag osztálynak létezéséből semmiféle közhaszon nem eredhet. Az a vagyon, amelyet az ő őseik vagy mások az ő javukra felhalmoztak, tőkélül alkalmaztatván, bizonyára előmozdítja a termelést; de az, amit ők tétlenségben és fényűzésben fogyasztanak, nem tőke és nem mozdít előre mást mint az ő haszon nélkül való életüket. Ám nekik meg kell kapniuk járadékukat és kamatjukat, mert így van megírva a szerződésekben; de azért ők bizony csak olyan szerepet játszanak mint a herék a kasban, és olyan asztal mellett dőzsölnek, amelynek megterítéséhez semmivel sem járultak hozzá.

Talán nem lesz felesleges, ha ugyanezt a csalódást még más oldalról is megvilágítjuk. Tegyük fel, hogy a gazdag emberek bizonyos csoportja letelepszik valamely idegen országban, ahol semmiféle hasznos ipart vagy mesterséget nem űznek, hanem egyszerűen csak költenek és fogyasztanak. Példának vehetjük azokat az angolokat és más idegeneket, akik Pauban, Niceben és Rómában töltik idejüket. Vajjon az ilyen vendégek hajtanak-e valamelyes hasznot annak a népnek, amelynek körében letelepednek, oly kérdés, amellyel nem most, hanem esetleg későbbi alkalommal akarok foglalkozni. Most csak avval kell tisztába jönnünk, hogy az az állítólagos előny, mely az ilyen vendégek költekezéséből netán ered, nem a keresletnek mint a kínálattól megkülönböztethető és tőle független tünevénynek növekedéséből származik. Amaz idegen vendégek keresletének hatása, bármiben álljon is e hatás, csakis a neki megfelelő kínálatból származik, épen úgy, mintha ők valamennyien valamely birtokot béreltek volna és saját erőfeszítésük eredményéből élnének. Mert honnan van az ő vevő erejük? Minden valószínűség szerint meghitelező levelek vagy más iratok alapján kapják, amelyeket talán készpénzre váltanak fel. És ezek az iratok utolsó sorban vajjon miben lelik kiegyenlítésüket? Egyszerűen azokban a javakban, amelyeket Angolország vagy az a más ország küld, ahonnan az idegenek

jöttek. Más szóval, a Franciaországban lakó angolok francia árúkra irányuló keresletének minden növekedése szükségkép együttjár avval, egyszersmind fel is van tételezve azáltal, hogy több angol árú kínálatik a franciáknak. Nincs is más mód e keresletnek huzamosabban való fenntartására, — mellékesen megjegyezve, olyan tény, amely különös világot vet a védő törekvések badarságaira. Senki sem csábítja az ilyen idegen vendégeket annyira mint a protekcionisták; de a csábításnak való megfelelést épen ők törekszenek mindenkép lehetetlenné tenni. Ők egyrészt azt akarnák, hogy az angol látogatók mennél nagyobb számban tóduljanak Franciaországba és mennél több pénzt költsenek francia árúkra; másrészt pedig egy lélekzet alatt el akarnák zárni az egyetlen lehetőséget arra, hogy az angolok ezt az ő költségeiket huzamosan fenn is tartassák. A védő rendszer tehát arra tesz kísérletet, hogy a keresletet a kínálattól elválassza és a kettőt egymástól függetlenné tegye, ami majd csak akkor lesz elérhető, ha megtaláljuk a kör négszögírtését.

6. §. Az eddigiekben a keresletről és kínálatról mint általános tényekről volt szó, amelyek nem bizonyos meghatározott javakra vagy szolgálatokra, hanem általában javakra és szolgálatokra vonatkoznak. Vegyük most a kettőt szemügyre bizonyos meghatározott javakra és szolgálatokra való vonatkozásukban. Első sorban meg kell itt jegyeznünk, hogy az az alapvető azonosság és kölcsönös függés, mely a tüneteményeket az eddigi világitásban jellemezte, immár nem észlelhető akkor, ha őket bizonyos meghatározott javakra való vonatkozásukban vesszük szemügyre. Megmutattam nevezetesen, hogy valamely közösség általános kereslete nem nőhet és nem fogyhat máskép mint úgy, hogy ugyanabban a közösségben a javak általános kínálata is megfelelően növekszik vagy csökken. De az már igenis lehetséges, hogy a bizonyos jószágra vagy szolgálatra irányuló kereslet nőjön vagy csökkenjen anélkül, hogy a kínálat is hasonló értelemben változnék; sőt, amint könnyen megfigyelhető, a kereslet és kínálat ilyen párhuzamosságának hiánya egyáltalában nem tartozik a ritkaságok közé. Valósággal nagyon ritka az az eset, hogy valamely jószág kínálata tartósabban teljesen egy vonalban marad az illető jószágra mutató kereslettel. Általában inkább bizonyos hullámozást tapasztalunk állandónak; egyszer a kereslet

haladja meg a kínálatot, másszor a kínálat a keresletet. A viszony változása azután rendesen a kérdéses jószág árának változásában nyer megfelelő kifejezést.

Azt mondtam, hogy valamely adott jószág kínálata lehet egyenlő a kereslettel, de lehet nagyobb vagy kisebb is. Ilyesmit nagyon gyakran hallunk kereskedelmi vagy általában gazdasági tárgyú beszélgetésben, és a legtöbb ember valószínűen úgy gondolkodik, hogy ennek a dolognak nincs is szüksége további megvilágításra. De egy kis gondolkodás meg fog bennünket győzni róla, hogy a dolog épen nem olyan világos, amilyennek első tekintetre látszik. Mert mit jelent az, ha azt mondjuk, hogy bizonyos meghatározott jószágra nézve a kínálat egyenlő a kereslettel? A kereslet együtt változik az árral, és ugyanezt teszi a kínálat is. Világos tehát, hogy állításunknak csak akkor van értelme, ha azt vonatkozásban levőnek gondoljuk bizonyos képzelt árral. Igen ám, de miféle árral? Ez az a kérdés, amelyre a felelet nem szokik rögtön szembe.

De menjünk tovább és tegyük fel, hogy túlvagyunk e nehézségen, nevezetesen hogy megállapítottuk azt, milyen árra vonatkozóan kell a keresletet és a kínálatot értenünk. Akkor a bizonyos adott ár mellett mutatkozó keresletet mérhetjük vagy a felajánlott vevő erőnek, vagy pedig a keresett javaknak mennyiségével. Már most melyik mértéket válasszuk? Már fentebb kifejtettem nézetemet arra nézve, mi legyen a kereslet szónak tulajdonképp való értelme, és ettől az értelemtől én most sem látom szükségesnek eltérni. Ez értelmezés szerint pedig úgy áll a dolog, hogy valamint a kínálatnak mértéke a felajánlott javak mennyisége, épúgy a keresletnek mértéke a felajánlott vevő erőnek mennyisége; és a kínálatnak a kereslettel való megegyezése (olyan szó, melyet itt jobbnak tartok az egyenlőségnél) bizonyos adott ár mellett jelenti a keresletnek és a kínálatnak olyan állapotát, amely eredményezi egyfelől az ezen ár mellett mutatkozó vevő erőnek felszívódását az ezen ár mellett mutatkozó kínálat által, másfelől a kínálat felszívódását a vevő erő által; míg a kínálatnak és a keresletnek meg nem egyezése azt jelenti, hogy mindegyik oldalon bizonyos ki nem elégített maradék mutatkozik. Én részemről tudományos szempontokból ekkép tartom helyesnek a dolog formulázását. Megengedem azonban, hogy lehetnek esetek, amikor a kereslet szót más értelemben is használhatjuk, és egy ilyen

eset talán épen itt forog fenn. Mindenesetre bizonyos az, hogy a keresletet a most szóban levő összefüggésben a keresett mennyiséggel mérendőnek fogva fel, a mérték változása semmiféle hatást sem gyakorol az eredményre. Ha a kínálat megegyezik a kereslettel az egyik értelemben, akkor megegyezik vele a másikban is; és minthogy az utóbbit, t. i. a keresletet, a megszokottabb felfogás a keresett mennyiséggel véli mérendőnek akkor, ha bizonyos meghatározott javak forognak kérdésben, talán helyesebb lesz, ha jelen fejtegetésünkben általánosan is ezt az értelmezést tartjuk szem előtt. Ezentúl tehát a keresletnek és a kínálatnak egyenlőségét vagy megegyezését bizonyos adott ár mellett, ha meghatározott különleges javak forognak kérdésben, mindig úgy fogom fel, mint a keresett mennyiségnek a kínált mennyiséggel való egyenlőségét vagy megegyezését ama bizonyos ár mellett.

Meg kell azonban állapítanunk, hogy mi legyen az a feltételezett vagy szemügyre vett ár, mikor a keresletnek és a kínálatnak megegyezéséről vagy meg nem egyezéséről beszélünk. Midőn ezt a kérdést akarjuk megoldani, az idevonatkozó állításoknak két fajtáját kell tekintetbe vennünk. Állíthatjuk ugyanis a keresletnek és a kínálatnak egyenlő vagy nem egyenlő voltát vagy egy bizonyos különleges esetre vonatkozóan, vagy pedig a dolgoknak tartós állapotára vonatkozóan. Mondhatjuk például, hogy a búzára irányuló kereslet egy bizonyos piacon meghaladta a kínálatot; vagy mondhatjuk, hogy a húsrá irányuló kereslet bizonyos időn át meghaladta és valószínűen bizonyos ideig még meg fogja haladni a húsban mutatkozó kínálatot. Az első esetben, amennyire én látom, a feltételezett ár, ha az emberek csakugyan határozott értelemben akarnak beszélni, mindig az a folyó ár, mely az illető piacon uralkodik; és ekkor állításunkkal azt akarjuk mondani, hogy azon a piacon voltak emberek, akik több búzát vásároltak volna, ha búza amaz ár mellett még kapható lett volna. Jól látom, hogy midőn olyan piaci árt mondok képzelhetőnek, amely nem egyenlíti ki a kínálatot és a keresletet, egy híres elmélettel jutok ellentétbe; de remélem, hogy később sikerülni fog e méréségemet igazolnom.. Egyelőre csak annyit teszek fel, hogy a bizonyos piacon uralkodó ár az az ár, amelyre nézve a most szóban forgó állításokat hangoztatni szokták. A közönséges nyelvhasználat csakugyan lehetőnek mondja a kereslet és a kí-

nálat eltérését egymástól az ilyen ár mellett. De vajjon hogy áll a dolog a fentebb említett második fajta állításokkal? Míddőn arról beszélünk, hogy a bizonyos jószágra nézve mutatkozó kereslet tartósan meghaladja az e jószágra nézve mutatkozó kínálatot, vajjon a most kifejtettek módjára mondhatjuk-e, hogy az itt feltételezett ár ugyancsak az a folyó ár, mely a megjegyzésünkben értett időtartam alatt uralkodik? és vajjon érthetjük-e úgy a dolgot, hogy az ezen ár mellett mutatkozó kereslet meghaladta és előreláthatóan még továbbra is meg fogja haladni a kínálatot? Ha valamely tényleges esettel van dolgunk, könnyen meg fogunk győződni, hogy az ilyen értelmezésnek már semmi hasznát sem vehetjük. Nézzünk egy példát. A legtöbb ember, aki ismeri a vasüzlet jelen állapotát, hajlandó lesz azt mondani, hogy a vasra most irányuló kereslet — nem az, amely ezen vagy azon a piacon, hanem az, amely az országban általában és bizonyos tartósabb időszakon át mutatkozik, — jelentékenyen meghaladja a kínálatot, aminek bizonyosságául az ár emelkedésére lesz hajlandó rámutatni. Már pedig bizonyos, hogy azok vélekedése szerint, akik e dologban vélemény nyilvánítására legilletékesebbek, t. i. a cikkel kereskedők és a vele üzérkedők vélekedése szerint, a vasra országosan mutatkozó kereslet a mai napon és a ma fennálló árak mellett semmikép sem haladja meg a kínálatot; mert ha ennek ellenkezője volna az ő véleményük, akkor ők vásárlásaikkal rögtön felszöktetnék az árt mai színvonalá fölé. Hisz a mondott személyek funkciója éppen abban áll, hogy befolyást gyakorolva az árra, a keresletnek a kínálatához való alkalmazkodását idézik elő; és noha ez az alkalmazkodás talán nem következik is be mindig egy bizonyos piacon, némiképp tartósan lehetetlen volna az, hogy a kereslet a fennálló árak mellett csakugyan meghaladja a kínálatot, meghaladja pedig úgy, hogy ez az állapot ismeretes is legyen. Igen ám, de mit tegyünk már most éppen a szóban forgó személyek részéről kétségkívül hallható állítással? Talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a legtöbben közülük, akik a mondott állítást hangoztatják, nem mondják meg elég világosan azt, amit gondolnak. De azért mégsem volna helyes feltennünk, hogy ott, ahol annyi ember, még pedig a dologban járatos ember, bizonyos állításban megegyezik, ennek az állításnak ne legyen semmi értelme. Én ugyan senkinek sem akarok véleményt im-

putálni; annyit azonban, azt hiszem, bátran mondhatok, hogy a példakép felhozott állítások csak akkor nyernek határozott értelmet és csak akkor bizonyulnak egyszersmind igazaknak is, ha feltesszük, hogy a keresletet nem a piacon tényleg uralkodó ár mellett, hanem valamely más ár mellett gondoljuk fennállónak. És ha azt kérdezi tőlem valaki, hogy mi ez a más ár, akkor azt felelhetem rá, hogy a normális vagy rendes ár, az az ár t. i., amelyről az emberek azt hiszik, hogy zavaró körülmények kizárása esetében fennállana. Ennek megfelelően én az olyan állításokat, aminők fejtegetésével most foglalkozunk, és amelyek nem bizonyos piacokra, hanem bizonyos tartós állapotra vonatkoznak, akkép értelmezem, hogy bennük bizonyos összehasonlítás eredménye nyer kifejezést, annak a keresletnek összehasonlításáé, mely feltevés szerint normális ár mellett mutatkoznék, avval a kínálattal, amely ugyancsak a normális ár mellett jelenne meg, vagy amely tényleg mutatkozik. Ekkép fogva fel, az ilyen állításoknak csakugyan van jelentőségük, és ha a kérdésben forgó tények ismeretén alapulnak, fontos felvilágosítást nyerhetünk belőlük. A szavak értelmezésére vonatkozó, de nagyon is szükségeseznek mutatkozott eme fejtegetéseim eredményét tehát a következőkben foglalhatom össze:

1. Ha a keresletről és kínálatról bizonyos meghatározott javakra vonatkozóan beszélünk, akkor állításainknak csak úgy lesz értelmük, ha az adott ár mellett mutatkozó keresletet és kínálatot értjük. Ez adott ár mellett az összehasonlítás kereslet és kínálat között úgy történik, hogy összehasonlítjuk a kínált jószág mennyiségét a kínált vevő erő vagy a keresett jószág mennyiségével. További fejtegetéseimben bizonyos gyakorlati okokból a keresletnek ezt az utóbbi mértékét fogom alkalmazni.

2. Ahol a keresletet és a kínálatot illető állításaink, mindig bizonyos meghatározott javakat tartva szem előtt, bizonyos meghatározott piacra vonatkoznak, ott ár alatt, amelynek feltevésével a keresletet és a kínálatot összehasonlítjuk, az illető piacon uralkodó folyó árt kell értenünk.

3. Ha az efféle állítások általában valamely országra és a dolgok tartós állapotára vonatkoznak, akkor a kereslet mérésének alapjául szolgáló ár az illető jószágnak normális vagy rendes ára, míg a kínálatot vagy ugyancsak e rendes ár szerint, vagy pedig a tényleges ár szerint mérjük. Az összehason-

lítás tehát történik a normális ár mellett mutatkozó kereslet és a normális vagy a tényleges ár mellett mutatkozó kínálat között.

7. §. Miután a használt műszavak értelmét ekkép szigorúan meghatároztam, most már áttérhetek annak kifejtésére, amit én a kereslet és kínálat alapvető törvényének vélek, vonatkozással bizonyos meghatározott jóságokra. Ez a törvény ekkép szól: A valamely jóságra nézve mutatkozó kínálat mindig alkalmazkodni törekszik a normális ár mellett mutatkozó kereslethez. Röviden meg kell jegyeznem, hogy normális ár alatt én azt az árt értem, amely elegendő és épen csak elegendő arra, hogy megadja a termelőknek azt, amit átlagosan és szokás szerint a részükről hozott áldozatok jutalmának szoktak tekinteni. Ugy értjük tehát állításunkat, hogy a bizonyos jóságra nézve mutatkozó kínálat alkalmazkodni törekszik a most mondott ár mellett mutatkozó kereslethez. Ez a törekvés egyenes következménye amaz indító okoknak, amelyek az embereket valamely termelő foglalkozás üzésére ösztönzik, és amelyek őket a fennforgó körülmények által megengedett határon belül az olyan foglalkozások felé vonzzák, melyek a hozott áldozatokhoz mérten a legnagyobb jutalmat engedik remélni. Ebből következik, hogy ott, ahol valamely jóság ára a rendes vagy normális szintjén felül emelkedik, ahol tehát a termelők ennek következtében az átlagosnál nagyobb jutalomra számíthatnak, több termelő fogja az illető foglalkozást felkarolni, az illető jóság kínálata tehát növekszik. Ámde a kínálat növekedése az eladásra irányuló verseny következtében azt adja eredményül, hogy az ár lemenő irányt nyer és a rendes színvonal felé hajlik. Ha a kínálat növekedése nem elegendő arra, hogy a piaci árt teljesen leszállítsa a rendes színvonalra, akkor a kínálat ugyanazon gazdasági okok hatása alatt még tovább is fog növekedni, és ez a folyamat mindaddig tart, amíg a mondott eredmény el nem éretik. Másfelől, ha a termelésre irányuló ösztön a mozgalmat túlságba viszi, úgyhogy az ár a rendes színvonal alá esik, akkor ellenkező irányban ható indítékok a termelést rögtön megszorítják, és az ár emelkedni fog mindaddig, amíg a rendes színvonalat újra el nem éri. Így áll a kereslet és kínálat törvénye bizonyos meghatározott jóságra vonatkozóan. Smith Ádám a dolgot képletesen úgy fejezi ki, hogy a piaci ár a rendes vagy normális ár felé gravitál. De akárhogy fejezzük is ki,

a törvény mindenesetre alapvető tárgyunknak most szóban forgó részében és keresztülhúzódik minden olyan okoskodáson, amely az értékre és az árra vonatkozik. Egyelőre azonban nem szükséges, hogy törvényünk jelentőségét itt tovább feszegezzük; erre elég alkalom lesz majd az ezután következő fejtegetésekben.

Röviden ismétlem evvel lezárandó jelen fejezetünk eredményét:

I. A kereslet és a kínálat, általános tényeknek tekintve, nem egymástól független tünemények, hanem lényegben egy és ugyanazon tüneményt jelentik, amelyet más-más oldalról veszünk szemügyre; ennek következtében tehát az általános kereslet sem nem nőhet, sem nem fogyhat másképp, mint állandó arányban az általános kínálattal. Minden olyan felfogás vagy elmélet tehát, amely evvel ellenkező feltevésből indul ki, nem áll helyes alapon és tévedésre vezet.

II. A bizonyos meghatározott jószágokra vonatkozó kereslet és kínálat a már kifejtett értelemben igenis nőhet vagy fogyhat egymáshoz viszonyítva; de ekkor mind a kettő minden változásában a következő törvényt követi: A kínálat mindig alkalmazkodni törekszik a jószág rendes vagy normális ára mellett mutatkozó kereslethez.

III. FEJEZET.

Normális érték.

1. §. Az érték szó mellett használt rendes, normális vagy szokásos jelző rendszeres és folytonos teremtést tételez fel. Nem szólhatunk normális értékről olyan jószágra vonatkozóan, amelyre nézve a kínálat korlátolt és nem növelhető, mondjuk például Turner valamely festményére vonatkozóan; mert noha az e fajta festmények eladásának nagyobb sorozatából szintén lehetséges volna bizonyos átlagot kivonni, ez az átlag csak olyan hullámvonalat jelenthetné, amelyekben semmiféle uralkodó elv sem észlelhető; és minthogy az ilyen hullámvonalak nem maradnak meg szükségkép bizonyos határok között, a belőlük vont átlag semmiféle alapot sem szolgáltat arra, hogy belőle az árak későbbi alakulására

nézve valamely megbízható következtetést vonjunk le. Ellenben ha valamely jószág termelése folytonos és rendszeres, akkor a normális érték létezése csakhamar nyilvánvalóvá válik. Észrevesszük nevezetesen, hogy bármennyire változik is időről időre az ár, ezek a változások nem történnek pusztán véletlenül, hanem valamely rejtett elvnek engedelmeskednek és bizonyos törvényhez törekszenek alkalmazkodni. A búza ára például egy bizonyos évben szokatlanul magas lehet; de ez a körülmény rögtön oly erőket helyez működésbe, amelyek az ár emelkedését megszorítják és az árt elébb-utóbb a rendes színvonalra leszállítják. Vagy megfordítva, megeshetik, hogy az ár szokatlanul alacsony; akkor ugyanazok az erők ellenkező értelemben hatnak és az ár emelkedését idézik elő. Ekkép a piac hullámzásai bizonyos határok között maradnak, amelyeket talán nem lehet egészen pontosan meghatározni, de amelyek azért valószínűleg léteznek; a hullámzások egyszersmind bizonyos középpont felé törekszenek közeledni; ez a középpont pedig nem más mint az épen most keresendő rendes vagy normális érték.

Azt mondtam az imént, hogy a bizonyos jószág tényleges eladásainak sorozatából vont átlag, vagy más szóval, piaci árainak átlaga nem képviseli szükségkép e jószág rendes árát vagy értékét, mivel a jószág olyan feltételek között létezhetik, amelyek semmiféle elvet sem szolgáltatnak hullámzásainak ellenőrzésére, és így ezek semmiféle tendenciát sem fejtenek ki oly irányban, hogy bizonyos középpont köré csoportosuljanak. Mindamellett áll az, hogy ott, ahol a normális érték kialakulására irányuló feltételek megvannak, azaz ahol valamely jószág rendszeresen és folytonosan termeltetik, ez a normális érték általában összeesik a tényleges eladások átlagával, feltéve, hogy a figyelembe vett esetek száma elég nagy arra, hogy a zavaró okok hatása ki legyen zárva, azon okoké t. i., amelyek a kínálatnak a kereslethez való alkalmazkodását gátolják.* Az esetek száma, amelyek e kizárás érdekében szükségesek, a jószág természete szerint nagyon különböző lehet. Általánosan szólva legkisebb lesz a közönséges kézműipari cikkeknel, jóval nagyobb a nyersterményeknél és legnagyobb az állatországból kerülő terményeknél. Ezeket a dolgokat azonban célszerűbb

* E szavaknak szorosan fogott értelmére nézve l. fentebb 28. és 29. lapon.

lesz ott tárgyalnunk részletesebben, ahol majd a piaci értékekről lesz szó.

E helyen csak még egyet látok szükségesnek megjegyezni. A normális értékekről, noha, eltérően a piaci értékektől, bizonyos tekintetben átlagos vagy maradó értékeknek is nevezhetők, nem szabad feltennünk, hogy a javak csereviszonyában valamely feltétlenül fix és állandó elemet képviselnek. Ilyen állandóságot semmikép sem tapasztalhatunk a mondott viszonyban. Az ilyen értékek állandósága és maradandó volta alatt mindössze csak azt érthetjük, hogy változatlanok maradnak mindaddig, amíg a termelés feltételei nem változnak. Válósággal minden jószág termelésének feltételei változásnak vannak alávetve, sőt e változások a legtöbb jószágra nézve gyakoriak és nagyon kiterjedtek. Mindamellet e változások ott, ahol nagyon jelentékenyek, általában csak tartósabb időközben szoktak beállani, a közbeeső időszakban pedig a normális ár állandó marad. Az a középpont tehát, amely körül a piaci árak ingadoznak, nem fix, hanem maga is mozgó pont; mozgása azonban (mint azt egy következő fejezetben meg fogjuk mutatni¹ többnyire mégis állandó irányokban történik, amely irányok meg vannak határozva egyrésztől a jószág természetére, másrésztől termelésének körülményei által. Így a legtöbb ipari készítményre nézve a rendes árak iránya ebben az országban néhány évszázadon át állandóan lemenő volt, míg másfelől a nyerstermények és még inkább az állati termékek normális ára meglehetősen állandósággal emelkedőnek mutatkozott.

Ennyit volt szükséges elmondanunk a bennünket most foglalkoztató tüneménynek jellemére nézve. Vizsgáljuk most azokat a feltételeket, amelyek a tüneményt meghatározzák.

2. §. Az értékről szóló legelterjedtebb elméletek a normális értéket (Smith Ádám és Ricardo természetes értékek nevezik, Mill pedig szükségkép való értékek mondja; én azonban azt hiszem, hogy a dolgot az általam választott szó fejezi ki legjobban² a feltételeknek csakis egy csoportjával hozzák összeköttetésbe, avval a csoporttal t. i., amelyet a termelés költségei alatt szoktak összefog-

¹ L. e részben az V. fejezetet.

² A szót Cherbuliez-nek „Précis de la Science Économique“ című kitűnő munkájából vettem át.

lalni; épen azért néhány író ilyen értelemben önköltsége értékeket kíván megkülönböztetni. Ilyen eljárással azonban, azt hiszem, a szóban forgó tünemény keretét nagyon is szűk határok közé szorítanók. A dolog lényege abban van, hogy a piacon előforduló cserecselekmények bizonyos középpont felé gravitálnak; ahol ilyen törekvés észlelhető, ott az azt feltűnítő jószágokról mondhatjuk, hogy középponti, szokásos vagy rendes értékük van. Már most egyelőre megállapíthatjuk azt, hogy ilyen törekvés csakugyan mutatkozik ama javak viszonylagos értékeiben, amelyek különböző nemzetek között cseréltetnek ki, vagy, ahogy mondani szokták, a nemzetközi értékekben. Más szóval, a kereskedő országok bizonyos arányokban cserélik ki egymás között termelvényeiket, amely arányok a gazdálkodás valamely adott állapotában normálisnak mutatkoznak. Fordulhatnak ugyan elő, sőt valósággal fordulnak is elő eltérések; de vannak erők, amelyek állandóan arra irányítják hatásukat, hogy az arányok a rendes vonalba visszatérjenek. Már pedig a nemzetközi értékek, amint ezt mindenki elismeri, vagy amint ezt mindenesetre ki lehet mutatni, nem esnek a termelés költségének szabályozó befolyása alá; vannak tehát normális értékek, amelyek nincsenek összefüggésben a költséggel, hanem valamely más elv befolyása alá esnek. Később lesz alkalmam megmutatni, hogy a termelés költsége az egy országban történő cserékre nézve sem esik egészen össze a szóban forgó tünemény területével.

Azt azonban feltétlenül el kell ismernünk, hogy a termelés költsége a leglényegesebb és legfontosabb ama feltételek között, amelyekről a normális érték függ. A termelés költsége, amint később látni fogjuk, nemcsak teljesen meghatározza a viszonyt a cserecselekmények igen széles mezején, hanem talán még szélesebb területen ha nem is épen döntő, de igen mélyreható befolyást gyakorol és bizonyos határok között ellenőrzi az eredményeket. Szükséges tehát, hogy tárgyalásunk kezdetén tisztába jöjjünk a termelés költségeinek igazi természetével; mert ennek a fogalomnak világos értelmezése, még ha nem tekintjük is az érték elméletét, teljesen nélkülözhetetlen a javak termelésére és szétosztására vonatkozó legtöbb problémának megoldásában.

Mill a termelés költségének következő elemzését adja, amelyet tudomásom szerint hallgatagon vagy kifejezetten mind

hazánkbeli, mind más országbeli közgazdasági írók egyformán elfogadtak:

„A termelés költségének alkotó elemeit már e vizsgálódásom első részében kifejtettem. A legfontosabb emez elemek között, sőt majdnem azt lehetne mondanunk, az egyetlen elem, úgy találtuk, a munka. Valamely tárgy termelése a termelőnek, vagy a termelők egész sorának abba a munkába kerül, amelyet termelésére fordítottak. Ha termelőnek azt a tőkést tekintjük, aki az előlegeket adja, akkor a *munka* szót a *munkabér* szóval helyettesíthetjük, mert neki a termelvény annyiba kerül, amennyi munkabért érte fizetnie kellett. Első tekintetre úgy látszik ugyan, hogy ez az ő kiadásainak csak egy része, mert hiszen ő nemcsak béreket fizetett a munkásoknak, hanem el is látta őket szerszámokkal, anyagokkal és talán épületekkel is. Ámde ezek a szerszámok, anyagok és épületek munka és tőke által jöttek létre, és értékük épügy, mint annak a cikknek értéke, amelynek termelésére most alkalmaztatnak, a termelés költségétől függ, ez pedig ismét munkára oldható fel. A finom posztó termelésének költsége nem áll csupán a szövőknek fizetett bérekből, noha a posztógyáros közvetlenül csak ezeket fizette. Hanem áll a gyapjúfonók és fésülők béreiből, sőt hozzátehetjük, a juhászok béreiből is, amelyet a gyáros a fonál árában fizetett meg. Áll továbbá az építők és téglakészítők béreiből, amelyeket gyárosunk gyárának felépítése alkalmával az építő vállalkozónak szerződés szerint megtérített. Áll részben még azokból a bérekből is, amelyeket a gépgyárosok, a vasöntők és a bányászok kaptak. Mindezekhez hozzá kell még adnunk a fuvarosok bérét, akik a termeléshez szükséges eszközöket és anyagokat oda szállították, ahol rájuk szükség van, magát a termelvényt pedig oda, ahol el akarjuk adni.“ . . . „Ennyit kell mondanunk a munkáról és a bérekről mint a termelés költségeinek elemeiről. Ámde midőn könyvünk első részében a termeléshez szükséges dolgokat elemelztük, azt találtuk, hogy a termeléshez a munkán kívül még egy másik elem is szükséges. Ilyen elem nevezetesen a tőke; ez pedig az önmegtartóztatás eredménye lévén, világos, hogy a termelvénynek vagy a termelvény értékének elegendőnek kell lennie arra, hogy kárpótlást nyújtson nemcsak a ráfordított munkáért, hanem mindazok önmegtartóztatásáért is, akik a munkások különböző osztályainak díjazását előlegezték. Az önmegtartóztatás a nyereségben nyeri kárpótlását. A nyereség pedig, amint láttuk, nem csupán az a felesleg, amely a tőkés számára kiadásainak visszatérülése után fennmarad, hanem a legtöbb esetben maguknak e kiadásoknak is nem épen jelentéktelen részét teszi. A lenfonónak például, aki első sorban a len és a szükséges gépek megszerzésére fordított költséget, meg kellett fizetnie ezek árában nemcsak azt a költséget, amelybe a len termelése és a gépek készítése munkabér címén került, hanem a lentermelőnek, a len kikészítőjének, a vasgyárosnak és a gépgyárosnak nyereségét is. Mindezeket a nyereségeket magának a lenfonónak nyereségével együtt viszont a takács előlegezte az ő nyersanyagának, t. i. a lenfonónak vételárában, és előlegezte velük együtt a gépgyárosok, bányászok és vasöntők amaz új sorozatának nyereségét is, akik őket mindnyájukat a nekik szükséges fémanyagokkal ellátták. Mindezek az előlegek részét teszik a vászontermelés költségének. A nyereségek tehát szintén hozzátartoznak a termelés költségéhez, amely a termelvény értékét meghatározza.“ . . .

„A nyereségek azonban nagyobb szerepet játszhatnak az egyik jószág termelésében mint a másikban még akkor is, ha a két rendbeli foglalkozás nyereségkulcsában nincsen különbség. Az egyik jószág például arra lehet hivatva, hogy hosszabb időn át szolgáltatson nyereséget mint a másik. Ezt rendszeren a bor példájával szokták megvilágítani. Mert tegyük fel, hogy bizonyos mennyiségű bor és bizonyos mennyiségű posztó a munkának egyforma mennyiségével állíttatott elő, és hogy ez a munka egyforma bérbé is került. A posztó nem válik értékesebbé, ha tovább tartjuk meg, ellenben a bor idővel többet ér. Tegyük fel most, hogy a bort a kívánt minőség elérhetése végett öt évig kell tartanunk. Sem a termelő, sem a kereskedő nem lesz hajlandó a bort ennyi ideig tartani, ha nem számíthat arra, hogy a bort öt év múlva

annyival drágábban fogja eladhatni a posztónál, amennyit az öt éven át tőkésített nyereség kamatjával együtt kitesz. A bornak és a posztónak előállítására eredetben egyforma költségbe került, mégis azt látjuk, hogy ebben az esetben két jószág természetes értéke egymáshoz viszonyítva nem alkalmazkodik pusztán a két jószág termelésének költségéhez, hanem hogy ebbe még valamely más elem is belejátszik. Az általánosabb fogalmazás kedvéért ugyan azt is mondhatjuk, hogy az a nyereség, amelyről a borkereskedő öt éven át lemond, már hozzátartozik a bor termelésének költségéhez, amennyiben úgy tekintjük mint egyéb előlegeihez járuló fölös költséget, amelyért természetesen végre is kárpótlást kell nyernie.¹

Mill a dolgot végül következőképp foglalja össze:

„A termelés költsége különféle elemekből van összetéve, amelyek közül némelyek állandók és általánosak, mások csak esetlegesek. A termelés költségének általános elemei közé tartoznak a munkabérek és a tőkenyereségek. Ellenben az adók és a netalán felmerülő kivételes költségek, amelyek valamely szükséges anyag megszerzéséből ez anyag ritkaságánál fogva erednek, az esetleges elemek közé számítandók.“²

3. §. A termelés költségéről való eme felfogást a közgazdasági írók mainap körülbelül valamennyien elfogadták. Azonban bármily nagy tekintély illet is minden olyan tant, amely Mill től ered, és noha a fennforgó esetben ez a tan még megerősítést is nyer a közgazdasági írók hozzájárulása által, én azt mégsem fogadhatom el. Én ugyanis azt látom benne, hogy a költség fogalma, amelyen a tan épül, alapjában téves, mert összetéveszt olyan dolgokat, amelyek már természetüknél fogva különböznek egymástól, sőt ellentétesek egymással és hamis világításba állítja a termelés és a csere cselekményeit. De még azt is látom, hogy ez a tan komoly természetű gyakorlati tévedésekre vezet, még pedig nemcsak az értékre vonatkozóan, hanem tudományunk néhány más fontos tanítására nézve is.

A közgazdaságról való elmélkedés keretében alig van még egy pár olyan fogalom, amely oly gyökeres ellentétben állana egymással, mint a költségnek és a költség jutalmának fogalma, vagy más szóval, az az áldozat, amelyet az ember termelő foglalkozásában hoz, és az a jutalom, amelyet a természet az embernek ezért az áldozatért nyújt. Az ipar minden haladása tulajdonképp csak abban áll, hogy e két dolognak egymáshoz való arányát megváltoztatja, vagyis abban, hogy sikerül a jutalmat növelnünk a költséghez képest, vagy megfordítva, a költséget csökkentenünk a jutalomhoz képest. A költség és a jutalom tehát gazdasági szempontból egymásnak ellentétei, még pedig

¹ „Principles of Political Economy,” III. könyv, IV. fejezet, 1. §. 4. és 5.

² Ugyanott, III. könyv, VI. fejezet, 1. §.

annyira, hogy csekély költség és nagy jutalom valósággal egyértelmű dolgok. Már pedig a termelés költségének az az elemzése, amelyet fentebb idéztem, ezt a két ellentétet azonosítja egymással; mert hiszen az van mondva benne, hogy a költség, amely nem más mint áldozat, a költség, amely nem más mint az, amit az ember a természetnek az ő gazdasági jutalmáért fizet, a munkabérekéből és a nyereségekből tevődik össze, vagyis abból, amit a természet az embernek az ő gazdasági áldozataiért viszonzásul ad. Az elmélet tehát evvel az állítással egymással ellentétes fogalmakat kúszál össze; későbbi vizsgálódásunkból pedig még az is ki fog tűnni, hogy ez elméletből olyan következtetések vezethetők le, amelyek magukban véve szintén zavarosak és a legáltalánosabban elfogadott elvekkel ellentétben vannak.

Mert ha a szóban forgó elemzést elfogadjuk és meghatározása értelmében a munkabéreket és a nyereségeket a termelő költség tényezőinek tekintjük, ebből először is következik, hogy a javak termelésének költsége, az egész gazdálkodást tekintve, olyan állandó feltétel, amely nem szenvedhet változást, bármekkora és bármilyen általános volna is a gazdasági haladás. Tegyük fel például, hogy a gazdálkodás általános eredményessége növekednék, ami egyértelmű volna avval, hogy az összegezett eredmény, amelyet a gazdálkodás a reá fordított munkának és lemondásnak bizonyos adott mennyiségéért nyújt, nagyobbodnék, vagy más szóval, hogy az az alap, amelyből a bérek és a nyereségek fizetendők, a munkához és a lemondáshoz viszonyítva növekednék. Ebben az esetben a bérek és a nyereségek együttvéve pontosan olyan arányban emelkednének, amilyen arányban a gazdálkodás eredményesebbé lett; az a költség tehát, amelybe egy bizonyos adott jószág termelése kerül, a bérek és a nyereségek mértékével mérve, pontosan ugyanakkora maradna, amekkora előbb volt. A munka és a lemondás kevesbednék ugyan, de mivel ez a csökkent ráfordítás nagyobb jutalomban részesülne, a jutalmazással mért költség változatlan maradna. Meg kell említenem, hogy ez az okoskodás nem az én képzelődésem szüleménye, hanem hogy azt legalább két író tényleg alkalmazta egy bizonyos gyakorlati kérdés megoldására. Úgyanis Dr. Hancock a dublini statisztikai társaságban néhány év előtt felolvasott értekezésében azt fejtegette, hogy a gazdag aránybányák felfedezése semmikép sem csök-

kentette az arany termelésének költségét. Ezt az állítását Dr. Hancock a következő okoskodással bizonyította be: Az aranytermelők bérei és nyereségei abban a mértékben növekedtek, amely mértékben a bizonyos adott mennyiségű arany termeléséhez szükséges munka és lemondás csökkent; ekkép tehát, amint ő mondja, a termelés költsége változatlan maradt. A tények kétségkívül teljesen meg is feleltek ez okoskodásnak, és a következtetés pontosan megegyezett a termelés költségére vonatkozó befogadott nézettel. Az egész okoskodásból azonban az következik, amit ugyan Dr. Hancock nem vont le belőle, hogy az arany értékének hanyatlása teljesen ki volna zárva a lehetőségek sorából.*

Vegyünk most szemügyre egy másik következtetést, amely a szóban forgó tanból levezethető. Ha áll az, hogy a bérek és a nyereségek, amelyeket valamely jószág termelői kapnak, e jószág termelő költségeinek mértékét alkotják, akkor ebből következik, hogy valamennyi jószág, amely bármiféle körülmények között, nevezetesen akár a verseny hatása alatt, akár pedig egyedárúságban termeltetik, a termelés költségének arányában cserélődik és csakis ebben cserélődhetik ki egymás ellen. Ez a következtetés rögtön szembeszökővé válik, ha szemügyre vesszük, hogy valamely jószág értéke ott, ahol ezt a jószágot folytonosan termelik, a termelőkre nézve azt az alapot alkotja, amelyből a bérek és a nyereségek kikerülnek. Amilyen tehát az érték, olyan lesz a termelők bére és nyeresége is. A szóban forgó elmélet pedig hozzáteszi, hogy amilyen a termelők bére és nyeresége, olyan a termelés költsége is. Ha tehát két jószág egymásért cserébe adatik, vagy más kifejezéssel élve, ha két jószág értéke vagy ára egy és ugyanaz, akkor a tárgyalás alatt levő felfogás szerint termelésük költsége is szükségkép egyenlő. Világos, hogy ez az okoskodás egyformán alkalmazható az érték és az ár bármelyik esetében, nevezetesen hogy ez okoskodás szempontjából nem jöhet tekintetbe az, vajjon a jószágok termelése szabadon vagy egyedárúságban, vagy általában miféle körülmények között történik-e. Az az elv, melyszerint „az értéket a termelés költsége határozza meg“, ekkép felfogva, valósággal alig tekinthető egyébnek mint azonos tételnek, mert

* Elvileg ugyanezt az okoskodást találjuk Tooke és Newmarch-nak „History of Prices“ című munkája hatodik kötetében, VII. rész, 14. §.

hiszen lényegben csak annyit mond, hogy az értékek arányosak azon elemek összességével, amelyek őket alkotják.

Valóban alig látszik hihetőnek, hogy valamely tan, amely ellen ily alapos és gyökeres kifogás tehető, oly nagy tekintélyt és elterjedést nyerhessen mint az itt szóban forgó elmélet. Szinte félnem kell a gyanúsítástól, hogy tudatosan meghamisítottam azt a felfogást, amelyet meg akarok cáfolni. E gyanúsítás ellen azonban megvédenek engemet a következő tételek, amelyekben Mill a most idézett helyen egészen világosan fejti ki azt a gondolatmenetet, amely őt a szóban forgó felfogáshoz vezette: „Hogy mibe kerül valamely tárgy termelése a termelőnek vagy a termelők egész sorának, azt megkapjuk, ha számba vesszük a munkát, amely a termelésre fordítatott. Ha termelőnek azt a tőkést tekintjük, aki az előlegeket adja, akkor a „munka“ szót a „bérek“ szóval helyettesíthetjük; a tőkésnek a termelvény annyiba kerül, amennyi bért volt kénytelen érte fizetni.“ E tételek a szempontot az emberi érdekek általános mezejéről a tőkés munkaadónak részleges és korlátolt mezejére helyezik át. Míg valamely jószág termelésének költsége valósággal azokból az áldozatokból áll, amelyeket a termelés érdekében emberi lények hoztak, az idézett tételekben a termelés költsége csak annyiban vétetik tekintetbe, amennyiben „őreá nézve“ költség; a költségnek ama sokkal jelentősebb része pedig, amely a munkásra nézve költség, teljesen figyelmen kívül marad. Ha egyszer erre az álláspontra helyezkedünk, a többi egyszerűen és természetesen következik belőle. Ami a tőkésre nézve költség, t. i. az ő előlegei, amelyek épúgy magukban foglalják az előző termelők nyereségeit mint a munkások béreit, tehát nyereségeket és béreket egyformán, az igenis beletartozik a költségbe; beletartoznak tehát nemcsak az előző termelők nyereségei, hanem tekintetbe véve a tőkeelőlegezés különböző időszakait, ama különleges jószág termelőjének nyereségei is, amelynek költségeit kutatjuk. Ekkép terjesztve ki az okoskodást, az a különös dolog következik belőle, hogy valamely jószág termelő költségeinek elemei közé bele kell számítanunk azt a nyereséget is, amelyet ennek a jószágnak termelője ért el, holott alig szükséges külön megjegyezni, hogy ez a nyereség valósággal csak a jószág termelése után állhat elő. Ez tehát az a gondolatmenet, amely a szóban

forgó felfogáshoz vezetett. Nem is valami nehéz belátni, miért nyert ez a felfogás olyan könnyű és általános elterjedést. A kereskedelem szókinése kézen fekvő okokból majdnem egészen a tőkésék szempontjából alakult ki; a közgazdasági tudomány pedig a maga szókinését túlnyomó részben a kereskedelem szótárából kénytelen meríteni. Az olyan tan tehát, amely a termelés minden költségét a tőkés költségére vezeti vissza, nagyon könnyen nyerhetett helyet a közgazdaságtan általános frazeológiájában, mert teljesen összevág azokkal az előítéletekkel, amelyek a kereskedői gondolkodásmódból erednek.

A befogadott elmélet vallói nem látják vagy nem akarják látni és még kevésbé akarják kellően méltányolni azt, hogy ez az elmélet teljesen kizárja a termelés költségeinek elemei közül azt az áldozatot, amelyet a munkás hoz a termelésben. Mill szavaiban oly felfogás rejlik, melyszerint a tőkés részről előlegezett bérek, noha ő maga elismeri, hogy „ezek a termelés költségét csak ő r á n é z v e képviselik“, mégis valamikép úgy tekinthetők, mintha a munkás szempontjából fogott költséget is magukban foglalnák; mert ő, miután a kérdés eme részével végzett, ekkép tér át a következő részre: „Az eddigiekben a munkáról v a g y a b é r e k r ő l volt szó, amelyek a termelés költségének egyik elemét alkotják . . . De szólnunk kell még a tőkéről is“, stb. Én pedig határozottan tagadom, hogy a munkabérek a termelés költségében a munkás szempontjából fogott elemet is képviselik. A munkabéreket, mint az idézett helyen maga Mill is mondja, igenis költségnek tekinthetjük a tőkés szempontjából, aki a béreket előlegezi; ámbár az ő álláspontjából is helyesebb volna úgy mondani, hogy az előlegezett munkabérek csak m é r t é k é t a d j á k a z ő költségének, amely v a l ó s á g g a l a közvetlen élvezésről való lemondásban áll, mely az előlegezéssel együttjár. De a munkásra nézve a munkabér jutalom és nem költség, sőt még azt sem mondhatjuk, hogy a munkabér valamely állandó viszonyban van avval, ami rá nézve a valóságos költséget alkotja. Mert ha így volna, akkor a munkabérek minden foglalkozásban, minden országban és minden időben arányosak volnának a munka nehéz voltával, amelyért díjazásul adatnak, holott a való életben azt tapasztalhatjuk, hogy ez az arány nem áll fenn; nem áll fenn pedig nemesak a különböző foglalkozásokban és a különböző országokban, hanem megbillen akkor is, amikor egy

és ugyanazon foglalkozás körében vagy egy és ugyanazon országban belül a termelő foglalkozás feltételeiben általános emelkedés vagy általános hanyatlás mutatkozik. Azt, hogy az arány nem áll fenn a különböző foglalkozások körében egy és ugyanazon országban belül, maga Mill is elismeri; sőt úgy mondhatnám, ő volt az első közgazdasági író, aki e ténynek nagy fontosságát különösen kiemelte; az pedig, hogy az arány megbillen, ha a munka feltételeit különböző országokra nézve hasonlítjuk össze egymással, annyira nyilvánvaló, hogy bizonyítást sem kíván. Végre arról, hogy az arány nem áll fenn egy és ugyanazon foglalkozás körén belül egy és ugyanazon országban sem akkor, ha a termelő foglalkozások körében gyökeresebb változások állnak be, könnyen meggyőződhetünk, ha közelebben megfigyeljük a szemünk előtt lejátszódó eseményeket. A munka díjazása hazánkban az utolsó néhány évben meglehetősen állandósággal emelkedő irányt mutatott a legtöbb foglalkozásban; emelkedett pedig nemcsak pénzben kifejezve, hanem a valóságos jutalmazás szempontjából is, amely a munkásnak jut. De nemcsak hazánkban, hanem mindenütt, ahol hasonló emelkedő irány észlelhető, anélkül, hogy a vállalt munka nehézsége is hasonló értelemben fokozódott volna, (pedig általában azt tapasztalhatjuk, hogy a munka díjazásának emelkedése inkább a munkaidő rövidülésével, semmint kiterjesztésével járt együtt), azt kell mondanunk, hogy az áldozat és a jutalom között való arány megváltozott. Ismétlem tehát, hogy a munkabér nemcsak nem fejezi ki a munkás részesedését a termelés költségeiben, hanem e költséget semmi tekintetben nem is képviseli. Ott, ahol a tőkés a munkabért előlegezi, a munkabér a tőkés áldozatának a mértéke és csakis az ő áldozatáé. A termelés költségének olyan elemzése tehát, amely csakis azokat az áldozatokat veszi számításba, amelyek a munkabérben nyerne kifejezést, egyszerűen tekinteten kívül hagyja a dolog legfontosabb elemét.

4. §. Sokan azt fogják talán mondani, hogy én itt csupán elméleti jelentőségű dolog érdekében harcolok. Hiszen nem is tagadom, hogy itt csupán elméleti jelentőségű kérdés forog szóban; de másfelől állítom azt is, hogy alig található jobb példa ennél az elmélet és a gyakorlat között való szoros összefüggés kimutatására, valamint annak bebizonyítására, hogy valamely helytelen elmélet, mint például az itt szóban forgó

is, mennyire összekúszálhatja a tünemények igazi összefüggését és mennyi zavart okozhat az élet gyakorlati ügyeinek vizsgálatában. Állításom alapos volta teljesen ki fog tűnni e munka későbbi fejezeteiben, de egy pár példával már itt is megvilágíthatom. Vegyük például az Egyesült Államokat. Vajjon ott mivel szokták megokolni a vámvédelem fenntartásának szükséges voltát? Nem mással, mint a termelés költségének amaz országban drága voltával. És vajjon miben mutatkozik a termelés költségének drága volta? Egyszerűen az ott általánosan fizetett munkabérek magasságában. Vajjon, így szokták ott a kérdést feltenni, a mi magas árú munkánk mellett mikép állhatnók ki a versenyt az olcsó munkabéreket fizető Európával? Nyíltan bevallom, hogy a költség befogadott elméletének alapján csakugyan nehéz volna e kérdésre kielégítő feleletet találni. Ugy látom, hogy a kielégítő feleletet Wells sem találta meg, aki hallgatagon ugyancsak a szóban forgó elmélet alapján áll. De nem tartom célszerűnek, hogy e helyen behatóbban foglalkozzam oly kérdéssel, amely sokkal tisztábban fog előttünk állni e vizsgálódásunk későbbi folyamában.

A mi kereskedelmi íróink semmikép sincsenek jogosítva arra, hogy a védő irányt követő amerikaiakkal szemben a maguk helyesebb közgazdasági felfogásával dicsekedjenek. Semmi esetre sem szabad ezt tenniük a termelés költségének kérdése tekintetéből. Ott, ahol a munkáskérdésről van szó, elvben a mi angol tőkéseink érvei sem térnek el attól a tantól, amelynek bírálatával itt foglalkozom. Nézzük például a következő állításokat, amelyeket *Brasseynek*, ennek az alapos tudású és gondolkodó írónak könyvében találunk, és amelyekben az ő közgazdasági felfogása bizonyára hű kifejezést nyer:

„*Bell Lothian*, egyike legelsőrendű tekintélyeinknek, úgy vélekedik, hogy mindazon erőfeszítések dacára, amelyeket vasgyárosaink kifejtének olyvégből, hogy a magas munkabéreket a gépek javításával ellensúlyozzák, a munka mégis tizenöt százalékkal többbe kerül Angolországban mint a kontinensen. Ez a hátrány az ő véleménye szerint teljesen ellensúlyozza azokat az előnyöket, amelyek ránk nézve vas- és szénbányáinknak egymáshoz való közelségéből erednek. A mi munkásaink nem látják be eléggé, hogy a legnagyobb leleményességre és erőfeszítésre van szükségünk, ha azt akarjuk, hogy az angol vállalatokba befektetett tőke az ipar terén sikeresen megállja a helyét.“*

Azt kérdezem már most, lehet-e a dolgok valódi vonatkozásait alaposabban összetéveszteni, mintha a drága munkát ngyanolyan értelemben tüntetjük fel a termelés akadályának,

* L. „*Work and Wages*“, 19. l.

mint amilyenben a széntelegek és az ércbányák egymáshoz való közelségét előnynek mondjuk? Hogyan lehet olyant mondani, hogy a drága munka ellensúlyozza a széntelegek és az ércbányák előnyeit! Ugyanolyan alapossággal azt is mondhatnók, hogy a magas díjak, amelyeket valamely sikeresen működő ügyvéd kap, ellensúlyozzák az ő ügyességének előnyeit. Mert amilyen bizonyos, hogy a magas díj az ügyvéd ügyességének következménye, épügy nem szenvedhet kétséget, hogy a kézzel dolgozó munkások magas bére azoknak a gazdasági előnyöknek következménye, amelyek között dolgoznak. És vajjon mi-
ben kell keresnünk a gondolkodás eme zavaros voltának és a tények eme sajtáságos összetévesztésének magyarázatát? Bizonyára abban, hogy az emberek az egész gazdasági problémát kizáróan a tőkés szempontjából szokták tekintetbe venni. „Azok az előnyök, amelyek r á n k n é z v e széntelegeink és ércbányáink egymáshoz való közelségéből erednek,“ valósággal csak a tőkésnek előnyei. Ha a „brit kereskedésről“ van szó, mindenki csak a tőkésnek nyereségére gondol; és mivel a termelés költségeinek számításba vételénél mindenki szintén csak a tőkés költségeire gondol, egészen természetes, hogy a tőkés jutalma az az egyetlen jutalom, amelyet tekintetbe venni érdemes. Innen van az, hogy a magas munkabéreket úgy tüntetik fel mint az ipari előnyök „ellensúlyozását“; mintha nyereség csupán csak az volna, ami a tőkés begyébe kerül! És innen van az is, hogy sokan a munkásosztály jobb díjazásában sajnálandó nemzeti szerencsétlenséget látnak, mert korlátozza a tőkésnek részesedését közös erőfeszítésük eredményében. „A drága munka“ így foglalja össze B r a s s e y könyve egyik fejezetének fejtegetését (142. l.), „mainap az angol ipar terjeszkedésének legnagyobb akadályá“.* Arra ő természetesen nem is

* Idéznem kell még a következő mondatot: „Ime látjuk, hogy az olcsó munka, amely versenytársaink (a kontinentális tőkés vállalkozók) rendelkezésére áll, époly ellankasztó hatással van reánk, mint a Capuában kínálkozott élvezetek voltak Hannibal katonáira.“ (142. l.). Egészen hasonló hangon szól a Times-nak a pénzről hozott cikkében a következő szakasz: „Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy újabb széntelegek felfedezése akár Európában, akár Amerikában nem hozna magával semmiféle előnyt, mert a világ eme részeiben tapasztalható bajok nem abból erednek, hogy a kőszén kevés, hanem abból, hogy a munka kevés . . . Kőrlát nélkül való munka ma már csak keleten található. Az angol közönség nagyon jól tenné, ha legalább a kőszén kérdésének szempontjából belátná, miért nem lehet az olyan angol telepen, ahol munka és anyag bőven áll rendelkezésre, semmit sem tenni olyan bajnok enyhíté-

gondol, hogy egészen ugyanabban az értelemben a nagy nyereség is szolgálhat akadályul. Hiszen ha az angol munkások, de az angol tőkésék is belenyugodnának szolgálataiknak mérsékeltebb díjazásába, akkor bizonyára örömeiket találhatnák az angol ipar végtelen kiterjedésében és elérhetnék a kereskedelmi törekvések ama magas célját, hogy olcsóbban dobhatnák piacra termelvényeiket mint a világ bármely népe. A baj csak az, hogy a két csoport közül egyik sem akarja megtenni az első lépést, hanem mindegyik a másiknak engedi át az elsőbbséget a hazafias áldozatkészségben, akár csak a francia katonák, akik a Fontenoy melletti csatában mindenáron az ellenfélnek akarták átengedni az első lövés dicsőségét.

5. §. Azt hiszem, hogy az eddig mondottak után egészen jogosnak fog látszani, ha most új kísérletet teszek a termelő költség elméletének megvilágítására. Nevezetesen elő akarom adni a dologról való saját felfogásomat, ahogy azt a magam vizsgálódása alapján megalkottam.

Előre kell bocsátanom, hogy az én megrögzött felfogásom szerint költség alatt mindenkor áldozatot kell érteniünk, és hogy a legnagyobb fogalomzavar veszélyének tennők ki magunkat, ha a költséget olyasvalamivel akarnók azonosítani, ami nem áldozat. A költségben az a valami nyer kifejezést, amitől az ember a közte és a természet között lefolyó küzdelemben megválí, de semmikép sem az, amit a természet neki a megválás fejében fizet. Ebben van a költség valódi és lényeges természete. A termelés költségének problémájában, amennyiben ez az érték elméletével összefügg, tulajdonkép azt kutatjuk, hogy az, amit az ember a természetnek a termelő gazdálkodásban ekkép fizet, milyen mértékben és milyen módon van befolyással az eredő termelvények csereértékére. Mídon e kérdésünkre feleletet keresünk, semmikép sem szükséges túlmennünk azon az alapvető elven, melyszerint az ember a maga céljait a legkényelmesebb eszközökkel és a legrövidebb úton törekszik elérni. A cél, amelynek elérésére a gazdálkodásban törekszünk, nem más mint a vagyonszerzés, ennek eszközei pedig: az önmegtartás, a munka, az előrelátás és az éberség. A gazdálkodás sére, amely a legsúlyosabbá válhatik a művelt nemzetek gazdálkodását fenyegető összes bajok között." Itt ugyan nincsen világosan megmondva, hogy a panaszt baj a köszén szűk voltából vagy a brit munka drága voltából ered-e; de mind a Times-nak, mind Brassey-nak felfogása szerint az egyik épen olyan baj mint a másik.

problemája tehát abban áll, hogy a mondott irányú testi és lelki fáradozás mennél kisebb mértékével, vagy mondhatjuk így is, mennél kevesebb költséggel és áldozattal jussunk vagyunkhoz. Eszerint pedig a termelés költségének törvénye, amennyiben az értéket meghatározza, nem lehet más mint a mondott feltételek alatt történő vagyonkeresésnek gyakorlati következménye.

Meggyőződünk erről, ha szorosan szemmel tartjuk a következő két tényt: Először, hogy az ember a most mondott indíték befolyása alatt, midőn a maga foglalkozását akár mint munkás, akár mint tőkés megválasztja, a m e n n y i r e a v á l l a s z t á s a z ő h a t a l m á b a n v a n, bizonyára azt a foglalkozást fogja választani, amely bizonyos nagyságú áldozatért a legnagyobb jutalmat adja vagy ígéri adni. A második szem előtt tartandó tény pedig abban van, hogy a foglalkozások megoszlásának rendszerében a gazdasági jutalom minden egyes termelőre, vagy helyesebben, a termelők minden egyes csoportjára nézve, akik egy bizonyos munkával foglalkoznak, ama javak értékében keresendő, amelyek az ő erőfeszítésükből erednek. Szándékosan úgy mondtam, a javak é r t é k é b e n, nem pedig magukban a javakban; mert hiszen a termeléssel foglalkozó embernek nem mindig van épen arra a jószágra szüksége, amelynek termelésével ő maga foglalkozik, sőt a legtöbb esetben neki magának csak nagyon kis mértékben van szüksége épen arra a jószágra, amelyet ő maga termel. Ennek pedig az a következménye, hogy a maga jutalmát a maga munkájának nem közvetlen, hanem csak közvetett eredményéből várja, vagyis azokból a dolgokból, bármelyek legyenek is, amelyeket a maga-termelte jószág segítségével vétel és eladás útján megszerezhet, más szóval, e javak értékéből. Maga az egyes ember foglalkozásának eredményessége még nem állapítja meg az ő jutalmának mértékét. Ha ezt a mértéket keressük, akkor még azt is kell tudnunk, hogy az, amit termel, milyen arányban cserélhető ki arra, amire szüksége van, azaz az ő fogyasztásának tárgyát tevő cikkekre. A foglalkozásból eredő termelvény értéke tehát az a forrás, amelyből a gazdálkodás fennálló rendszerében a foglalkozás jutalma származik. Ezt az okoskodást semmikép sem gyengíti az a körülmény, hogy a hazánkban és a többi művelt államokban fennálló gazdasági szervezet keretében a munkás a maga jutalmát rendesen munkabér alakjában

kapja meg, amelyet a tőkés már akkor előlegez neki, amikor a termelvénnyel még el sem készült egészen; mert hiszen a bér, amelyet a munkás kap, a termelvénnyel értékéből utólagosan megtérül a tőkésnek.

Utolsó sorban tehát mégis csak a termelvénnyel értéke az, amelyből mindazok jutalma kikerül, akik a jószág előállításában érdekelve vannak. A munkabérek és a nyereségek ekkép a termelés valamennyi ágában ama javak értékéből erednek, amelyek a foglalkozás illető ágából kikerülnek, és minthogy a munkabérek és a nyereségek ezt az értéket egyszersmind teljesen felemészítik (kivéve azt az esetet, amikor a javak értékének egyik elemét a járadék alkotja, ami azonban, amint ezt a járadék közgazdasági elméletének ismerői könnyen be fogják látni, okoskodásunk általános érvényességén nem változtat), ebből következik, hogy amíg a többi dolgokban nem áll be változás, a munkabérek és a nyereségek összege, amelyet a termelők bizonyos adott csoportja együttvéve kap, mindenkor változni fog ama jószágok összességének értékével, amelyeket ők állítanak elő. Ahol tehát a munkabérek és a nyereségek a különböző foglalkozások körében arányosak a hozott áldozatokkal, ott az illető foglalkozásokból eredő javak értéke szintén arányos lesz az egyforma áldozatokkal, ami azt jelenti, hogy ott a javak termelésük költségeinek arányában cserélődnek ki egymás ellen. Már pedig a munkabérek és a nyereségek csak ott és csak annyiban lehetnek arányosak a hozott áldozatokkal, ahol és amennyiben a termelők között szabad verseny uralkodik, tehát csak ott és csak annyiban, ahol és amennyiben mind a munkások, mind a tőkésék valósággal szabadon választhatják meg a közgazdaság terén kínálgató saját foglalkozásukat. Ahol a szabad választás lehetősége meg van adva, ott a jutalmazás és az áldozat megfelelnek egymásnak, ha nem is a termelés minden egyes eseményében, de a körülmények tartós és maradandó állapotában. Biztosítja e megfelelést az emberi cselekvés leghatékonyabb és legállandóbb indítéka. Mind-egyik versenyző ugyanis, aki a maga áldozataiért természetesen a legnagyobb jutalmat törekszik elérni, azon foglalkozások felé fog vonzódni, amelyekben a jutalom az adott körülmények között a legnagyobb, és viszont lehetőleg tartózkodni fog azoktól, amelyekben a jutalmazás az általános átlagnál alacsonyabb. Ennek következtében a kínálat nő ama termelvényekben, ame-

lyek a jobban fizetett foglalkozásokból erednek, viszont csökken a kevésbé jutalmazókban. A kínálat emez alakulása visszahatást gyakorol az árakra és így elébb-utóbb kiegyenlíti az egyenlőtlenséget, azaz helyes arányt teremt a jutalmazás és az áldozatok között. A verseny tehát egyfelől biztosítja a gazdasági jutalmazás és az áldozat arányosságát, másfelől pedig éppen ezáltal biztosítja annak, hogy a javak értéke és termelésük költsége egymásnak megfelelő legyen.

A mondottak szerint a termelés költsége csakis azon feltétel alatt hat mint a normális értékek szabályozója, ha megvan adva a versengés szabadsága mindazoknak, akik valamiféle gazdálkodással foglalkoznak. Vizsgálódásunknak tehát arra a kérdésre kell irányulnia, hogy ez a szabad verseny valósággal milyen mértékben van meg a mi gazdálkodó közösségünkben. Ha egyelőre az Angolországban uralkodó viszonyokat vesszük szemügyre, akkor azt látjuk, hogy itt a verseny széles körben csakugyan szabad. Sőt a kereskedésben, ha ezt az ipartól különválasztjuk, azaz ha különbséget teszünk a javak előállítására és adásuk-vételük között, azt mondhatjuk, hogy a szabad verseny általánosan és korlátlanul uralkodik. Mindenkinek szabadságában áll, de nemcsak szabadságában, hanem tényleg gyakorlati lehetőségében is, hogy a maga jószágát,* akármilyen legyen is az, az országnak bármelyik piacán áruba bocsássa. Tágabb értelemben szólva, legalább a fennálló törvények szempontjából nem kevésbé szabad mindenki abban a tekintetben is, hogy azt a foglalkozást választhatja magának, amelyik neki tetszik, az ásástól és kapálástól fel egészen a tanult foglalkozásokig. Ámde a most előttünk fekvő kérdés szempontjából ez a szabadság még egyáltalában nem elegendő. A verseny ama szabadsága, amelyről fentebb volt szó, nemcsak azt kívánja meg, hogy minden kereskedőnek jogában és hatalmában álljon, hogy ott adhassa el a maga árúját, ahol neki tetszik, a munkásoknak pedig törvényes szabadságukban álljon, hogy abban a foglalkozásban keressenek alkalmazást, amely felé hajlanak, hanem megkívánja azt is, hogy mind a munkásokra, mind a tőkésekre nézve tényleg és gyakorlatilag lehetséges is legyen, hogy munkarejük, illetve tőkájük számára a maguk tetszése szerint keres-

* Jószágot mondok és nem szolgálatot. Az okokat, amelyek miatt az érték elméletének kifejtésében különbséget teszek munka és jószág között, később fogom előadni. (II. rész, I. fejezet.).

hessenek alkalmazást, vagy másképp mondva, hogy tényleg maguk dönthessenek annak a termelő eszköznek sorsa felől, amellyel rendelkeznek. A minket e helyen érdeklő szempontból teljesen mindegy, hogy a választásnak eme szabadságát és egyszersmind lehetőségét mi akadályozza meg az érvényesülésben, a törvény-e, avagy a tudatlanság vagy a szegénység-e. Ha egyszer van akadály, ha a termelő nem térhet át szabadon a kevésbé jutalmazó foglalkozásból a jobban jutalmazóra, akkor a verseny már nem mondható szabadnak, legalább nem a termelő költség törvényének szempontjából; mert ilyen körülmények között semmi biztosíték sincs arra nézve, hogy a jutalmazások a hozott áldozatokkal helyes arányba juthassanak. A verseny szabadságát a most mondott értelemben kell felfogni, ha arról van szó, hogy a termelés költsége szabályozza-e az értéket. A kérdés, amely előtt állunk, tehát az, hogy a versenynek ilyen értelemben fogott szabadsága megvan-e, és ha igen, milyen mértékben van meg akár a mi hazánkban, akár más gazdálkodó közösségekben.

Van a közgazdasági kérdések felett elmélkedőknek egy egész iskolája, amely a mondott értelemben fogott szabad verseny létezését egyáltalában tagadja. Ez iskola tagjai azt mondják, hogy a közgazdasági írók ama kedvelt feltevése, mely szerint a tőke és a munka a legnagyobb jutalmazás keresésében minden akadály nélkül áttehető az egyik foglalkozásból a másikba, valósággal csak az írók képzeletében létezik, de a gyakorlatban semmi alappal sem bír. Mert a tőke, ha egyszer valamely olyan formában testesedett meg, amelyben termelésre képes, a legtöbb esetben más célra már nem alkalmazható. Az épületek, berendezések és anyagok, amelyek a kézművesség valamelyik ágában szükségesek, csak ritkán alkalmazhatók valamely másik ágban is, sőt ott is, ahol az áttétel lehetősége meg van adva, ez csak nagy költséggel és veszteséggel eszközölhető. A munka áttétele pedig, így mondják, még nagyobb nehézségekkel jár, mert itt egyfelől szellemi, másfelől testi akadályokkal kell számolnunk. Az iparban való ügyesség nem szerzhető meg egy pillanat alatt és ott, ahol megvan, rendesen hosszú időbe és sok költségbe is került. Vajjon feltehető-e, hogy az a munkás, aki sok időt és pénzt fordított ügyességének megszerzésére, amely őt a foglalkozás bizonyos ágában kiválóan alkalmazhatóvá teszi, könnyedén el fogja hagyni választott pá-

lyáját, mihelyt számára valamely más foglalkozás körében a jobb jutalmazásnak legkisebb jele mutatkozik? Hiszen gondolkunk csak arra, hogy a kézi szövőszékkel szövő takácsok milyen hosszú ideig maradtak meg rosszul fizető foglalkozásukban még akkor is, amikor a szövőgép már fel volt találva! Hát még ha arról volna szó, hogy az ács a kovács mesterségére térjen át, vagy a kovács az ácséra, vagy mindakettő a borbély és a szabó foglalkozására! Ilyen meggondolás alapján mondják sokan, hogy az a szabad verseny, amely nélkül a termelés költsége az én véleményem szerint hatástalan marad, valósággal nem létezik, és hogy ennek következtében semmiféle elmélet nem bírhat helyes alappal, ha ilyen feltevésen épül fel. Ha egyszer akár a munka, akár a tőke egy bizonyos foglalkozásba be van fektetve, akkor valósággal kötve is van az illető foglalkozáshoz és úgy tekinthető, mintha teljesen ki volna zárva ama rokon tényezők versengéséből, amelyek valamely más körben nyertek alkalmazást. Különös súlyt vetek rá, hogy megadjam ennek az okoskodásnak azt az igazságot, amely megilleti, és azért készséggel elismerem, hogy a felsorolt tények alapján véve igazak. De másfelől azt hiszem, nem lesz nehéz bebizonyítanom, hogy e tények egyáltalában nem szolgálhatnak annak a következtetésnek támogatására, amelynek érdekében felhozhatnak, hanem hogy tekintetbe véve más olyan körülményeket, amelyeket a kifejtett okoskodás figyelmen kívül hagy, a mondott tények igenis megegyeztethetők a hatékony ipari verseny létezésével.

Első sorban meg kell jegyeznem, hogy a hatékony ipari versenynek, azaz olyan versenynek biztosítása érdekében, amely a jutalmazások és áldozatok megegyező voltát eredményezheti, egyáltalában nem szükséges, hogy a tőkének minden egyes része és minden egyes munkás bármely pillanatban képes legyen a választása szerinti foglalkozáshoz való áttérésre. Teljesen elegendő, ha ez a képesség a két tényező bármelyikének csak egy bizonyos, a körülmények szerint változó nagyságú részében van meg. Tegyük fel, hogy az iparnak egy bizonyos ága különösen nagy mértékben virágzik és kivételesen nagy keresetet tesz elérhetővé; az ekkép előállott egyenlőtlenség elsimítása végett egyáltalában nem szükséges, hogy mindjárt az ország egész ipara mozgásba jöjjön. Rendesen már a tőke és a munka csekély részének megmozdulása — csekélynek mondom a tőke és a munka amaz összegéhez mérten, amely valamely jelentéke-

nyebb iparágba be van fektetve, — elegendő lesz a változás felidőzésére. Sőt még az olyan rendkívüli esetekben is, amikor a politikai vagy kereskedelmi életben beálló előre nem látott körülmények minden rendes számítás megzavarnak és bizonyos iparágakban óriási előnyöket tesznek elérhetőkké, — ilyen eset állt be például a vasúti vállalkozás első éveiben, vagy a vászoniparra nézve az amerikai polgárháború kitörése alkalmával, — a jutalmazás és a költség megzavart egyensúlya mindig csakhamar helyreáll, ha nem is épen rögtön, de bizonyára rövid idő múlva; helyreállítja pedig a megzavart egyensúlyt az a munka és tőke, amely még nincsen befektetve valamely ipari vállalatba, és helyreállítja anélkül, hogy a tényleg alkalmazásban levő mennyiségre észrevehetően zavaró hatást gyakorolna. A hatékony verseny szempontjából tehát teljesen elegendő, ha valamely közösségben a termelés tényezőinek bizonyos fölös mennyisége áll szabad rendelkezésre olyképp, hogy a nagyobb nyereséggel kecsegtető vállalatok felé fordulhasson, feltéve még természetesen azt is, hogy ez a szabad rendelkezésre álló mennyiség elég nagy a beálló egyenlőtlenségek elsímítására. Könnyű lesz megmutatni, hogy ez a feltétel jó sok ipari közösségben csakugyan adva van, még pedig teljesen adva van a tőkére nézve, de adva van legalább bizonyos mértékben és bizonyos határig a munkára nézve is.

Nyilvánvaló és tagadhatatlan tény az, hogy a kereskedő országokban igen jelentékeny mennyiségű tőke van felhalmozva olyan alakban, hogy bármikor szabad rendelkezésre állhat, vagy világosabban szólva, pénz vagy más vevő erő alakjában és úgy, hogy bármely tetszés szerinti célra fordítható. Hasonlóképp bizonyos az is, hogy ez a lebegő tőke szakadatlanul keresi a legjobb befektetést és gyorsan fordul a gazdálkodásnak olyan ága felé, amely véletlenül kivételes vonzást gyakorol reá.* Világos végre az is, hogy az ekkép rendelkezésre

* „A közgazdasági írók azt mondják, hogy a tőke mindig a legjutalmazóbb foglalkozások felé hajlik és gyorsan elfordul a kevésbé jutalmazó, rosszul fizető foglalkozásoktól. Azonban a legtöbb országban ez a folyamat csak nagyon lassan játszódik le, miért is az olyan emberek, akik az elvont igazságoknak csak akkor adnak hitelt, ha róluk kézzel fogható módon győződhetnek meg, egyenesen kétségbe vonják az állítást, mert nem látják szemükkel alaposágát. Angolországban azonban a folyamat eléggé szembeszökő volna, ha bepillantást nyerhetnénk a váltóalkuszok és bankárok könyveibe. Az ő váltótárcájuk rendszeren teli van olyan váltókkal,

álló tőke teljesen elegendő az itt szemünk előtt lebegő célnak, vagyis annak az elérésére, hogy a versenyt a különböző gazdasági ágak között hatékonyra tegye; mert hiszen azt tapasztaljuk, hogy ez a szabad tőke legalább részben külföldön keres befektetést, amit bizonyára nem tenne, ha itthon is kínálkoznék alkalom kivételesen kedvező gyümölesöztetésére. A fölös tőkének e tagadhatatlan létezése teljesen elegendő a gyakorlatilag hatékony verseny megteremtésére a termelés egyik eszközének szempontjából, elegendő pedig anélkül, hogy a termelő vállalkozásokba már befektetett tőkéket e helyzetükből nagyobb mértékben ki kellene zavarni. A kérdés csak az, vajjon elég van-e téve mondott feltételünknek a munka szempontjából is? Könnyű lesz bebizonyítani, hogy bizonyos határig és bizonyos módok között a feltétel e tekintetben is teljesítve van.

Mert a munka terén szintén létezik bizonyos olyan rendelkezésre álló alap, amely könnyen oda fordulhat, ahová a jobb jutalmazás csábítja. Megengedem ugyan, hogy az a munka, amely bizonyos foglalkozásban már talált alkalmazást, ehhez a foglalkozáshoz kötve is van. Ámde minden munka soha sincsen ekkép alkalmazva és megkötvé. Minden időben felesperedik egy-egy új munkás-nemzedék, amelynek képességeit úgy tekinthetjük mint rendelkezésre állókat. Ez a munkaerő az ország egész munkaerejével szemben ugyanazt a szerepet játsza, mint a még csak vevő erő alakjában meglevő tőke az ország egész tőkéjével szemben. Azok a fiatal emberek, akik ezt az új nemzedéket alkotják, illetve azok, akik az ő sorsukkal törődnek, folytonos figyelemmel kísérik a gazdálkodás különböző ágaiban mutatkozó kilátásokat, és késlekedés nélkül fordulnak az olyan foglalkozások felé, amelyek a legnagyobb jutalmat ígérik. Igaz, az elhatározásba bizonyos mértékben az egyéni íz-

amelyeket a legjutalmazóbb üzletágakban állítottak ki, és aránylag szegények olyan váltókban, amelyek a kevésbé jutalmazó üzletágakból erednek. Ha a vasüzlet a rendesnél kevésbé jutalmazóvá válik, akkor kevesebb vas kerül eladásra, és mennél kevesebb vas adódik el, annál kevesebb az ebből eredő váltó; ennek következtében tehát a Lombard Street-ben a vasváltók mennyisége csökken. Megfordítva, ha a rossz termés következtében a rozsüzlet hirtelen jutalmazóvá válik, akkor rögtön sok rozs-váltó keletkezik, és ami belőle jó, azt le is számítják a Lombard Street-ben. Ilymódon az angol tőke époly bizonyosan és époly hirtelen foly mindig oda, ahol a legnagyobb szükség van rá, és ahol a legjobb eredményt lehet vele elérni, mint ahogy a víz a legmélyebb helyek felé iparkodik." — Bagehot Walter, Lombard Street, 13. l.

lés is belejátszik; de ha nagy teret veszünk szemügyre, bátran mondhatjuk, hogy a különböző ízlések meglehetősen kiegyenlítik egymást. Megmarad tehát a rendelkezésre álló munka szakadatlan gravitációja a jobban jutalmazó hivatások felé. Másfelől tekintetbe kell vennünk, hogy míg az egyik oldalon folytonosan új munka jelen meg a színen, a másikon a már elhasznált munka letűnik a színről. A gazdálkodás azon ágaiban, amelyekben a jutalmazás bármely okból az átlag alá szállt, a már alkalmazásban levő munkások száma nem nyervén kiegészítést, gyorsan fogy mindaddig, amíg a keresletnek újabb kínálat nem felel meg, vagyis mindaddig, amíg a jutalmazás a megfelelő mértéket el nem éri. Megállapíthatjuk tehát, hogy a hatékony verseny feltételei a munka szempontjából épúgy adva vannak mint a tőke szempontjából, noha itt kétségtől fennforog az a körülmény, hogy a munka, amely egy bizonyos foglalkozásba már be van gyakorolva, gyakorlatilag nem könnyen terelhető át valamely más foglalkozásra. Épen azért, mint különben már előbb is megjegyeztem, a munka terén a feltételek csak tökéletlen mértékben vannak megadva, ami a verseny hatását a munkás-piac tekintetéből bizonyos határok közé szorítja és bizonyos megfelelő befolyást gyakorol a javak értékére is. Eme korlátozások természetét a következőkben lesz feladatom meghatározni.

Azt mondtam az imént, hogy az a fiatal munka, amely feleseperedvén, a munkás-piacot folytonosan kiegészíti, ahhoz a tőkéhez hasonlítható, amely egyelőre csak vevő erő alakjában létezik, de kész bármely olyan foglalkozás felé fordulni, amely a nyereség reményével csalogatja. Egy igen jelentős pontban azonban a hasonlat nem áll. A rendelkezésre álló formában létező tőkének ugyanis bármelyik része bármiféle gazdasági vállalkozásra alkalmazható. Ellenben a szabad munkának egyes eleme, vagyis az egyes munkás, csak meglehetősen szűk határok között választhatja meg a maga alkalmazását. E határokat ama különös minősítés szabja meg, amelyre a gazdálkodás mindenik ágában szükség van, és megszabja még a nekikészülés mértéke, amelybe e minősítés megszerzése kerül. Vegyünk tekintetbe egy bizonyos munkást, akinek foglalkozása még nincsen megállapítva; az ő szabad választása a körülményekhez képest szűkebb vagy tágabb téren mozoghat, de ez a tér soha és semmi körülmények között nem lesz oly tág, mint

a hazai gazdálkodás egész köre. Tegyük fel, hogy emberünk a mezei munkások osztályához tartozik. Ebben az esetben a tanulatlan munka minden ága nyitva áll ugyan előtte, de ezen a körön kívül ő bizony ki van zárva a versenyből. Az akadályt itt az ő társadalmi állása és azok a körülmények teszik, amelyek következtében az ő neveltetése hiányos maradt. Mert biz ő alig van olyan helyzetben, hogy a hiányokat pótolhatná, vagy a maga foglalkozását addig abba hagyhatná, amíg magát valamely tanult mesterségre képesíthetné. Vegyük most szemügyre a legközelebbi magasabb fokot, a kézműves osztályt, belefoglalva a kiskereskedők osztályát is, akik pénzvagyon szempontjából körülbelül egyforma helyzetben vannak a kézművesekkel. Ezek bizonyos határokon belül teljesen szabadok ugyan választásukban, de e határokon túl gyakorlatilag ki vannak zárva a versenyből. Az a munkás, akit ácsnak, kőművesnek vagy kovácsnak neveltek fel, e foglalkozások és a velük rokon mesterségek körében oda fordulhat ugyan, ahová kedve vagy a nagyobb jutalmazásra való kilátás csábítja, de valósággal már alig léphet fel versenytársként a tanult munka ama magasabb köreiben, amelyek behatóbb nevelést és hosszabb gyakorlatot kívánnak, amilyen például a gépész-mérnök foglalkozása. Még egy fokkal magasabbra hágva, ugyanilyen korlátokkal találkozunk; itt is vannak emberek, akik a tanult ipar bármely magasabb fokában alkalmazhatók, de azért bizonyos foglalkozásokból gyakorlatilag mégis ki vannak zárva. Igaz ugyan, hogy ez a kizárás egyetlen esetben sem feltétlen; a megvont határok nem olyanok, hogy valaki rajtuk különösen nagy erély, önmegtagadás és kitartás segítségével át ne léphetne. Hisz minden nap találunk rá példát, hogy egyesek a mondott erények segítségével kiemelkednek eredeti helyzetük szűk határai közül és utat nyitnak a maguk számára azok sorába, akik addig fölöttük álltak. Mindez kétségkívül igaz. Ámde az ilyen kivételes tünemények alig változtatnak lényegesen a valóságos helyzeten. Valósággal nem egy egész nép áll előttünk, amelynek minden tagja egészen tetszése szerint válogathatna az összes foglalkozások között, hanem az ipari rétegek bizonyos sorozata, amely rétegek egymás fölött terülnek el. Az egyes rétegen belül a jelöltek igenis teljes szabadsággal választhatják meg foglalkozásukat, de a hatékony verseny szempontjából gyakorlatilag egészen el vannak szigetelve a többi rétegtől. E

rétegek körülbelül a következő sorrendben kerülnek el egymás fölött: A legalsó rétegben vannak a tanulatlan vagy majdnem tanulatlan munkások, ide értve a mezőgazdasági munkásokat, a városokban különböző foglalkozásokban alkalmazott munkásokat és azokat, akik a tanult foglalkozások körül mint segítő munkások működnek közre. A második réteget a kézművesek csoportja alkotja; ide tartoznak a másodrendű tanult munkások, az ácsok, asztalosok, kovácsok, kőművesek, cipészek, szabók, kalaposok, stb. stb., akikhez sorolható még a kiskereskedők tekintélyes csoportja, amennyiben ezek helyzetüknél és anyagi erejüknel fogva körülbelül csak ugyanolyan ipari fokokat tekinthetnek magukra nézve elérhetőeknek mint a kézművesek. A harmadik réteg a magasabb rendű termelőket és kereskedőket foglalja magában, akiknek munkája már olyan képesítést kíván meg, amelyhez csak tehetősebb egyének juthatnak, és akik egyszersmind magasabb nevelésben is részesülnek. Ide számíthatók a mérnökök, gépészek, vegyészek, optikusok, órákészítők és más hasonló foglalkozású emberek, hozzájuk számítva még a magasabb rendű kiskereskedőket is. Felettük kerül el a negyedik réteg, amely még kedvezőbb helyzetben lévő egyéneket foglal magában, akik nagyobb tehetségükhöz mérten nagyobb területre terjeszthetik ki választásukat. Ide tartoznak a tudományos és művészeti pályákon levő emberek, valamint a kereskedelem magasabb ágaiban működők. E felsorolással természetesen nem az volt szándékomban, hogy a gazdálkodó népesség teljesen kimerítő osztályozását adjam. Én itt mindössze csak nagy vonásokban kíséreltem megrajzolni a gazdasági szervezkedésnek ama körvonalait, amelyeket a nép a mai életfeltételek között betölteni törekszik. Céлом csak az volt, hogy konkrét alakban világosabban mutassam meg a munka szabad versenyének útjában álló társadalmi akadályok természetét, mint ahogy ezt pusztán általános állításokkal tettem volna. Mint már korábban is megjegyeztem, nekem semmikép sincs szándékomban, hogy hazánkban a különböző foglalkozású emberek kategóriái közé erős választó vonalakat húzzak. Nem szenved kétséget, hogy a különböző rangok és osztályok között alig észrevehető fokozatokban átmenetek is vannak, és hogy egyeseknek emelkedése vagy sülyedése mindegyik osztályban folytonosan tapasztalható. De másfelől bizonyos az is, hogy az átlagos fokon álló munkás, akármilyen legyen is a

rangja, versengésének szabadságában gyakorlatilag bizonyos határok közé van szorítva és bizonyos foglalkozások köréhez van kötve, úgyhogy ha a felette elterülő rétegekben bármilyen nagy jutalmazás kecsesgetne is, ő ebből ki van zárva. Kénytelenek vagyunk tehát elismerni, hogy közgazdaságunk fennálló rendszerében tényleg léteznek a versenyben számot nem tevő ipari csoportok. Ez és csakis ez az, amit e helyen világosan megállapítani akartam. Most már azt kell kutatnunk, hogy az iparnak vázolt szervezete mennyiben módosítja a termelés költsége elvének hatását.

Gondoljunk vissza arra, hogy a termeléssel való foglalkozásban egymástól világosan megkülönböztethető kétféle áldozat veendő tekintetbe, t. i. a tőkés és a munkás áldozata. Minthogy a tőke versenye, amint láttuk, valamely ország gazdálkodásának egész körében hatékony, ebből következik, hogy a javak értékének az a része, amely a tőkés áldozatának jutalmazására szolgál, és amelyet nyereség-alapnak is nevezhetünk, a hazai gazdálkodás egész körében általában meg fog felelni a költség ama részének, amely a tőkés terhére esik. A költség elvének áttörése nem is e pontban történik, hanem a javak értékének ama másik és jelentékenyebb részében, amely a munkás jutalmazására volna rendelve. Az elv emez áttörésének természetét következőkép határozhatjuk meg: Mindazon javak kieserélése, amelyek az egy és ugyanazon ipari csoporthoz vagy versenyző körhöz tartozó munkások termeléséből erednek, igenis alá van vetve a költség elve hatásának; ez szükségkép következik abból a tényből, hogy a verseny az ilyen csoportokon vagy körökön belül valósággal hatékony. Ellenben azon javak eséréje, amelyek különböző ipari csoportokhoz vagy versenyző körökhöz tartozó munkások termeléséből erednek, ellenkező okból nem áll a szóban forgó elv hatása alatt. Eszerint mondhatjuk, hogy a tanulatlan munka összes termelvényei költségeik arányában eserélnének ki egymással; ugyanez áll a közönséges kézművesség termelvényeiről is a maguk saját körén belül. De már a második helyen említett termelvények az első helyen említettekkel nem eserélnének ki költségeik arányában, valamint ott sem érvényesül a költség aránya, ahol a kézműves munka vagy a tanulatlan munka termelvényeinek a magasabb ipari fokok termelvényeivel való eseréjéről van szó. Egy fenyőfa asztalnak és egy kö-

zónséges lakatnak az áráról azt tapasztalhatjuk, hogy általában megfelel a termelőjük részéről hozott áldozatnak; hasonlóképp megfelel ugyanazon feltételnek valamely barometer vagy óra ára. De ha az utóbb említett javak valamelyikének árát az előbb említettek valamelyikének árával hasonlítjuk össze, akkor azt tapasztaljuk, hogy a megfelelés itt már megbillen; a barometer és az óra árából sokkal nagyobb része kerül ki az illető költségnek mint a fenyőfa asztal és a közönséges lakat árából e tárgyak termelő költségének. Hogy ez csakugyan így van, arról könnyen meggyőződhetünk, ha figyelembe vesszük e különböző tárgyak termelőinek díjazását. Ennek a díjazásnak, mint már korábban kimutattam, mindenik esetben a termelt jószág árából kell kikerülnie; de míg ez a díjazás igenis arányos a termelés illető áldozataival, ha olyan munkásokról van szó, akik versenyezhetnek egymással, ez az arányosság megszűnik, ha az illető munkások egymással kölesönösen nem versenyezhetnek. A dolog tehát úgy áll, hogy a termelés költségének elve csak akkor határozza meg a csereértéket, ha a csere bizonyos ipari körökön belül történik, míg ott, ahol a csere műveletében különböző ipari körök vannak érdekelve, az elv hatása megszűnik.

Ebben áll a termelés költségének legfontosabb módosulása a most kifejtett körülmények következtében. A valóságban azonban a dolog még jóval bonyolódottab, mint ahogy azt fejtegetésünk mutatta. Fejtegetéseinkben ugyanis nem vettük számításba azt a tényt, hogy egy és ugyanaz a jószág sokszor különböző ipari körökhöz tartozó munkának az eredménye. Így például valamely háznak felépítésében főképp kőművesek, ácsok és más efféle munkások működnek ugyan közre, akik valamennyien a kézművesek osztályához tartoznak; ámde a mondott munkások támogatására a tanulatlan munkának is meglehetősen nagy mennyiségét kell alkalmazni, míg a ház teljes elkészítéséhez és feldiszítéséhez már magasabb rendű munka is szükséges. Tegyük fel már most, hogy olyan cseréről van szó, amelyben két olyan jószág szerepel, amelyek mindegyike több körhöz tartozó munkások összefoglalt erőfeszítéséből eredt ugyan, de akképp, hogy mindegyik jószág termelésében a különböző körökhöz tartozó munkások más és más arányban vettek részt; akkor vajjon miféle elv fogja ez esetben a csereértéket, vagy közönségesebb kifejezést használva, a javak viszonylagos árát meg-

határozni? Világos, hogy a mondott esetben az eredmény nem egy, hanem több elvtől válik függővé. Abban a mértékben, amelyben a szóban forgó két jószág olyan munkások termelvénye, akik versenyezhetnek egymással, értéküket a termelés költsége határozza meg; amennyiben pedig a jószágok termelésében olyan munkások működtek közre, akik egymással nem versenyezhetnek, a viszonylagos értékek valamely más elvtől függenek, amelyet még keresnünk kell, és amely meghatározza a normális értéket abban az esetben, ha a verseny ki van zárva. Tegyük fel, hogy a házat olyan jószággal hasonlítjuk össze, amelynek előállításában csakis a kézművesek osztályához tartozó munkások működtek közre; akkor a csereviszony meghatározásában főképp a költség elve fog ugyan érvényesülni, főképp, de nem egészen; mert hiszen a háznak egy részét, teljesen mindegy hogy mekkora részét, olyan munkások állították elő, akik a másik cikk termelőivel nem versenyezhetnek. Ha másfelől a házat olyan jószággal hasonlítjuk össze, amelyet vagy egészében tanulatlan munkások, vagy egészében olyan munkások termeltek, akiknek ügyessége a közönséges kézműves ügyességét meghaladja, akkor a viszonylagos értékek csak kis mértékben fognak a termelés költségének elve szerint alakulni, minthogy ebben az esetben fő részben annak az elvnek kell érvényesülnie, amely ott válik uralkodóvá, ahol a költség hatásának feltételei hiányoznak. A felhozott példa világosan mutatja, hogy a termelésnek mai tényleges körülményei között mennyire bonyolódott a javak viszonylagos értékének kérdése. Ha hozzá még tekintetbe vesszük, hogy valamennyi ipari készítmény olyan nyersanyagokból állítatik elő, amelyek gyakran olyan munkások termelvényei, akik nem versenyezhetnek az ipari munkát végzőkkel, könnyen belátjuk, hogy az imént mondott bonyodalom a gazdálkodásnak igen nagy körére terjed ki. A dolog fontosságát azonban mégsem szabad túlbecsülnünk. Mert végre is a dolog úgy áll, hogy minden jószág értéke túlnyomó részben egy bizonyos törvényt követ, mondjuk, a költség törvényét, vagy ahogy később mi fogjuk meghatározni, a kölesönös kereslet törvényét, míg egy csekély fennmaradó elem valamely más elv hatása alatt áll. Visszatérve egy percre az imént használt példánkhoz, azt látjuk, hogy a barometer és az óra túlnyomó részben olyan munkások készítményei, akiknek képessége magas fokon áll, és akik ipari-

lag egymással versenyezhetnek, kicsiny és jelentéktelen részben pedig mindakét tárgy előállításában olyan munkások is működnek közre, akik alacsonyabb rendűek. Megfordítva, a közönséges asztal és a közönséges lakat fő részben kézművesek készítménye ugyan, de előállításukban kis részben mégis olyan munkások is működhetnek közre, akik a kézművesekkel nem versenyezhetnek. Amennyiben a barometer készítésére alkalmazott munkának valamelyik része nem versenyezhet az óra készítésére alkalmazott munkának egy bizonyos részével, és amennyiben ugyanez áll az összehasonlításunkban foglalt másik két tárgyról is, ennyiben nincsen jogunk azt mondani, hogy e jóságoknak akár egyik, akár másik párja a termelés költségeinek arányában cserélődik ki egymással. Lényegben azonban ez az állítás mégis jogosult azért, mert az alkalmazott munkának fő része, annyira fő, hogy szinte egésznek is vehető, mindegyik párnál mégis csak megfelel a kívánt feltételnek. Ennyiben tehát értéküknek megfelelő része is a tárgyalt szabály szerint alakul. Ugyanilyen értelemben kellene a dolgot más hasonló esetekben is megállapítanunk. Most tehát már sokkal határozottabban úgy mondhatjuk, hogy a termelés költsége csak ritkán határozza meg két egymással összehasonlított jóságnak viszonylagos értékét egész terjedelmében, de igenis meghatározza azt az érték nagy részére és fő elemeire nézve. Az egész kérdésnek ez a része valóban csak elméleti fontosságú. Elméletben ugyan ezt a mozzanatot sem szabad figyelmen kívül hagynunk, de a csere valóságos cselekményeiben e mozzanat hatása bizony alig vehető észre.

Az eddig mondottakban, azt hiszem, elég világosan ki van fejtve, hogy a javak termelésének költsége milyen módon gyakorol szabályozó hatást értékükre. Az olvasó bizonyára észrevette, hogy én a befogadott elmélettől nemcsak abban térrek el, hogy másképp fogom fel a költség elemeit, hanem eltérek abban is, hogy másképp tüntetem fel a törvény hatását. Ezt a törvényt rendesen olyan elvnek szokták tekinteni, amely kivétel nélkül szabályozza az értéket mindenütt, ahol arra egyáltalában hatással van, vagyis amely szabályozza a javak bizonyos osztályainak értékét a csere minden egyes esetében, elannyira, hogy mihelyt e jóságok termelésének feltételeit ismerjük, ismerjük állítólag értékük törvényét is,

tekintet nélkül arra, hogy ama jóságok, amelyek ellen e bizonyos jóságok kicseréltetnek, milyen természetűek és milyen feltételek között termeltetnek. Így például azt mondják rendszeren, hogy a karton árát az ő termelésének költsége határozza meg, és e tétel felállításában egyáltalában nem veszik tekintetbe, hogy milyen természetű az a másik jóság, amely a cserében szerepel. Pedig ha az, amit az előző lapokon kifejtettünk, helyes alapon nyugszik, akkor a törvénynek ekkép való elfogása nem állhat meg. Mert mi csak bizonyos törekvést tapasztaltunk igaznak, melyszerint a javak igenis termelésük költségének arányában cserélődnek ki egymással, de csak annyiban, amennyiben termelőik között szabad verseny létezik. A költség arányában való cserének tehát csak a szabad verseny határain belül lehet helye. Az olyan jóság, amely e határokon belül termeltetik, az olyan másik jóságért, amelynek termelői e határokon kívül állnak, nem a költség arányában cserélődik ki. Tegyük fel például, hogy A, B, C, D, E, F olyan jóságok, amelyek termelői egymással szabadon versenyezhetnek; akkor ezek a jóságok egymás ellen igenis termelésük költségének arányában cserélődnek. De tegyük fel továbbá, hogy X, Y, Z szintén olyan jóságok ugyan, amelyek termelői egymás között és egymással szabadon versenyezhetnek, de az A, B, C, D, stb. javak termelőivel való versengésből ki vannak zárva; akkor X-nek, Y-nak és Z-nek értéke ott, ahol e javaknak egymás között való cseréje forog fenn, szintén a termelés költségének szabálya alatt áll. De mihelyt olyan eset forog fenn, hogy az egyik kategóriába tartozó jóságért a másik kategóriába tartozó adatik cserébe, az értéket már nem a termelés költsége határozza meg, mint-hogy a kérdéses jóságok termelői egymással nem versenyezhetnek. Már pedig ha az olvasó visszagondol arra, hogy az én előadásom szerint iparunk rendszere milyen egymással versenyezni nem tudó csoportokból van összetéve, akkor be fogja látni, hogy a csereművelet milyen jelentékeny része történik hazánkban olyan körülmények között, aminőket utolsó példánkban feltettünk. És be fogja látni azt is, hogy a termelés költségének értékszabályozó hatása egy és ugyanazon országban sem érvényesülhet olyan nagy kiterjedésben, amint azt az általánosan befogadott elmélet állítja. Egy és ugyanaz a jóság bizonyos csereműveletekben igenis követi a termelés költségé-

nek törvényét, de nem követi bizonyos más műveletekben; és nem áll az sem, hogy valamely jószág értéke a csere minden esetében a termelés költsége szerint alakul. Ez csak akkor történhetnék, ha a termelők között a gazdálkodás egész terén szabad verseny volna lehetséges, amely feltétel azonban egyelőre még mindenütt nagyon messzire áll a valóságtól. A költség törvényét tehát helyesen csak akkép szabad felállítanunk, hogy az igenis meghatározza bizonyos jószágok értékét bizonyos csere-műveletekben, de nem határozza meg a javak bármely fajanak értékét valamennyi csere-műveletben.

6. §. Midőn az eddigiekben a termelés költségéről szoltunk, csak nagyon futólagosan érintettük azon elemek természetét, amelyek e költséget alkotják. Amíg csak az általános elv megállapítása forgott szóban, nem is volt szükséges, hogy ez elemeket behatóbban vizsgáljuk. Most azonban, midőn magát az elvet immár teljesen megvilágítottuk, kívánatosnak látszik, hogy a költség alkotó elemeit behatóbb elemzés és jellemzés alá fogjuk.

A termelő költség főbb elemeinek meghatározása nem igen járhat nagyobb nehézséggel, ha szorgosan szem előtt tartjuk azt a tényt, melyszerint költség alatt áldozatot kell értenünk, nem pedig jutalmazást, melyszerint tehát a termelés költsége azt az áldozatot jelenti, amely a termelés műveleteivel jár, olyan műveletekkel t. i., amelyek által a természet szolgáltatta bizonyos tárgyakat emberi használatra alkalmasakká teszünk, az áldozatot, nem pedig az e műveletekkel járó eredményt vagy jutalmazást. Mihelyt a gazdálkodás a legkezdetlegesebb állapotból kibontakozik, ennek az áldozatnak kétféle alakját lehet megkülönböztetnünk. Az első alak, amelyben ez az áldozat hozatik, azon testi vagy szellemi fáradságban mutatkozik, amelyet kifejtünk, midőn személyesen foglalkozunk a termelés cselekményeivel; ezt röviden a m u n k a áldozatának nevezhetjük. Második alakjában az áldozat a termelés műveleteihez szükséges kellékeknek, vagyis a tőkének szolgáltatásában áll, amely alakjában az áldozatot célszerűen az ö n m e g t a r t ó z t a t á s szóval fejezhetjük ki. Ezekben áll a termelő foglalkozással járó áldozatok két főfaja. Van azonban ez áldozatoknak még egy harmadik fajtája is, t. i. a termelők felelőssége, amellyel magukra vállalnak bizonyos bajokat, amelyek a rendes és számításba vehető áldozatokon felül állhatnak elő. Ezt a harmadik

formát k o c k á z a t n a k mondjuk. Magában a dolgok természetében nincsen adva semmi olyan ok, amely miatt ezeket az áldozatokat ne hozhatná meg egy és ugyanaz a személy, vagy más szóval, amely miatt lehetetlen volna, hogy egy és ugyanaz a személy a munkát is végezze, a tőkét is szolgáltatassa és egyszersmind a gazdasági művelettel járó egész kockázatot is viselje. Az ilyen állapot tényleg kisebb-nagyobb mértékben adva is van minden országban, különösen nagy mértékben pedig némely országban, nevezetesen ott, ahol a legtöbb földbirtok paraszt kézen van. Angolországban azonban, valamint mindazon művelt államokban, amelyekben a népesség túlnyomóan nagyobb része nem mezőgazdasággal foglalkozik, a munka és az önmegtartóztatás áldozata többnyire különböző személyekre oszlik meg, és e megosztás értelmében különbséget teszünk a munkások osztálya és a tőkésék osztálya között. Ami pedig a kockázat áldozatát illeti, ezt rendszeren a termelők mindegyik osztálya viseli, csakhogy más természetű az egyik és megint más a másik kockázata. A tőkés a vagyonát, a munkás pedig testi vagy lelki tehetségeit, esetleg életét kockáztatja. De ez az áldozat akár az egyik, akár a másik esetben mégis csak alkotó eleme a termelés költségének, mert valóságos áldozata a termelőnek. Ép azért megfelelő kárpótlást is kell nyernie a termelővény értékében.¹

Fejtegetésünk szerint tehát a termelés költsége három fő elemre oszlik, amelyek egyszersmind v é g s ő elemei,² nevezetesen munkára, önmegtartóztatásra és kockázatra. Az elsőt saját hazánk és más művelt országok gazdasági szervezetében a munkás viseli, értve m u n k á s alatt tágabban mindazokat, akik a termelés műveleteiben személyesen közreműködnek; a második a tőkés terhére esik, a harmadik pedig a tőkésre és a

¹ A termelő költség tanának szokott kifejtésében csak a tőkés kockáztatását szokták számításba venni; ez azonban csak annak a már fentebb említett megszokásnak a következménye, melyszerint a termelés műveletét csakis a tőkés szempontjából szokták tekintetbe venni.

² V é g s ő e l e m a l a t t é n a tudomány bármely körében olyan elemet értek, amely a tudomány mai állása szerint többé már fel nem bontható, vagy pedig amelynek felbontása a tudomány más körébe tartozik. Ilyen értelemben a munka, az önmegtartóztatás és a kockázat a közgazdaság tudományában végső elemek, mert ha visszavezethetők is bizonyos előző feltételekre, ez a visszavezetés és a vele járó felbontás a tudomány más körébe tartozik. Hogy milyen értelemben lehet a nyereséget és a munkabért bármelyik esetben v é g s ő elemnek tekinteni, azt én részemről nem tudom felfogni.

munkásra egyaránt. A most előttem lebegő cél érdekében mind-egyik elemre vonatkozóan csak néhány megjegyzést kell még tennem.

Ami első sorban a munkát mint a termelő költség egyik elemét illeti, főképp azt látom szükségesnek megjegyezni, hogy midőn ennek az elemnek természetéről akarunk magunknak fogalmat alkotni, három körülményt és csakis ezt a hármat kell figyelembe vennünk, nevezetesen a fáradság tartamát, nehéz vagy könnyű, kellemes vagy kellemetlen voltát és a vele járó bármiféle természetű balesetnek kockázatát. Minthogy a javak sokkal inkább különböznek egymástól a termelésükkel járó fáradozásnak tartama, vagyis a rájuk fordítandó munka mennyisége mint e munka súlyos vagy kockázatos volta szempontjából, világos, hogy a munka mennyisége a szóban forgó körülmények legfontosabbika. Ricardo a költségről szóló saját elemzésében csakis ezt az egyet vette tekintetbe, és azért az ő elemzését határozottan hiányosnak kell mondanunk. A munka, amelyet különböző jószágok termelésére fordítunk, csak úgy különbözik egymástól nehéz volta és baleseteknek való alávetettsége szempontjából mint pusztán mennyisége szempontjából és egyenlő körülmények között annál nagyobb áldozatot és egyszersmind költséget jelent, mennél súlyosabb és mennél inkább ki van téve baleseteknek. E nagyobb áldozat természetesen nagyobb jutalmazást is kíván, amely, épúgy mint minden más esetben, csakis a termelvény értékéből kerülhet ki. Ennek értelmében a javak eséréje egymás ellen, ha egyelőre a költség elemei közül csak a munkát vesszük figyelembe, nem történik pusztán a munka mennyisége arányában, amely termelésükre fordított, hanem hozzá még a munka súlyos és veszélyes voltának arányában is. Ha ezt a hármat, a munka mennyiségét, súlyos és veszélyes voltát figyelembe vettük, akkor teljesen le is számoltunk mindazon mozzanatokkal, amelyek erejénél fogva a munkát a termelő költség egyik elemének kell tekintenünk, és amelyek következtében épen azért a munka hatást is gyakorol a javak értékére.

Fel fog talán tűnni, hogy a most adott rövid elemzésben egy szót sem szoltam az ügyességről mint a munkának olyan mozzanatáról, amely a termelés költségébe belejátszik. Sokan talán azt fogják mondani, hogy e mulasztással a dolognak egyik legfontosabb elemét hagytam ki a számításból. Én azonban azt

állítom, hogy az ügyesség magában véve nem alkotja elemét a termelés költségének, sőt hozzáteszem, hogy semmiféle cikk sem válik drágábbá pusztán a reá fordított ügyesség hatása következtében. Ezt természetesen világosan ki kell fejtenem. Az ügyesség, így mondám, nem teszi elemét a költségnek, de igenis lehet jelzője annak és a legtöbb esetben tényleg jelzi is azt, ami a költségnek egyik eleme, nevezetesen azt az áldozatot, amelyet a munkásnak munka vagy önmegtartóztatás alakjában meg kellett hoznia, hogy az ügyességet megszerezze. Amennyiben tehát az ügyesség ilyen áldozatnak az eredménye, kétségkívül szintén képviseli a termelő költség egyik elemét. Csakhogy hátróztottan meg kell jegyeznünk, hogy a termelő költségnek ez a többlete nem az ügyességgel, hanem az ügyesség megszerzéséhez szükséges áldozattal áll arányban. Valósággal azt tapasztaljuk ugyan, hogy a tanult munka legtöbb fájának termelvényei sokkal kedvezőbb arányban eszeréltetnek a tanulatlan munka termelvényeiért, mint amilyen a termelés költségének az én meghatározásom szerint megfelelne. Ez azonban nem bizonyítja azt, hogy az ügyesség a költségnek egyik eleme; mert közelebbről vizsgálván a dolgot, azt találjuk, hogy ott, ahol a tanult munka termelvényei a cserében ilyen kedvező helyzetbe jutnak, a termelés feltételei nem olyanok, aminők között a termelés költsége az értéket szabályozza, vagy más szóval, a szóban forgó eredmény csak ott következik be, ahol a tanult munka egyszersmind monopóliumot is képvisel. Arról, hogy az ügyesség magában véve nincsen hatással a javak értékére, könnyen meggyőződhetünk, ha tekintetbe vesszük, hogy a legkiválóbb irodalmi és tudományos képzettséget kívánó munkák néha milyen olesó áron kelnek az alacsonyabb fokú képzettséget kívánó munka termelvényeihez képest. Noha az ilyen munkákban különösen nagy ügyesség nyer érvényesülést, néha mégis olyan áron adatnak, amely sokkal alatta marad termelésük költségének, ha t. i. ezt az árt olyan javak árával hasonlítjuk össze, amelyek készítése más rendbeli ügyességet kíván. Olyan esetekben pedig, amikor az ügyesség termelvényeiért sokkal nagyobb ár érhető el, mint amekkora a költség törvényének megfelelne, ez a nagyobb érték nem a nagyobb ügyeségből ered, amelyet e javak képviselnek, hanem ered olyan körülményekből, melyek következtében a kérdéses ügyesség

aránylag csak kevés emberben van meg a szolgálataikra mutató kereslethez képest.*

Az ügyesség és az érték között való összefüggést helyesen következőkép állapíthatjuk meg.

Először, az ügyesség magában véve nincsen hatással az értékre, vagy máskép mondva, a javak nem cserélődnek egymással bármilyen körülmények között a rájuk fordított ügyesség aránya szerint. Másodsor, noha az ügyesség magában véve nincsen hatással az értékre, közvetve mégis gyakorol reá hatást, még pedig két különböző irányban: nevezetesen ott, ahol a termelők között a verseny lehetséges; az ügyesség azon költség által válik hatékonyá, amelybe megszerzése került; ebben az esetben a tanult munkával előállított termelvények értéke egyenlő körülmények között annyival haladja meg a tanulatlan munkával előállított javakét, amennyiből a szóban forgó költség rendszeren megtérülhet. A hatékony verseny hiányában másodsor a befolyás ott áll elő, ahol valamilyen monopólium forog fenn, melynek következtében az ilyen munkával előállított javak kínálata bizonyos szűk határok közé van szorítva. Ha az itt felsorolt esetek egyike vagy másika beáll, akkor az ügyesség csakugyan fokozhatja az értéket; de az ügyesség magában véve, azaz saját erejénél fogva, akár a hasznosság, akár a művészi érdem mértékével mérve, ilyen hatást nem gyakorolhat.

Nem hallgathatom el, hogy néhány közgazdasági író csakugyan mond olyanformát, mintha szerintük az ügyesség az érték egyik forrása volna, és mintha az alacsony vagy ma-

* Meg kell jegyezmem, hogy az ügyességnek a javak értékéhez való viszonyára és evvel összefüggésben a szolgálatok viszonylagos jutalmazására nézve itt kifejtett tan csak a különböző fajta ügyességekre vonatkozik, aminőkkel a gazdálkodás különböző ágaiban találkozunk. Egy és ugyanazon foglalkozás vagy mesterség körén belül, feltéve, hogy a verseny szabad, a különböző ügyesség rendszeren különböző jutalmazással is jár. A munkát alkalmazó tőkés nem a munkát nézi, hanem annak eredményét; ha tehát két alsóbb rendű munkás együtt csak olyan eredményt tud elérni mint egy magasabb ügyességű munkás, akkor természetesen hajlandó lesz ez utóbbi munkásnak kétszer annyit fizetni mint az első helyen említett munkások mindegyikének. A viszonylagos bérek tehát egy és ugyanazon foglalkozás körén belül szabad verseny uralkodása esetében rendszeren a különböző fokú ügyességhez alkalmazkodnak. Ellenben ha különböző foglalkozásokról van szó, — pedig az érték elméletének csakis ilyenekkel van dolga, minthogy épen ezek szolgáltatják az alkalmat a cserére, — az ügyesség csak olyan értelemben hat a bérre, ahogy szövegünkben van mondva.

gas munkabért és árt egyszerűen arra az ügyességre lehetne visszavezetni, amely a szolgálatokban vagy javakban érvényesül. Az efféle beszédet azután készségesen felkapják és terjesztik az olyan emberek, akik a fennálló gazdasági szervezetet minden tekintetben helyesnek és tökéletesnek törekşenek feltüntetni. Ha például oly panasz hallszik, hogy a munkabér a gazdálkodás bizonyos ágaiban túlságosan alacsony, akkor mindig akadnak olyanok, akik azt hangoztatják, hogy ennek így is kell lennie, mivel az ilyen csekély bérrel díjazott szolgálatok valósággal is keveset érnek. Ugyanígy a bizonyos foglalkozásokban fizetett magas bérek magyarázatát sokan ama szolgálatok magas értékében keresik, amelyeket az ilyen foglalkozásokban alkalmazott munkások tesznek. Hányszor halljuk azt, hogy a munkaadók csak nem fizethetnek a munkásoknak többet, mint amennyit munkájuk ér. Kérdezem már most, vajjon mivel mérjük azt, amit a munka ér? Ugy látszik, hogy itt csak kétféle mérték jöhet tekintetbe; először az, amelyet maga a csere szolgált, ami más szóval azt jelenti, hogy valamely szolgálat értékét avval a pénzösszeggel mérjük, amelyet érte fizetnek. Ha ekkép akarjuk az érték fogalmát meghatározni, akkor az az állítás, hogy a munkabér alacsony, mert a szolgálat, amelyért jár, csekély értékű, és magas, mert a vele díjazott szolgálat nagy értékű, semmivel sem mond többet mint azt, hogy a munkabér alacsony vagy magas azért, mert alacsony vagy magas; evvel pedig nem valami sok világosság esik a fennforgó kérdésre. Ha pedig valaki azt erősítgeti, hogy a munkaadók nem fizethetnek munkásaiknak többet, mint amennyit szolgálatuk ér, akkor tulajdonkép csak megkerüli a kérdést, minthogy az érték mértékét a cserének tényleges feltételeiben keresvén, valósággal csak amnyit mondott, hogy a munkaadók nem fizethetnek munkásaiknak többet, mint amennyit tényleg fizetnek. Már pedig azok, akik a munkabér tényleges nagysága miatt panaszkodnak, épen ezt tagadják. Azonban noha az ekkép beszélők, ha behatóbban vizsgáljuk állításukat, valósággal csak erre az értékmérőre alapítják állításukat, ebben az állításban mégis valamivel több is rejlik; rejlik pedig benne az a felfogás, hogy a gazdasági érték valami olyan dolog, melynek természete változó aszerint, amint a szolgálatokban testet nyerő hasznosság változik, vagy ami körülbelül ugyanannyit mond, aszerint, amint az ügyesség vál-

tozik, amely ennek a hasznosságnak megteremtője. Valami ilyenféle értelmet kell keresnünk szavaikban, amelyekkel különben csak egy és ugyanazt a dolgot ismételnék kétféle formában. De akármi legyen is beszédük értelme, annyi bizonyos, hogy állításuknak nincsen semmi elfogadható alapja sem. A munkabérek (meg kell jegyezmem, hogy e helyen csak az egymással összehasonlított munkabérekről beszélék) és a teljesített szolgálatok hasznossága vagy ügyessége között époly kevéssé állapítható meg valamely összefüggés, amint nagyon nehéz volna összefüggést találni e tulajdonságok és a javak ára között. Akár a munkabér, akár az ár nem a hasznossággal függ össze, hanem ott, ahol hatékony verseny létezik, a termelés költségével, a hatékony verseny hiánya esetében pedig a többé vagy kevésbé korlátozó egyedárúsággal. Ez az összefüggés azután a kereslet és a kínálat egymáshoz való viszonya útján gyakorolja hatását. E rövid kitérés után csak azt ismételtelhetjük, hogy a munka mint a termelő költség egyik eleme csak három és csakis e három mozzanatával mérhető, nevezetesen: 1) a fáradtság tartamával vagy a munka mennyiségével, 2) a munka nehéz és kellemetlen voltával, 3) a munkával járó kockázattal. Bármiféle más tulajdonságban különböznek is egymástól a munkának különböző nemei, e tulajdonságok legfeljebb csak annyiban játszanak bele a termelő költség munka-elemébe, amennyiben bennük a tulajdonság megszerzésére fordított erőfeszítés nyer kifejezést. Minden más tekintetben e tulajdonságok teljesen közömbösek az előttünk fekvő kérdés szempontjából.

A tőke előlegezésével járó áldozatot fentebb az önmegtartóztatás szóval fejeztük ki. Ez az áldozat tulajdonkép inkább csak nemleges természetű, mert hiszen főképp csak abban áll, hogy midőn vagyonunk egy részétől, már t. i. most rendelkezésünkre álló részétől megválnak, e megválással megfosztjuk magunkat valamely élvezettől, vagy legalább elhalasztjuk az élvezést. Maga a használt kifejezés is csakugyan azt látszik jelezni, hogy a szóban forgó áldozat tisztán nemleges értelmű. Mindamellett szívesen megengedem, hogy van ebben az áldozatban némi igenleges elem is, t. i. a kockáztatásnak ama csekély foka, amely a tőke előlegezésétől sohasem választható el teljesen. Az, hogy a kockáztatásnak valamely foka mindig együttjár a szóban forgó esekelménnyel, kitűnik magának a

cselekménynek természetéből. Mert ez a cselekmény vagy azt jelenti, hogy a tulajdonos a maga tőkét más személyekre bízta, vagy pedig azt, hogy a tulajdonos maga fekteti ugyan be tőkét valamely termelő vállalkozásba, de befekteti a jövő eredmény reményében olyan alakban, hogy azt egyelőre saját közvetlen használatára nem fordíthatja. Ezt a csekély és el nem kerülhető kockázatot, amely mindenkor fennforog ott, ahol az önmegtartóztatás valamely gazdasági célból gyakoroltatik, azt hiszem, helyesebb lesz úgy tekinteni mint az áldozat egyik elemét, nem pedig mint annak a kockázatnak egyik alkotóját, amelyet szintén a termelő költség egyik lényeges tényezőjének mondtam. A következőkben tehát önmegtartóztatás alatt mindig azt a cselekményt kell érteni, melyszerint a vagyon személyes használatáról lemondunk olyvégből, hogy azt valamely termelő vállalkozásban alkalmazzuk, beleértve a kockáztatásnak ama csekély fokát is, amely az ilyen cselekménytől egészen soha el nem választható.

Ekkép határozván meg az önmegtartóztatás természetét, önmagától felmerül az a kérdés, vajjon szabad-e az önmegtartóztatást olyan gazdasági áldozatnak tekintenünk, amelynek meghozatalára csak a külön jutalmazás ösztökélő hatása bírhat rá bennünket, minek következtében a termeléssel járó áldozatok elemzésében joggal állíthatjuk egy sorba a munkával. Nem lehet tagadni, hogy az önmegtartóztatás összefüggése a termeléssel nem oly bensőséges mint a munkáé, mert hiszen a tőke, bármennyire fokozza is a gazdálkodás hatékonyságát, mégsem szükséges hozzá okvetetlenül. Ámde a mi vizsgálódásunk tárgya nem az a gazdálkodás, amely talán a vad népeknél és a kezdetlegesség fokán álló közösségekben észlelhető, hanem az, amely a művelt országokban van kifejlődve; ehhez a gazdálkodáshoz pedig, amelynek az eddigi formában való üzését a művelt államok nem hagyhatják abba népességük létének veszélyeztetése nélkül, a tőke igenis feltétlenül és okvetetlenül szükséges. Már pedig ha ez így van, akkor az önmegtartóztatást, vagyis azt a cselekményt, amely által a tőke létrejön, úgy kell tekintenünk mint a gazdasági foglalkozások hatékony üzésének egyik lényeges feltételét.

De vajjon csakugyan és valósággal áldozat-e? olyan áldozat-e, amelyre csak a külön jutalmazásra való kilátás tehet bennünket hajlandókká? Vagy másképp formulázva a kérdést:

midőn a termelés gazdasági feltételeit elemezzük, szabad-e a vállalkozó nyereségét egy sorba állítanunk a munkabérrel? Ha a munkabér gazdasági alapját vesszük tekintetbe, a dolog egészen világos. A munkabérre szükség van, először mert a munkás belőle él meg, másodsor mert szabad államban csak ez indítja a munkást arra, hogy dolgozzék. A tőkének nincsen ugyan szüksége sem ruházatra, sem táplálékra, de azért létrehozása tekintetéből mégis csak van szükség valamely megfelelő indítékra, amely a vagyon tulajdonosait arra ösztökélheti, hogy vagyonukat mint tőkét valamely vállalatba befektessék. Mi ezt az indítékot a vállalkozói nyereségben találjuk. A kérdés tehát, amelyet vizsgálnunk kell, abban áll, vajjon a tőke közreműködésének biztosítása érdekében feltétlenül szükség van-e erre az indítékra? Vannak, akik azt mondják, hogy ez a szükség nem forog fenn; akik azt állítják, hogy a tőke fenntartható volna, ha nem vonnánk is le bizonyos járulékot az ő javára annak a termelvénynek értékéből, amelynek előállításában közreműködött. Az ilyen véleményen levők a termelvény egész értékét azoknak akarnák juttatni, akik a termelés műveletében ha nem is épen kezükkel, de személyesen működnek közre.* Feltéve, hogy az ekkép vélekedők csakugyan értik is azt a folyamatot, amely a tőkét megteremti és növeli, azt kell hinnünk, hogy ők a közvetlen élvezésről való lemondást valami magában véve kellemes dolognak tartják, és hogy az ő vélekedésük szerint az a kockázat, amely mindig együttjár az önmegtartóztatással, ha ez gazdasági célból gyakoroltatik, tekintet nélkül a várható nyereségre, valami titkos úton-módon önmagában rejti jutalmát. Azért is az ő vélekedésük szerint a ma tényleg meglévő indíték bátran mellőzhető volna, anélkül hogy ezért a tőke összegyűjtése és szaporodása fennakadást szenvedne. Alig kell mondanom, hogy az ilyen felfogás mennyire önkényes, hogy ne mondjam, mennyire badar. Megengedem, hogy az önmegtartóztatás a gazdag embereknek, akiknél talán a megszokott kényelemnek és fényűzésnek csak alig érezhető megszorítását jelenti, az elsőrendű szükségletek kielégítését pedig jóformán épenséggel nem érinti, csak jelentéktelen áldozat; mindamellett ha arról van szó, hogy az önmegtartóztatás gazdasági be-

* Az International némely röpiratának hangja teljesen igazolja állításomat. Én azonban csak úgy akarom tárgyalni a kérdést, mintha csupán arról volna szó, hogy a tőkés elessék a nyereségtől.

fektetés érdekében gyakoroltassék, akkor az rájuk nézve, amint fentebb láttuk, bizonyos kockáztatást is jelent, amelyet megfelelő jutalmazásra való kilátás nélkül alig lesznek hajlandók viselni. De még ha megengedjük is, hogy az előrelátó tehetős emberek minden körülmények között elvonnák vagyonuk egy részét a közvetlen felhasználástól, elvonnák még az esetben is, ha a ma kecségtető külön jutalmazásra nem volna kilátásuk, mert hiszen a jövőről való gondoskodás szüksége akkor is fennforogna, ebből még egyáltalában nem következik, hogy az ekkép elvont rész mindenkor a termelő gazdálkodás támogatására használatnák fel; sőt ellenkezően, meglehetősen bizonyossággal arra kellene elkészülve lennünk, hogy kerülné az ilyen befektetést, mert hiszen sokkal kisebb veszéllyel aranyban-ezüstben volna felhalmozható. Eszerint tehát még azoknál is, akikre nézve az önmegtartóztatás áldozata a legkönnyebb, külön jutalmazás szükséges olyvégből, hogy ez az önmegtartóztatás tényleg gyakoroltassék is. Azokra nézve pedig, akik nem tartoznak a gazdagok közé, a kereskedők és termelők ama nagy osztályára nézve, a tanulatlan munkát végzők osztályától kezdve fel egészen a legmagasabb fokig, akiknek megtakarítása pedig a művelt államokban leginkább járul hozzá a tőke összegyűlemléséhez, az önmegtartóztatás egyáltalában nem csekély, hanem ellenkezően, nagyon komoly és igen sok esetben nagyon súlyos áldozat. Már maga az a követelés, hogy valaki a kínálkozó élvezet kísértésének ellenálljon és a pillanatnyi szorító szükséglet kielégítéséről lemondjon, szigorú fegyelmezettséget és meglehetősen erős jellemet kíván; emellett pedig még számot kell vetni a kockázattal is, amely minden gazdasági befektetéssel együttjár. Az indíték sokakra nézve még a mai körülmények között sem mutatkozik eléggé hatékonynak. Ha már most még ezt a gyenge indítékot is megszüntetjük; ha kizárjuk a reményt, mely a jelenben szenvedett megpróbáltatást a jövőben várható nyereséggel ígéri jutalmazni: akkor vajjon hogyan képzelhetjük, hogy lesznek mindig elegendő emberek, akik magukat a megpróbáltatásnak kiteszik?

Szinte úgy tűnik fel a dolog, mintha kézenfekvő igazságot törekedném bizonyítani. Valóban magam is hajlandó vagyok arra, hogy a véleményt, amely ellen itt küzdök, inkább a merő tudatlanságnak vagy legalább is gyanús félreértésnek tudjam

be azok részén, akik a tőke természetéről és eredetéről ekkép gondolkodnak, semmint azt higgyem róluk, hogy tudatosan fogadják el a premisszákat, amelyekre az ilyen felfogást észszerűen alapítani lehetne. Ők talán nem is gondolnak arra, hogy a vagyonnak termelő célokra való felhasználása, vagy más szóval, a tőkének megteremtése,* mindig bizonyos önmegtartóztatást rejt magában; vagy talán még nagyobb valószínűséggel állíthatjuk azt, hogy ha egyáltalában gondolkodtak a tőke eredetéről, akkor a papírpénz kibocsátása és egyéb bankműveletek lebegtek szemük előtt. De akármilyen homályosnak és eldöntetlennek látszik is az ő felfogásuk szerint a tőke eredetének kérdése, egy pontra nézve nem látszik előttük fennforogni semmi habozás és semmi kétség. Az ő közgazdasági hitvallásuk ugyanis dogmakép fogadja el azt az állítást, hogy a kormányok határtalanul és korlát nélkül rendelkezhetnek a tőkével és azt bármikor bármilyen tetszés szerinti mennyiségben keríthetik birtokukba. Ahol a tőkére nézve ilyen felfogás uralkodik, ott a nyereség és a kamat természetesen felesleges intézményeknek látszanak. A baj csak az, hogy a tőkét valósággal nem a bankok teremtik, és hogy a kormányok is csak egyetlenegy módon férnek hozzá a tőkéhez, akkép t. i., hogy egyszerűen elveszik azoktól, akiknek birtokában van. Baj továbbá az is, hogy az a művelet, amely a tőkét megteremti, fenntartja és növeli, az emberek túlnyomóan nagy részére nézve bizony nagyon kellemetlen és kínos dolog. Ilyen körülmények között a gazdálkodás fenntartása és folytatása valóban csak úgy képzelhető, ha azok, akik magukat a kérdéses műveletnek alávetik, bizonyos kárpótlásra és jutalomra számíthatnak. Ennek meggondolása teljesen igazolja azt az eljárásunkat, melyszerint a termelés költségeinek elemei között épen úgy egy sorba állítjuk az önmegtartóztatást a munkával, ahogy a termelvény értékének szempontjából egy sorba állítottuk a vállalkozó nyereségét a munkabérrel.

Szükséges lesz talán, hogy már előre is elhárítsunk egy olyan félremagyarázást, amely az itt kifejtett tanra nézve

* „A tőke növekedésének közvetlen oka a takarékoság, nem pedig a gazdálkodás. A gazdálkodás csak helyet ad annak, amit a takarékoság összegyűjt. A gazdálkodás azonban hiába szerez, mert ha a takarékoság nem tesz félre és nem halmoz össze, akkor a tőke nem nő.“ — *Wealth of Nations*, McCulloch féle kiadás, 149. l.

könnyen felmerülhet. Feltettük ugyanis tanunk megokolásában, hogy a tőke a gazdálkodás rendszeres folytatásához nélkülözhetetlen; azt a műveletet pedig, amely a tőkét megteremti, t. i. a takarékossgot és az önmegtartóztatást, úgy tüntettük fel mint a munkától megkülönböztetendő áldozatot. Ebből azonban még egyáltalában nem következik az és nem forog fenn semmiféle gazdasági szükség vagy a mi bizonyításunkból levezethető ok arra, hogy a tőkésék és a munkások két egymástól határozottan megkülönböztethető osztályt alkossanak. Az áldozatok különböző volta még nem ok arra, hogy az áldozatok egyik-egyik faját más-más személyeknek tudjuk be. Egy és ugyanaz a személy lehet munkás is és az önmegtartóztatást is gyakorolhatja, és minthogy ekkor mind a két áldozatot egymagában viseli, mind a két jutalmazásra is bírhat jogcímrel. Sőt épen én annyira meg vagyok győződve, hogy a tőkés és a munkás szerepének egy személyben való egyesülése semmiképp sem ellenkezik a termelő gazdálkodás valóságos természetével, hogy a magam részéről épen ebben az irányban törekszem valamely kibúvót keresni ama nehézségekből és zavarokból, amelyek a tőke és a munka egymáshoz való viszonyára nézve ma nap fennforognak. Ennek a pontnak vizsgálatába azonban könyvünk egyik következő részében lesz célszerűbb behatóbban bocsátkoznunk.

Tisztába kell jönnünk e helyen még egy másik fennfornogni látszó kétértelműséggel is. Mint az imént jeleztük, az az áldozat, amely az önmegtartóztatás egy bizonyos cselekményében rejlik, a különböző személyekre nézve nagyon különböző lehet. A gazdag ember csak felesleges vagyonának elköltéséről mond le és alig vagy egyáltalában nem jut annak tudatára, hogy önmagától valamit megtagadott; jövedelmének feleslege a tőkéje javára esik, amely folytonosan növekszik, noha az ő költségezése egyenlő fokon maradt. Viszont a mesteremberre vagy a kiskereskedőre nézve gyakran már igen erős önmegtartóztatás kell ahhoz, hogy vagyonának ugyanakkora vagy jóval kisebb részét a személyes felhasználástól elvonja. Sőt egy és ugyanaz a személy nagyon különböző mértékben érzi az önmegtartóztatás kínját pályájának különböző fokain: a küzdelmes kezdet és az eredményes befejezés idejében. Ugyanígy áll a dolog a munkára nézve is. Az az erőmegfeszítés, amely egy bizonyos eredmény elérése céljából szükséges, nem képvisel

egyforma áldozatot a különböző emberekre nézve; máskép érzi az erős, máskép a gyenge, máskép a gyakorlott munkás, máskép a kezdő. Már pedig a dolog ekkép állván, önkéntelenül felmerül a kérdés, vajjon mikép kell e különbséget tekintetbe vennünk, midőn a termelés költségeit számítgatjuk? Vajjon szükséges-e figyelembe vennünk a személyes mozzanatokat is, amelyek a termelés egyes műveletében közreműködőknél fennforognak, úgyhogy valamely jószág termelésének költségét aszerint kell nagyobbnak vagy kisebbnek tekintenünk, amint azt valamely gyenge vagy valamely erős ember termelte, vagy amint a termelés műveletében kinos vagy könnyű megtakarításból eredt tőke működött közre? Feleletünk e kérdésre csak tagadó lehet. Az áldozatok, amelyeket a csereérték számítgatásánál figyelembe kell vennünk, és amelyek a csereértékre nézve irányadók, nem A-nak, B-nek vagy C-nek áldozatai, hanem azok az átlagos áldozatok, amelyeket a munkások vagy a tőkésék amaz osztálya hoz meg, amelyhez a kérdéses jószág termelői tartoznak. Hogy ez csakugyan így van, azt könnyű lesz néhány megjegyzéssel megvilágosítanunk.

Szem előtt kell tartani, hogy az érték és a termelő költség között való összefüggés alapjában véve a választás lehetőségéből, vagyis a munkások és a tőkésék ama képességéből ered, hogy a különböző foglalkozások között válogathatnak. Kérdezzük már most, vajjon mi az, ami az ő választásukat eldönti? Kétségtől a foglalkozással járó kilátás, a várható jutalmazás és az áldozat összehasonlítása. Igen ám, de melyik áldozaté? Nyilván azé az áldozaté, amelyet annak a bizonyos munkásnak, illetve annak a bizonyos tőkésnek kell meghoznia, akinek választása épen szóban forog. Mindenki akkép veszi számításba a választandó pálya esélyeit, amint azok őreá magára hathatnak, és így hasonlítja azokat össze más pályák esélyeivel, amelyek előtte szintén nyitva állanak. Elhatározása azután ez összehasonlítás eredményétől függ. Minden egyes munkás és minden egyes tőkés vagy maga, vagy helyettesítés útján szülei vagy tanácsadói által, elvégez ilyenféle műveletet. Ha már most e műveletek a gazdasági verseny valamely adott mezején játszódhatnak le, eredményük bizonyára nem abban fog állni, hogy az illető körben foglalt minden egyes személy jutalmazása helyes arányba fog jutni az ő részéről meghozott áldozattal, hanem abban, hogy ez a helyes arány az egyenlő foglalkozásúak

egyetemére nézve következik be, vagyis úgy, hogy a gazdálkodás minden egyes ágára eső összes jutalmazás ugyanolyan arányban fog állni az illető ágban hozott összes áldozatokkal, mint amilyenben a verseny egyazon körébe eső bármely más foglalkozás összes jutalma áll az illető ág összes áldozatával. Már pedig az összes jutalmazás, amely a gazdálkodás valamely ágára esik, nem áll másból, mint az ezen ágban termelt összes javak értékéből. Ez az érték tehát ugyanolyan arányban lesz az illető ágban hozott áldozatokkal, mint amilyenben áll a verseny ugyanazon körébe eső bármely más foglalkozásból eredő érték a benne hozott áldozatokkal. Ebből következik, hogy a viszony, amelyet a verseny az érték és a költség között megteremt, nem bizonyos jószág értékének viszonya amaz egyén vagy egyének áldozatához, aki, illetve akik egyenként ilyen jószágot termelnek, hanem a jószág-faj értékének viszonya a faj termelő költségéhez. Nem mondhatjuk például, hogy egy bizonyos pár cipő olyan arányban adható vagy kapható cserében egy bizonyos kabátért, amilyenben az illető cipésznek és az illető szabónak áldozata áll egymással, hanem igenis mondhatjuk, hogy a verseny bizonyos adott körén belül a cipők mint a javak egyik faja a kabátokért mint a javak másik fajáért ilyen arányban cserélődnek. A költségek tehát, amelyeknek bizonyos adott javak értékei megfelelnek, nem azokban a különleges áldozatokban keresendők, amelyekkel minden egyes jószág termelése jár, hanem azokban az átlagos áldozatokban, amelyekkel a jószágok illető fajának termelése jár. Általánosan mondhatjuk, hogy akár a munkában, akár az önmegtartóztatásban hozott áldozatok olyan különbségei, amelyek az egyének testi, szellemi vagy társadalmi különleges körülményeiből erednek, a termelés költségének számbavétele alkalmával nem eshetnek tekintetbe. Nekünk nem az egyéni áldozatokkal, hanem az egyes gazdálkodó osztályok átlagos áldozataival van dolgunk.

Ezt ekkép tisztába hozván, nem lesz nehéz belátnunk, hogy a költség fő elemeit mikép kell számításba vennünk. A munka szempontjából azt a költséget, amelybe bizonyos jószág termelése kerül, azon átlagos munkások száma fejezi ki, akiket a kérdéses jószág termelése céljából alkalmazni kell, figyelembe véve természetesen a munka nehézségét és a vele járó kockázat fokát is, és megszorozva a munkások számát munkájuk tartalmával. Az önmegtartóztatás szempontjából hasonló elvet kell

alapul vennünk; az áldozatot azon vagyon mennyiségével mérjük, amelyre nézve az önmegtartóztatás gyakoroltatott, figyelembe véve a vállalt kockázatot is, és megszorozva a mennyiséget az önmegtartóztatás tartamával.

7. §. Az eddigiekben letárgyaltuk a normális érték kérdését, amennyiben azt a termelés költségének elve szabályozza. De, amint már e fejezet elején megállapítottuk, a szóban forgó tünemény semmikép sem szorítkozik csupán olyan esetekre, amelyekben a termelő költség hatásának szükséges feltételei adva vannak. A normális érték lényege, mint korábban megjegyeztem, abban áll, hogy a jószágok kieserélésének arányai egy bizonyos középpont felé gravitálnak; ezt a gravitálást pedig a csere olyan köreiben is lehet észlelnünk, amelyekben a cserélő termelők között a hatékony versenynek nincsen helye. A legfontosabb példát erre a nemzetközi kereskedés szolgáltatja. Minthogy a különböző nemzetek termelői között, még pedig akár a munkások, akár a főkések között, hatékony versenynek nincsen helye, semmi sem biztosíthatja azt, hogy a gazdasági jutalmak a különböző országokban egymás között helyes arányban álljanak a gazdasági áldozatokkal. Ennek megfelelően arra sincsen semmi biztosítékunk, hogy a nemzetközi értékek a termelés költségével arányosak legyenek. Mindamellett azt tapasztaljuk, hogy a nemzetközi értékek, vagy mondjuk így: a különböző nemzetek termelvényeinek viszonylagos árai, semmikép sem változnak minden szabály és mérték nélkül, úgyszólván találomra, hanem szintén bizonyos középpont felé gravitálnak, egészen úgy mint az olyan csereműveletekben, amelyek a termelő költség szabályozó hatása alatt állnak. Kevésbé szembeötlő és, amennyire én tudom, eddig észre sem vett efféle példával találkozunk a belföldi kereskedésben is. Már fentebb kiemeltem, hogy a termelés költsége egy és ugyanazon ország határain belül sem tekinthető az érték egyetemes szabályozójának, mert hiszen ez az elv a csereműveletek igen tekintélyes sorozatában, nevezetesen ott, ahol a csere a mi kifejezésünk szerint egymással nem versenyző gazdasági csoportok között történik, teljesen hatástalan. A normális érték tüneményével mégis itt épúgy találkozunk, mint a nemzetközi kereskedésben. Az egymással nem versenyző csoportok között lefolyó csereműveletek, vagy mondjuk e helyett az ilyen nem versenyző csoportok termelvényeinek viszonylagos árai, ha nem

vezethetők is vissza a költség törvényére, mégis csak alá vannak vetve bizonyos szabályozó erő hatásának, amely ingadozásukat bizonyos határok közé szorítja és bizonyos normális eredmény felé tereli. Ezt a tüneményt kell most közelebbről szemügyre vennünk, vagyis behatóbb vizsgálat tárgyává kell tennünk azt az erőt vagy azokat az erőket, amelyek a mondott és a hozzájuk hasonló esetekben működésbe kerülnek.

A felvetett problémát, legalább elvben, már Mill megoldotta. Ő ugyan az általa adott megoldásban csak a nemzetközi értékek körére szorítkozott; mindamellett az ő tana nyilvánvalóan alkalmazható minden olyan esetre, amikor olyan termelő csoportok cserélik ki egymás között termelvényeiket, amelyek az egymás között való gazdasági versenyből ki vannak zárva. Az ilyen esetek, mint fentebb kimutattam, a belöldi kereskedésben az olyan csereműveletekben vannak adva, amelyek a már korábban szóvá tett nem versenyző gazdasági csoportok között folynak le. Az az elv tehát, amely a nemzetközi kereskedésben hatékony, szükségkép itt is kifejti hatását. Ennek következtében tárgyunk ez oldalának elmélete teljesen ki lesz fejtve, ha sikerül kimutatnunk, hogy Mill tana erre a teljesen párhuzamos esetre szintén alkalmazható.

Magát a tant röviden a következőkben adhatjuk elő: A nemzetközi értékeket az a kölcsönös kereslet szabályozza, amely az egymással kereskedő országokban egymás termelvényeire nézve mutatkozik, vagy szabatosabban, mindegyik ország kereslete valamennyi többi ország termelvényeire nézve, szembeállítva valamennyi ország keresletével amaz egyes ország termelvényeire nézve. Az erők eme játéka azt eredményezi, hogy egészben véve mindegyik ország kivitele megváltja ezen ország kötelezettségeit (amelyek főképp a kérdésben levő ország behozatalából erednek) az összes többi országok iránt.* Akármiképp alakulnak is a különböző országokban a csereműveletek viszonylagos méretei, vagy más szóval, akármiképp alakul is a viszonylagos árak állapota, a csereműveleteknek azon aránya, a viszonylagos áraknak azon állapota lesz a normális, amely két ország között a mondott eredményt biztosítja; ez lesz egy-

* E tant rendszeren úgy szokták kifejezni, hogy minden egyes ország kivitele egyensúlyban van az ő behozatalával. Én azonban alább ki fogom mutatni, hogy a tannak ekkép való kifejezése nem szabatos. L. alább III. rész, 3. fejezet.

szersmind az a középpont, amely felé a nemzetközi árák hullámozása gravitál, az a szabály, amelyhez e hullámozás elébb-utóbb alkalmazkodik. Ebben áll a nemzetközi értékeket szabályozó törvény, vagy ahogy Mill nevezi, „a nemzetközi kereslet egyenlete.“ Most tehát még csak azt kell vizsgálnunk, hogy a kifejtett elv mikép működik a belföldi kereskedésben ott, ahol a csereművelet egymással nem versenyző csoportok között foly le.

Itt első sorban arra a kérdésre kell feleletet adnunk, mikép kell értenünk a „kölesönös keresletet“ ott, ahol egymással nem versenyző gazdasági csoportokról van szó. A nemzetközi eset analógiája szerint kétségkívül értenünk kell rajta minden egyes csoport keresletét valamennyi többi csoport termelvényeire nézve, összehasonlítva valamennyi többi csoport keresletével azon termelvényekre nézve, amelyeket ama bizonyos csoport állít elő. És vajjon mivel mérjük ezt a keresletet? Az analógia szerint megint csak azt lehet mondanunk, hogy mérjük minden egyes csoport termelvényeinek azon mennyiségével, amely a többi csoportok termelvényeinek megszerzésére szolgálhat, míg megfordítva, a többi csoportok azon termelvényei, amelyek egy bizonyos adott csoport termelvényeinek megszerzésére szolgálhatnak, adják mértékét az ő keresletüknek emez adott csoport termelvényeire. Végül kérdezzük, hogyan kell értenünk a „kereslet egyenletét“, ha azt egymással nem versenyző csoportokra alkalmazzuk? Erre a nemzetközi analógia értelmében ismét csak az lehet a felelet, hogy a „kereslet egyenlete“ a különböző csoportok termelvényeiben lefolyó csereműveletek viszonyának az az állapota, vagy máskép kifejezve, eme termelvények viszonylagos árainak az az állapota, amely mindenik csoport termelvényeinek azt a részét, mely valamennyi többi csoport termelvényeinek megszerzésére szolgál, arra képesíti, hogy a szóban forgó csoport általa e többi csoportok iránt való kötelezettségeitől szabaduljon. A két eset tehát teljesen egy irányban mozog és a működő erők játéka mindkét esetben teljesen egy és ugyanaz. Valamint a nemzetközi kereskedésben a más országok termelvényeire nézve mutatkozó kereslet növekedése, ha a többi körülmények változatlanul maradnak, kedvezőtlenül hat a nemzetközi értékekre — vagy máskép mondva, a különböző országok termelvényeinek viszonylagos árára — annak az országnak szempont-

jából, amelynek kereslete növekedett; és valamint ennek ellenkezője, t. i. a többi ország keresletének növekedése egy bizonyos ország termelvényeire nézve, az ellenkező hatást idézi fel: ugyanígy alakul a dolog az itthon lefolyó csereműveletekben is, ha ezek egymással nem versenyző csoportok között történnek. Minden olyan körülmény, amely valamely adott csoport keresletét növeli kivülről álló, azaz vele nem versenyző csoportok termelvényeire nézve, vagy, ami különben egyre megy, minden körülmény, amely az ő kínálatát növeli olyan termelvényekben, melyek a többi iparok termelvényeinek megszerzésére fordíthatók, különben változatlan viszonyok között le fogja nyomni az ő termelvényeinek árát a többi iparok azon termelvényeinek árához képest, amelyek ellen kieseréltetnek, és megfordítva. Viszont minden olyan körülmény, amely a kívül álló csoportok keresletét növeli egy bizonyos adott csoport termelvényeire nézve, az ellenkező eredményt szüli, vagyis növeli a termelvények árát azon nem versenyző csoportok termelvényeinek árához képest, amelyekkel a csere történik, és megfordítva. Kereskedelmi nyelven szólva, mindenik csoport viszonylagos helyzetére befolyással van egyfelől a csoport körén belül el nem fogyasztott saját termelvényeinek növekedése vagy fogyása, másfelől a többi csoportok termelvényeinek növekedése vagy fogyása annyiban, amennyiben e termelvények a szóban forgó csoport termelvényeinek megszerzésére szolgálhatnak. Ebben áll a „kölsönös kereslet“ természete és hatásának módja, ha egymással nem versenyző hazai csoportok cseréjéről van szó. Az olvasó bizonyára észre fogja venni, hogy itt egyszerűen csak a két oldalról fogott „kínálatról és keresletről“ van szó, egyszer az eladás, másszor a vétel oldaláról; vagy mondhatjuk úgy is, hogy a most kifejtett okoskodásban a kínálatot és a keresletet egyszerre néztük a befejezett csereműveletnek mindkét oldaláról.

Nehezebb már rövidesen belátni azt, hogy az ilyen termelészetű elv miképp szolgálhasson a neki tulajdonított eredmény felidézésére, azaz miképp szabályozhassa a n o r m á l i s értéket, megkülönböztetve az időleges vagy piaci értéktől. Már korábban megjegyeztem azt, hogy a kölsönös kereslet nem más mint a teljes értelmében duplán fogott kínálat és kereslet. Ámde a kínálat és a kereslet, amennyire az árakra gyakorolt hatásukat ismerjük, csak a legközelebb fekvő tényezők, amelyek szabá-

lyozzák ugyan a piac hullámzásait, de maguk is olyan erők hatása alatt állnak, amelyeket a termelés ekonómiaájában mélyebben kell keresnünk. Hogyan volna tehát lehetséges, hogy e tényezők a most vizsgálat alatt levő esetekben többet is képesek legyenek tenni, nevezetesen, hogy képesek legyenek nemcsak a piac hullámzásainak szabályozására, hanem annak a törvénynek megállapítására is, amelyhez a piac hullámzásának előbb-utóbb alkalmazkodnia kell?

E kérdésre a feleletet azokban a körülményekben találhatjuk meg, amelyek a kölcsönös keresletnek a cserék most szemünk előtt lebegő osztályában bizonyos állandóságot adnak. A kölcsönös kereslet, vagy ha az olvasónak jobban tetszik, a kínálat és a kereslet egy bizonyos jószágra, vagy akár a jószágoknak meglehetősen nagy számára nézve, amint tudjuk, majdnem minden képzelhető mértékben és nagyon gyors egymásutánban változhatnak. Ámde ha úgy tekintjük őket mint a termelők meghatározott csoportjai között lefolyó tranzakciók összegére ható tényezőket, (ilyen meghatározott csoportok például az egymástól független nemzetek, vagy az egymással nem versenyző gazdasági csoportok), akkor a dolog egészen másképp áll. Itt a határok, amelyek között az ingadozás mozoghat, valósággal meglehetősen pontossággal meghúzhatók. Mert ebben az esetben mindegyik kereskedő csoport összes kereslete mértékét találja az ő termelvényeinek összegében, a vele kereskedő többi csoport termelvényeire irányuló összes keresletét pedig saját termelvényeinek azon összege méri, amelyet eme termelvények megszerzésére kíván fordítani. Ha már most feltesszük, hogy a termelő gazdálkodás körében nem állottak be nagyobb változások; ha feltesszük továbbá, hogy a termelés feltételeit szabályozó törvényhozás is változatlan maradt: akkor sem valamely közösség összes termelésében, sem a más közösségekkel való cserének szánt eszközei mértékében nem történhetik egészen hirtelen valamely jelentékenyebb változás. Az egész termelés függ az ő gazdasági forrásainak természetétől és terjedelmétől; a külkereskedésre fordítható része pedig függ attól, hogy eme források milyen arányban állnak ama közösségek forrásaihoz, amelyekkel a kereskedés foly. Ezek ugyan olyan körülmények, amelyeket nem lehet egyszer mindenkorra feltétlenül állandóknak tekinteni. Ellenkezően, a termelő gazdálkodás feltételei a gazdálkodó világ legkiválóbb részében nemcsak ma,

hanem meglehetősen hosszú idő óta majdnem szakadatlan haladást mutatnak. Ez a haladás azonban, ha állandó is, általában elég lassú. Hirtelen és olyan nagy mértékű változások, amelyek a csereműveletek nagy tömegére is befolyással lehetnének, csak ritkán fordulnak elő, és, ami a szóban forgó kérdésre nézve lényeges, ha a termelő gazdálkodás feltételeiben valahol nagyobb fontosságú javítások történnek, e javítások csak ritkán maradnak egyetlen közösség körében, hanem rövidebb vagy hosszabb idő alatt általában kiterjednek más közösségekre is, úgyhogy az egymással csereviszonyban álló néptestek viszonylagos helyzete végül körülbelül alig mutat változást. Ebből következik, hogy az ilyen csereviszonyban álló néptestek kereslete nagyon változó lehet ugyan bizonyos jószágokra nézve, de összességében véve mégis alig mutathat valami nagy vagy hirtelen változást. Még kevésbé állhatnak be komoly és váratlan változások az egymás termelvényeire irányuló kölcsönös keresletükben, amelytől az ő viszonylagos gazdasági helyzetük függ. Itt tehát valósággal adva vannak azok a feltételek, amelyek a csereviszony amaz állandóságát szülhetik, mely a normális érték fogalmában foglaltatik. Míg bizonyos adott javak ára akár a nemzetközi, akár bármely más kereskedésben a legszélesebb határok között hullámozhatik, az ilyen hullámlás lehetősége már ki van zárva azon javak összességének árára nézve, amelyek a termelők olyan meghatározott csoportjai között cseréltetnek ki, aminők az egymástól független nemzetek, avagy a belföldi kereskedésben az egymással nem versenyző osztályok. Itt a hullámlás határait szorosan megvonja a termelő erőnek és vele együtt a vevő erőnek az a korlátolt mennyisége, amellyel eme kereskedő csoportok bizonyos adott időben rendelkeznek. Ily módon a lefolyó csereműveletek feltételeiben bizonyos normális viszony áll be és meg van adva az a középpont, amely felé a piac hullámlásai gravitálnak, ami az ilyen kereskedésben ugyanazt a funkciót teljesíti, mint a költség elve ott, ahol szabad verseny uralkodik.

Kitűnik tehát a mondottakból, hogy a termelés költsége és a kölcsönös kereslet az itt kifejtett értelemben bizonyos körülmények között egymáshoz hasonló gazdasági funkciókat teljesítenek. A két elv hatásának módja és a belőle folyó eredmények jelleme között azonban mégis nagy különbség van, ame-

Iyet most részletesebben kell kifejtenem. Amint mondtam, mindegyik elv olyan középpontot szolgáltat, amely felé a piaci értékek gravitálnak; a kettő között azonban mégis a következő különbséget lehet megállapítanunk. A termelés költsége által szolgáltatott középpont csak az egyéni jószág hullámvázát irányítja; ellenben a kölcsönös kereslet által szolgáltatott középpont a javak meglehetősen nagy tömegeinek átlagos hullámvázára van szabályozó hatással. Ha például egy kalap előállításának költsége leszáll, akkor eszikken ugyan a kalap ára, de ez semmi befolyással nincsen más javak árára. Ellenben ha két egymással kereskedő nemzet kölcsönös keresletében áll be változás, akkor ez nemcsak egy bizonyos különleges jószág árára, hanem a kereskedésben szereplő összes jószágok árára van befolyással. Az ilyen változás szükségkép maga után vonja az átlagos feltételek módosulását, amelyek alatt a kereskedés foly, de azért semmikép sem döntő a részletekre nézve, amelyek a kérdéses átlagot eredményezik és fenntartják. Az egyes esetet nem a nemzetközi kereslet határozza meg, hanem meghatározzák mindegyik ország belső gazdálkodásának ama körülményei, amelyek otthon mindegyik saját termelvényeinek viszonylagos árát szabályozzák. Egészen így áll a dolog belföldön az egymással nem versenyző csoportok között lefolyó csereműveletekre nézve; a csoportok kölcsönös kereslete itt is csak az árak átlagos és viszonylagos szintjét határozza meg mindegyik csoport körén belül; ellenben az ár megoszlását az egyéni javakra az az ok irányítja, amely az értéket e javak körén belül szabályozza, t. i. a termelés költsége.

Fejtegetésünk eredményét a következőkben foglalhatjuk össze: A kölcsönös nemzetközi kereslet az árak átlagos szintjét határozza meg mindegyik ország egész csereforgalmában, viszonyítva azon átlaghoz, amely a vele kereskedelmi viszonyban álló többi országokban uralkodik. A kölcsönös belföldi kereslet bizonyos szűkebb körű átlagokat határoz meg, amelyek a javaknak csak bizonyos osztályaira, nevezetesen az egymással nem versenyző csoportok termelvényeire terjednek ki. Végül a termelés költsége a különleges javakra van hatással és a gazdasági verseny körén belül minden esetben meghatározza e javak viszonylagos árait. Világos tehát, hogy bármely adott jo-

szág tényleges ára e különböző hatások összefoglalt működésének a következménye.

Azonban a kölcsönös keresletnek és a termelés költségének a normális árra gyakorolt hatását illetően még egy másik különbséget is kell konstatálnunk. Az elsőnek hatása ugyanis egészben véve sokkal állandóbb és egyenletesebb mint a másodiké. Ennek oka kézenfekvő. A termelés költségében beálló változások főképp a gazdasági eljárások haladásától függenek, ez a haladás pedig a multban különösen gyors volt és, talán szabad feltenniünk, a jövőben is még hosszú ideig hasonlóképp gyors lesz. Azt tapasztaljuk például, hogy a jelen évszázad folyamában az általános fogyasztás tárgyát tevő nagyon sok cikk termelésének költsége igen jelentékenyen lezökkent, és ennek megfelelően értékük is hanyatlott. Ellenben a kölcsönös keresletben beálló változások főképp erkölcsi, társadalmi és politikai okokból erednek, ha t. i. ez okok oly nagy körre terjesztik ki hatásukat, hogy ennek következtében jelentékeny embertömegek viszonylagos helyzete megváltozik. Az ilyen változások természetesen csak nagyon lassan folynak le; ennek következtében az értéknek belőlük eredő változásai is csak ritkán állnak be szembeszökő módon, sőt rendszeren oly lassan történnek, hogy róluk többnyire csak akkor szerzünk tudomást, ha egymástól messze fekvő időszakok árait hasonlítjuk össze egymással. Az azonban kétségtelen, hogy vannak ilyen változások, és hogy nekik megfelelően a nemzetközi értékek, ezekkel együtt pedig a belföldi kereskedés illető osztályainak értékei is módosulnak. Példa kedvéért, azt hiszem, bátran feltehetjük, hogy Angolország nemzetközi helyzete a világkereskedelemben a szabad kereskedés elvének elfogadása következtében jelentékenyen kedvezőbb lett. Nem az ország kereskedelmének terjeszkedésére gondolok itt, amely, mint mindenki tudja, óriási mértéket nyert, hanem inkább a feltételekre, amelyek között ez a kereskedés folytatódik. Az angol gazdálkodás bizonyos adott erőfeszítése fejében az idegen államokkal való kereskedésben ma az idegen gazdálkodás nagyobb erőfeszítésének eredménye kapható cserében, mint régebben. Itthon pedig azt mondhatjuk, hogy a leghatékonyabb tényező, amely a kölcsönös keresletre befolyással van, a népnevelés nagy haladása. Tegyük fel, hogy az elemi oktatásnak hazánkban most érvényben levő rendszere oly eredményes lesz, amint azt a nevelésügy barátai óhajtják, és te-

gyük fel különösen, hogy az oktatás mai rendszere lehetővé fogja tenni a tehetségesebb fiúknak a nevelés magasabb fokába való felemelkedést: akkor azt hiszem, bátran jóslhatjuk hogy ez a mozgalom hazánkban meglehetősen nagy változást fog felidézni a javak bizonyos fajainak viszonylagos árában; sőt megmondhatjuk előre azt is, hogy milyen lesz e várható változásnak általános iránya. Az eredmény bizonyára abban fog állni, hogy a tanult munkások száma emelkedni fog a tanulatlanokéhoz képest, a magasabb képzettségű munkásoké pedig az alacsonyabb képzettségűekéhez képest. Az a társadalmi korlát, amely ma az egymással versenyezni nem tudó csoportokat egymástól elválasztja, jó részben el fog tűnni, és sokan olyanok, akik ma az alacsonyabb fokon állnak, sikeresen fognak felhárni magasabb fokokra. Ennek pedig a különböző csoportok kölcsönös keresletének jelentékeny változása lesz a természetes következménye. A magasabb képzettséget képviselő csoportok kereslete nőni fog az alacsonyabb képzettséget képviselő csoportokéhoz képest, vagy ugyanezt máskép kifejezve, az első helyen említett csoportok termelvényeinek kínálata nőni fog a második helyen említett csoportok termelvényeiéhez képest. Az ilyen átalakulás szükségkép azt fogja szülni eredményül, hogy a viszonylagos árak oly változáson fognak keresztül menni, amely egyfelől kedvezőtlen lesz a magasabb rendű munkára nézve, másfelől ugyanolyan mértékben kedvezőbb lesz az alacsonyabb fokúra nézve. Más szóval, azok a kvalifikált monopóliumok, amelyek ma a társadalmi viszonyok következtében fennállanak, meg fognak ugyan maradni továbbra is, de a verseny lehetőségének köre szélesbedni fog, és mennél közelebb jutunk az itt festett eredményhez, annál inkább fognak a viszonylagos árak és velük együtt a viszonylagos munkabérek is a termelés költségének szabályához közeledni. Világos képet nyerhetünk a várható alakulásról, ha az új gyarmatokban mutatkozó viszonyokat vesszük szemügyre. Ezekben ugyanis, egészen hasonló okokból mint itthon a közoktatásügy fejlődése következtében, vagy határozottabban szólva, azért, mert a gyarmatokban gazdálkodó népesség meglehetősen egyenlő fokon áll, a munkának durvább nemei és az ügyességnek alacsonyabb fokai nemcsak általánosan, hanem viszonylagosan is sokkal magasabb díjazásban részesülnek mint az anyaországban. Ennek

magyarázatát az imént mondottakban kell keresnünk; a verseny itt szélesebb körben lehetséges, ott pedig, ahol ez a lehetőség meg van adva, az árak és a jutalmazások jobban és hívebben közelítik meg a termelők tényleges áldozatait.

IV. FEJEZET.

P i a c i é r t é k.

1. §. Az előző fejezetben a normális vagy rendes érték természetét fejtettük ki. Megmutattuk nevezetesen, hogy a rendes értékben kifejezett arány nem érvényesül szükségkép minden egyes tényleges adás-vételi műveletben, hanem igenis képviseli azt az irányító vonalat, amelyhez minden adás-vétel, ha rendes értékkel bíró jószágban történik, alkalmazkodni törekszik. Most már a tényleges adás-vételi műveletek kérdésével kell foglalkoznunk. Nevezetesen az a kérdés áll előttünk, hogy miféle feltételek határozzák meg az arányt, amelyben a javak bizonyos adott esetben és bizonyos meghatározott piacon cserélődnek ki egymás ellen? Ez pedig nem más mint a piaci ár problémája. A közgazdasági írók, T u r g o t-tól kezdve S m i t h Á d á m i g és M i l l i g, sokat foglalkoztak e kérdéssel; végre az a felfogás vált uralkodóvá, hogy az utolsó helyen említett tekintélyes tudós véglegesen megoldotta azt P r i n c i p l e s o f P o l i t i c a l E c o n o m y (a Közgazdaságtan Elvei) című könyvének „Kereslet és Kínálat“ feliratú fejezetében. Ezt a megoldást azonban újabb időben T h o r n t o n erős bírálat alá fogta, még pedig bírálatának negatív oldalát tekintve, véleményem szerint tagadhatatlan sikerrel. De ha azt kérdezzük, hogy vajjon T h o r n t o n a bírálat alá fogott megoldást elfogadhatóbb megoldással pótolta-e, meg kell vallanom, hogy én önála sem találok a szóban forgó tüneménynek kielégítőbb magyarázatát. T h o r n t o n szerint a piaci árak a versenytől függenek, magáról a versenyről pedig azt mondja T h o r n t o n, hogy „az, ha egyáltalában függ valamitől, akkor függ részben az egyéni szükségétől, részben az egyéni meggondolástól; és minthogy az elsőre nézve már a közmondás szerint sem lehet törvényt felállítani, a másodiknak pedig nyilvánvalóan nincsen törvénye, világos, hogy a versenynek sem lehet tör-

vényt szabni. Már pedig ha a versenynek nincsen törvénye és viszont a verseny az, ami az árt meghatározza, akkor kézenfekvő dolog, hogy az árnak sem lehet törvényt felállítani.“ Én azonban tagadom azt, hogy „az egyéni szükségnek nincsen törvénye,“ és épúgy nem fogadhatom el azt sem, hogy „az egyéni meg gondolásnak nem volna törvénye“, már t. i. ha a t ö r v é n y szót tudományos értelemben fogjuk, amit pedig a közgazdaság tudományában okvetetlenül tennünk kell. Nem fogadhatom tehát el T h o r n t o n következtetését sem, még ha különben hajlandó volnék is, amit nem tehetek, egészen kielégítőnek tekinteni a v e r s e n y fogalmáról adott elemzését. Én részemről abban a meggyőződésben vagyok, hogy a piaci árnak igenis van törvénye, ha mi talán nem tudjuk is e törvényt felfedezni, épúgy amint van törvénye a rendes árnak, és van törvénye a munkabérnek, a vállalkozói nyereségnek, a járadéknak, és van törvénye a szélnek, az ár-apálynak, a külső természet minden tüneményének; van törvénye abban az értelemben, amelyben a természeti jelenségek törvényeiről egyáltalában beszélhetünk, értve e szó alatt azt az állandó összefüggést, mely egyfelől a tények, másfelől az őket előidéző feltételek között konstatálható.

2. §. A piaci árról — itt természetesen kizáróan csak a nagyban való adás-vételről van szó, — kezdettől fogva tudták, hogy bizonyos összefüggésben áll a kínálattal és a kereslettel. Minden időben kézenfekvő dolognak tartották azt, hogy a kínálat növekedése leszállítja, a kereslet növekedése pedig felemeli az árt. De a tudományos vizsgálódás sokáig nem igen ment többre ennél a meglehetősen durva általánosításnál. Már pedig ha olyan valamit akarunk megállapítani, amit méltán lehessen a tünemény törvényének neveznünk, akkor legalább a pontosság bizonyos fokáig meg kell határoznunk azokat az elemeket, amelyek a kínálatnak és a keresletnek árszabályozó hatásában közreműködnek, és meg kell határoznunk a módot is, amelyen a nevezett két tényező a tényleges eredményt előidézi. Más szóval, meg kell határoznunk a kínálat és a kereslet igazi természetét és tisztába kell hoznunk hatásuk módját is. A szóban forgó problema megoldását S m i t h Á d á m a következő szavakkal kísérti meg: „Valamely meghatározott jószág piaci árát az a viszony szabályozza, amely fennáll egyfelől a tényleg piacra jutott mennyiség, másfelől azoknak kereslete között, akik hajlandók megfizetni a jószág természetes árát, vagyis a

járadéknak, a munkának és a nyereségnek azt a teljes értékét, amelynek megfizetése nélkül a jószág nem kerülne piacra.¹ Eszerint kínálat alatt a jószágnak tényleg piacra kerülő mennyiségét, kereslet alatt pedig azoknak vételre irányuló óhajtságát kell értenünk, akik a jószág természetes, vagy az én frazeológiám szerint, normális árát megfizetni hajlandók, és a csere feltételei a meghatározott piacon e kettőnek egymáshoz való viszonya szerint szabályozódnak. Mindenki, aki közgazdasági kérdésekkel foglalkozik, jól ismeri azt a bírálatot, amelyben Mill a most röviden előadott tant részesítette.

„Ezek a frázisok“, így mond Mill, „semmikép sem elégíthetnek ki bennünket, ha világos fogalmakra és e fogalmak tökéletesen pontos kifejezésére törekszünk. Ha viszonyról beszélünk olyan dolgok között, amelyek különböző fogalomkörbe tartoznak, akkor ebből okvetetlenül csak zavar állhat elő. Vajjon miféle viszony állhat fenn egy bizonyos mennyiség és egy bizonyos óhajtság között, vagy akár a mennyiség és a képességgel párosuló óhajtság között?² Millnek ezt a bírálatát általában helyesnek és alaposnak ismerték el; én azonban egy előző fejezetben³ azt törekedtem megmutatni, hogy az viszony nem állhat meg teljesen. Megmutattam nevezetesen, hogy a kínálat, már t. i. amennyiben az árra befolyással van, valószínűleg nem jelent pusztán mennyiséget, hanem jelent olyan mennyiséget, amely bizonyos lelki érzéssel jár együtt; viszont a kereslet nem jelent csupán bizonyos lelki érzést, hanem olyant, amely bizonyos mennyiséggel, t. i. a vevő erőnek azon mennyiségével van összekapcsolva, amelyet a kereső felajánlani hajlandó. Eszerint tehát a kínálat és a kereslet lényegben igenis egy és ugyanazon rendű dolgok, egy és ugyanazon fogalomkörbe tartoznak és így egymással bizonyos viszonyba is állíthatók. De ha Mill bírálata az én véleményem szerint nem egészen alapos is, nehezebb lesz már Smith tanát bizonyos más természetű ellenvetés ellen megvédenünk. Smithnek fentebb idézett szavaiból nem egészen világos, hogy ő itt a piac szót milyen értelemben használja; vajjon egészen elvontan minden olyan helyet ért-e rajta, ahol bizonyos dolgokat vesznek és

¹ „Wealth of Nations“, I. könyv, VII. fejezet.

² „Principles of Political Economy“, I. kötet, 549. l.

³ L. fentebb 14. és 15. l.

eladnak, avagy csak valamely különleges és meghatározott e nemű helyet-e. Én részemről az utóbbi felfogás felé hajlom, mert hiszen az első helyen említett felfogás alig felelne meg az általa szemügyre vett problema kívánalmainak. Ha pedig a szót ilyen értelemben fogjuk, akkor Smith tana azt mondja, hogy valamely jószág ára egy bizonyos piacon azon viszony szerint alakul, amelyben a kérdéses jószágnak az illető piacra kerülő mennyisége az ugyanazon piacon rá nézve mutatkozó kereslettel áll, a kereslet szót a már mondott értelemben fogva. Egy kis meggondolás arról fog bennünket meggyőzni, hogy ez az állítás hamis. A búza ára például egy bizonyos piacon nem függ, ha minden egyebet változatlanak teszünk fel, a búzának azon mennyiségétől, amely ezen a piacon van jelen, vagyis amelyet a búzakereskedők itt és ekkor hajlandók eladni. Hiszen megesik, hogy a vásár folyama alatt híre érkezik annak az alakulásnak, amelyet a kínálat a világnak valamely távoleső piacán nyert, és jól tudjuk, hogy ez a hír befolyással van az árra, noha a szóban forgó piacon közvetlenül eladásra álló búza mennyisége egy cseppet sem változott. Akárhányszor előfordul az az eset is, hogy az időjárás hirtelen változása az év valamely kritikus szakában, amelyből az emberek a várható termés eredményére nézve következtetést vonnak, hasonlóképp befolyást gyakorol az árra. Világos ebből, hogy a kínálat, amely a piaci ár alakulásának egyik tényezője, nem jelenti egyszerűen azt a mennyiséget, amely bizonyos jószágból egy bizonyos piacon éppen jelen van. Egészen hasonló bírálat alá lehet fogni azt a meghatározást is, amelyet Smith Ádám a keresletről ad. Nem áll az, hogy az ármeghatározó másik tényező, vagyis a kereslet alatt mindig s szükségkép csak azt a keresletet kell értenünk, „amely a jószág természetes árát megadni hajlandó.“ Mert tegyük fel, hogy valamely jószág eladási ára bizonyos helyen és időben magasabb mint a természetes ár, akkor a keresletnek az a része, amely nem hajlandó túlmenni a természetes áron, már nem lesz hatással az ár alakulására, míg ha megfordítva feltesszük, hogy az eladási ár alacsonyabban áll mint a természetes ár, akkor a végeredményre már az olyan kereslet is gyakorol befolyást, amely a természetesnél kisebb árt ajánl meg, amely hajlandó megadni az eladási árt vagy ennél bármennyivel többet. Végeredményben azt látjuk, hogy még ha Smith Ádám

n a k a keresletről és a kínálatról adott definíciója megfelelő volna is, holott nem az, az az állítása, hogy a piaci árt a kettőnek egymáshoz való *v i s z o n y* a szabályozza, mindaddig, amíg e viszony természetéről behatóbb felvilágosítást nem nyerünk, nagyon is ingadozó alapon áll, semmint a tudományos elmélet követelményeinek megfelelően.

3. §. Áttérek most *Mill* nek a piaci árra vonatkozó elméletére. Már fentebb megjegyeztem, hogy *Thorton* n erős és az én felfogásom szerint sikeres támadást intézett *Mill* tana ellen. Én azonban a magam ellenvetését a magam módja szerint kívánom előadni. *Mill* szerint a kereslet mértékét nem a vevő erőben kell keresnünk, amelyet a venni óhajtók felajánlanak, hanem a jószágnak azon mennyiségében, amely egy bizonyos piacon az eladási áron kerestetik, és ugyanígy teszi a kínálat mértékét az a mennyiség, amelyet az eladási áron kínálnak. Így értve a kínálatot és a keresletet, *Mill* azt a tételt állítja fel, hogy a tényleges ár, amely valamely piacon uralkodik, az az ár, amely a kínálatot és a keresletet kiegyenlíti. Valósággal azonban úgy áll a dolog, és erre már *Thorton* n is rámutatott, hogy az eladási árhoz mért kereslet valamely piacon nagyobb lehet, mint amekkorát az illető piacon mutatkozó kínálat kielégíteni képes, és hogy megfordítva, az eladási áron való kínálat meghaladhatja az ezen ár mellett mutatkozó keresletet. A kínálat és a kereslet kiegyenlítése tehát sem az egyik, sem a másik esetben (pedig hol az egyik, hol a másik eset majdnem valamennyi piacon mindig előfordul) nem fog bekövetkezni. Az ilyen esetekben tehát *Mill* elmélete nem adja magyarázatát a piaci ár tüneményének. Erre az ellenvetésre *Mill* azt mondja, hogy „a bizonyos árhoz való ragaszkodás egyértelmű a kínálat visszavonásával,“ vagy más szóval, a kínált mennyiségnek az a része, amely nem került eladásra, akár azért, mert a tulajdonos nincsen megelégedve a folyó árral, akár azért, mert ezen az áron nem találkozott elég vevő, nem számítható bele a kínálatba.

„Ha egy darab juhért nem lehet többet kapni mint negyven shillinget, akkor azok a juh-tulajdonosok, akik elhatározták, hogy nem adják jubaikat ötven shillingnél olesóbban, tulajdonkép kiesnek a piacból és *nem tesznek számot abban a kínálatban, amely most dönti el az árt.* Ők is kínálták ugyan jubaikat eladásra, de úgy tekinthetők, mint akik visszavonták kínálatukat . . . Eközben az ár kialakult tekintet nélkül a visszatartott mennyiségre, kialakult

pedig akkép, hogy az ezen ár mellett mutatkozó kereslet (ha lehet) egyenlővé lett a kínált mennyiségnek azon részével, amelytől a tulajdonosok ilyen ár mellett hajlandók voltak megválni. Ha a közgazdasági írók azt mondják, hogy a piaci ár a kínálat és a kereslet határozza meg, nem arra a kínálatra gondolnak, amely elérhetetlen ár mellett mutatkoznék, sem arra a keresletre, amely beállna, ha az illető jószágot már egy jó szőért is meg lehetne kapni. Az ő állításuk csak annyit akar mondani, hogy bármiképp alakul is végeredményében az ár, ez az ár olyan lesz, hogy az ezen ár mellett mutatkozó kereslet egyenlővé válik az ezen ár mellett mutatkozó kínálattal.*

Világos, hogy ugyanazon okból, amely miatt szükségesnek látszik, hogy a kínálatot a jószágnak csak ama mennyiségére szorítsuk, amely valósággal eladásra került, a keresletet is a vásárló kedvnek csak azon részére kellene szorítanunk, amely a valóságos vásárlásban kielégítést nyert, mert máskép semmi biztosítékunk sem volna arra nézve, hogy a kereslet ne haladja meg a kínálatot. Ha így értjük a dolgot, akkor Mill álláspontja logikai tekintetben meg nem támadható. A baj csak az, hogy ez az álláspont ugyanazon megszorítások következtében, amelyek logikai tekintetben megtámadhatatlanná teszik, egyszersmind érdemetlenné is válik arra, hogy megtámadjuk. Mert ha úgy értjük a szavakat, ahogy azt most meghatároztuk, akkor az a tan, amely a kereslet és a kínálat egyenlő voltát a piaci ár feltételének mondja, tulajdonképp csak pusztá azonos ítéletté válik. A piaci ár mellett tényleg mutatkozó kereslet és az ugyanazon ár mellett tényleg mutatkozó kínálat természetesen és szükségképp egyenlő egymással, ha a keresett mennyiség nem jelent mást mint a tényleg megvett, a kínált mennyiség pedig nem jelent mást mint a tényleg eladott mennyiséget. A kettő szükségképp egyenlő egymással, mert hiszen egy és ugyanazon mennyiséget jelent. Mill tana tehát akkép korlátozva, ahogy ő korlátozza, tagadhatatlanul igaz; csak azt nem látjuk, hogy belőle miféle világosság eshetik arra a problémára, amelyet meg akar fejteni, és hogy mennyiben lehet e tant úgy tekinteni mint a piaci árak törvényének kifejezését. Mi azokat a körülményeket akarjuk megismerni, amelyek az árt meghatározzák, és erre azt a feleletet kapjuk, hogy az eladási ár mindig olyan, hogy a jószágnak az a mennyisége, mely ezen az áron egy bizonyos piacon eladatik, egyenlő az ugyanazon piacon megvett mennyiséggel. Az állítás feltétlenül

* *Fortnightly Review*, 1869. május hó; Mill bírálata Thorn-tonnak „Labour” című könyvéről, 512. és 513. l.

igaz, csak azt nem vagyok képes belátni, hogy mi hasznát veszünk a tények megértése szempontjából. Ehhez járul, hogy az a megszorítás, amelyen a tan felépül, maga is komoly kifogás alá esik. Az imént idézett szakaszban az van mondva, hogy a kínálatnak az a része, mely későbbi eladásra tartatik vissza, „nem tesz számot abban a kínálatban, amely most dönti el az árt.“ Véleményem szerint itt ténykérdést kell közbevetnünk. Én ugyanis azt állítom, hogy az adók-vevők, midőn a tényleges árra nézve megállapodásra akarnak jutni, a jószágnak nemcsak azt a mennyiségét veszik számításba, amely az illető piacon valósággal eladásra kerül, hanem számításba veszik a piacon jelenlevő egész mennyiséget, sőt számolnak avval a kínálattal is, amely bármely más piacról eredhet. Erre nézve egyenesen tényekre lehet hivatkoznom. Ahogy én látom a dolgot, nem foroghat fenn kétség arra nézve, hogy az a kínálat, amely az árt meghatározza, csak úgy magában foglalja az eladásra nem került mint a tényleg eladásra került mennyiséget, és hogy hasonlóképp a keresletbe is épügy bele kell értenünk a kielégítést nem nyert mint a kielégítést nyert keresletet. Más szóval, a piacon kívül mutatózó kínálat és kereslet szintén beletartozik a feltételekbe, amelyek az árt a piacon belül meghatározzák. Ha pedig így áll a dolog, akkor Mill tana nemcsak meg nem oldja a piaci ár kérdését, hanem határozottan figyelmen kívül hagy olyan körülményeket, amelyek a kérdés megoldására nézve lényegesek. Azért is azt merem hinni, hogy mindenki jogosultnak fogja tartani, ha a tüneményt irányító tényeket kissé szabatosabban kísértem meg megállapítani, semmint a befogadott tan teszi.

4. §. Ha elméletünk műszavait jobban össze akarjuk egyeztetni a szóban forgó tényekkel, akkor, azt hiszem, a kínálat és a kereslet szavakat tágabb értelemben kell fogunk, mint ahogy ezt akár Smith Ádámnak, akár Millnek formulázása teszi. A piaci árra hatást gyakorló kínálat alatt én a jószágnak nemcsak azt a mennyiségét vélem értendőnek, amely tényleg eladatott, vagy eladásra áll, vagy egy bizonyos piacon jelen van, hanem ide értendőnek tartom azt a mennyiséget is, amely, bárhol van is jelenleg, eladásnak van szánuva, és amelyről a bizonyos piacon egymással kereskedők tudják vagy hiszik, hogy bizonyos idő határain belül felhasználható annak a keresletnek kielégítésére, amely az ő üzleti körükbe tartozik. Ke-

reslet alatt pedig egészen hasonló felfogással értenünk kell a vevő erővel párosuló és bárhol mutatkozó óhajtást, amely a jószág megszerzésére irányul, és amely az adott piacon egymással kereskedők vélekedése szerint bizonyos időhatárokon belül a hozzáférhető kínálat által kielégítést nyerhet. A „bizonyos időhatárok alatt“ mindegyik esetben azt az időt értem, amely az adás-vétel időpontja és azon időpont közé esik, mely alatt a termelés rendes forrásaiból újabb készletek hozhatók a piacra. Semmikép sem akarom ugyan azt állítani, hogy ezek a definíciók egyáltalában nem eshetnek kifogás alá, vagy hogy egyáltalában nem volna képzelhető a piaci árra hatást gyakorló kínálatnak és keresletnek olyan esete is, amelyre ezek a definíciók nem illenek. Hiszem azonban, hogy e definíciók igenis magukban foglalják az eredménynek legfontosabb feltételeit, és meg vagyok győződve arról is, hogy semmiféle szűkebb definíció nem volna annyira megfelelő mint az enyém.

Ekkép fogva tehát a kínálatot és a keresletet mint a szóban forgó tünemény együttjáró tényezőit, most először is hatásuk módját kell behatóbb vizsgálat tárgyává tennünk. E hatás, amint könnyen belátható, csakis közvetett lehet, mert hiszen az ár emberi lények között létrejövő szerződést fejez ki, az okság láncolatában tehát ezen emberi lények akarata tekintendő az első szemnek. Amint fentebb láttuk, S m i t h Á d á m szerint és valószínűen az általában uralkodó felfogás szerint az eredményt a kereslet és a kínálat közötti v i s z o n y szabályozza; erről a viszonyról azt kell feltennünk, hogy a hatását azoknak gondolkodása útján szüli, akik a csereműveletben egymással szemben állnak. Már fentebb kifejtettem az okokat, amelyek alapján a kínálatot és a keresletet úgy tekinthetjük mint egy és ugyanazon körbe eső fogalmakat, amelyek között tehát bizonyos viszony csakugyan létezhetik. S m i t h Á d á m tana azonban csak akkor felelhet meg céljának, ha nemesak azt tesszük fel, hogy a kínálat és a kereslet között bizonyos viszony áll fenn, hanem feltesszük még azt is, hogy e viszony és a piaci ár között bizonyos állandó összefüggés létezik, úgyhogy ismerve ez összefüggést bizonyos adott esetben, képesek lehetünk előre megjósolni, milyen lesz az ár a piacon uralkodó feltételek között lefolyó csereművelet esetében. Épen ez a pont az, amiben én részemről teljes lehetetlenséget látok. Mindenesetre bebizonyíthatom azt, hogy a formulát, ha ugyan ilyet egyáltalában fel

lehet állítani, különbözőkép kellene felállítanunk minden egyes jószágfajra nézve, és hogy módosítanunk is kellene azt minden olyan esetben, amikor a bizonyos közösség körén belül létező vevő erőnek akár mennyiségében, akár megoszlásában változás áll be. Így már többször rámutattak arra, hogy az olyan változás, amely valamely elsörendű életszükséglet kielégítésére szolgáló jószág kínálatában áll be, sokkal nagyobb hatást gyakorolhat az árra, mint amekkora a változás mértékének megfelel. A nép táplálására szolgáló jószág mennyiségének egy negyeddal vagy egy harmaddal való csökkenése például könnyen eredményezheti az árnak kétszeres vagy háromszoros emelkedését, míg a kínálatnak hasonló mértékű csökkenése olyan jószágban, amely csak kényelmi vagy társadalmi szükséglet kielégítésére szolgál, amelyről tehát könnyen lemondhatunk, de amelynek keresletét a nagyobb olcsóság jelentékenyen is fokozhatja, általában kevésbé szembeszökő hatással lesz az árra. De az eredmény, mint már fentebb mondtam, aszerint is fog más- és másképp alakulni, amint a rendelkezésre álló vevő erőnek akár a mennyisége, akár a megoszlása módosul. Épen azért azt hiszem, hogy azt a felfogást, mintha bizonyos viszony egyfelől a kereslet és a kínálat, másfelől a piaci ár között való összefüggés megértésére valamiféle kulcsot szolgáltatathatna, el kell ejtenünk, ha másért nem, hát azon okból, mert e viszonynak meghatározása lehetetlennek látszik. Mennyiségekre alapított formula helyett meg kell elégednünk a tüneménynek lehetőleg megközelítő leírásával.

Vegyük szemügyre a körülményeket, amelyek között a bármely piacon történő nagyban való eladás alkalmával az eladási ár megállapítódik. Példa kedvéért a rozs legyen az adásvétel tárgya. Valamely venni akaró eljön a piacra, miután a számára nyitva álló úton értesülést szerzett róla, mennyi rozs van készletben az országban, és mennyi látszik bizonyos időn belül külföldről behozhatónak. A piacon bizonyos mennyiséget talál, amely eladásra készen áll. Emberünk tudomást szerzett arról is, hogy a rendes fogyasztás számára mekkora kereslet várható az ő sáfárkodása körében. Ez adatok alapján véleményt alkot magának arról, hogy ilyen körülmények között mekkorának kellene lenni a rozs árának. Az ekkép alkotott véleményt azonban emberünk maga sem tekinti feltétlenül véglegesnek. Hajlandó lesz azt kisebb-nagyobb mértékben módosítani asze-

rint, hogy milyen véleményt fog a piacon uralkodónak tapasztalni. Mindezen megfontolások alapján megállapítja magában, mekkora árt lesz hajlandó inkább megadni, semhogy a jószág nélkül maradjon, emellett természetesen mindig azt hányva vetve magában, mikép lehetne a jószágot a lehető legolesóbban megszerezni. A rosz eladója hasonló műveletet végez, persze ellenkező irányzattal, felhasználva intelligenciájához mérten az értesülésnek hasonló forrásait. Tegyük fel, hogy az ő következtetése szerint a kereslet, olyan értelemben fogva, mint fentebb mondtam, magasabb árban képes befogadni az ugyancsak fentebbi értelmezésünk szerint vett kínálatot, mint amilyen árt a venni akarónak számítgatása eredményezett; akkor kettejük között nem jön létre tranzakció. És ha az ő vélekedésük megegyeznék a piacon jelen levő összes vevők és eladók illetve vélekedésével, akkor ezen a piacon egyáltalában nem jönne létre tranzakció. Az ilyen eset természetesen csak nagyon ritkán vagy egyáltalában nem fordul elő. Minthogy az egy városban vagy egy kerületben lakó vevők és eladók körülbelül egyforma forrásokból szerzik be értesülésüket, rendszerint meglehetősen közel is járnak egymáshoz a kínálat és a kereslet becslésében, és ha van is köztük némi csekély eltérés, a szűk körben való érintkezés elég alkalmas arra, hogy köztük végre mégis csak megegyezést teremtsen. A valóságos ár, amelyben e megegyezés történik, természetesen bizonyos mértékben mindig függ a szóban levő egyének határozottságától és ravaszságától is. Ebben áll a piacon való alkudozás, vagyis az a művelet, amelytől a szakértők megállapodott vélekedésének szűk határain belül a végeredmény függ.

A kereslet és a kínálat befolyása a bizonyos piacon uralkodó folyó árra ekkép az illető piacon jelenlevő eladók és vevők vélekedése útján válik hatékónnyá. E vevők és eladók pedig vélekedésük megalkotásában mindig azt a kérdést hányják-vetik magukban, hogy tekintettel az előttiük ismert körülményekre, mekkorának kellene lenni a kérdéses jószág árának. Kísértsük meg most annak lehetően szoros meghatározását, hogy milyen természetű ez a problema, amely a nagy piacon megjelenő eladók és vevők szeme előtt lebeg. Jót állok érte, hogy azok, akik a piacon elérhető árt egyszer „tulságosan magasnak“, másszor „tulságosan alacsonynak“, majd meg „épen megfelelőnek“ mondják, alig tudnák világosan megmagya-

rázni, hogy szavaikkal tulajdonkép mit is akarnak igazán mondani. Mindamellettt megengedem, sőt hiszem, hogy az efféle kifejezések mégis csak rámutatnak valamely véleményre, amely talán csak lappang az illetők gondolkodásában. De bármikép áll is a dolog e tekintetben, annyit mindenesetre ki lehet mutatni, hogy igenis van egy olyan ár minden piacon, amelyről kívánatos, hogy bizonyos jószág, bármi legyen is az, az illető helyen és az illető időben ezen az áron adassék-vétessek; kívánatos pedig végső sorban a fogyasztók érdekében, de bizonyos tekintetben a vele kereskedők érdekében is, eladókat és vevőket egybefoglalva. Olyan ár ez, amelyet a két fél kombinált működése, feltéve, hogy a kereslet és kínálat viszonyai felől jól vannak értesülve, érvényességre juttatni csakugyan törekszik. Meggyőződünk erről, ha meggondoljuk, hogy a kínálatnak és a keresletnek bármely alakulása esetében mindig van bizonyos olyan ár, amelyen túl a fogyasztás felesleges megszorítást szenvedne és az ország készletének fogyása szükséges felül kisleltetnék. A tévedés az idő folyamában napfényre jut és ekkor az illető jószág tulajdonosai között erős verseny keletkezik, amely ugyanolyan mértékben törekszik a fogyasztást fokozni, amelyben előbb helytelenül megszorított. Tegyük fel viszont, hogy a piaci ár nagyon alacsony, akkor a meglévő készletek csakhamar kimerülnek és az ok nélkül beállott áresökkenést csakhamar kiegyenlíti a következő időszak áremelkedése. Az efféle ingadozások ellenkeznek a fogyasztó érdekével, és azért az az ár, amely az ilyen ingadozásokat feleslegessé teszi, amely éppen elegendő és csakis elegendő arra, hogy a meglévő készletek a jövő készlet előállításáig kitartsanak (belőlük a körülmények szerint kívánatosnak látszó felesleg is maradván).*

* Az itt közbeszúrt megszorításra szükség van azért, mert a fogyasztók érdeke nem mindig kívánja, hogy a fogyasztás a meglévő készleteket éppen teljesen feleméssze akkorára, amikor az új készletek piacra kerülnek. Ezt az ő érdekük csak az esetben kívánná, ha biztosak lehetnének felőle, hogy az új készletek ára nem lesz magasabb az addig uralkodó árnál. Amde ha nyersterményekről, kiváltképp pedig tápláló szerekéről van szó, ez a biztonság a legközelebb következő lapokon kifejtendő okoknál fogva egyáltalában nincsen megadva. A fogyasztóknak, vagyis az egész közönségnek érdeke tehát azt kívánja, hogy mivel a várható készletek nagysága bizonytalan, a már meglévő készletekből mindig bizonyos felesleg álljon rendelkezésre, még pedig nagyobb vagy kisebb aszerint, amint a jövő időszakra nyíló kilátás kevésbé vagy többé kedvező. A fogyasztók érdekében levő piaci árnak tehát nyilván olyannak kellene lennie, hogy mellette a meglévő készletek ne csak kitartsanak az új készletek megér-

azt hiszem, teljes jogosultsággal a helyes piaci árnak mondható.* Ugy gondolom, ez az ár lebeg homályosan a piacon megjelenő eladók és vevők szeme előtt, midőn a tényleges árt, bizonyos közelebben meg nem határozott árra gondolva, vagy „túlságosan magasnak“, vagy „túlságosan alacsonynak“, vagy „épen megfelelőnek“ mondják. Ugy is határozhatjuk meg mint azt az árt, amely elegendő arra, hogy a tényleges kínálatot azalatt az idő alatt, míg az új készletek a termelés forrásaiból előkerülnek, a legelőnyösebb módon egyeztesse meg a létező kereslettel.

Az eddigiekben, azt hiszem, világosan megmutattam, hogy a kereslet és a kínálat bizonyos adott állapota mellett van egy bizonyos piaci ár, amely teljesen összeesik a fogyasztó érdekével. Mellékesen megjegyeztem azt is, hogy ez a bizonyos ár kielégíti egyszersmind a kereskedők igazi érdekét is. Most kissé behatóbban lesz szükséges megmutatni azt, hogy ez az ár mikép játszik bele a kereskedők számításaiba oly eredménnyel, hogy az ő műveleteik ebben a pontban konvergáljanak. Mert a nagyban vevő és eladó piacon „a helyes ár“ csak abban az arányban törekszik érvényesülni, amilyen arányban ez a konvergálás csakugyan létezik. Tudjuk, hogy a vevő olyan olesón törekszik venni, amilyen olesón csak lehet, és viszont az eladó olyan drágán törekszik eladni, amilyen drágán csak lehet. De mindamelllett mindakettejük érdekében áll, hogy ismerjék azt az árt, amelyen túl sem az eladó a maga szempontjából, sem a vevő a maga szempontjából nem igen mehet veszteség nélkül; ez az ár pedig épen összeesik a fogyasztó érdekével. Mert láttuk, hogy mihelyt az ár ennél a pontnál magasabbra emelkedik, a fogyasztás korlátozást szenved, a készletek felhalmozódnak és az ár szükségkép leszáll mindazon vevők veszteségére, akik e leszállott árnál drágábban

kezéseig, hanem hogy belőlük ilyen megfelelő felesleg is maradjon. (L. Tooke, „History of Prices“, V. kötet, I. rész, 22. §., ahol Tooke ezt a kérdést a nála megszokott világossággal tárgyalja.

* Mill szerint a tényleges piaci ár azaz ár, amely a keresletet és a kínálatot bizonyos adott piacon egymással egyenlővé teszi. Az én felfogásom szerint pedig a helyes piaci ár az az ár, amely ezt a kiegyenlítést nem egy bizonyos piacra nézve adja eredményül, hanem olyan tágabb értelemben, amint ezt a szövegben kifejtettem. A tényleges piaci ár ezt az én előttem lebegő árt annál inkább meg fogja közelíteni, mennél nagyobb az eladók és vevők intelligenciája és mennél alaposabb az ő értesülésük.

vásároltak; viszont mihelyt az ár ennél a pontnál mélyebbre esik, ennek jövőbeli áremelkedés lesz a következménye mindazok veszteségére, akik akkor adtak el, amikor még az alacsonyabb ár volt az uralkodó. Világos tehát, hogy a „helyes ár“ ismerése nagyon is érdekében van mind a vevőnek, mind az eladónak, és világos az is, hogy akár az egyiknek, akár a másiknak erőlködése valószínűleg ezen pont felé konvergál, még pedig abban a mértékben, amelyben az egyik is, a másik is helyesen van értesülve a kínálat és a kereslet feltételeiről. Midőn a vevők és az eladók ekkép saját érdekük szerint cselekszenek, önkéntelenül és öntudatlanul igen fontos szolgálatot tesznek a köznek is. *What they deserve* ezt a szolgálatot nagyon helyesen annak a hajókapitányának fontos szolgálatához hasonlítja, aki számba veszi a rendelkezésére álló élelmi szerek készletét, számba veszi az előtte álló út tartamát is és ehhez méri a hajó legénységének nyújtandó adagok nagyságát. Egészen ilyen irányú a piacon mutatkozó spekulációnak törekvése is, és a cél olyan mértékben közelít meg, amilyen mértékben a spekulálók helyesen ítélik meg és helyesen ismerik a helyzetet. Ez az az ok, amely a kereskedelmi spekuláció szabadsága mellett szól. Igaz ugyan, hogy fordulhatnak elő félreértések is, néha igen súlyos következményű félreértések, amikor aztán visszahatás, erős árhullámzás és talán nehéz kereskedelmi válság következhetik be. De mindenestre áll az, hogy a piacon fizetett árt az eladók és a vevők vélekedése határozza meg, amely vélekedés a kereslet és a kínálat viszonyainak ismeretén alapszik, és nem kevésbé áll az is, hogy ezek a vevők és eladók saját érdeküket olyan körülmények között törekszenek érvényesíteni, amelyek az ő tudásuk és felfogásuk arányában a „helyes piaci ár“ kialakulásának kedveznek.

Ezekben vélem én a piaci ár törvényét a lehető legjobban megközelíthetőnek. Jól tudom, hogy fejtegetésem alig elégítheti ki az olyan közgazdasági írókat, akik többet várnak a mi tudományunktól mint én, és akik szemlátomást bíznak benne, hogy elébb-utóbb mégis csak találhatunk módot rá, mikép kell közgazdasági elveket mennyiségileg meghatározott formulákba foglalni. Hiszen ha ez helyes alapon lehetséges volna, én örülnék neki legjobban; de nem hiszem, hogy a tudománynak idáig való fejlődését én még megérem. Már én csak abban a hitben

maradok, hogy akármeckora haladást teszünk is más pontokra nézve, a piaci ár tekintetéből a tudományos játék alig éri meg a vele való fáradságot. Valósággal csak ritkán találkozunk a közgazdasági és a társadalmi kutatás és okoskodás mezején oly kérdésekkel, amilyen a normális ártól megkülönböztetett piaci árnak kérdése. Azok a körülmények, amelyek az utóbbi értelemben fogott árakat irányítják, amelyek a különböző fajta javak r e n d e s eszerjének viszonyát szabályozzák, amelyek okozzák, hogy a fogyasztás legfontosabb tárgyát tevő némely cikkek ára áll a n d ó a n magasabb az egyik mint a másik országban, bizonyára a tudomány kutatásának legjelentősebb körébe tartoznak és a legszorosabb összefüggésben állnak a nemzeti és az osztálybeli jólét legfontosabb kérdéseivel. De ha még oly pontosan akarjuk is meghatározni a feltételeket, amelyekről az egy bizonyos piacon egy bizonyos napon folyó ár függ, és amelyek a piacnak napról-napra való hullámzását irányítják, én részemről nem látom, hogyan juthatnánk szélesebb kört tartósan kielégítő bármely idevágó kérdésnek megoldásához, noha e megoldás nagyon is fontos szolgálatot tehetne a gyakorlati kereskedőnek és spekulálónak.* Azért is nem szeretem úgy tüntetni fel a dolgot, mintha a közgazdasági elmélet

* A Bengálban fenyegető éhínségről érkező hírekből én azt olvasom ki, hogy a piaci árak tanának fontosságát könnyen lehet kevésbe venni. A hazai sajtónak e tárgyra vonatkozó fejtegetéseiben bizonyos aggodalom nyilatkozik meg aziránt, hogy a kereskedők a készletek visszatartása és felhalmozása útján némely elszigetelt kerületben aránytalanul magasra hajthatnák fel az árt. Ha az ilyen fejtegetések írói jobban ismernék a piaci ár tanát, akkor belőle megnyugvást meríthetnének. Mert ha felteszszük, hogy a szóban forgó kereskedőknek nincsen hatalmukban, hogy az elszigetelt kerületeket az oda netán érkező készletek elől elzárják, akkor az ár felhajtása olyan fokra, amely nem felel meg a kerületben lakó fogyasztók érdekének, az imént adott fejtegetéseim szerint csak magukon az üzérkedőkön bosszúlná meg magát, akiknek műveletei ezt az aránytalan áremelkedést előidézték. A fenyegetett vidék érdekében csak azt az egyet kell kívánnunk, hogy az ár mennél előbb olyan fokra emelkedjék, amely egyfelől a fogyasztókat a legnagyobb takarékosagra indíthatja, másfelől pedig alkalmas arra, hogy lehetősen széles területnek készleteit a fenyegetett vidék felé terelje. Ha pedig valaki azt követeli, hogy a kormány az éhínség csillapítására irányuló akciójában ne törődjék a közgazdasági tudomány törvényeivel, akár azt is mondhatná, hogy a kormány vegye elejét a viharoknak vagy az ár-apályoknak, mert hiszen itt is természeti törvények fognak szóban. Ideje volna már, hogy a nagy közönség belássa, hogy a közgazdaságtan törvénye épen olyan értelemben fogott törvény mint a gravitáció törvénye, és hogy az nem olyan természetű mint akár a Parlamentnek valamely törvényalkotása, akár valamely bárki más által adott rendelet, amelyet a teljes hatalommal felruházott kormányzók egyszerűen félrelehetnek.

ezen részének tökéletlensége es hiányos volta valami nagyon sajnálandó dolog volna. A piaci ár tana szempontjából a társadalmi filozófia véleményem szerint teljesen meg lehet elégedve, ha csak egész általánosságban ki tudjuk mutatni az összefüggést, amely egyfelől a piac hullámmása, másfelől azon alapvető feltételek között áll fenn, amelyekről a termelés és a csere függenek. Ennyit pedig, merem hinni, csakugyan meg tudunk tenni az általam most kifejtett elmélet segítségével, ha figyelembe vesszük még a bizonyos meghatározott egyes esetben ismert tényeket is.

5. §. Az előző paragrafusban foglalt fejtegetés kizáróan a nagyban eladó és vevő piacokon kifejlődő árakra vonatkozott. Figyelembe kell most vennünk a kiskereskedésben előálló árakat is, de e pontnál nem lesz szükséges hosszabban időznünk. A kicsinyben való eladás és vétel esetében a kialakuló ár meghatározása két pontban tér el a nagyban való adás-vételi ár meghatározásától. A kicsinyben kereskedő piacon a versengés úgyszólván nagyobb surlódások között foly mint a nagyban kereskedő piacon. Ez utóbbin az eladók és a vevők egy és ugyanazon helyen találkoznak egymással, aminek következtében kölcsönösen alkalmat adnak egymásnak arra, hogy rögtön és közvetlenül összehasonlíthassák a feltételeket, melyek között az egyik is, a másik is tranzakcióra hajlandó. Nem így a kicsinyben kereskedő piacon. Az elárusítás minden egyes helyén csak egy eladót találunk, és noha meg van rá adva a lehetőség, hogy az ő feltételeit a más helyen más eladó által kért árral összehasonlítsuk, ez mégsem történhetik azonnal és sok esetben nem kevés bajjal és halogatással jár. A vevő gyakran előnyösebbnek fogja találni magára nézve, hogy az eladó szavára vakon elhiggye az általa kért ár megfelelő voltát, semmint minden egyes vásárlás alkalmával végigjárja az összes üzleteket összehasonlítás végett. Valószínű természetesen, hogy a vevő, akit egyszer becsaptak, erre elébb-utóbb rájön és azután más eladóhoz fog fordulni. Ebből kiviláglik, hogy a versenynek a kis piacon is van hatása, de kiviláglik az is, hogy itt a verseny nehezebben érvényesül. Innen magyarázható az a gyakran emlegetett tünemény, amellyel a praktikus embernek mindig jó volna számolni, hogy ugyanaz az árú a kiskereskedésnek nagyon szűk körében, mondhatnánk egy és ugyanazon a piacon, sokszor nagyon különböző árakon adódik el. Ez az egyik körül-

mény, amely a kicsinyben való adás-vételt a nagyban történőtől megkülönbözteti. A másik különbséget az az előny teszi, melyben az eladó az ő magasabb tudása következtében a vevővel szemben van, és amelyhez fogható a nagyban kereskedők egymáshoz való viszonyában nem találunk. A nagyban kereskedő piacon a vevő és az eladó teljesen egy lábon állnak ama körülmények ismerete szempontjából, melyek a köztük tranzakció tárgyát tevő jószág árára befolyással lehetnek. Mindegyiknek egyformán saját dolga, hogy legjobb értesülést szerezzen a kereslet és a kínálat állapotáról; ha valamelyikük ezt a dolgát elmulasztotta vagy rosszul végezte, akkor semmi joga sincsen panaszra amiatt, hogy a másik valami előnyt nyert a tranzakcióban. Az ekkép nyert előny nem más mint természetes és helyes jutalma a nagyobb ügyességnek; helyes jutalma, mondom, mert láttuk, hogy ez ügyességnek a lehető legmagasabb fokig való kifejtése a köznek is érdeke. A kiskereskedés körülményei e tekintetben lényegesen mások. Itt a csereművellet nem olyan emberek között történik, akik a csere tárgyát tevő árúra nézve a viszonyok egyforma ismeretével bírnának, vagy ezt az ismeretet egyformán megszerezhetnék, hanem történik egyfelől a dologban járatos, másfelől olyan emberek között, akik a legtöbb esetben semmit sem tudnak a piacra most befolyással levő körülményekről. Az ilyen minősítésű személyek között a cserejáték szorosán véve nem játszódik le igazságosan. Épen azért az angol kiskereskedők általában, a kontinentális országok kiskereskedői közül pedig a jobb osztályhoz tartozók a kereskedői erkölcs egyik elvének ismerik el azt a követelést, hogy az eladó az ő rendes vevőjétől ne kérjen soha magasabb árt annál a legalacsonyabbnál, amelyen az adás-vétel tárgyát tevő árút adni hajlandó. A kiskereskedés ekkép inkább erkölcsi mint gazdasági alapon nyugszik. Ott, ahol ez az erkölcsi alap csakugyan megvan, bizonyára csak előnyére válhatik mind a két félnek. Tudjuk azonban és tudják különösen az utazók, hogy a kontinens legnagyobb részében, a legalsóbbrendű kereskedőknél pedig mindenütt még mindig a káros alkudozás járja, amely mellett az eladó a nagy időfecsérlés következtében néha épen annyit veszít, mint amennyit néha-néha nyer azáltal, hogy a játékot jobban ismeri mint az ő vevője.

Ezek véleményem szerint a fontosabb körülmények, amelyek az áralakulást a kiskereskedésben a nagykereskedés ár-

alakulásától megkülönböztetik. E körülmények teljes magyarázatát adják annak a közismeretű ténynek, hogy ugyanazon vagy hasonló árúk ára sokkal nagyobb változatosságot mutat a kicsinyben való eladás terén mint a kereskedés másik ágában. Nem az ár hullámzását, hanem változatosságot mondom nagyobbnak. Az ár hullámzása Angolországban egészen véve talán még kisebb a kis- mint a nagykereskedésben; mert a nálunk elterjedt gyakorlat következtében, melyszerint a kiskereskedők minden cikkükre nézve fix árt szabnak meg, a helyesen gondolkodó kiskereskedő nem lesz egykönnyen hajlandó a szabott árt megváltoztatni és vevőit a nagy piac minden legkisebb hullámzása esetében zavarni és bosszantani. De ha az ár hullámzása talán valamivel kisebb is, az ár változatossága mindenesetre sokkal nagyobb. Tapasztalhatjuk nem csak különböző városokban, hanem egy és ugyanazon város különböző üzleteiben is, hogy egy és ugyanazon cikkek egyenlő minőség mellett is egy és ugyanazon időben nagyon különböző áraikon adódnak el, még pedig annyira különböző áraikon, hogy a tünemény magából a helyi viszonyok különböző voltából ki nem magyarázható. A dolog bizonyára nem helyesen van így; de ha bizonyos határig talán nem kerülhető is el, mivel együttjár avval, amit a kicsinyben való adás-vétel természetének mondhatunk, a bajt legalább Angolországban jelentékenyen súlyosbítja egy olyan körülmény, amely meg volna szüntethető és, amint talán szabad remélnünk, csakugyan szünőfélben is van. Véleményem szerint ugyanis a baj egyik főoka abban van, hogy a pusztán szétosztó vállalatokba, teljesen mindegy miért, aránytalanul nagy tőke van befektetve. Ennek az a természetes és el nem kerülhető következménye, hogy az ekkép túlságban levő tőke csak lassan forog, lassabban, mint ahogy funkciója teljesítésének megfelelne. Innen van, hogy azok, akik a kiskereskedéssel foglalkoznak, befektetett tőkéjük megfelelő kamatoztatása végett magasabb árakat kénytelenek szabni, mint amilyenek szükségesek volnának, ha a foglalkozás emez ágába egészen véve kisebb tőke volna befektetve. Ez a helyzet kétségkívül onnan eredt és azért is tartja fenn magát, mivel, mint már fentebb mondtam, a verseny a kiskereskedésben csak túlságosan nagy surlódással érvényesülhet. A kiskereskedéssel foglalkozó különböző üzletekben kért árakat az illető vevők csak ritkán hasonlítják össze egymással; ennek kö-

vetkeztében ezek az árak tartósan és nagy mértékben térnek el egymástól és sokkal szélesebb határok között mozognak, mint ahogy ez az üzlet egészségesebb állapotában szükséges volna. A baj kutforrása ezek szerint a versenynek túlságosan lomha hatása, és ha a bajnak orvoslatot keresünk, ezt csakis e hatás gyorsításában lehet megtalálnunk. A szövetkezeti alapon működő kiskereskedések tényleg erre is törekszenek. Azáltal, hogy mérsékeltébb árakat követelnek, és hogy feltételeik nyilvánossá tételére is nagyobb gondot fordítanak, az üzletükbe befektetett tőkéhez képest nagyobb számú vevőt nyernek meg mint más hasonló vállalatok. Így azután tőkéjük gyorsabban forog, aminek következtében ezek az üzletek ugyanakkora nyereséget érhetnek el mint versenytársaik, noha alacsonyabb árakat szabnak mint ezek. A rendes kiskereskedők természetesen ellenségei ennek a mozgalomnak, noha erre az észszerűség és az igazság szempontjából alig volna okuk; de ők csak azt érzik, hogy a mozgalom az ő kiszorításukra irányul. A saját kezükre dolgozó kiskereskedők egy részének ilyen kiszorítása tényleg meg is felel a helyzet követelményének. A szövetkezeti alapon nyugvó verseny főcélját nem szabad másban keresnünk mint a kiskereskedés árainak általános leszállításában. Az ilyen árleszállítás csak akkép járhatna együtt az egész kisüzletbe befektetett tőkének átlagos gyümölcsötetésével, hogy a nem szövetkezeti alapon működő kiskereskedők bizonyos adott időben époly gyorsan forgatnák tőkéjüket mint a szövetkezeti alapon állók. Ez azonban csak akkor volna elérhető, ha az egész üzletbe befektetett tőke ugyanolyan arányban állna az üzletek forgalmával mint a szövetkezeti alapon működő üzleteké, vagy más szóval, ha a pusztán szétosztó vállalatokba befektetett tőke jelentékenyen csökkentetnék. Ennek szükséges voltát az emberek nem látják be egészen világosan, hanem rendszeren úgy gondolkodnak, hogy valamint a szövetkezeti üzletek az árak csökkentésével tőkéjük gyorsabb forgását képesek elérni, ugyanezt a kiskereskedés általánosságban is elérheti. Ámde itt épen egyik olyan esettel van dolgunk, amilyen a közgazdaságban elég gyakran fordul elő, hogy t. i. ami igaz egy bizonyos adott esetben, nem mindig igaz általánosságban. Mert vajjon a szövetkezeti alapon működő üzletek hogyan érik el azt, hogy tőkéjüket gyorsabban képesek megforgatni? Egyszerűen azáltal, hogy alacsonyabb áraikkal elvonják a vevők egy részét a többi üz-

lettől. Ha már most feltesszük, hogy ez a többi üzlet ugyanazt az eljárást követné, akkor valószínű, hogy az elesábitott vevők egy részét ismét visszanyerné. Igen ám, de akkor az egész tőke ismét csak olyan lassan forogna mint korábban; pedig épen ez a lassú forgás az oka annak, hogy a kiskereskedésben túlságosan magas árakat kell követelni. Ha tehát azt akarjuk elérni, hogy az árak leszálljanak, akkor, a többi viszonyok nem változván, a nyereségnek kellene a korábbi átlagos nivónál mélyebbre lemennie. A többi viszonyok azonban feltevésünk esetében nem igen maradnának sokáig változatlanul; mert a nyereségkulcs csökkenése azt vonná maga után, hogy a tőke egy része visszavonulna a kiskereskedéstől, vagy legalább is nem nyerne olyan mértékben kiegészítést, amilyenben az új tőke különben feléje folya. A processzus tehát végeredményben mégis csak oda vezetne, hogy a kiskereskedésbe befektetett tőke olyan mennyiségre szállna le, mely a tőle kívánt szolgálatoknak épen csak megfelelné. Mihelyt ez a pont eléretnék, a nagyközönség egyfelől a leszállított árak nagy előnyét élvezhetné, míg másfelől a kiskereskedők együttvéve mégis ugyanakkora nyereséget húzhatnának üzletükből, mint amekkora az országban általában járja.

V. FEJEZET.

Az érték némely leszámaztatott törvényéről.

1. §. E fejezetben az érték némely olyan példájára akarom felhíni az olvasó figyelmét, amely nézetem szerint nem helytelenül ezen tünemény leszámaztatott törvényének nevezhető. Értem az árúk különböző fajai értékének ama változásait, amelyek bekövetkeznek, mikor az értéknek az eddigiekben felmutatott általános törvényei a haladó társadalmak tényleges viszonyai között érvényesülnek.

Mikor valamely új országban gyarmat keletkezik, a gyarmat gazdálkodása természetesen olyan irányban fejlődik, amilyenbe a környezet nyújtotta lehetőségek terelik. E lehetőségek nagyon változók lehetnek aszerint, amint az új társadalom a világnak ebben vagy amabban a részében telepszik le. Általánosságban szólva, e lehetőségek a legtöbb esetben olya-

nok lesznek, hogy az új nép gazdasági tevékenységét főképp ama foglalkozások egy vagy több olyan ága felé terelik, amelyeket helyesen „extraktíveknek“ neveznek. A legfontosabb efféle foglalkozások a mezőgazdaság, az állattenyésztés, a bányászat és az erdészet. Csakugyan azt tapasztaljuk, hogy ezek és a szorosan velük járó legdurvább mesterségek az újon letelepedő társaságok fő foglalkozásai. Már pedig épen az itt említett foglalkozásokra nézve áll fenn kiváltkép vagy épen kizáróan a közgazdaság ama törvénye, amelyet Mill joggal mond a közgazdaság legfontosabb törvényének, az t. i., amelyet ő „a csökkenő termelékenység törvényének“ nevez. Noha feltehetem, hogy a legtöbb olvasó ismeri az itt szóban forgó tételt, mégis célszerűnek tartom, hogy azt e helyen ismételjem. Röviden következőkép formulázható: A termelés bizonyos adott állapotában a természeti tényezőkre ható emberi munka eredménye egy bizonyos pontig annak maximuma lesz, amit az illető természeti tényezők a rajtuk és velük kifejtett emberi ügyesség foka szerint szolgáltatni képesek. De mihelyt ez a pont el van érve, a nagyobb mértékben alkalmazott munka és tőke nagyobb eredményt tesz ugyan elérhetővé, de nem arányosan nagyobbat: sőt ellenkezően, minden további nagyobb munka- és tőkebefektetés — feltéve, hogy a munka és tőke alkalmazása csak oly ügyességgel történik mint korábban is, — fokozatosan csökkenő eredménnyel jár. Mindenki, aki közgazdasági dolgokkal foglalkozik, tudja, hogy a földjáradék tüneménye ebből az elvből és a talaj különböző minőségéből nyeri magyarázatát. A dolog annyira ki van fejtve ma már közkezen forgó könyvekben, különösen a mezőgazdaságra és a pusztán kizsákmányoló foglalkozásokra nézve, hogy elegendőnek látszik, ha itt reá egyszerűen csak rámutatok. Azért most áttérek a magán feladatára, mely annak megmutatásában áll, hogy a szóban forgó törvény a társadalom haladásával mikép hat a normális érték alakulására mindazon jószágokat illetően, amelyek a törvény befolyása alá esnek.

Az olvasó sziveskedjék visszaemlékezni rá, hogy én itt csak újabban letelepedett közösségeket akarok szemügyre venni, amelyek körében a társadalmi és közgazdasági élet feltételei egészen véve sokkal egyformábbak mint az Angolországhoz hasonló régi országokban. Ez egyformaság és egyenmőség következtében a gazdasági verseny a különböző társa-

dalmi osztályok között a társadalmi képződésnek most mondott fokán, hacsak közvetlenül e végből alkotott törvények meg nem akadályozzák, sokkal általánosabban és sokkal hatékonyabban érvényesül, mint ahogy ezt a mi hazai viszonyaink között tapasztaljuk. A dolog illetén állapotának másik következménye pedig abban mutatkozik, hogy a termelés költségének elve szélesebb körben működik mint értékszabályozó az ilyen primitív társadalmakban mint a régebben kialakultakban. Most szándékba vett kutatásunk szempontjából bátran feltehetjük, mert feltevésünk alig fog a valóságtól eltérni, hogy a szóban forgó közösségeknek saját körükben lejátszódó eserműveleteiben a fent mondott elv kivétel nélkül hatékony. Így állván a dolog, világos, hogy itt a normális értékek alakulásának vizsgálása összeesik ama változások vizsgálásával, amelyek a csere tárgyát tevő javak termelésének költségeiben beállhatnak. E javak pedig, amint láttuk, legalább a fejlődés első fokain főképp az extraktív gazdálkodás termelvényei.

Tekintetbe véve a csökkenő termelékenységnak most előadott törvényét és tekintetbe véve azt, hogy az új hazában letelepedők első sorban természetesen azokhoz a természeti tényezőkhöz folyamodnak, amelyek akár nagyobb termékenységnél, akár kedvezőbb fekvésüknél fogva a legnagyobb hozadékot ígérik, világosan látjuk, hogy mikor a lakosság növekszik és az ország termelő forrásaival szemben nagyobb igényeket kénytelen támasztani, a termelés költsége egyre emelkedő irányzatot nyer. Igaz ugyan, hogy ezt az emelkedő irányzatot némileg gyengítheti a mechanikai és kémiai találmányokban tett haladás, amely jobb termelő eljárások alkalmazására vezet. Valósággal azonban az országok gazdasági fejlődésének történetében sehol sem találunk példát arra, hogy e találmányok lépést tartottak volna a természeti tényezők hozadékának csökkenésével, amely szükségkép beáll, mihelyt e tényezőkkel szemben a szaporodó lakosság nagyobb igényeket támaszt. Azért is helyesebb lesz azt feltennünk, hogy az itt tekintetbe vett javak termelésének költsége a valóságban általánosan emelkedni törekszik. Az emelkedés foka azonban nagyon különböző lesz aszerint, hogy az extraktív termelés jószágainak melyik fajáról van szó, és azért e jószágok normális értékének alakulása is nagy eltéréseket mutat.

2. §. A javak azon osztályához, amelyek termelésére nézve

az újon alakuló közösségek előnyei, szemben a régiekkel, a legnagyobbak, első sorban és kiváltkép az épületfa és a hús tartozik, de ide sorolható még a gyapjú, vad, prémbőr, nyersbőr, szaru, szurok, gyanta stb. is. Mindezen javakat egyformán az jellemzi, hogy csekély előleges költséggel, tehát aránylag kevés tőke befektetésével is nyerhetők, viszont hogy termelésük általában nagy földterületet kíván. Már pedig a tőke a termelésnek éppen az a tényezője, amellyel az új országok többnyire legkevésbé rendelkeznek, holott a földterület úgyszólván határtalanul áll rendelkezésükre. Könnyű tehát belátni, hogy az újon letelepülő közösségeknek különösen a fent említett jószágok termelése felel meg, és hogy ennek következtében az efféle jószágok értéke az ilyen közösségekben különösen alacsony.

Az extraktív gazdálkodásból eredő javak és kiváltkép az imént felsoroltak értékének alakulására az a körülmény van legnagyobb befolyással, hogy helyről helyre milyen mértékben szállíthatók. Nevezzük ezt a javak forgalomra való képességének, amely részben a javak tartósságától, részben terjedelmes és súlyos voltuktól függ. Ha a nyersfát és a húst vesszük amott a legnagyobb, emitt a legkisebb forgalmi képesség képviselőjének, akkor azt találjuk, hogy míg mind a két nevezett jószágnak értéke az olyan országokban, ahol a viszonyok az ő termelésüknek kedveznek, a régi országokban mutatkozó értékükhez képest nagyon alacsony fokon áll, a különbség már kezdettől fogva mégis jóval nagyobb a húsnál mint a nyersfánál; tapasztaljuk továbbá, hogy míg a nyersfa értéke csak lassan emelkedik és soha sem haladja meg valami különösen szembeszökő mértékben a kezdő fokot, a hús értéke gyorsabban megy felfelé és lépést tartva az új közösség növekedésével, folytonos emelkedésében felhág az egyáltalában elérhető legmagasabb fokra, amelyet, legalább tudományunk mai állásában, lehetetlen meghatározni. Ez ellentét magyarázatát teljesen az imént mondott körülményben találhatjuk meg, t. i. a két jószág különböző forgalmi képességében. A nyersfa, terjedelmes volta dacára, nagyon könnyen szállítható jószág és azért könnyen jut el az új országok erdeiből a régi országok piacaira. Mihelyt tehát valamely új közösség a világ haladottabb részeivel kereskedelmi összeköttetésbe jut, a nyersfa ára ott, feltéve, hogy termeltetik, rögtön olyan fokra fog emelkedni, amely a régi országokban járó ártól csak a szállítás költségével különbözik. E kü-

lönbség az ilyen tömeges árúnál az egész érték jelentékeny részét teszi ugyan, de, ami itt a fő dolog, az ekkép kialakuló ár a jövőben állandó viszonyban marad a régi országokban uralkodó árral.¹ A két ár között fennmaradó különbség mindenkor meg fog felelni a szállítás költségének. Ellenben a hús, amely romlandó voltánál fogva nem igen alkalmas nagyobb távolságra irányuló kereskedés tárgyául, magának a termelés helyének vagy legfeljebb a legközelebbi környéknek piacára van szorítva, és minthogy az új országokban nagyon olcsón termelhető, értéke legalább a fejlődés első korszakaiban nagyon alacsony. Mikor azonban a népesség szaporodik és a haladó mezőgazdaság eke alá fogja a régebbi legelőket, amelyek korábban baromtenyésztésre szolgáltak, és még inkább akkor, mikor már a baromtenyésztés számára is meg kell művelni a földet, a hús ára folytonosan emelkedik. Smith Ádám még úgy vélekedett, hogy ez utolsó fok elérésekor az extraktív termelvények bármely fajának ára a legmagasabb fokra hág, úgyhogy az ár további emelkedése (hanemha a pénz értékének csökkenése következtében) többé már nem is várható. E véleményének támogatására ő csupán csak azt hozza okul, hogy ha az ár ennél magasabb fokra emelkednék, „akkor több földet fordítanának a szóban levő célra.”² Alig szükséges részletesebben bizonyítani, hogy ez az okoskodás nagyon gyenge alapon áll. Kétségtelen ugyan, hogy az emberek több földet használnának fel olyan jószág termelésére, bármilyen fajtájú is ez a jószág, amelynek emelkedett ára a termelést nyereséggel járóvá tenné;

¹ Ebből azonban még nem következik, hogy az ár, ugyanazon a vidéken termelt más jószágok árához hasonlítva, nem áll a termelő költségévének hatása alatt. Ha például az idegen piacok megnyitása következtében a nyersfa ára más, például a mezőgazdasági termények árához képest magasabbra emelkednék a termelő költségének megfelelő foknál, akkor a nyersfával való kereskedésben elérhető nagyobb nyereség azt eredményezné, hogy a munka és a tőke a mezőgazdaságtól elvonatnék és a nyersfa termelése felé fordulna. A mezőgazdaságnak szánt terület kisebbedése együttjárna a mezőgazdasági termények termelő költségének csökkenésével, ami viszont, különben változatlan körülmények között, a mezőgazdaságban elérhető nyereséget fokozná, míg a nyersfa-termelés területének kiterjedése, amely a messzebb fekvő erdők művelését is szükségessé tenné, ellenkező hatást szülne. Ez a folyamat mindaddig tartana, amíg a nyersfa és a mezőgazdasági termények ára nem alkalmazkodnék újra a termelési költségéhez. A nyersfa normális ára tehát mindvégig megfelelné az ő termelő költségének; csakhogy ez a termelő költség, úgy mint minden extraktív gazdálkodásban, annál inkább emelkednék, mennél nagyobbak a természeti tényezőkkel szemben az egyre fokozódó követelmények.

² „Wealth of Nations”, 101—105. lap.

de ebből még semmikép sem következik, hogy a művelés terjedése esetében a termelés költsége és vele együtt a jószág ára nem emelkednék. Ellenkezően, nagyon jól tudjuk, hogy ez az emelkedés csakugyan bekövetkezik és a húsról nézve különösen szembeszökő módon tényleg be is következett. Ugyanaz az ok, amely a hús árát valamely nemzet fejlődésének első idejében alacsony fokon tartja, t. i. a hús romlékony volta és ennek következtében csekély forgalmi képessége, a későbbi időben az ár emelkedését idézi elő azért, mert mindenik ország arra a húsról van utalva, amelyet maga bír termelni. A szaporodott népesség nagyobbodó keresletének a kínálat csak egyre növekvő költséggel képes megfelelni. Ennek megfelelően a hús ára Smith Ádám ideje óta sok ingadozással ugyan, de egészben véve folytonosan emelkedett, és ha figyelmen kívül hagyjuk is azt a példátlan magasságot, melyet a hús ára Angolországban ért el, de tekintetbe vesszük azt a különös szerepet, amelyet a hús a nép széles rétegeinek élelmezésében játszik, nevezetesen hogy e széles rétegek helyzetének javulása első sorban a húsról nézve idéz elő nagyobb költséget, nem lehet kételkedni az iránt, hogy a hús ára még tovább is emelkedni fog,* még ha nem vesszük is számításba a pénznek folyamatban levő elértéktelenedését, amely természetesen csak gyorsíthatja az ár emelkedését.

3. §. Az extraktív gazdálkodás ama terményei után, amelyek a húsból és a nyersfából találják legmegfelelőbb képviselőiket, és amelyekben az új országok termelésének különleges lehetőségei leghívebben nyernek kifejezést, a gabona az a jószág, amelynek termelésére az ilyen új országok speciális viszonyai a legalkalmasabbak. A gabona normális árának alakulása meglepő módon eltér az áralakulásnak most tárgyalt menetétől. Az ár ugyan a gabonánál is felmenő irányt követ és egészen úgy mint a nyersfánál, — tekintve, hogy a gabona is forgalomra kiválóan képes jószág, — már korán állandó viszonyba

* Evvel összefüggésben világossá válik, milyen roppant nagy fontosságúak az olyan találmányok, amelyek a hús eltartását megkönnyítik, és milyen nagy jelentősége van az egész nemzetre nézve az Ausztrália és hazánk között konzervált húsból folyó kereskedés növekedésének. Megelégedéssel konstatálhatjuk, hogy ebben az irányban haladás történt; mindamellett még sok javításra van szükség, ha azt akarjuk elérni, hogy az ausztráliai konzervált hús nagyobb szerepet játsszon a hazai általános fogyasztásban.

helyezkedik a világ nagy piacán mutatkozó árakkal, avval a különbséggel azonban, hogy mivel a gabona szállításának költsége a gabona árához képest kisebb mint a nyersfánál, a gabona ára az új közösségben közelebb áll a régi országokban uralkodó árhoz, mint ahogy ezt a nyersfánál tapasztaljuk. De ami a gabona, vagy mondjuk szabatosabban a rozs árának alakulásában különösen feltűnő, már legalább ott, ahol a rozs valamely nép legfőbb tápláló szere, az a tünetény, hogy a rozs ára, ha sok ingadozással is, a fejlődés első időszakában emelkedik ugyan, de végre a gazdasági előmenetel magasabb fokain olyan pontot ér el, amelyen túl (ha figyelmen kívül hagyjuk a pénz értékének esetleges változásából eredt áremelkedést) már nem mutat tendenciát, legalább nem állandó tendenciát a további emelkedésre. Nincs tudomásom róla, hogy a rozs árának eme sajátosságos természetére már más valaki is felhívta volna a figyelmet,* és lesznek talán olyanok, akik magát a tényt is tagadják. Én mindamelllett bátran megkockáztatom állításomat, amelynek elegendő alapot találok, ha összevetem a feltételeket, melyek között a rozs termelése történik, azokkal a célokkal, amelyekre ez a jószág szolgál. A rozs termelésének költsége különböző aszerint, hogy milyen földön és milyen fokú ügyességgel termelik. De, mint minden közgazda nagyon jól tudja, a rozs árát az a költség dönti el, amellyel a piacra kerülő rozsnak legtöbb költséggel járó részét termelték. Valamely nemzet fejlődésének első fokain, amikor a népesség szaporodásával eke alá kell fogni a távolabb fekvő és rosszabb minőségű földeket is, a termelés költsége ezeken a földeken egyre emelkedik és vele együtt emelkedik a rozs normális ára is. Ámde a rozs költségének emelkedése egyszersmind azt jelenti, hogy a termelésére fordított fáradság kevésbé jutalmazó, és minthogy

* Talán Smith Ádám véleménye vág ide, melyszerint a rozs ára évszázról évszázra állandónak mutatkozik, holott évről-évre ingadozó. Mill ugyan megcáfolta Smith Ádám e vélekedését, amelyről azt mondja, hogy „mi azt ma már tévesnek ismertük fel. A rozs termelő költsége nő a népesség növekedésével együtt és csökken a mezőgazdaságban tett minden javítással együtt akár magában az országban, akár azokban az idegen országokban, amelyekből ez az ország készleteinek egy részét nyeri“ („Principles of Political Economy“, II. kötet, 104. lap). Én részemről inkább vagyok hajlandó Smith Ádám nézetével tartani; mert ha azok a tendenciák, amelyekről Mill szól, tényleg léteznek és működnek is, hatásuk nem áll szükségkép ellentétben Smith Ádám véleményének lényegével, amint ezt fent a szövegben kimutattam.

a rozs a munkás fogyasztásának legfőbb tárgya, a csökkent hozadék rá nézve együttjár a megélhetés megnehezítésével. Ha mindezt meggondoljuk, be fogjuk látni, hogy ez a körülmény bizonyos határt szab a rozs termelő költsége növekedésének és evvel együtt a rozs ára emelkedésének is. Azokra a jószágokra nézve, melyek úgyszólván csak másodsorban teszik a fogyasztás tárgyát, aminők a hús és a tejgazdaság terményei, máskép áll a dolog, mert ezek árának emelkedése, tekintve, hogy a fogyasztásban csak kisebb mértékben szerepelnek, legalább aránylag kevésbé súlyosan terheli a munkást. Az ilyen cikkek ára akár a végtelenig is növekedhetik, azért a nép mégis csak megél és szaporodik is. Ellenben ha a fő tápláló szer ára bizonyos magasságot ér el, ez szükségkép visszahat a népességre, csökkenti a keresletet, határt szab a földművelés terjeszkedésének és ennek következtében a normális ár további emelkedésének is. Emellett a földművelés fejlődésére az újítások és feltalálások is vannak befolyással, aminek bizonyos ciklikus mozgás lesz a következménye, melyet ekkép lehet leírunk. A rozstot a legrosszabb földön az újítás vagy feltalálás következtében olcsóbban lehet termelni; a rozs normális ára egy időre esik; a munkás helyzete javul és ő helyzetének javulása következtében korábban lép házasságra és nagyobb családot nevel fel; a lakosság erősebben szaporodik, evvel együtt a tápláló anyagok keresettebbek; a növekedett kereslet következtében művelés alá kerülnek az olyan földek is, amelyeket a gazdálkodás jobb eljárásainak behozatala előtt nem lehetett volna haszonnal megművelni; végre olyan helyzet áll elő, hogy az igénybe vett természeti tényezőnek rosszabb minősége éppen ellensúlyozza a gazdálkodás ügyességének haladásából eredt előnyt. Ezen a ponton a nemzet tápláléka legrágább részének termelő költsége ugyanazon a fokon áll, ahol állott, mielőtt a jobb eljárás alkalmazásba vétetett volna, és így a táplálék normális ára a korábbi fokra emelkedik. A munkás helyzete, nem tekintve az élettartásnak időközben netán beállott emelkedését, a korábbi szinthez tér vissza, a megélhetés drága volta pedig ismét csökkentően hat a népesség szaporodására. Az ilyen természetű körülmények összejátszása következtében a rozs normális ára valamennyi régibb keletű országban bizonyos állandósággal ugyanazon a fokon maradt, amelyen a fejlődésnek aránylag kezdő idejében állott, erős ellentétben a húsnak és a legtöbb

olyan más cikknek árával, amely a fogyasztásban csak másodrendű szerepet játszik. E tárggyal összefüggésben *Cherbuliez*¹ megjegyzi, hogy összehasonlítva a húsnak és a rozsnak jelenlegi árait a nyugat-európai országokban a korábbi időben tapasztalt árakkal, azt találjuk, hogy ugyanabban az időszakban, amelyben a rozs ára egy egységről két egységre emelkedett, a hús ára egy egységről tíz egységre ment fel. Én pedig merem állítani, hogy legalább a tizenhetedik század eleje óta² a búza normális ára Angolországban nem emelkedett többel, mint amennyi a nemes fémek azóta bekövetkezett értékesökkenésének betudható. *Smith Ádám* szerint a búza átlagos ára a tizennyolcadik század első hatvannégy évében körülbelül huszonnyolc shillingen állott quarterenként, és ez az ár őszintén valamivel alacsonyabb, mint amekkora lett volna, ha a mondott időszak nem örvendhetett volna több különösen kedvező termésnek. Az előző század utolsó hatvannégy évében a búza ára ugyancsak *Smith* állítása szerint valamivel magasabban állt. Ha ezt a százhuszonnyolc évet egészben vesszük, akkor azt mondhatjuk, hogy a búza átlagos ára ebben az egész időszakban körülbelül harminc és harmincöt shilling között mozgott. Közepes években ez az ár ma az én véleményem szerint körülbelül ötven shilling volna quarterenként. Az ekkép mutatkozó különbség semmiképp sem nagyobb, mint amennyi a pénz értékesökkenéséből kimagyarázható. Az olvasó talán nem fogja gondolni, hogy én e hozzávető általános adatokat az általam hangoztatott elv bizonyítására idézem, mert én csak megvilágítás céljából hoztam őket. De alig van kétség aziránt, hogy az eredmény, ha a kérdést statisztikai alapon vizsgálnók és kellően számba vennők a pénz értékében beállott változásokat is, ugyanaz volna, mint amelyet én tisztán közgazdasági alapon vezettem le.

4. §. A dolgok most leírt állásának néhány következményét, azt hiszem, érdemes lesz közelebbről szemügyre vennünk. Láttuk, hogy valamely nemzet történetének első időszakaiban

¹ „Précis de la Science Économique“, I. kötet, 356. és 357. lap.

² Én ugyan meg vagyok győződve, hogy néhány évszázaddal hátrább is lehetne mennünk. Minthogy azonban az ár kérdése a korábbi századokra nézve összebonyolódik a hatással, amelyet a pénz elértéktelenedése és a vezető fém értékének alábbszállása okozott, és minthogy az én céloom itt csak állításomnak megvilágítása, nem pedig bebizonyítása is, helyesebbnek látom, hogy kerüljem az olyan teret, amelyre nézve vita támadhatna.

a korábbi legelők mindinkább eke alá kerülnek, amíg végre maga a baromtenyésztés is a mezőgazdaság egyik ágává válik. Valamivel később aztán a nemzet többé már nem is exportál mezőgazdasági terményeket, hanem inkább ezek behozatalára szorul rá, és ekkor a mezőgazdaság állapotában megint új fordulat áll be. Rozsot lehet behozni külföldről, de húst nem. Az akár importált, akár otthon termelt rozs ára a fentebb kifejtett okokból nem mutat állandóan felmenő irányt és nem törekszik magasabbra emelkedni, mint ahol előbb állott, holott a hús ára akár végtelenül is emelkedhetik. A dolgok ilyen alakulásának az lesz a következménye, hogy a számban megszapordott és több tápláló szerre szoruló nemzet saját rozskészletének hiányát természetesen külföldről fogja behozni, ellenben a hús szükséges mennyiségét a hazai baromtenyésztés kiterjesztése útján törekszik beszerezni. Az az állandó törekvés tehát, amely a legelőknek felszántására irányul, és amely a gazdasági fejlődést egész ezen időpontig törvényként irányította, most már az ellenkező törekvésbe esap át, úgyhogy mostantól fogva a legelő terület egyre nő, a felszántott terület pedig egyre fogy. Ez az állapot Angolországban épen abban az időben következett be, amikor Smith Ádám irodalmilag működött, és noha a háborúk és a gabona-törvények erősen akadályozták a fejlődés természetes menetét, a mezőgazdaság egészben véve mégis abban az irányban haladt, amelyet az imént jeleztem. Mainap ez az irány határozottan és minden kétséget kizáró módon az uralkodó, és én nem is hiszem, hogy valaki a tényt tagadná. Ugyanazon okok hatásának egy másik következménye a mezőgazdasági haszonberek alakulásában mutatkozik. Valamely nemzet történeti fejlődésének első időszakában a legmagasabb haszonbér az olyan földekért kapható, amelyek a magtermelés szempontjából a legelőnyösebbek, míg a legelő területek a rajtuk nyerhető termények alacsony áránál fogva aránylag olcsó haszonbérért kaphatók. Mihelyt azonban a fejlődés odáig jut, hogy a rozsot külföldről kell behozni, a hús mennyiségét pedig a legelő területek kiterjesztése útján kell növelni, a legnagyobb haszonbért az olyan földekért fizetik, amelyek kiváltkép baromtenyésztésre alkalmasak. Nem állnak ugyan rendelkezésemre olyan statisztikai adatok, amelyekkel ezt az állítást megvilágíthatnám, de a tényekből levezethető következtetés oly világos és kézenfekvő, hogy azt minden habozás nélkül el

lehet fogadnunk. Vannak ugyan földek, amelyek a hasznosításnak akár az egyik, akár a másik módjára egyformán alkalmasak; de merem állítani, hogy azok a földek, amelyek a hústermelésre kiválóan alkalmasak, (a húson kívül ide számíthatók még a majoros gazdaság egyéb terményei is, általában azok, amelyeket az emberi táplálkozás szempontjából másodrendűeknek neveztem), az imént jelzett korszak bekövetkezése után a legmagasabb haszonbért érték el.

5. §. Van a jószágoknak egy olyan faja, amely az újon betelepített országok gazdaságában igen fontos szerepet játszik, és amelynek értékére teljesen különleges körülmények vannak befolyással. Értem az úgynevezett mellékterményeket, vagyis azokat, amelyek nem külön termeltetnek, hanem a tulajdonkép való gazdálkodásnak csak részét alkotják. Ilyen termények kiváltképp a juhhús mellett a gyapjú, a marhahús mellett a faggyú és a nyersbőr, a világító gáz mellett a kokszt, és más effélék. Az e fajta jószágok értékének alakulása azon általános törvény szerint történik, amelyet Mill könyvének „Az érték némely különleges esetei“ című fejezetében fejtett ki*. E törvény lényegében a következőket mondja: A termelés költsége itt is hatékony, de bizonyos speciális módon, amennyiben nem az együtt termelt cikkek egyes fájának árát, hanem együttes vagy összes árukat határozza meg. „Az egyes cikk értéke a többiéhez képest úgy fog alakulni, hogy e cikkre nézve azon mennyiség arányában idézzen fel keresletet, amelyben ez a cikk az egész termelés folyamában ered.“ Az itt kifejtett elv hatását most abból a szempontból kell közelebbről megvilágítanom, hogy miképp alakul e hatás a fejlődő közösség változó viszonyai között.

Az áralakulás menetét az ide tartozó jószágok egyik legfontosabbikára, t. i. a húsról nézve már korábban fejtegettem, megmutatva különösen, hogy erre az áralakulásra milyen nagy befolyással van a cikk csekély forgalmi képessége. Minthogy a hússal együtt termelt jószágok, aminők a gyapjú, a faggyú és a nyersbőr, aránylag könnyen szállíthatók, ez a körülmény ellenkező értelemben hat az árakra. A gyapjú ára például az új országban rögtön arra a fokra emelkedik, amelyen a kereskedelem nagy piacain áll, levonva csupán a szállítás költ-

* „Principles of Political Economy“, II. köt., III. könyv, XVI. fejezet.

ségét, ami, tekintve a gyapjú nagy forgalmi képességét, az egész értéknek aránylag csak kis részét teszi. Más szóval, a gyapjúra, vagy mondjuk a példa kedvéért határozottabban, az Ausztráliában termelt gyapjúra nézve kialakuló kereslet határa összeesik az egész kereskedő világ keresletének határával, holott a húsrá, az ugyanazon országban termelt húsrá mutató kereslet valósággal csak a helyi piac keresletére szorítkozik. Világos, hogy ez a körülmény a gyarmat gazdasági fejlődésében a két jószág áralakulásának teljes eltérését vonja maga után. Ez az eltérés csakugyan immár nagyon érezhetővé is lett; mert ha igaz is az, hogy a gyapjú ára az Ausztráliában történt első letelepedés ideje óta valamivel feljebb ment (amit az én véleményem szerint a pénz ára hanyatlásának kell betudnunk), még bizonyosabb az, hogy a hús ára sokkal nagyobb mértékben emelkedett. Sőt előre mondhatjuk, hogy a két jószág áralakulása jövőben is ezt az eltérő irányt fogja követni. Valószínűnek mondható, hogy mind a két cikk ára emelkedni fog, még pedig azért, mert az arany ára hanyatlik, de a hús árát az itt mondott körülménytől független okok is felfelé fogják hajtani. A gyapjúnak tartós és kevésbé tömeges volta, amelynek ez a cikk köszönheti, hogy ára már a gyarmat gyermekéveiben is csak kevéssel állott az európai piacokon uralkodó ár alatt, később, amikor Ausztráliának ma csak gyér közösségei nemzetté fognak nőni, azt a hatást fogja gyakorolni, hogy a gyapjú ára nem sokkal tágabb határok között fog mozogni mint ma, mert a gyapjúnak mondott tulajdonsága épúgy lehetővé fogja tenni gyapjúnak bevitelét, amint ma lehetővé teszi a cikk kivitelét, merő ellentétben a hús sorsával, amelynek romlékony volta kizárja e cikket a kivitelből, amikor a nemzetek még fiatalok, de épúgy megakadályozza a behozatalát, legalább nagyobb mértékű behozatalát akkor, mikor a szaporodott népesség növekedett kereslete már túlmegegy a hazai termelés kiterjesztésének lehetőségén.

6. §. Ha az új és a régi közösségekben uralkodó árakat egymással összehasonlítjuk, a legmeglepőbb ellentét a most kifejtett körülményben áll elénk, az a nevezetes különbség t. i., amely egyfelől a rozsra vagy bármely más, elsőrendű szükségletet kielégítő terménynek ára és másfelől a húsnak, a majeros gazdaság más terményeinek és általában a másodrendű jószágoknak viszonylagos ára között mutatkozik. Ezt az ellen-

tétet már Smith Ádám is észrevette és nem mulasztotta el a tüneménynek meglehetősen hosszadalmas magyarázatát a „Nemzetek Vagyonosságáról“ szóló könyvének egyik érdekes fejezetében, amelyet egyenesen e tárgynak szentel. Az ő kifogása azonban, melyszerint a második sorban említett javak áremelkedésének a társadalom haladása határt szab, megakadályozta őt abban, hogy teljes mértékben belássa azon tények jelentőségét, amelyekre ő irányította legelőször figyelmünket. Sőt az ő következtetései a részéről áttekintett körön belül sem mondhatók kifogástalanoknak. Megjegyzései, amelyekben vizsgálódásának eredményét összefoglalja, mindamelllett elég érdekesekek arra, hogy itt helyet nyerjenek:

„Azonban noha akár általában a jóságoknak, akár különösen a rozsok pénzben kifejezett alacsony ára nem bizonyítéka a kor szegénységének vagy műveletlen voltának, bizonyos különleges jóságoknak pénzben kifejezett alacsony ára, mint például a baromé, a szárnyasoké, a vadé, stb., a rozs árához hasonlítva, már igenis határozott bizonyítékot szolgáltat. Az ilyen összehasonlítás világosan mutatja, hogy először is a második sorban említett jóságok sokkal bővebben állnak rendelkezésre mint a rozs, és hogy ekkép sokkal nagyobb földterület szolgál az ő termelésüknek mint a rozs termelésének; és mutatja másodsor, hogy az efféle jóságok termelésének szolgáló föld kevesebbet ér mint a rozs föld, amiből az ország földje tulnyomóan nagyobb részének műveletlen és javítatlan állapotára lehet következtetést vonnunk. Világosan mutatja, hogy az ország tőkéje és népessége nem áll olyan arányban az ország területével mint a művelt országokban rendszeren, és hogy a társadalom ebben az időben és ebben az országban még csak gyermekkorát éli. Ha általában a javaknak vagy különösen a rozsok pénzben kifejezett ára magasan vagy alacsonyan áll, ebből pusztán csak azt lehet következtetnünk, hogy a bányák, amelyek a kérdéses időben a kereskedő világot arannyal és ezüsttel ellátták, bő vagy szűk eredményt szolgáltatottak-e, nem pedig azt, hogy az ország maga gazdag volt-e vagy szegény. Ellenben ha némely jóságnak pénzben kifejezett árát más jóságok árával hasonlítjuk össze, akkor aszerint, amint ez a viszonylagos ár magas vagy alacsony, már a bizonyosságot megközelítő valószínűséggel lehet következtetnünk, hogy az illető ország gazdag volt-e vagy szegény, hogy földjének nagyobb része javítás alá volt-e fogva vagy nem, és hogy népe többé vagy kevésbé művelt fokon állott-e.“

Ha ezt a következtetést szorosan vesszük, akkor arra az eredményre jutunk, hogy Ausztrália és Kalifornia szegény országok, amit ugyan alig lehet állítani. De ha megkerüljük a nehézséget és e szavak helyébe **g a z d a g v a g y s z e g é n y** ilyen szavakat teszünk **ö r e g v a g y f i a t a l**, akkor Smith megjegyzéseit lényegben helyeseknek és alaposaknak fogjuk találni; egyszersmind, ha tekintetbe vesszük, hogy mikor írta le az idézett fejtegetést, meggyőződünk, hogy ő mélyen tudott bepillantani a gazdasági fejlődés okaiba.

7. §. Van az extraktív javaknak még egy másik osztálya

is, amely nem fogható az előbbieken mondott rovat alá, amelyre nézve tehát itt még néhány megjegyzést kell tennünk. Értem az ásványi termékeket, még pedig a nemtelen és a nemes fémeket, a kőszén és még néhány más idetartozó cikket. E termények főképp két tekintetben különböznek a korábban tárgyaltaktól. Először abban, hogy a források, amelyekből nyerhetők, nagyon egyenlőtlenül oszlanak meg a föld területén; némely ország ugyanis teljesen szegény bennük, míg némely más országban nagyon bőven, még pedig a bőségnek nagyon különböző mértékében találhatók. A második különbség abban mutatkozik, hogy a most mondott javak termelése a dolog természeténél fogva mesterségesebben történik mint a mezőgazdasági vagy állatországai javaké, minek következtében termelésük költsége inkább függ a mechanikai és kémiai találmányoktól mint a többi nyersterményé. Nagyon messzire terelne bennünket most előttünk fekvő tárgyunktól, ha részletesebben ki akarnók fejteni a mondott különbségek következményeit különösen a nemes fémekre nézve, amiért is e helyen kerülni akarom az ilyen kitérést. Tekintve a most előttem levő feladatot, csak általánosságban akarom megjegyezni, hogy az itt fennforgó körülmények a világ régebbi történetében az ásványi termények normális árának igen nagy változatosságát szülték, és noha az ásványi javak termelése kiváltképp áll a tudományos feltalálás haladásának befolyása alatt, mégsem lehet mondani, hogy normális áruk mozgása valami állandóan párhuzamos irányban történt volna az egyes országok haladásával. Ami pedig a szóban forgó termények árának jövőbeli alakulását illeti, erre nézve a rendelkezésünkre álló adatok még csak némi alapossággal bíró találgatást sem engednek meg, tekintve, hogy itt igen sok függ attól, milyen és mennyi új bányát fognak a jövőben felfedezni, ami annál inkább a pusztán véletlen dolga, mert hiszen e tekintetben a világ igen nagy része jóformán még egészen ismeretlen előttünk.

8. §. Áttérek most a nyerstermények köréről a javak másik nagy körére, az ipari készítményekre. A gazdálkodás e két nagy köre között valósággal nem lehet egészen szoros és pontos határvonalat húznunk, de nem is szükséges, hogy ezt tegyük; teljesen elég, ha a nyerstermény és készítmény elnevezéssel olyan fontos különbségre mutatunk rá, amely valóság-

gal létezik és amelyet általánosságban elég határozottan észre lehet venni. Most tehát azt akarom vizsgálni, hogy az ipari készítmények rendes ára milyen irányban mozog a társadalom haladásával.

Erre nézve mindjárt itt a kiindulásnál megjegyezhetjük, hogy míg a nyersterményekre nézve az áralakulás iránya egészben véve felmenő, az ipari készítmények áralakulása ép-oly szembeszökő módon lemenő irányt követ. Ennek okát nem lesz nehéz megmondanunk. Ott van először is a munkamegosztás, a termelés olcsóbbá tételének egyik legelsőrendű és leg-hatékonyabb tényezője, amely az extraktív gazdálkodásban csak nagyon kis mértékben nyerhet alkalmazást, holott a kézműves iparban úgyszólván a végtelenig alkalmazható. Ott van-
nak másodsorban a gépek, a termelés olcsóságának e második nagyfontosságú tényezője, amelyről ugyanesak áll az, hogy az iparban a legnagyobb mértékben nyerhet és tényleg igen figyelemreméltó eredménnyel nyert is alkalmazást. Ha már most e két körülményen kívül még tekintetbe vesszük, hogy az ipar terén a feltalálások nem ugrásokban, hanem fokozatosan történnek, úgy, hogy az egyik feltalálás mindig a másiknak nyomába lép, továbbá hogy a haladás e téren is úgyszólván határtalan, akkor könnyen belátjuk, hogy az ipari készítmények termelő költségének az a része, amely a tulajdonkép való kézműves művelethez tartozik, a társadalom haladásával folytonosan kisebbedik. Ebből a körülményből magából még nem szabad ugyan azt következtetnünk, hogy az illető javak értékének is folytonosan csökkennie kell, mert maga a kézműves művelet a termelés költségének csak egy részét fejezi ki, másik részét az a költség alkotván, amelybe a készítmény nyersanyagának előállítására került; ez a költség pedig, mint fentebb láttuk, a társadalom haladásával felmenő irányt követ. Épen azért annak a kérdésnek eldőlése, hogy az ipari készítmények ára emelkedni vagy esni fog-e, lényegesen attól függ, vajjon az ipari javításokból eredő lemenő irányzat egészben véve túlsúlyban lesz-e a nyersanyagok árának felmenő irányával szemben, avagy ez az irány győzi-e le amazt. E tekintetben pedig alig lehet kétségnek helye, kivéve az olyan cikkeket illetően, amelyeknél, mint például a kenyéرنél, az ipari elkészítés költsége alig jöhet tekintetbe a nyersanyag értékéhez képest. A kézműves ipar széles körében és legfontosabb ágaiban magá-

nak az elkészítésnek költsége általában jelentékenyen nagyobb mint az illető nyersanyag értéke, e költségre pedig az ipari feltalálások költségcsökkentő hatása, mint mindenki tudja, nagy és szünet nélkül való. Mindebből következik, hogy az ipari javak termelő költségének csökkenése legalább a termelés mai feltételei között túlsúlyban lesz, még pedig jelentékeny túlsúlyban, a felmenő iránnyal szemben. Azért is a javak most szóban forgó osztályának normális ára a társadalom haladásával feltétlenül és néha igen gyorsan hanyatló. Ennek az igazságnak bizonyítékait bőven megtaláljuk valamennyi iparos ország történetében, különösen pedig Angolországében. Alig van egynéhány olyan fontosabb jóság, amely az ipari készítmények körébe esik, amelynek ára az utolsó egy vagy két évszázadban a régebbi ár kicsiny töredékének fokára le ne ment volna.

Azonban az ipari készítmények között épúgy vannak különbségek mint a nyersanyagok között. Az imént azt mondtuk, hogy a termelés költsége csökkentésének két legfontosabb tényezője a munkamegosztás és a gépek alkalmazása. Az, hogy e két tényező milyen mértékben nyerhet alkalmazást az iparban, lényegesen függ az ipari vállalat terjedelmétől. Előre is sejtjük, hogy a nagyban üzött ipar az egész iparnak az az ága, amelyben a termelő költség legnagyobb csökkenésére lehetünk elkészülve, amelyben tehát az árak hanyatlása a társadalom haladásával leginkább lesz szembeszökő. Ámde épen a nagyban üzött iparok készítményei a legkeresettebbek, vagyis olyanok, amelyeket a lakosság széles rétegei a legnagyobb mértékben fogyasztanak. Ezekre nézve az ár hanyatlása egyszersmind különösen nagy mértékben idézheti fel a kereslet növekedését. A közönséges ruházati cikkek, bútorok és egyéb használati tárgyak e szempont alá esnek; épen azért e cikkekre nézve az olcsóbbodás sokkal nagyobb csodáira lehetünk elkészülve, mint az olyan javakra nézve, amelyeket kizáróan vagy kiváltkép a gazdagabb osztályok fogyasztanak. Van ugyan egy olyan mozzanat is, amelynek hatása legalább bizonyos mértékben inkább a fényűzési cikkek olcsóbbodásának látszik kedvezni. Ugyanis azok az ipari cikkek, amelyek a nagy tömeg fogyasztásában szerepelnek, többnyire kevesebb ipari kidolgozást kívánnak mint a gazdagok fogyasztásának tárgyai; ez pedig más szóval azt jelenti, hogy az első helyen említett cikkeknel a rájuk fordított ipari munka kisebb arányban áll a nyersanyaghoz mint

a behatóbban kidolgozott cikkeknel. A durvább készítmények tehát inkább érzik a nyersanyag drágulásának hatását mint a finomabban kidolgozottak. Így ha példa kedvéért összehasonlítjuk egymással egy darab brüsszeli csipkének és egy darab közöséges kartonnak az árát, rögtön belátjuk, hogy az első helyen említett cikk árában a nyersanyag értékének csak igen jelentékeny változása idézhetne fel érezhető hatást, holott, mint közelfekvő időben is tapasztaltuk, a közöséges karton nyersanyaga árának már csekély emelkedése is igen nagy hatással lehet a kész cikk árára. Ez a körülmény tehát bizonyos határig inkább kedvez a fényüzési tárgyak olcsóbbodásának mint a közöségesebb és kevésbé kidolgozott cikkekének. Mindamellett mégsem lehet feltennünk, hogy e körülmény hatása teljesen ellensúlyozhatná a közöséges cikkek javára eső amaz előnyöket, amelyek okait az imént kifejtettük. A javak ezen osztálya az, amelynek ára a multban leginkább leszállt; valószínűnek látszik tehát, hogy a jövőben is ezeknél a cikkeknel várható a legnagyobb árhanatlás.

9. §. Az eddigiekben az érték leszármaztatott törvényeit csak annyiban tettem vizsgálódásom tárgyává, amennyiben a normális árak mozgásában jutnak kifejezésre. Helyénvaló lesz most már azt is kutatnunk, vajjon a piaci árak mozgásában szintén tapasztalhatók-e hasonló tünetmények; vagy más szóval, vajjon a különböző javak piaci árának hullámozása szintén alkalmazkodik-e olyan analóg hatásokhoz, aminőket a normális árra nézve sikerült kimutatnunk.

Itt első sorban szükséges lesz egészen pontosan megállapítanunk azt, hogy mit kell értenünk a piaci ár hullámozása alatt, megkülönböztetve a rendes ár változásaitól, amelyek eddig szemünk előtt lebegtek. A normális árra, mint fentebb láttuk, a körülmények szerint kétféle ok gyakorol szabályozó hatást: a termelés költsége és a kölcsönös kereslet (olyan értelemben mint az előző fejezetben kifejtettük). Ha tehát a normális ár változik, akkor e változás a most mondott feltételek egyike vagy másika módosulásának a következménye. Amíg a meghatározó feltételek — akár a termelés költsége, akár a kölcsönös kereslet — változatlanok maradnak, a normális árt is állandónak kell tekintenünk. Azonban ha a rendes ár állandó marad is, azért a piaci ár (amely, mint láttuk, az eladók és a vevők vélekedésétől függ, hogy t. i. milyennek tartják ők a ke-

reslet és a kínálat viszonyát az illető cikkekre nézve) igenis szenvedhet változást és akár felfelé, akár lefelé eltérhet a rendes ártól. Az árnak eme változásai, amelyek bekövetkezhetnek, noha a termelés feltételei állandók maradtak, csak rövid ideig tarthatnak, mert önmaguk olyan erőket helyeznek működésbe, amelyek a dolgok rendes állapotát esakhamar visszaállítják. Azért joggal nevezhetjük őket a p i a c h u l l á m z á s a i n a k. A kérdés, amelyet vizsgálni akarunk, arra irányul, mennyiben lehet e tünemények és az őket előidéző okok között összefüggést találnunk, úgyhogy az összefüggés megállapítása útján tudományos értelemben fogott törvényüket is meg tudjuk állapítani.

E tekintetben első sorban azt a feltételt kell szemügyre vennünk, amely alatt a piaci ár a normális árnak megfelel. Világos, hogy e feltétel nem lehet más mint a kínálatnak a kereslethez való olyan alkalmazkodása, vagy szabatosabban szólva, az eladók és a vevők vélekedésének olyan állapota a kínálatnak a kereslethez való alkalmazkodása iránt, amely ezt a megfelelést szülheti. A dolog illetén alakulása akkor áll be valósággal, amikor az emberek a rendelkezésre álló készletet elegendőnek és épen csak elegendőnek tartják arra, hogy kielégítse a jószágra nézve mutatkozó keresletet, amely a rendes ár mellett létezik, vagy S m i t h Á d á m kifejezésével élve, hogy kielégítse „a tényleges keresletet.“ Ezt szem előtt tartva, könnyen beláthatjuk, hogy a piaci ár a normális mértéktől különösen akkor fog eltérni, mikor a kínálatnak a tényleges kereslethez való alkalmazkodására nézve nehézségek állnak elő, vagy, ami egyre megy, hogy a piac annál közelebben jár a normális árhoz, mennél könnyebbé válik ez az alkalmazkodás. És vajjon mitől függ ez a könnyebbség? Véleményem szerint főképp a következő három körülménytől: először a jószág termelésére befolyással levő feltételektől; másodsor a jószág termesztétől és harmadszor a jószágra irányuló emberi szükségletnek sürgősebb vagy kevésbé sürgős voltától.

Midőn a normális ár leszármaztatott törvényeit kerestük, azt találtuk, hogy az akkor szemünk előtt lebegő cél tekintetéből fontos különbséget kell tennünk a pusztán extraktív termények és az ipari készítmények között. Ez a megkülönböztetés mostani szándékunk szempontjából nem kevésbé fontos és lényeges, miért is arra újból vissza kell térnem. Midőn tehát a jószágokat aszerint vesszük tekintetbe, amint vagy az egyik,

vagy a másik körbe esnek, azt kell szorgos megfigyelésünk tárgyává tennünk, hogy az imént felsorolt három feltétel milyen hatással van egyfelől az ipari készítményekre, másfelől a mezőgazdaság és az állattenyésztés termékeire.

10. §. Nézzük első sorban az ipari készítményeket. Világos, hogy a termelés feltételei ezekre nézve általában olyanok, hogy e javak gyors és biztos piacra hozatalát nagy mértékben lehetővé teszik. Valamely közönséges asztalt egy pár óra alatt, egy darab szövetet néhány hét alatt, valamely szerényebb méretű házat körülbelül egy hónap alatt könnyen el lehet készíteni. Asztalt, szövetet, házat egész biztonsággal bármely megkívánt mennyiségben lehet előállítani. Ebből következik, hogy rendes körülmények között az efféle ipari készítmények piaci ára alig haladhatja meg jelentékenyen és hosszú ideig az ő normális árakat. Mert mihelyt a piaci ár érezhető mértékben felemelkedik, a termelőknek ebből eredő kivételesen nagy nyeresége a termelés kiterjesztésére adna ösztönt, és mivel az ilyen cikkek könnyen termelhetők, a kínálat csakhamar olyan mértékben növekednék, hogy meghaladná a „tényleges keresletet“, ami a piaci árt ismét a normális szintre szorítaná le. Ez történnék, mint mondám, rendes körülmények között; mert a kínálat megfelelő gyorsasággal csak abban az esetben alkalmazkodhatnék a megnövekedett kereslethez, ha ez utóbbi nem megy túl bizonyos határokon. Az ipar valamennyi legfontosabb ágában nagy álló tőke van befektetve különösen gépek alakjában. Ha már most valamely országban egy bizonyos időben az ilyen tőke csak korlátolt mennyiségben létezik, akkor ebben az országban és ebben az időben a kínálat lehető növekedésének is határ van vetve. És ha a kereslet ilyen körülmények között megy túl a termelés közvetlenül kihasználható feltételeinek mértékén, akkor a piaci ár jó ideig meghaladhatja a normális árt, mindaddig t. i., amíg annyi új épületet lehet felállítani és annyi új gépet lehet alkalmazni, amennyi az illető közösség növekedett szükségletének megfelel. Azonban az ebből eredő áremelkedés még a mondott körülmények között is csak ritkán lesz valami nagy, mert belejátszanak a dologba azok a többi feltételek, amelyekről szó volt. Az ipari készítmények általában olyan természetűek, hogy távoli helyre is különösen könnyen szállíthatók. Az árnak csak némileg nagyobb emelkedése tehát meglehetősen biztonsággal azt okozná, hogy távolabbi

helyről is jutnának készletek az illető piacra. Ha továbbá az emberi szükségletet vesszük tekintetbe, akkor az ipari javakról, gondolom, bátran mondhatjuk, hogy a reájuk irányuló szükséglet vagy nem valami sürgős, vagy pedig ott, ahol sürgős szükséglet mutatkozik, a véletlenül csak kis mennyiségben rendelkezésre álló e fajta jószág könnyen helyettesíthető más többé-kevésbé alkalmas jószággal. Mindezen körülményekből következik, hogy mihelyt valamely ipari készítmény ára jelentékenyebb mértékben emelkedik, vagy kivételes forrásokból eredő készletek kerülnek az illető piacra, vagy a vevők egy része vonul vissza, vagy helyettesítő cikkek állnak elő. E lehetőségek egyike vagy másika vagy többje együtt azután határt szab a piac rendes feltételeitől való nagyobb eltérésnek.

Határt szab legalább a felfelé menő irányban. Az árnak lefelé menő irányban való mozgása rendesen a most mondott körülmények között szokott beállni. A kínálatnak a kereslethez való alkalmazkodása, hogy úgy mondjam, tapogatózó folyamat; ha a kereslet nagyságában valamely hirtelen változás áll be, a termelők alig ítélik meg rögtön annak terjedelmét. Tévedések tehát könnyen állnak be. A javak termelése túlságba megy, sőt álló tőke is túlságos mértékben áll elő. Már pedig ha a tőke álló tőke formájában egyszer be van ruházva, akkor alig fordítható más célra, mint amely célból beruházása történt. Innen van az, hogy a kínálat, ha egyszer túlhaladta a „tényleges kereslet“ által vont rendes határt, csak nehezen szorítható le a helyes mértékre. Ha egyszer az épületeket és a gépeket felállítottuk, a beálló két baj közül sokszor az lesz a kisebbik, hogy inkább folytatjuk a termelést felényi vagy még csekélyebb nyereséggel, semmint a befektetett tőkét teljesen gyümölestennek hagyjuk. Nem ritkán halljuk azt is, hogy a vállalkozó veszteségre is folytatja vállalatát, nehogy alkalmazásban levő munkásait el kelljen boesátania. Az efféle okoknak köszönhető, hogy az ipari készítmények piaci ára néha hónapokig, sőt több mint egy évig is tartósan mélyebben áll mint a rendes ár. Itt azonban ugyanazok a körülmények, amelyek a felmenő irányt korlátozzák, a túlságos árhanyatlást is megakadályozzák. Mivel ugyanis az ipari készítmények többnyire nem valami nagyon romlékonyak, nem igen szükséges, hogy őket minden áron eladjuk, míg más oldalról nagy forgalmi képességük lehetővé teszi, hogy távoli piacokat keressünk fel velük.

Egészben véve tehát azt látjuk, hogy egyformán figyelembe véve a termelés feltételeit, a jószágok természetét és a reájuk irányuló emberi szükséglet fokát, a körülmények úgy állnak, hogy az ipari készítményekre nézve a piac hullámzásának meglehetősen szűk határok vannak szabva.* Ez pedig annál inkább megérdemli figyelmünket, mert épen az e fajta javakról láttuk, hogy normális értékük, a termelés költségének változásaitól függvén, a leggyakrabban és a legszembeötlőbb módon változik.

A most leírt körülmények, amelyek egészben véve az ipari készítmények piaci árának (megkülönböztetve a normális ártól) csak szűk határok között mozgó változását engedik meg, első tekintetre alig nyújtanak arra kilátást, hogy egyesek az ilyen változások révén hirtelen nagy vagyonhoz jussanak. Pedig tudjuk, hogy épen az ipari vállalatokban szoktak a legnagyobb vagyonok leghirtelenebbül keletkezni. Vajjon miben keressük e tünemény magyarázatát? Véleményem szerint a magyarázatot főképp abban a gyorsaságban találhatjuk, amelylyel az ipari vállalat tőkéjének forgó része forgatható. A termelésnek ugyanaz a gyorsasága, amely az ár leszállítását könnyíti meg, megkönnyíti egyszersmind a tőke forgását is. Ha tehát olyan eset áll be, hogy az ipar számára valamely nagy és korábban nem sejtett piac nyílik meg (ez történt például Kaliforniában és Ausztráliában akkor, mikor az ottani gazdag aranybányák felfedezése következtében az ottani piacok hirtelen megnöttek, és történt az amerikai polgárháború idejében a vászonipar terén, mivel a gyapótkészletek csökkenése a fogyasztást váratlanul és nagy mértékben a vászon felé terelte), akkor az olyan vállalkozók, akiknek tőkéje az illető iparágba már be van fektetve, az ipari tőke gyors forgathatóságánál fogva már mérsékelt áremelkedés esetében is igen nagy nyereséghez juthatnak, még mielőtt az álló tőke olyan irányban nyerhetne új alkalmazást, aminőt a változott viszonyok megkívánnak. Ebben látom én egyik és pedig fő okát annak, hogy a vállalkozás szóban forgó ágában működők miért jutnak néha igen nagy vagyonhoz. Egyébként pedig talán azt lehet mon-

* Fontosabb kivételnek van helye e tekintetben akkor, ha a piac hullámzása a nyersanyag szűk voltával áll valami összefüggésben, mint például a gyapot-inség idejében. Ebben az esetben azonban a dolog inkább a következő szakasz alá tartozik, ahol a nyersanyagok piaci árának hullámzásáról lesz majd szó.

dani, hogy azok, akik kivételesen gyorsan kivételesen nagy nyereséghez jutottak, ezt nem annyira szoros értelemben fogott ipari műveleteik útján érték el, hanem inkább azáltal, hogy az iparukhoz szükséges nyersanyagban szerencsésen spekuláltak. Általánosan tudva van, hogy legalább az amerikai polgárháború későbbi időszakában keletkezett nagy vagyonoknak csakugyan ez volt a kutforrásuk.

11. §. Áttérve most a mezőgazdaság és az állattenyésztés, vagy általában az extraktív gazdálkodás terméneire, a körülmények, amelyek között az idetartozó javak piacra kerülnek, minden tekintetben lényegesen elütnek az imént tárgyaltaktól, elütnek pedig olyan irányban, hogy a piaci árnak a normális ártól való sokkal nagyobb eltéréseit teszik lehetővé. Itt a termelés időtartama hosszabb, a vállalat eredménye bizonytalanabb, a kérdéses jószágok romlékonyabbak és egyszersmind nehezebben szállíthatók, végül a reájuk irányuló emberi szükséglet többnyire igen sürgős természetű. A legrövidebb időszak, amelyen belül a növényi tápláló szerek és nyersanyagok készlete kiegészíthető, általában egy év, az állati termékekre nézve pedig ez az időszak még jóval hosszabb. És ha a mezőgazda már elhatározta is, hogy birtokának mekkora területén akar ilyen vagy amolyan növényt termesztetni, vagy hogy mekkora állatállományt akar tartani, az eredmény az időjárás szerint mégis nagyon különböző lehet és akár felfelé, akár lefelé igen nagy mértékben térhet el az ő számításától. Itt minden körülmény megannyi akadályul szolgál arra nézve, hogy a kínálat a kereslethez alkalmazkodjék, miért is itt a piaci ár gyakran és nagy mértékben térhet el a normális ártól. De a többi feltétel sem olyan természetű, hogy a most említett zavaró tényezők hatását ellensúlyozhatná. Igaz ugyan, hogy a legfontosabb mezőgazdasági termények némelyike elég alkalmas arra, hogy távolabb eső piacra is el legyen szállítható; ennyiben tehát az ilyen termények árhullámozása bizonyos mértékben kiigazítást nyerhet. Másfelől azonban e termények viszonya az emberi szükséglethez olyan természetű, hogy nagy mértékben fokozza erős árhullámozásra irányuló tendenciájukat, amely termelésük feltételeinek következménye. Különösen áll ez arról a jószágról, bármilyen legyen is, amely valamely nép táplálkozásában a főszerepet játsza. Mert nézzük csak, milyen sajátságos az emberi szükséglet természete erre a jószágra nézve. Ha adva

van a népesség száma, akkor a neki szükséges fő tápláló szer mennyisége jóformán állandó, még pedig csaknem teljesen függetlenül az ártól; a jószág olesóbbodása nem idéz fel növekedett fogyasztást, kivéve talán a legszegényebb rétegekben, míg másfelől minden embernek meg kell kapnia az ő szokott mennyiségét akármilyen magas áron, ha csak ezt az árt valamilyen meg bírja fizetni. Ennek az a következménye, hogy mikor a nép fő tápláló szerét tevő jószág rendelkezésre álló készlete bár csak kis mértékben is megesznap vagy szaporodik, az első esetben a fogyasztók versengő törekvése az ő szokott mennyiségük megszerzésére erősen felhajtja az árt még jóval magasabbra is, mint amennyi a készlet megesznapjának megfelelő, a második esetben pedig, mivel senki sem lesz hajlandó a megszokott foknál többet fogyasztani, beáll az eladók versengése, hogy fölös készleteik számára vevő piacot találjanak, ami az árt természetesen erősen lenyomja. Azok, akik az angolországi árak történetét tanulmányozták abban az időben, amikor Angolországban még a védő politika volt érvényes, nagyon jól tudják, hogy az imént vázolt okok hatása alatt milyen nagy és hirtelen árhullámzások állottak be időről-időre. Ily erős árhullámzásokkal a jövőben alig fogunk találkozni; de még a szabad kereskedelem mérséklő hatása alatt is el lehetünk készülvé arra, hogy a nép fő tápláló szerét tevő jószágoknak az emberi szükséglethez való sajtáságos vonatkozása időről-időre éreztetni fogja befolyását, hirtelen és nagy változásokat idézve fel a piaci árakban. Látjuk ezekből, hogy az áralakulás itt épen ellenkező irányú mint az ipari készítményeknél. Mert míg ez utóbbiakra nézve minden körülmény összeműködik olyan irányban, hogy piaci árak lehetően állandó legyen, holott normális értékük kiváló mértékben alá van vetve nagy változásoknak: a mezőgazdasági terményekre, különösen pedig a nép fő tápláló szerét tevő jószágokra nézve épen ellenkezően áll a dolog. Azt az állítást kockáztattam meg korábban és ebben Smith Ádám tekintélyére támaszkodhattam, hogy az összes jószágok közül különösen az a jószág, amely valamely népnek fő tápláló szerül szolgál, normális értéke szempontjából az idők folyamában legkevésbé van kitéve nagyobb változásoknak. Ha mélyebben bocsátkoznánk a dolog vizsgálatába, úgy hiszem, mint már fentebb is mondtam, arról győződnénk meg, hogy a búzának normális értéke (jól megjegyzem, normális

értéke, nem pedig normális ára) a haladottabb európai országokban az utolsó évszázadok folyamában csak igen kis mértékben változott. Más oldalról pedig az összes fontosabb jószágok közül épen a búza az a jószág, amelyre nézve a piac hullámlása az imént kifejtett okokból a legszélesebb határok között mozgott. Mellékesen megjegyzem, hogy az efféle tünemények mutatják legjobban, mennyire szükséges különbséget tennünk a piaci és a normális érték között, ha az ár tüneményét közgazdasági értelemben igazán meg akarjuk világítani. A tünemények a kettőre nézve teljesen szétágazók és, mint eddigi vizsgálódásunkból kitűnik, néha egy és ugyanazon jószágra nézve is ellentétes irányú törvényeknek vannak alávetve. Hogyan lehetne tehát mozgásuk vonalát helyesen megrajzolnunk akkor, ha, mint az értékről szóló értekezésekben gyakran történik, egymással összeesőknek tekintjük és egymással összekészüljük őket!

12. §. Az extraktív gazdálkodás termékei piaci ár hullámzásának további megvilágítása céljából szükséges lesz, hogy e hullámlásnak a normális ártól való eltéréseit még két szempontból vegyük figyelembe, nevezetesen: 1. az eltérés intenzitása és 2. az eltérés tartama szempontjából. Megesik, hogy valamely jószág ára hirtelen és nagy mértékben emelkedik, de azután csakhamar ismét visszatér az adás-vétel szokott feltételeihez, és megfordítva, hogy csak lassan és nem is valami nagy mértékben emelkedik a rendes foknál magasabbra, de azután hosszú ideig meg is marad e magasabb fokon. Ha már most szemmel tartjuk ezt a megkülönböztetést és összehasonlítást teszünk az ipar azon nyersanyagai között, amelyek a növényországból, és azok között, amelyek az állatországból erednek, akkor, azt hiszem, lényegben a következő törvényt fogjuk érvényesnek találni: A növényi termények többnyire az első nembeli piaci változásoknak vannak alávetve, azaz a hullámlások hirtelenek és nagyok, de aránylag rövid tartamúak; ellenben az állati termékek piaci ára csak ritkán emelkedik hirtelen, de ha egyszer emelkedett, akkor rendszeren hosszabb ideig tartja magát a magasabb fokon. Csakugyan előfordult, hogy a rozs ára a szabad kereskedelem életbe lépése óta is alig néhány év alatt felére szállt le, majd ismét megduplázódott, a rákövetkező egy-két évben pedig újra a közepes fokon állott;*

* A búza heti átlagos ára például 1847-ben egészen 102 shillingre emel-

ellenben én legalább nem tudok olyan állati terméket, amelynek ára legalább újabb időben hasonló erős ingadozást mutatott volna. Az állati termékek között talán a hús az egyetlen, amelynek ára az utolsó időben észrevehető mértékben emelkedett; de tévedés volna azt hinni, hogy e cikknek az utolsó hús évben észlelhető erősebb áremelkedése egyszerűen csak piaci hullámnak tekinthető. Mert sokkal jobb alapon mondhatjuk, hogy a húsnak ha nem is szoros értelemben fogott termelő költsége, de mindenesetre pénzben kifejezett termelő költsége a kérdéses időben jelentékenyen emelkedett. Ha tehát nem számítunk a közgazdaság menetében bekövetkezendő valamely rendkívüli forradalomra, amely az aranyak elvesztett értékét ismét visszaadhatná, akkor úgyszólván teljesen ki van zárva, hogy a hús ára ismét visszatérjen arra a fokra, amelyen hús év előtt állott. A mai áremelkedést legalább nagyobb részben nem tekinthetjük pusztán piaci jelenségnek, hanem inkább a normális ár végleges emelkedésének. Hozzátehetjük még azt is, hogy kisebb-nagyobb mértékben ugyanez áll a legtöbb olyan áremelkedésről, mely az utolsó időben bekövetkezett. Visszatérve arra a különbségre, amely a növényi és az állati termékek piaci árában mutatkozik, megállapíthatjuk, hogy e különbség okát főképp a termelés feltételeiben kell keresnünk. A növényországból eredő termékek mennyisége általában véve gyorsabban szaporítható mint az állatországból eredőké, miért is az elsőkre nézve az ár rendes fokától való eltérések rövidebb idő alatt üthetők helyre. Másfelől azonban ugyanezek a javak sokkal bizonytalanabb eredménnyel termeltetnek mint az állatországiak, amennyiben az itt működő tényezők sokkal kisebb mértékben állnak az ember hatalmában. Az állatokat végre istállóban is lehet tenyészteni és egy vagy más módon meg lehet őket védeni a természet kedvezőtlen behatásai ellen; ellenben ott, ahol növényországi termékek nagyban való termelése forog szóban, csak nagyon kevés eszköz áll rendelkezésünkre, amellyel a természet szeszélyei ellen védekezhetnénk.

kedett quarterenként, egy évvel később pedig ez árak majdnem felére szállt le és 1851-ben már csak 43 shillingen állott. Még két évvel később, nevezetesen a krími háború kezdetén, miután előzően 45 shilling körül ingadozott, hirtelen felszökött 73 shillingre és 1854. január havában 84 shillinggel a legmagasabb fokot érte el, amelyről azután fokozatosan lejjebb szállt. (L. T o o k e, „History of Prices“, V. kötet, I. rész, 14. §.)

Innen van, hogy a növényi termékek rendelkezésre álló mennyisége sokkal nagyobb ingadozásnak van alávetve, és hogy ennek megfelelően piaci árak is bár rövidebb ideig tartó, de sokkal nagyobb ingadozást mutat.

A most kifejtett törvény alól vannak kivételek is. A legfontosabb ilyen kivételt a halakra és a vadra nézve lehet megállapítanunk. Csakhogy ez a kivétel épen a szabálynak legjobb bizonyítéka. Mert eltérően az olyan állati termékektől, amelyek birtokába az ember szelidítés és tenyésztés útján jut, a halakban és kisebb mértékben a vadban való készlet nagysága olyan okoktól függ, amelyek teljesen kívül állnak az ember hatáskörén, míg más oldalról az az idő, amely beszerzésükhöz, azaz megfogásukhoz szükséges, a rendes gazdasági műveletek tartamához képest nagyon rövid. Felállított törvényünk elve szerint tehát arra kell elkészülve lennünk, hogy itt a hullámlás széles határok között mozog ugyan, de rövid ideig tartó. Még inkább számíthatunk erre, ha a termelés feltételein kívül figyelembe vesszük még azt is, hogy a most szóban forgó javak kiváltképen romlékony természetűek; mert ez utóbbi körülmény arra kényszeríti a halakkal és vadakkal kereskedőket, hogy készleteiken lehetően rövid idő alatt és jóformán akármilyen nagy áldozattal is túladjanak.

II. RÉSZ.

MUNKA ÉS TŐKE.

I. FEJEZET.

A munkabér kulcsa.

I. §. Az érték törvényeinek kifejtésében részben megoldottuk már a munkabér és a nyereség problémáját is. Mert láttuk, hogy ott, ahol a termelés a folytonos művelet jellemét nyeri, a termelők valósággal az ő termelvényeik értékéből kapják jutalmukat, és hogy éppen azért a termelés minden egyes ágában, rendes körülmények között és átlagosan értve, a munkabérek és a nyereségek úgy aránylanak a termelés más ágában elért munkabérekhez és nyereségekhez, mint a termelvények illető értékei, amelyekből kikerülnek. A viszonylagos munkabérek és nyereségek tehát ugyanazon törvényeket követik, amelyek a jószágok esereértékét meghatározzák. Más szóval, okoskodásunk azt a következtetést foglalta magában, hogy a munkabérek és a nyereségek, ha relatív tüneményeknek tekintjük őket, a termelő költség szerint alakulnak ott, ahol a termelők között hatékony verseny létezik, a kölcsönös kereslet szerint pedig ott, ahol ilyen verseny ki van zárva. Az érték kérdését tárgyalva, idáig jutottunk a munkabérek és a nyereségek kérdésének megoldásában; ezt az eredményt azonban semmikép sem szabad túlbecsülnünk. Mert ismétlem, az érték tana erre a kérdésre nézve csak azokat az okokat fedi fel előttünk, amelyek a munkások viszonylagos jutalmazását batározzák meg a munkások körében és a tőkésékét az ő körükben. Ez a tan feleletet ad ugyan arra

a kérdésre, hogy miért kap a munkások és a tőkésék bizonyos osztálya egészen egyforma vagy egymásénak megfelelő jutalmazást, holott más esetekben különböző fokú egyenlőtlenséggel találkozunk; de semmi felvilágosítást sem ad arra a másik kérdésre, hogy mi határozza meg a tényleges jutalmazást, amelyet a munkásoknak és a tőkéseknek bármelyik osztálya kap, sem arra, hogy mitől függ valamennyi osztálynak átlagos jóléte. Vagy hasonlattal élve, megértettük azt, hogy mi okozza a gazdaság folyamának felületén az apró hullámokat, de semmi felvilágosítást sem nyertünk még arra nézve, milyen forrásból ered maga a víz, milyen a mélysége és milyen erejű a sodra. A gazdálkodásból eredő jutalmazás a maga egészében vajjon miért olyan, amilyennek a föld különböző országaiban találjuk? Miért áll bizonyos fokon Angolországban, más fokon az európai kontinensen; megint máson Ázsiában és ismét máson az Egyesült Államokban? Azután az a szint is, amelyen itt és ott áll, miért emelkedő az egyik, maradó a másik és hanyatló a harmadik országban? Mindezek olyan kérdések, amelyekre az érték tana semmi világosságot sem vet, miért is most az általános problémának ezt az oldalát kell figyelmünk tárgyává tennünk.

2. §. Valaki talán arra fog engemet emlékeztetni, hogy a munkabér kulcsának és a nyereség kulcsának kérdése, akár mely oldalról tekintjük is, nem lehet más, mint érték-kérdés, mert hiszen összeesik avval a kérdéssel, hogy mi az illető értéke a munkának és az önmegtartóztatásnak, és hogy épen azért összefüggésben kell azt tárgyalni avval a kérdéssel, amelynek általános elméletébe természet szerint tartozik. Eszem ágában sincs tagadni azt, hogy a munkabér és a nyereség bizonyos értelemben az érték tüneményeinek körébe esik. A munkabér kulcsa és a munka értéke, a nyereség kulcsa és az önmegtartóztatás értéke kétségkívül egyértelmű kifejezések, és én részemről nem látok fennforogni akadályt, amely miatt ne lehetne e tüneményeket mint alkotó elemeket együtt tárgyalni annak az általános elméletnek keretében, mely a jószágok értékét magyarázza. Tartok azonban tőle, hogy az imént említett megjegyzésben rejlő kifogás másra és többre céloz. Némely közgazdasági író, úgy látszik, olyan általános formulát szeretne felállítani, amely a jószágok csere-viszonyainak törvényeivel együtt megfejtené a

munka és az önmegtartóztatás csere-viszonyait is, ezenfelül pedig még a földbirtok csere-viszonyainak törvényeit, vagyis a földjáradék elméletét is. Valami ilyenforma cél-lebeghetett Bastiat előtt, akinek a *Közgazdaság Harmóniájáról* szóló munkája csakugyan nem más, mint a szóban forgó formula felállításának megkísérlése. Ámde Bastiat kísérletének eredménye nem valami biztató azokra nézve, akik az ő nyomdokait akarnák követni. Találunk ugyan nála néhány olyan általánosítást, amely meg látszik felelni az itt kívánt feltételeknek; de ha közelebben vizsgáljuk a dolgot, azt tapasztaljuk, hogy ez általánosítások vagy azonos tételekké zsugorodnak össze, vagy valami kiáltó *petitio principii* rejlik bennük. Ahol pedig e kifogás nem tehető ellenük, ott az összehasonlított jutalmazás tüneményeire vonatkoznak, vagyis a munkabérek és a nyereségek elméletének azon részére, amelyről az imént magam is megengedtem, meg is mutattam, hogy igenis együtt tárgyalhatók az érték általános törvényeivel.

Az igazság abban szögellik ki, hogy a két problema alapvető tényei nagyon is elütöek egymástól, semmint a tárgyalás ilyen módját megengedhetnék. Szavakkal általánosítani természetesen nagyon könnyű dolog. Így például semmi sem könnyebb, mint azt mondani, hogy a munka értéke (egyelőre nem szólok az önmegtartóztatásról és a nyereségről, mint amelyek nem tartoznak jelen vizsgálódásom körébe) épen úgy, mint minden más dolog értéke, a kereslettől és a kínálattól függ; ezt a formulát megtaláljuk akármelyik újságban is. De vajjon evvel megvilágítottuk-e azokat az okokat, amelyek akár a munka, akár a jóságok értékét szabályozzák? Én azt hiszem, nem, vagy csak alig-alig. Mi nem azt akarjuk tudni, vajjon a kínálat növekedése olcsóbbá teszi-e a munkát vagy a jóságokat, és vajjon a kereslet növekedése fokozza-e annak is, ezeknek is az árát; erre akármelyik kofa megadja a feleletet; hanem arra vagyunk kíváncsiak, hogy mind az egyik, mind a másik esetben mitől függ a kínálat és a kereslet. Már pedig ha ezt a kérdést vesszük szemügyre, egy lépést sem tehetünk anélkül, hogy be ne lássuk, miszerint egészen más okok indítják az emberi lényeket a jóságok termelésére és kínálására, mint a munka termelésére és kínálására. Más szóval, az indító okok a két különböző esetben lényegesen különböznek egymástól.

Ha az olvasó ezt rögtön be nem látná, már rövid okoskodás is elegendő lesz arra, hogy meggyőzzem róla.

Először is a jószágok termelése többé-kevésbé terhes művelet, amelyre az ember csak jutalom reményében vállalkozik. Ebből következik, hogy a jószágok kínálata csak akkor lehet biztosítva, ha az ilyen jutalmazásra is biztos kilátás nyílik. Más oldalon a munka termelése, ami nem jelent mást, mint emberi lények nemzését, nem terhes művelet, mert hiszen együttjár az emberi természet legerősebb ösztönének kielégítésével, olyan ösztönével, amely nemcsak nem szorul a jutalmazás indítékára, hanem ellenkezően, csak igen erős eszközökkel fojtható el. Az egyik esetben a cselekvés önmegtartóztatást kíván, a másokban az önmegtartóztatás a cselekvéstől való tartózkodásban áll. Remélhető jutalmazásra szükség van ugyan mind a két esetben, de az egyikben ez a jutalmazás mint indíték hat, míg a másokban mint ellenőrző működik. Ha kizárjuk a jutalmazásra való kilátást a termelő gazdálkodás köréből, akkor a jószágok kínálata megszűnik; ha ellenben kizárjuk a jutalmazásra való kilátást, amely az emberi lények nemzésében tanúsított előrelátásból származik, akkor a munka kínálata túlságba csap. Erre nézve alig lesz szükséges, hogy következtetésünket valami erősen megszorítsuk, ha túlmenve az emberi lények nemzésének első aktusán számításba vesszük mindazt, ami szükséges olyvégből, hogy a már megszületett gyermekek valamiféle foglalkozásra fel is neveltessenek. Az egyszer megszületett gyermeket táplálni és ruházni kell, ezenfelül szüksége van bizonyos kényelemre és nevelésre is; ezek mind olyan feladatok, amelyek teljesítéséhez, nem úgy, mint életre hívásuk eselekményéhez, tartós és néha igen jelentékeny erőfeszítés szükséges. Meg kell ugyan engednünk, hogy e tekintetben van némi hasonlatosság valamely emberi lénynek gazdasági foglalkozásra való előkészítése és valamely jószágnak a piac számára való elkészítése között. Mind a két művelet bizonyos költséggel jár. A két eset között azonban mégis igen nagy a különbség. Azt a költséget, amellyel valamely jószág elkészítése jár, az ember tudatosan és bizonyos gazdasági célnak szem előtt tartásával vállalja magára; ellenben az emberi lényeknek jövő pályájukra való előkészítésében, ha nem mondhatjuk is, hogy gazdasági célok egyáltalában nem jönnek számításba, mégis úgy áll a dolog, hogy kivéve a technikai

pályára vagy valamely mesterségre való nevelés esetét, — ami a munkások általános felnevelésének költségében csak nagyon alárendelt szerepet játszik, — a gazdasági céloknál sokkal fontosabb és egészen más természetű tekintetek esnek számításba. Akármilyen rangú ember, a közönséges esetről szólva, tőle telhetően azon eszmék befolyása alatt és szellemében neveli fel gyermekeit, amelyek a vele egy rendben levő emberek között uralkodnak. Teszi pedig ezt főképp azért, mert bizonyos erkölcsi és kedélybeli kötelezettségeket érez magában velük szemben, és mert őrá nézve szégyenletes dolog volna, ha nem így cselekednék. Mikor aztán gyermekei bizonyos érett kort elérnek, akkor mind a szülő, mind a gyermekek gondolkodását kétségkívül már inkább irányítják bizonyos gazdasági tekintetek és már határozottabban lebeg szemük előtt cél gyanánt az életben való anyagi boldogulás; esakhogy ekkor a munka-kínálat kérdése már elvándöntve. A kínálat immár megvan, és azok a tekintetek, amelyek a szülő és a gyermekek szándékaiba belejátszanak, immár nem a munka-kínálat összegére, hanem csak megoszlásának módjára vannak befolyással. Nem tagadom ugyan, hogy a munka-kínálat bizonyos szabálytalan módon és hosszabb időközöket véve szemügyre, egészben véve nyomában jár a munka-keresletnek; mégis súlyt kell vetnem arra, hogy ezt a kínálatot nem ugyanazok a kapesok kötik a kereslethez, mint a jószágok kínálatát a rájuk nézve mutatkozó kereslethez. A jószágok kínálatának alkalmazkodását a kereslethez tisztán kereskedelmi indítékok irányítják; nem így a munka-kínálatnak a munka-kereslethez való alkalmazkodását. Az emberi lényeket, legalább másutt, mint a rabszolgatartó országokban, nem a piac szükségletének kielégítése végett, hanem egészen más okokból termelik. Már pedig ha ez így van, és ha a tüneményeket a két különböző esetben meghatározó feltételek lényegesen különböznek egymástól, akkor vajjon mi hasznunk lehet belőle, ha a megoldást pusztán a szavak kihegyezése segítségével egyetlen formulába akarjuk beleerőszakolni? Az ilyen eljárás eredménye csak az lehet, hogy az ekkép felállítandó elmélet vagy merően hamis lesz, vagy pusztán üres szavakon épül fel, úgyhogy látszólagos megfajtásunk a problémának lényeges elemeit még inkább összekúsálja.

3. §. Miután ezeket az alapvető kérdéseket ekkép tisztába hoztuk, áttérek most e fejezet tulajdonképp való tárgyára,

t. i. azon okok kutatására, amelyek a munkabérek általános vagy átlagos kulcsát meghatározzák. Itt azonban mindjárt a kiinduló pontnál egy kérdés vetődik fel. Vajjon szabad és lehet-e a munkabérek általános kulcsáról egyáltalában beszélnünk? Vajjon a munkabérekben kifejezést nyerő tények olyan természetűek-e, hogy célszerűen foglalhatjuk őket egy fő fogalom kalapja alá, és úgy okoskodhatunk róluk, mint valamely összetartozó egészről? Longe, egyike az újabkori íróknak, tagadja azt, hogy volnának tények, amelyek az ilyen eljárást jogosultnak tüntethetnék fel:

„Az a felfogás, melyszerint valamely ország munkásai egységes testet alkotnak, amelynek tagjai egymással versenyezhetnek, úgyhogy a test általános vagy átlagos munkabére a tagok számának az összes munkabér-alaphoz való viszonyától függ, époly képtelenség, mintha valaki olyasmit mondana, hogy az országban bizonyos időpontban meglévő összes javak, például a hajók, a gőzgépek, a ruházati cikkek stb. bizonyos általános jószág-állományt alkotnak, amelyek általános vagy átlagos ára függ az egész állományban foglalt javak feltételezett mennyiségének viszonyától az ország egész vevő-alapjához . . . Vajjon versenyezhet-e a cipész a szabóval, a kovács az üvegfüvővel? És vajjon mikép juthat az a tőke, amelyet a cipész-mester takarított meg munkásai bérének meg- rövidítése útján, a szabómester kezébe?“ *

Ez utolsó kérdésekre, azt hiszem, már megadtam a kielégítő feleletet. Ami pedig magát az ellenvetést és azt az illuztrációt illeti, amelyre fel van építve, az olvasó könnyen be fogja látni hordóerejét. Az imént idézett szerző szemlátomást nem képes felfogni olyan általános vagy átlagos kulcsot, amely nem realizálódik minden egyes külön fogott esetben; mert különben mondhatná-e, hogy a jószágok általános vagy átlagos áráról beszélni képtelenség? Ha a jószágok általános vagy átlagos árának fogalma képtelenség, akkor vajjon mire gondol az idézett író, midőn a pénz értékének emelkedéséről vagy eséséről beszél? Avagy talán ez a fogalom is túlmeleg az ő felfogásán? A pénz értékének emelkedése vagy esése nem jelent mást, mint az általános vagy átlagos árak esését vagy emelkedését. Szóval, az a felfogás, amely Longe szerint a legnagyobb képtelenség, egyike azoknak, amelyek a közgazdasági tudományban teljesen megotthonosodtak. A munkabérek általános kulcsát époly könnyen lehet elképzelni, mint az

* Longe F. D., A Refutation of the Wage-fund Theory of Modern Political Economy, 55. és 56. l.

általános árt, és amarról beszélni épolyan joggal lehet, mint emerről. Azt hiszem, mindenki tisztában van vele, hogy mit gondol, midőn azt mondja, hogy az árak és a munkabérek az Egyesült Államokban az ott járó állami papírpénzben kifejezve általában emelkedtek az aranyban kifejezett árakhoz és munkabérekhez képest, vagy hogy az átlagos kulcs nagyobb az egyik, mint a másik esetben. De alig járok messzire az igazságtól akkor is, ha ezt a különbséget abból a különböző arányból származtatom, amelyben egyszer az arannyal mért, más-szor az államjegyekkel mért vevő erő áll a jószágokkal és a munkával. Pedig épen ez a teljesen megszokott felfogás az, amellyel Longe sehogy sem tud megbarátkozni.

Van az imént idézett szakaszban egy kifejezés, amely azt látszik mondani, hogy a munkások között meglevő általános verseny lényeges feltétele a munkabérek átlagos kulcsa létezésének. Hogy ennek miért kellene így lennie, (kivéve, ha már korábban tett megjegyzésem szerint nem azt kívánjuk, hogy az átlagos kulcs minden egyes különleges esetben is realizálódjék), azt én részemről képtelen vagyok belátni. De Longe szavai még azt is látszanak mondani, hogy a gazdálkodás különböző ágai akár Angolországban, akár más országban gyakorlatilag és tényleg annyira el vannak szigetelve egymástól, hogy a bérek az egyik ágban emelkedhetnek vagy eshetnek anélkül, hogy ez a többi ágra bármilyen hatással volna. Egy előző fejezetben behatóbban szóltam róla, hogy a mi gazdasági életünkben a verseny mennyiben mondható tényleg hatékonynak, és ugyanott azt is törekedtem megmutatni, hogy a verseny létezése vagy nem létezése milyen hatást gyakorol a viszonylagos munkabérekre. Az ott mondottakhoz most még hozzá kell tennem, hogy még ott is, ahol a munkások között nincsen hatékony verseny, és ahol ennek következtében a munkabérek nincsenek helyes arányban az áldozatokkal, egyáltalában nem igaz az, amit Longe a gazdasági foglalkozások elszigeteltségéről mond. Tegyük fel például, hogy a munkabérek a kőszén-iparban emelkednek; vajjon képzelhető-e, hogy ez így maradhat, anélkül hogy a többi munkabérek meg ne érezzék hatását, még pedig nemcsak a bányászat olyan köreiben, amelyek a kőszén-iparral teljes mértékben versenyeznek, hanem az olyan iparok köreiben is, amelyek a kőszénipartól a lehető legmesszebbre esnek és a gazdasági skálában

magasabban vagy mélyebben állnak? Bizonyára ez lehetetlen, és ha valaki kétségbe vonja ezt az állítást, akkor ugyan vessen csak egy pillantást azokra a jelenségekre, amelyek épen most folynak le szemünk láttára. A magyarázatért sem szükséges messzire fáradsunk. Noha a munkások, akik a gazdálkodás bizonyos ágaiban vannak alkalmazva, gyakorlatilag nem versenyezhetnek bizonyos más ágbeli munkásokkal, a tőkés verseny, amint ezt már fentebb kimutattam, a gazdaság egész területén hatékony. Ha a munka mozgása nem tartja is nyitva a közlekedést a gazdaság különböző ágai között, valószínűleg tartja azt a tőke, amely mindig a legjutalmazóbb befektetést keresi. Ekkép a mi egész gazdasági szervezetünk egyetlen összefüggő rendszerré válik, és minden változás, amely az egyik ponton beáll, szükségkép kihat a többi pontra is, ahol megfelelő változásnak lesz szülő oka. Egészen helyesen járunk tehát el, ha a munkabérek különböző tényeit általánosítva egy forgalomba foglaljuk össze, és ha ez alapon általános vagy átlagos munkabérekéről beszélünk; sőt joggal tekinthetjük ezt az általános vagy átlagos munkabérekulcsot olyan elemekből állónak, amelyek egymással szorosan összefüggenek és egy egésznek alkotják részeit.

4. §. Néhány évvel ezelőtt szinte azt lehetett hinni, hogy a munkabér általános kulcsának kérdése, amely a társadalmi vizsgálódások terén az összes kérdések között talán a legelkeseredettebb vita tárgya volt, legalább a dolog lényegére nézve végleges megoldást nyert. E megoldás elfogadásának útjában hosszú ideig a népesedés törvénye volt a legfőbb akadály, amely törvény, noha Malthus a legmeggyőzőbb bizonyítással támogatta, mint mindenki tudja, a leghevesebb ellenzéssel találkozott és olyan vitatkozást idézett fel, amely miután egy fél évszázad át elhúzódott, csakis a legutolsó néhány évben szűnt meg, ha ugyan megszűnt. Ezt az eredményt részben talán annak köszönhetjük, hogy a józan okoskodás lassan ugyan, de végre mégis csak diadalmaskodik a legnyakasabb megrögzöttségen is. De különösen nagy mértékben szolgált ez eredmény felidézésére Darwin nagy munkájának befolyása, amely munkában világosan ki volt mutatva, hogy ama megütközést keltő elv, melyszerint az emberi lények gyorsabban tendálnak szaporodni, mint a létfenntartó eszközök, (erről az elvről mondták némelyek, hogy demoralizálja az embereket és nagyon

furesa színben tünteti fel a mindenség alkotóját), csak olyasmit állapít meg egy bizonyos esetre vonatkozóan, ami a szerves világban mint általános érvényességű törvény uralkodik. De akárhogy áll is ez a dolog, annyi mindenesetre bekövetkezett, hogy azok a támadások, amelyek a munkabérek közgazdasági tana ellen a Malthus-féle tétel ellen hozott érvek alapján intéztettek, (e támadásokról azt lehet mondanunk, hogy különösen a munkabér problémájának a kínálatot illető oldalára vonatkoztak), egy idő óta megszűntek. Szabad lesz tehát feltennünk, hogy a kérdésnek ez a része az illetékes kutatók köz megalégedésére csakugyan meg van oldva, miért is feleslegesnek látszik, hogy a dolognak ezt az oldalát e helyen hosszasan feszegezzük.

Ámde alig szünt meg a vita az egyik oldalon, és íme, már is újra megindult a másikon. A munka kínálatának törvénye immár kétségen kívül áll; de íme, több kiváló író az utolsó években különböző értekezésekben kifogást tett ama tan ellen, amelyet a munkabér-alap tanának szoktunk nevezni, és ekkép megtámadta a kereslet törvényére nézve eddig elfogadott nézetet. Első helyen áll közöttük Thornton, aki a Munkáról* írt könyvében különösen a munkabér-alap tana ellen intéz hosszasan megokolt támadást. És nem lehet tagadni, hogy ez a támadás nagy képességgel és ügyességgel intéztetett: hiszen azt látjuk, hogy legelső eredménye gyanánt még Millt is megtérítette.

El kell ismernünk, hogy ez a most mondott eredmény erősen szól Thornton felfogása mellett. Ha nem épen Mill volt is az, aki a munkabér-alap tanát elsőnek felállította, mindenesetre ő volt az, aki ezt a tant igen ügyesen és eredményesen kifejtette. És íme, Thornton érvelése most őt arra indította, hogy elpártoljon attól a tantól, amelynek az ő bizonyítása volt a legfontosabb támasza, és amelyet ő beleolvasztott általános elméletébe! Ismétlem, ez a körülmény igen erősen szól Thornton felfogása mellett; de azért a bizonyíték, amelyet e felfogás ekkép nyerni látszik, épen csak látszólagos. A tudomány szabadsága feljogosít engemet arra, hogy a dologt a maga érdeme szerint vizsgáljam meg. Engemet, meg-

* Thornton W. T., On Labour, its Wrongful Claims and Rightful Dues. 2. kiadás, 1870.

vallom, Thornton érvelése nem győzött meg, noha ezt az érvelést Mill erős magyarázatokkal támogatja.¹ Ha nem akarok is védelmére kelni mindannak, amit erről a dologról, talán úgy mondhatom, orthodox részről írtak, mégis hiszem, hogy azoknak a felfogása, akik e részen írtak, és itt első sorban magának Mill-nek felfogása, — ugyan nem az, amelyet visszavonulása után fejt ki, hanem az, amely eredeti tárgyalásában van letéve, — alapjában véve helyes, noha másrészt megengedem, hogy behatóbb bizonyításra és szabatosabb meghatározásra van szüksége.

5. §. A vizsgálatot, amelynek a szóban forgó kérdést alá akarom vetni, alig kezdhetném meg célszerűbb módon, mint a következő megállapítások idézésével, amelyeket a munkabér-alap természetéről és a gazdaságban való szerepéről Mill ad elő *Principles of Political Economy* című munkájában:

„Ezek szerint a munkabér főképp a munkakereslettől és a munkakínálattól függ, vagy, ahogy azt gyakran másképp szokták kifejezni, a népesség és a tőke között fennálló aránytól. Népesség alatt itt csupán a munkásosztály tagjainak, vagy még szabatosabban, azoknak a száma értendő, akik bérért dolgoznak, tőke alatt pedig csupán csak a forgó tőke és még ez sem a maga egészében, hanem csak azon részében, amely közvetlenül a munka megvételére fordíttatik. Ehhez azonban hozzá kell még adni mindazokat az összegeket, amelyek anélkül, hogy a tőkének részét alkotnák, munkáért cserében adatnak; ilyenek nevezetesen a katonák, házi cselédek és más olyan munkások bérei, akik nem végeznek produktív munkát. Sajnos, nincsen olyan megszokott szavunk, amely világosan fejezné ki azt, amit valamely ország munkabér-alapjának lehet neveznünk. Mivel a produktív munkáért fizetett bérek ennek az alapnak jóformán egészét teszik, a kisebb és kevésbé fontos részt rendszeren nem szokták figyelembe venni, és azért mondják általánosan, hogy a munkabér a népességtől és a tőketől függ. A dolognak ekkép való kifejezése ellen a célszerűség szempontjából nem lehet kifogásunk; de nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy így a kifejezés mégis csak hiányos és nem jeienti a betű szerint fogott egész igazságot“.

Ha jól értem a most idézett szakaszt, akkor az a következő állításokat foglalja magában: 1. A munkabér-alap olyan általános kifejezés, amellyel jobbnak és megszokottabbnak híjában mindazon bérek összegét fejezzük ki, amelyek bizonyos időben a munkás népesség javára esnek. 2. A munkabér átlagos kulcsa attól az aránytól függ, amelyben ez az alap bizonyos időben a munkás népesség számával áll. 3. Az alap nagyságát annak az általános vagyonnak nagysága határozza meg, amely közvetlenül munka vásárlására szolgál, tekintet nélkül

¹ Lásd: *Fortnightly Review*, 1869. májusi szám.

² *Principles of Political Economy*, II. könyv, 11. fejezet.

arra, hogy e munka produktív vagy improduktív célokra nyere alkalmazást. Ha az olvasó ezt a három állítást szorosabban veszi szemügyre, akkor, azt hiszem, nem fog bennük olyasmit találni, ami ellen kifogást lehetne tenni. Az első mondat alig foglal magában mást mint egyszerű definíciót, vagy legfeljebb csak annyit mond, hogy amit részeiben fennállónak elfogadunk, az egészben is fennáll. A második mondat mindössze annyit állapít meg, hogy a hányadost az osztandó és az osztó határozza meg. A harmadikban szintén olyan állítás foglaltatik, amely ellen alig lehet kifogást tenni; mert akármilyen természetűek is a távolabbi okok, amelyekből a bérelt munka bére függ, (pedig egyelőre kizáróan csak a bérelt munkáról van szó), a legközelebb fekvő ok, amely a bérek összegét meghatározza, mindenestre a szolgáltatóknak közvetlen vásárlása. Valóban, ha úgy értjük a munka-keresletet, hogy azt a munka közvetlen vásárlására fordított vagyonszerzés méri, akkor helyesebben úgy kellene mondanunk, hogy ez a munka-kereslet a munkabér-alapnak nem meghatározója, hanem maga a munkabér-alap. Mert igenis ez a munkabér-alap a maga kezdő állapotában, amelytől csak annyiban különbözik, mint az a vagyon, amely éppen készül átmenni a munkások kezébe, különbözik attól a vagyontól, amely máris átment az ő kezükbe. Elemzésünk tehát azt adja eredményül, hogy Mill-nek idézett szavaiban semmi olyan nincsen, ami vita tárgya lehetne. Az ő állításai meg nem támadhatók, feltéve, hogy helyesen fogjuk fel értelmüket. Másfelől azonban azt is el kell ismernünk, hogy ezekkel az állításokkal a munkabér problémája még egyáltalában nincsen megoldva. Mill szavai csak felteszik, de nem oldják meg a kérdést; felteszik pedig a lehető legvilágosabban, tömören és magvasan, amennyiben teljes világosságot vetnek arra a két tényezőre, amelyek a tüneményt alkotják: egyfelől a munkabér-alapra, mint a közvetlen munka-kereslet eredményére, másfelől a munkás népességre, mint a kínálat alkotójára. A megoldáshoz csak úgy jutunk, ha összeköttetésbe hozzuk e tényezőket az emberi természet és a külső világ tényeinek azon elveivel, amelyekben a közgazdaság tudománya felépül*.

* „A munkabér kérdésének gazdasági tana, úgy mond Brassey. (251. l.), meglehetősen egyszerű.“ Hát egyszerűnek csakugyan elég egy-

6. §. Mint már korábban megjegyeztem, e helyen a problémának csak egy részével kell foglalkoznunk. Azokat az okokat, amelyek a munka-kínálatot határozzák meg, eléggé megvilágítottaknak tekinthetjük. Nekünk most azokkal az okokkal kell foglalkoznunk, amelyekből a munka-kereslet függ, amelyek a munka közvetlen vásárlására fordított vagyon nagyságát határozzák meg, vagy másképp, de szintén helyesen fejezve ki a dolgot, amelyek a munkabér-alapot határozzák meg.

Itt azután már igazán van alkalom a vitára, és a legújabbban kifejlődött vita csakugyan a most mondott pont körül forog, ha a vitatkozók nem mindig tartották is kellő szabatsággal szem előtt vitájuk kiinduló pontját. Azok, akik a munkabér-alap tanát fenntartják, úgy vélekednek, hogy valamely nemzet vagyónának munkabérekre költött mennyisége — ha egyszer a nemzeti gazdálkodás ágainak jelleme és a termelésben alkalmazott módszerek adva vannak, — bármely meghatározott időpontban egyszer és mindenkorra meghatározott arányban áll a nemzet általános tőkéjével, ennek az általános tőkének mennyiségét pedig meghatározzák bizonyos gazdasági feltételek, amelyek a nép jellemével és környezetének természetével függnék össze.* A munkabér-alap tehát a most előadott felfogás szerint függ, a termelés feltételei adva lévén, közelebben a nemzeti tőke nagyságától és végső sorban azoktól a távolabbi okoktól, amelyek ez alap növekedését irányítják. A meg-

szerű, ha t. i. mindössze annak megmutatásában áll, hogy a munkabérek minden emelkedése vagy esése a kínálat és kereslet egymáshoz való viszonyában beállott változásra vezethető vissza. Én azonban azt hiszem, hogy Brassey összetévesztette a problema felálltását a megoldásával. Hiszen bizonyítást sem kíván, hogy a munkabérek, ha valamely országnak már meglévő tőkéjéhez 40 millió poundot hozzáadunk és ez összegnek nagyobb részét közvetlenül munka vásárlására fordítjuk, és ha feltesszük egyszersmind, hogy a munkakínálat és minden egyéb változatlan maradt, hogy, mondom, a munkabérek ilyen körülmények között szükségképp emelkednek; viszont ha valamely nagyobb összeget elvonunk a munkabérek fizetésétől, ahogy ez kereskedelmi válság esetében be szokott következni, a munkabérek különben egyenlő körülmények között szükségképp esnek. Aki csak ennyit tud mondani, az nem megoldotta, hanem csak felállította a kérdést. Mert mi azt szeretnők tudni, mi szabályozza a kínálat és a kereslet, a munkabér-alap és a munkás népesség egymáshoz való viszonyát. Miért alakul ez a viszony úgy, hogy más munkabér-kulcs ered belőle az Egyesült Államokban, más Nagybritániában és ismét más az európai kontinensen? Ha Brassey ezt a problémát vette volna szemügyre, akkor, azt hiszem, a munkabér kérdésének gazdasági tanát nem találta volna olyan egyszerűnek.

* Így fejtí ki a dolgot például Mill: Principles of Political Economy, I. könyv XI. fejezet.

tamadott tan ellenzői főképp a tények összefüggésének ekkép való felfogását teszik vita tárgyává. Thornton szerint a nemzeti vagyonnak nincsen olyan része, amelynek az volna a rendeltetése, hogy munkabérek fizetésére szolgáljon. Ő, gondolom, azt akarja mondani, hogy az az összeg, amely tényleg a munkások kezébe jut, olyan körülményektől függ, amelyeket, minthogy nincsenek meghatározva, véletleneknek kell tekintenünk, és amelyek között a legfontosabbak a munkaadó és a munkás viszonylagos helyzetének azon mozzanatai, amelyek az egyikre és a másikra nézve az alkuvás lehetőségét erősítik vagy gyengítik. Longe lényegben ugyanezt mondja. Az ő okoskodása azonban bizonyos tekintetben ellenmondásba jut önmagával; mert noha ő is tagadja, hogy a nemzeti vagyon valamely része munkabérek fizetésére volna rendelve, másrészről ugyancsak ő olyan elméletet állít fel, amely ennek a rendeltetésnek tényét akarja megfejtetni. A döntő ok szerinte nem azokban a gazdasági feltételekben van, amelyek a tőke növekedését irányítják, ahogy ezt a munkabér-alap elmélete állítja, hanem a jóságokra mutató keresletben. „Igaz ugyan, hogy a jóságokra mutató kereslet közvetlenül nem határozza meg a bizonyos országban rendelkezésre álló munka mennyiségét vagy a munkások számát, és nem határozza meg a bűzának, valamint a munkások fenntartására szolgáló más javaknak mennyiségét sem, de igenis meghatározza az alkalmazásban levő munka mennyiségét és a munkabérekre fordított vagyon tényleges összeget.“ (46. l.) Más helyen ekkép fejezi ki a dolgot: „Az olyan jóságokra mutató kereslet, amelyeket esakis munkáért lehet megkapni, épúgy mondható munkára irányuló keresletnek, mint ahogy a húsrá mutató kereslet összeesik az ökrökre mutató kereslettel.“

7. §. Ezek azok az álláspontok, amelyeket a vitatkozók a szóban forgó kérdésre nézve az egyik és a másik részen elfogalnak. Midőn most magára a tanra oly szándékkal akarok áttérni, hogy az ellene hozott érveket megcáfoljam, helyénvaló lesz, hogy első sorban Longe elméletét vegyem boncoló kés alá, amelynek azt a részét, mely összefüggést állapít meg a jóságok kereslete és a munka díjazása között, úgy látszik, Thornton is elfogadja. Azután ki kell majd fejtenem az állapot, amelyen a munkabér-alap tana nyugszik. Ennek telje-

sítése után pedig már abban a helyzetben leszek, hogy behatóbban szemügyre vehetem Thorntonnak amaz ellenvetéseit, amelyek a meghatározó okok létezése ellen irányulnak.

Longe tagadja a munkabér általános kulcsának létezését, sőt kétségbe vonja e fogalomnak még lehetőségét is. Megengedi azonban legalább hallgatagon azt, hogy igenis szólhatunk a munkabérekre költött vagyon összes mennyiségéről, vagyis arról, amit én munkabér-alapnak neveztem, mert hiszen az imént idézett helyen az okot is megmondja, amely ennek az alapnak nagyságát meghatározza. Ez az ok szerinte a jószágokra mutató kereslet. Alig szükséges megjegyezni, hogy ez a felfogás nemcsak Longe-nál található, hanem egyike a legelterjedtebb és legnépszerűbb családok felfogásoknak. Innen repült ki a szálló igéknek egész raja: ilyen például az, hogy „a gazdagok pazarlása a szegények nyeresége“, vagy az a másik, hogy „a bő költsékezés és pazarlás a kereskedésnek előnye.“ Van még több is, amely mind hasonló célzatú, és amely mind sok zavart és erkölcsi bajt okozott az emberek gondolkodása módjában és még ma is közkézen forog. Hiszen nem lehet tagadni, hogy a gazdálkodás természetének ilyen felfogása nagyon tetszetős, mert különben érthetetlen volna, hogyan nyerhetett olyan széleskörű elterjedést. De éppen azért nagyon is helyénvaló lesz, hogy behatóbban boncoljuk annak a felfogásnak alapját, amely kétségkívül igen erős és káros befolyással volt a közgazdasági dolgokról való felfogásra és nem kis mértékben az emberek gazdálkodására is.

A dolgot, amelyet e helyen támadásom tárgyává tenni akarok, legszabatosabban a következőkbe foglalhatom: Vajjon, így kérdezzük, miféle tekintet vezeti a tőkést kiváltkép, midőn vagyonát beruházza? Bizonyára az a kilátás, hogy termelvényeire vevőket fog találni, vagy más szóval, a jószágokra mutató kereslet. Ha pedig ez a tekintet az, ami őt cselekvésre indítja, nem lehet-e joggal feltennünk, hogy ugyanez a tekintet fogja őt műveleteiben irányítani akkor is, amikor e műveleteket már megkezdte? Ha nő az ő jószágaira mutató kereslet, akkor ő növelni fogja beruházását; ha pedig a kereslet csökken, akkor ő is csökkenteni fogja befektetését. Ámde, minden egyebet változatlanul véve, mennél nagyobb a beruházás, annál nagyobb lesz vagyonának az a része is, amelyet munka-

bérekre ad ki. Amilyen arányban tehát az ő jószágaira irányuló kereslet nő, ugyanazon arányban nőni fog munkabérekre való kiadása is. Ez áll minden tőkésről és a termelés minden ágáról. Ebből tehát világosan az látszik következni, hogy a munkabérekre fordított vagyon mennyiségét, vagyis az összes munkabér-alapot, a jószágokra mutató kereslet határozza meg.

Ebből ez látszik következni, de nem következik belőle igazán. Mert ha szorosabban vizsgáljuk a fentebbi okoskodást, azt látjuk, hogy míg a következtetésben bizonyos mennyiségről állítunk valamit, a premisszában bizonyos arányról van szó. Ha például házakra mutatkozik bizonyos adott mértékű kereslet, akkor a nemzeti tőke bizonyos része a házépítés felé fog fordulni; de a kereslet mértéke még nem dönti és nem is döntheti el azt, mekkora legyen ez a mennyiség. Ez ugyanis függ első sorban attól, mekkora az az egész tőke, amely beruházás végett rendelkezésre áll, és függ másodszor attól, milyen nagy erejű a házakra mutató kereslet a más jószágokra mutató kereslethez hasonlítva. Amit a házakra és a többi tárgyakra irányuló kereslet meghatároz, nem más, mint azoknak az arányoknak alakulása, amelyekben valamely ország rendelkezésre álló tőkéje a termelés egész mezejére megoszlik. Ezek az arányok a jószágokra mutató keresletek arányaihoz alkalmazkodnak. Ha nő a kereslet egy bizonyos jószágra, akkor, minden egyebet változatlanul téve fel, a rendelkezésre álló tőke nagyobb arányban fog az illető jószág termelése felé fordulni, míg a kereslet csökkenése az ellenkező hatást fogja szülni. De a jószágra mutató kereslet sem az egyik, sem a másik esetben nem fogja azt eldönteni, mennyi tőke szenteltek a jószág termelésére. És hasonlóképp a jószágokra mutató kereslet általában sem dönti el ezt a mennyiséget a különböző jószágokat illetően. Ugyanolyan alappal állíthatnók fel azt az okoskodást, hogy mivel az ember a maga jövedelmét az ő különféle szükségleteinek aránya szerint osztja be, többet költve az olyan cikkekre, amelyek megvásárlására nagyobb összeget kell fordítania, hogy igényeit kielégítse, tehát mennél nagyobbak az ő szükségletei, annál nagyobbak kell lenni az ő jövedelmének is. Biz az ő jövedelme, akár nagy, akár kicsiny, mindig az ő szükségleteinek arányában oszlik meg; ugyanígy a munkabér-alap is, akár nagy, akár kicsiny, a különböző gaz-

dasági foglalkozásokra a javak kereslete által jelzett arányokban oszlik szét. Ebből azonban sem azt nem tudjuk, mekkora a mi emberünk jövedelme, sem pedig azt, mekkora a munkabér-alap. Ekkép tehát Mill következtetéséhez jutunk, melyszerint a javakra mutató kereslet meghatározza ugyan a beruházás és a termelés irányát, de sem felfelé, sem lefelé nem határozza meg azt, mekkora lesz a munkás átlagos bére.

De célszerű lesz talán, hogy az okoskodásnak gyakorlatibb irányt adjunk, és azért felkérem az olvasót, vegyük kissé szemügyre azokat a következtetéseket, amelyeket Longe-nak most kifejtett elméletéből a munkának különböző országokban való helyzetére nézve lehet levezetnünk. Ha feltesszük, hogy a munkabérekre fordított vagyon mennyiségét csakugyan a jószágokra mutató kereslet határozza meg, akkor ebből következik, hogy mihelyt a jószágokra mutató kereslet adva van, vele együtt adva van a munkabérekre fordított vagyon mennyisége is. Az egyik azon módon változik, mint a másik, és így a munkabér-alap e felfogás szerint mindig állandó arányban marad a jószágokra mutató összes kereslettel. Már pedig e könyvnek egyik előző fejezetében megmutattuk,¹ hogy a jószágokra mutató kereslet összege a jószágok termelésének összegétől függ. Egész általánosságban szólva, ott, ahol a gazdálkodás a munkamegosztásra van berendezve, minden jószág azért termeltetik, hogy kieseréltsésk. Mennél többet termel az egyes ember, annál több lesz az eladnivalója, és annál többet képes vásárolni. A szóban forgó elméletből tehát következik, hogy az összes vagyonnak, amely a munkás népesség használatára áll, állandó arányban kell lennie a közösség egész termelésével. Vajjon csakugyan így van-e a dolog a tényleges munkabérekkel, ahogy ezek, mondjuk, Angolországban és Amerikában előttünk állanak? Wells-nek,¹ az Egyesült Államok megbízottjának számítása szerint és összevetve ezt a számítást Dudley Baxter-nek saját hazánkra nézve meg-ejtett számításával, úgy látszik, hogy az Egyesült Államoknak évenkénti és fejenkénti egész termelése úgy aránylik Angolországának évenkénti s fejenkénti egész termeléséhez, mint 140 dollár a 134 dollárhoz. Itt Angolországba beleértettük Irországot

¹ Lásd fentebb 12—15. lapokon.

² Wells' Report, 1869. 13. l.

is, ami saját hazánk átlagát jelentékenyen leszállítja. Ha Irországot kihagyjuk, akkor a két állam évi fejenkénti termelése a most felhasznált számítások szerint majdnem teljesen egyenlővé válik. Ámde az évi egész termelés meghatározza a jóságokra mutató keresletet, a jóságokra mutató kereslet pedig Longe szerint meghatározza a munkabérekre fordított vagyon mennyiségét. Mindezekből tehát következik, hogy Angolország munkabér-alapja úgy aránylik az Egyesült Államok munkabér-alapjához mint az elsőnek lakossága a másodikéhoz. Feltéve már most, hogy ez csakugyan így van, és feltéve még azt is, hogy a bérért dolgozó lakosok számának aránya a két államban egyforma, akkor bennük a munkabér átlagos kulcsának is egyenlőnek kell lennie. Valósággal úgy áll a dolog, hogy a munkás lakosság Nagybritanniában kisebb részét alkotja az egész népességnek mint az Egyesült Államokban, az előadott felfogás szerint tehát kisebb arányban áll a munkabér-alaphoz itt, mint amott. Vagy más szóval, a j ó s z á g o k k e r e s l e t é r e alapított elmélet azon adatok szerint, amelyeket megbízható angol és amerikai statisztikusok szolgáltatnak, arra a különös következtetésre vezet bennünket, hogy a munkabér kulcsa Angolországban átlagosan magasabb mint az Egyesült Államokban!

Azért vettem összehasonlító példának Angolországot és az Egyesült Államokat, mert e két államra nézve a szükséges adatok könnyen kaphatók; de aki figyelemmel követte okoskodásomat, be fogja látni, hogy ha az angol viszonyokat valamely újon betelepített országnak, például az Egyesült Államok nyugati államainak vagy valamelyik ausztráliai angol gyarmatnak viszonyaival hasonlítottam volna össze, a *reductio ad absurdum* csak annál szembeszökőbb volna. De az ilyen összehasonlítás megejtése céljából valóban nincs is szükségünk statisztikai adatokra. Maguk a szóban forgó tények kizárnak minden félreértést. Mert első tekintetre is világos, hogy az olyan országokban, aminők a mi ausztráliai gyarmataink, vagy Illinois, vagy Kalifornia, az egész évi termelésnek az a mennyisége, amely a munkás népességnek jut, sokkal nagyobb az egészhez képest, mint az Angolországhoz vagy Franciaországhoz hasonló régi országokban. Ez pedig annyit mond, hogy a munkabér-alap az előbb említett országokban nagyobb arányban áll a jóságokra mutató kereslettel, mint Nyugat-Euró-

pában. A jószágokra mutató kereslet tehát nem határozza meg a munkabér-alapot. Az ilyen országok gazdasági fejlődésének megfigyeléséből még azt is tudjuk, hogy míg a társadalom haladásával a vagyonnak az a része, amely a bérelt munka javadalmazására szolgál, meglehetősen állandósággal nő, e résznek a r á n y a az egész termeléshez képest majdnem ugyanolyan állandósággal csökken, mert egyre kisebbedik azon mértékben, amelyben a haladó vagyonosodás a nép egyre nagyobb részének lehetővé teszi, hogy a tényleges munkától visszavonuljon, és amelyben a tőke egyre növekvő terjedelemben álló tőke alakját nyeri. Egy szóval, akár az új, akár a régi, akár a haladó országok gazdasági állapotának legszembeötlőbb alakulása teljesen kizárja annak feltevését, hogy a jószágokra mutató kereslet a munkás népesség érdekeivel valami olyasféle összefüggésben állana, aminőt a most szóban levő elmélet megállapíthatni vél.

S. §. L o n g e-nak a munkabérekre vonatkozó elméletével a fentebbiekben végeztem. Most áttérek a munkabér-alap tanának kifejtésére, úgy, ahogy azt én fogom fel.

Emlékezzünk vissza arra, hogy Mill-nek a munkabér kérdésére vonatkozó és korábban idézett kijelentése szerint a munkabér-alap egymástól határozottan megkülönböztethető két részből áll; az egyik, még pedig a nagyobbik és legfontosabbik, az ország általános tőkéjének részét alkotja; a másik a nemzet vagyonának ama részéből ered, amely az improduktív munkának javadalmazására szolgál. Ez utóbbinak példája Mill szerint a katonák zsoldja és a házi cselédek bére. Midőn a munkabér kérdésével foglalkozunk, célszerűnek látszik, hogy ezt az utóbbi részt egyelőre egyáltalában ne vegyük figyelembe; erre majd akkor lesz helyénvaló visszatérni, mikor a fő tünemény okaival már teljesen tisztában leszünk.

Egyelőre tehát a munkabér-alapnak azt a részét tartva szem előtt, amely a produktív munka javadalmazására szolgál, először is meg kell jegyeznünk, hogy midőn munkát produktív célokra bérelünk, akkor tőkét fektetünk be. A tőkés ugyanazon okokból fogad fel és fizet munkásokat, amelyek őt arra indítják, hogy nyersanyagokat, épületeket vagy gépeket szerezzen be. Midőn tehát azokat az okokat kutatjuk, amelyekből a munka bérlésére fordított vagyon nagysága függ, előzően számolnunk kell az indítékokkal, amelyek az embereket arra bírják, hogy

vagyonukat produktív vállalatba befektessék. Vajjon A vagy B miért fekteti bele vagyonát produktív műveletekbe? És miért fektet ezekbe vagyonából ennyit és nem többet? Ha e kérdésekre a helyes feleletet megtaláljuk, akkor már jóval közelebb leszünk az előttünk lebegő célhoz.

A helyes feleletet én részemről a következőkben látom: A vagy B azért keres vagyona számára produktív befektetést, hogy az ekkép befektetett részt az elérendő nyereség útján gyümölesztesse; és azért fektet be ennyit és nem többet, mert először is szem előtt tartja, mekkora vagyonnal rendelkezik; azután számot vet egyfelől saját szükségleteivel és kielégítést kereső igényeivel, másfelől avval az óhajlásával, hogy vagyonát szaporítsa; számot vet tehát a lehetőségekkel is, amelyek erre az elérhető nyereségben az ő számára kínálnak; és mindezt figyelembe véve, úgy találja, hogy épen annak a bizonyos mennyiségnek befektetése felel meg legjobban az ő viszonyainak és azoknak a körülményeknek, amelyek közé állítva van. Más szóval, azt találjuk, hogy A vagy B vagyonberuházásának nagyságára a következő körülmények vannak döntő befolyással: Először A vagy B vagyonának teljes összege; másodszer mindegyiknek jelleme és hajlandósága abból a szempontból, hogy a közvetlenül kínálgzó élvezet kísértésének enged-e készségesebben, avagy inkább törekszik-e vagyona növelésére; harmadszor a nyereség elérésére mutakozó esélyek. Ha e körülmények akármelyike változik; ha más lesz az illetőnek egész vagyona, vagy más az ő jelleme, vagy más a nyereség elérése tekintetéből az ő számára nyitva álló lehetőség: akkor más lesz az ő befektetésének mennyisége is. Ha nagyobb a vagyon, a többi körülmény pedig egyenlő marad, akkor többet fog befektetni; ha nagyobb a nyereségre mutakozó kilátás, a többi körülmény pedig változatlan, akkor ugyancsak többet fog befektetni; végül, ha emberünk inkább hajlik a vagyongyűjtésre mint a közvetlen élvezést kereső igényeinek kielégítésére, a többi körülmény pedig változatlan, akkor is többet fog befektetni. Viszont ha a felsorolt körülmények akármelyike ellenkező irányban módosul, akkor megfelelő mértékben módosulni, azaz csökkenni fog az ő befektetése is.

Ha már most ezt az okoskodást az egész közösségre terjesztjük ki, akkor, azt hiszem, joggal mondhatjuk a követke-

zöket: Ha adva van valamely ország vagyonának egész összege, akkor annak a vagyonnak aránya, amely gazdasági műveletekben keres gyümölcsöző befektetést, függ először attól, hogy a lakosok átlagos jellemében milyen erővel működnek azok a tulajdonságok, amelyek az embereket produktív befektetésekre indítják; ezt Mill a vagyongyűjtésre irányuló hatékony vágyak nevezi; függ másodszor attól, mennyi és milyen alkalom kínálkozik az egész közösség számára olyan gazdasági befektetésekre, amelyek elegendő nagyságú nyereség-kulccsal kecsegtetnek, hogy a vagyongyűjtésre irányuló törekvést működésbe helyezték, vagy függ egy szóval a befektetés mezejének terjedelmétől.

Ezek lévén a tőkebefektetést meghatározó feltételek, világos, hogy ha az egész tőke munkabérek fizetésére fordíttatnék, vagy ha a munkabérek a tőke adott mennyiségével állandó arányban állnának, akkor az előttünk most fekvő kérdés már meg is volna oldva. A szóban forgó tüneményt, nevezhetjük egészen tetszés szerint a munkára mutatkozó keresletnek vagy a munkabér-alap nagyságának, egyszerűen és egyenesen a most kifejtett feltételektől függőnek lehetne kijelentenünk, azaz megállapíthatnók, hogy a tünemény a nemzeti vagyonnak meghatározott nagysága mellett függ a vagyongyűjtésre irányuló hatékony törekvés erejétől, összevetve ezt a befektetés mezejének terjedelmével. Valósággal azonban úgy áll a dolog, hogy a munkabérek a tőkének csak egy részét teszik és — ami a kérdést nagy mértékben bonyolítja, — ez a rész nincsen állandó arányban az egész mennyiséggel. Meg kell tehát határoznunk azokat a körülményeket is, amelyekről a tőke megoszlása függ egyfelől munkabérekre, másfelől a tőkét alkotó többi elemekre.

Ezeket a többi elemeket két cím alá foglalhatjuk, úgy mint az álló tőke és a nyersanyag címe alá. Az álló tőke, a nyersanyag és a munkabér-alap tehát a tőkének három alkotója, és a megoldandó kérdés tulajdonkép így szól: Melyek azok az okok, amelyek a gazdálkodásnak valamely adott mezején a három tőke-alkotónak arányát meghatározzák?

Itt ismét valamely egyes embert akarunk szemügyre venni, aki befektetésre gondol. Tegyük fel, hogy ő már tisztában van avval, hogy egész vagyonának mekkora részét kívánja

produktív műveletekbe befektetni. Most azonban még azt is meg kell gondolnia, hogy azt a bizonyos részt milyen arányban fordítsa álló tőkére, nyersanyagra és munkabérre. Vajjon mi írja elő az illető kvóta nagyságát? Első sorban nyilván annak a gazdasági vállalatnak a természete, amelybe vagyont be- ruházni szándékozik. Tegyük fel például, hogy a gyapot- vagy a gyapjú-ipar lebeg szeme előtt. Akkor kétségtelen, hogy egész vagyonának igen jelentékeny része épületekbe, gépekbe és nyers gyapotba vagy nyers gyapjúba lesz befektetendő. Az álló tőke és a nyersanyag ekkép nagy arányban foglalván le vagyont, csak megfelelően kisebb rész marad a munkabérek számára. Ha pedig ugyanakkora befektetendő tőkével a mező- gazdaságot választotta volna befektetése mezejéül, akkor tőké- jének nagyobb része munkabér alakját nyerné, míg az álló tőke és a nyersanyag aránylag csak jelentéktelen szerepet játszana az ő kiadásaiban. Világos ebből, hogy a befektetésre kiválasz- tott gazdasági ág természete nagy befolyással van annak az arálynak eldöntésére, amelyben a tőkét a termelés három tényezője között meg kell osztani, nagy befolyással van különö- sen arra is, hogy a munkabér eleme mekkora részét teszi a szóban forgó egész vagyonnak. Már pedig azok a tekintetek, amelyek eldöntik az egyes tőkés elhatározását, döntő hatással vannak a tőkések egész közösségére is. Joggal mondhatjuk tehát, hogy a legfontosabb körülmény, amely valamely nem- zet munkabér-alapjának arányát az egész nemzeti vagyonhoz meghatározza, a nemzet gazdasági foglalkozásainak természete.

Joggal mondjuk ezt a legfontosabb körülménynek; de a dolog behatóbb vizsgálata meg fog bennünket győzni arról, hogy még más körülmények is játszanak nagy szerepet a vég- eredmény eldöntésében. A nemzeti gazdasági foglalkozások ter- mészete valósággal csak azt dönti el, hogy a m u n k a milyen arányban kombináltassék a termelés másik két tényezőjével, az álló tőkével és a nyersanyaggal, az ország egész gazdálko- dásában. Mi pedig azt kívánjuk tudni, milyen helyet foglal el e kombinációban nem a munka, hanem a m u n k a b é r. Már pedig a legegyszerűbb példából is ki fog világítani, hogy a munka aránya a termelés többi tényezőivel adva lehet ugyan, de azért a munkabér aránya az egész tőkével mégis különbözö- kép alakulhat.

Tegyük fel, hogy valamely tőkés 10.000 font sterlinggel

kezdi meg vállalatát. Számítgatása alapján azt találja, hogy 5000 font sterlingért annyi álló tőkét és nyersanyagot vásárolhat, amennyivel 100 szakbeli munkásnak adhat foglalkozást. Ha e munkások évi átlagos bérét 50 font sterlingnek vesszük fejenként, akkor az egész évre járó munkabér éppen 5000 font sterlinget tesz, vagyis éppen felemésztí tőkéjének fennmaradt részét. Eszerint tehát a vállalkozó egész tőkéjéből 5000 font sterling esik álló tőkére és nyersanyagra és ugyancsak 5000 font sterling munkabérekre. De tegyük fel most, hogy az olyan munka folyó bére, aminőt emberünk keres, csak évi 40 font sterlinget tesz, nem pedig 50-et, akkor annak a 100 munkásnak összes bére, akiket az álló tőkéhez és a nyersanyaghoz képest alkalmaznia kell, csak 4000 font sterlinget foglal le, és miután álló tőkére és nyersanyagra most is 5000 font sterling esik, 1000 font sterling tőke szabad rendelkezésre maradna fenn. Bátran feltehetjük, hogy emberünk ezt az 1000 font sterlinget ugyanabba a vállalatba kívánja befektetni. Szükséges lesz tehát, hogy a termelés tényezőit emez 1000 font sterling erejéig ugyanolyan arányban szerezzé be, mint ahogy eredetileg tette. A fennmaradt 1000 font sterling tehát körülbelül következőkép fog (az egyszerűség kedvéért kerek számokban) megoszlan: Álló tőkére és nyersanyagra jut 550 font sterling, munkabérekre pedig 450 font. Emberünk egész tőkéjének tehát ilyen lesz a beosztása:

Álló tőke és nyersanyag	5.550 font sterling
Munkabér (110 ember 40 fontjával)	4.450 font sterling
Összes tőke: . . .	10.000 font sterling

Az arány a munkabér, az álló tőke és a nyersanyag között ugyanaz, ami az első feltevés esetében volt; de míg az első esetben a munkabér-alap az egész tőkének 50%-át teszi, a másodikban ennek csak 44%-a. Világos természetesen, hogy ellenkező irányú feltevés esetében, vagyis ha a munkabér folyó kulesa nem 40, hanem 60 font sterling, akkor a munka és a másik két tényező között való helyes arány fenntartása érdekében a munkabért kellene növelnünk az álló tőke és a nyersanyag rovására. Ebben az esetben tehát az egész tőke megosztása kerek számokban körülbelül következőkép alakulna:

Alló tőke és nyersanyag	4.550 font sterling
90 ember munkabére 60 fontjával, közel	5.450 font sterling
Összes tőke	10.000 font sterling

Más szóval, a munkabér-alap most az egész beruházásnak 54 %-át tenné.

Kitűnik e példából, hogy a gazdálkodás nemzeti ágainak természetete nem határozza meg abszolút módon a nemzeti tőkének a termelés három tényezőjére való megoszlását, mert ez még attól is függ, hogy az illető országban milyen munkabérek járnak. Itt azonban az olvasó talán észre fogja venni, hogy okoskodásunk *circulus vitiosus*-ba vezetett bennünket. Kerestük ugyanis a munkabér kulcsának megoldását azokban az okokban, amelyek a munkabér-alap nagyságát határozzák meg, és íme, egyszerre csak magával a tüneménnyel állunk szemben mint ez okok egyikével. Egy kis meggondolásból azonban ki fog tűnni, hogy ez a körben keringés csak látszólagos, és hogy okoskodásunk egészen helyes alapon áll. Mert bármifélek is az okok, amelyek a munkabér-alap nagyságát meghatározzák, ha egyszer ez az alap így vagy amúgy meg van határozva, a munkabér kulcsa csak a munka-kínálatnak gazdasági eredménye, vagy mondhatnám úgy is, konkrét kifejezése. Ami tehát a mi esetünkben a módosító körülmény szerepét játsza, nem a munkabér kulcsa, hanem az ebben csak jelzett munka-kínálat. Elemzésünk ezek szerint a következő feltételeket mutatja ki mint a munkabér-alap meghatározóit: az ország egész tőkéjét (a már kifejtett értelemben), a gazdaság nemzeti ágainak természetét és a munka-kínálatot; ezek pedig olyan dolgok, amelyek vizsgálódásunk tárgyától teljesen külön állnak és tőle teljesen függetlenek.

Úgy látszik a mondottak szerint, hogy a munkabér-alap nagysága (amelyet gondosan meg kell különböztetnünk a munkabér kulcsától) bizonyos mértékben attól is függ, hány illetékes munkás kínálja a szolgálatát ott, ahol ezek a munkások az álló tőkével és a nyersanyaggal kapcsolatban alkalmazást nyerhetnek. Érdemes lesz egy pillanatig annak a módnak megvizsgálásával foglalkoznunk, amelyben ez a befolyás érvényesül. Visszatérve fentebb adott példáinkra, azt látjuk, hogy különben egyenlő körülmények között a munkabér uralkodó kulcsának emelkedése a munkabér-alap növekedését, a kulcs csökkenése pedig az alap csökkenését vonja maga után. Mivel pedig a munkabér kulcsa különben egyenlő körülmények között fordított arányban áll a munka-kínálattal, épen úgy mondhatjuk, hogy a munkabér-alap növekszik a

munka-kínálat csökkenésével és csökken ennek növekvésével. A gazdasági erők eme játékának van egy olyan nem várt következménye, amelyről tudomásom szerint eddig még senki sem szólt, az t. i., hogy a munka-kínálatnak emelkedése vagy csökkenése, ott, ahol a szóban forgó munka az álló tőkével és a nyersanyaggal összekötve alkalmazható, *nagyo b b m i n t a r á n y o s e r ő v e l* hat a munkabér kulcsára, minthogy befolyással van az eredményt előidéző mind a két tényezőre és ellenkező irányban módosítja őket, amennyiben egyfelől az alap csökken akkor, mikor az alapon osztozkodni akarók száma növekszik és megfordítva, növekszik akkor, mikor ezek száma fogy. Ismétlem, ez akkor következik be, ha a munka olyan természetű, hogy az álló tőkével és a nyersanyaggal kapcsolatban alkalmazható, és hozzátehetjük még, hogy a hatás csak ott nyer észrevehető mértéket, ahol ez utóbbi két tényező az egész beruházott tőkének lényeges részét alkotja. Csakugyan tévedés volna azt hinni, hogy ez a különös feltétel, t. i. a munka-kínálat mint irányító oka nem a munkabér kulcsának, hanem az egész munkabér-alapnak, bármilyen körülmények között többet is idézhetne elő a pusztán alárendelt és csak némiképp módosító befolyásnál. Az egész kérdés inkább elméleti és csak kis mértékben gyakorlati fontosságú, úgyhogy midőn a munkabér-alap változását vizsgáljuk, alig és csak ritkán szükséges egyébvel is számolnunk, mint a tüneményt meghatározó két fő feltétellel, t. i. a tőke növekvésével vagy csökkenésével és az uralkodó gazdasági ágak természetével.

9. §. Ugy látszik tehát, hogy a vagyonnak egész mennyisége, amely valamely ország munkás-lakosságának javadalmasására szolgál, különböző lesz nemcsak aszerint, amint a nemzeti vagyon vagy a nemzeti tőke szaporodik, hanem az utolsó esetben aszerint is, milyen a nemzeti gazdálkodás jellege, és hogy emellett bizonyos szűk határok között még a munka-kínálat is gyakorol módosító befolyást az eredményre. Kiténik a mondottakból más szóval, hogy a tőkének ugyanaz a mennyisége különböző körülmények között más és más munkabér-alapot ad eredményül és ennél fogva más és más számú népességnek szolgálhat fenntartására. Ezt az állítást teljesen megvilágítja és egyszersmind bizonyítja is a különböző országok gazdasági állapotának megfigyelése. Így például már első tekintetre világos, hogy bizonyos nagyságú tőke, ha

Észak - Amerikának nyugati államaiban nyer befektetést, nagyobb munkás-népességet képes fenntartani, mintha ugyanazt a tőkét New England államaiban fektetjük be. Ennek okát könnyű belátni. Az első helyen említett államok extenzívebb mértékben üznek mezőgazdaságot, mint az utóbbiak, ennél fogva csak kisebb terjedelemben fektetnek bele fő foglalkozásaikba álló tőkét és nyersanyagot mint emezek, bennük tehát megfelelően nagyobb mennyiség marad a munkabérekbe való befektetésre. Ha az átlagos befektetést az Egyesült Államokban, még pedig ezeknek bármelyik részében, és Angolországban hasonlítjuk össze egymással, akkor szintén analóg eredményre jutunk. Mivel ugyanis Angolország iparaiban az álló tőke nagyobb mértékben van berubázva, az egész befektetett tőkének egy bizonyos mennyisége kisebb munkabér-alapot ad eredményül, mint ugyanakkora tőke az Egyesült Államokban és ennek következtében csak kisebb munkás-népességet is tarthat el mint emitt, még ha figyelembe vesszük is a két országban uralkodó munkabér-kulcsnak különböző voltát. És ha nem két különböző országot, hanem két különböző korszakot hasonlítunk össze egymással, akkor is azt fogjuk találni, hogy a tőkének munkásfenntartó ereje azon gazdasági ágak jelleme szerint változó, amelyekbe a tőke be van fektetve. Evvel együtt még egy olyan igazságra is bukkanunk, amelyet a haladó közösségek fejlődő gazdálkodásában lezármaztatott közgazdasági törvénynek lehet tekintenünk. Azok a változások, amelyek a tőkének a különböző gazdasági ágakra való megoszlásában a nemzetek haladásával beállanak, semmikép sem következnek be véletlenül, hanem egészben véve meglehetősen pontosan leírható utat követnek és bizonyos cél felé törekednek. Valósággal azt tapasztaljuk, hogy a nemzeti tőke állandóan nő, az a része pedig, amely a produktív munka fenntartására szolgál, arányosan állandóan fogy. A gazdasági foglalkozások technikai haladásának elkerülhetetlen következménye ez, minthogy a haladás arra irányul, hogy az emberi munkát egyre növekvő mértékben az élettelen természetből eredő tényezőkkel helyettesítsük. Midőn ezt megállapítom, talán nem szükséges külön megjegyezni, hogy evvel még semmikép sem akarom azt konstatálni, hogy a technika haladása ellenkezik a munkások érdekével. Még ha ezeket az érdekeket a legalacsonyabb és legmaterialisztikusabb szempontból tekintjük is, a

dolog épen ellenkezően áll; mert a tudomány és a technika befolyása alatt haladó gazdálkodás nem a munkabér-alap abszolút nagyságát csökkenti, hanem csak ez alapnak az ország egész tőkájéhez való arányát, ez pedig olyan csökkenés, amely nagyon jól járhat együtt magának az alapnak folytonos növekedésével. Hiszen nézzük csak, hová nőtt a munkabér-alap Angolországban a technikai haladás kapcsán, és gondoljuk meg, hol állana valószínűen most, ha ez a haladás egy évszázalal a mi időnk előtt megakasztatott volna, és akkor be fogjuk látni, mennyire alaptalan az olyan felfogás, amely az ipari haladást a munka érdekével ellenkezőnek mondja. De ha meg akarjuk érteni a modern gazdasági élet legszembetűnőbb tényeit, akkor egy percre sem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a jelenséget, hogy a vagyonosság és a technika haladásával a munkabér-alap mindinkább elmarad a nemzeti tőke másik két tényezője mögött.¹ Ez a tény igen nagy jelentőségű és teljesen megérdemli azoknak legszorgosabb figyelmét, akik társadalmi kérdésekkel foglalkoznak. Mert belőle a társadalom növekvésének tekintetéből két következtetést lehet levezetni; először azt, hogy a haladó társadalomban bizonyos tendencia mutatkozik oly irányban, hogy a nem bérmunkából élő osztályok egyre nőnek a bérből élőkhez képest, és másodszor azt, hogy a vagyon megoszlásának egyenlőtlensége is egyre nőni tendál.² Csak tendenciát vezettem le ama tényből, de mindjárt hozzátelhetem, hogy a világ folyásáról való tapasztalatunk szerint ez a tendencia egész a jelen időig általában meg is valósult, megvalósult különösen és kiváló mértékben itt Angolországban. Mindamellett csakis tendenciáról szabad

¹ E megjegyzéseket gyakorlati szempontból nagyon jól világítja meg Fawcett tanárnak a *Fortnightly Review* 1874. évi januári számában közzétett fontos és sokatmondó cikke, amelyben felhívja figyelmünket arra a körülményre, hogy a munkabér kulcsa milyen csekély mértékben nőtt Nagybritanniában egyidőben a nemzeti vagyonnak újabbán észlelhető jelentékeny növekedésével.

² Ez az utóbbi eredmény nem következik be szükségképpen, mert elképzelhető, hogy a munkások, saját számuknak korlátozása útján, az ő javadalmazásuk kulcsát egyenlő fokon tartják más osztályok növekvő jövedelmével. Ez azonban csak két feltétel alatt következhetik be valósággal; első sorban ugyanis szükséges hozzá, hogy a gazdálkodás eredményessége olyan mértékben nőjön, hogy a javadalmazásnak olyan magas kulcsa teljék ki belőle, amely a tőkét a befektetés keresésére ingerelni alkalmas; másodszor pedig a jelzett eredmény elérése az önmegtartóztatás olyan magas fokát tételezi fel a munkás-népesség részén, amínőre, tartok tőle, az eddigi tapasztalat alapján alig lehet számítani.

szólnunk, amely tendencia, épúgy mint minden más természeti törvény, lényegesen módosulhat ellenkező irányú tendenciák befolyása alatt; szóval, a mérleg megfelelő eljárás mellett a másik oldalra is billenhet. Igaz ugyan, hogy a pusztá emberi munkának, akár a tanult, akár a tanulatlan munkának jutalmazására szolgáló alap az ipar haladásával egyre esökkenő arányban áll mind a növekvő vagyonnal, mind a növekvő tőkével; de a dolgok természetében nincsen semmiféle akadály a annak, hogy a munkálkodó nép egyéb alapot is találhasson megélhetésére. Pusztá munkájáért az ember ugyan csakis ettől az alaptól várhatja jutalmazását; de hiszen előremozdíthatja ő a termelést mással is mint munkával, nevezetesen takarékoskodhatik, hogy maga is birtokába jusson a tőkének, amikor aztán a nyereség segítségére fog jönni a munkabér-alapnak. E helyen csak futólag érintem ezt a dolgot, amely a munkás osztály jövőjének kérdéséhez tartozik, de fenntartom magamnak, hogy magára a kérdésre a maga helyén behatóan visszatérhessek. Vannak, akik a gazdasági fejlődés törvényének mondják, hogy a tőke örökké egyre kevesbedő kezekben halmozódik össze, minél fogva a munkás helyzete lényegesen a jövőben is az marad, amilyenek a haladottabb államokban ma látjuk, t. i. a munkás mindig csak a bérre lesz utalva. Nem akarok e kérdésben e helyen véglegesen nyilatkozni; az eldöntéséhez szükséges közgazdasági adatok ma még nincsenek teljesen tisztázva. Annyit azonban már e helyen is állíthatok, hogy az itt képzelt állapotnak állandó fennmaradása a haladó ipar mellett csak egy eredményre vezethet, t. i. azoknak a vonásoknak túlzott kifejlődésére, amelyek társadalmi állapotunk képét már ma is oly kellemetlen színben tüntetik fel, más szóval, az osztályok egyre merevebb elszigetelésére egymástól és vele együtt a vagyonmegosztás kiáltó egyenlőtlenségeire. Abban pedig, azt hiszem, a legtöbben megegyezünk, hogy mai társadalmunk állhatatlanságának ezekben vannak fő okai.

10. §. Az imént megjegyeztem, hogy noha a munkabér-alap aránya valamely ország egész tőkéjével a gazdasági viszonyok fejlődésének menetében egyre esökken, azért az alap pozitív mennyisége többnyire emelkedést mutat. Meg kell azonban jegyezni, hogy ez rendesen így van ugyan, de azért semmi kényszerítő ok sem forog fenn, amely a tüne-
ménynek ekkép való alakulását okvetlenül szükségessé

tenné. Vannak esetek, néha nagy mértékben is, hogy a vagyonnak és a gazdaságnak haladása együttjár a munkabér-alap határozott csökkenésével. Az ilyen eset akkor szokott bekövetkezni, mikor a forgó tőke a gazdasági írók kifejezése szerint álló tőkévé konvertálódik.

Már Mill megjegyezte, hogy ez a most mondott folyamat a gyakorlatban nem fordul elő valami nagyon gyakran, mert az álló tőke terjeszkedése rendszeren újabb megtakarításoknak az eredménye és csak kis mértékben vagy ritkán származik onnan, hogy a munka javadalmazására szolgáló és e célra már befektetett alaptól vonatnék el. Annyi azonban kétségtelen, hogy a forgó tőkének átalakulása álló tőkévé néha csakugyan előfordul, és az is bizonyos, hogy ilyen eset beállván, a munkabér-alap legalább egy ideig megrövidül. Mindamellett azt tapasztaljuk, hogy az efféle mozgalmak többnyire csak szűk határok között maradnak, és mivel a velük járó intézkedések mindenkor a termelés nagyobb hatékonyságát szülik (mert hiszen az intézkedések épen evégből történnek), a munkabér-alapban beállott hiány csakhamar kiegyenlítődik, úgyhogy az egész mozgalom következményei, ámbár néha igen komoly természetűek, csak ritkán nyerne nagyobb terjedelmet. Így áll a dolog, ha a forgó tőke csak kisebb körben konvertálódik álló tőkévé. Vannak azonban olyan idők is, amikor ez a folyamat úgyszólván a nemzet egész gazdálkodását érinti, és ilyenkor valósággal romboló hatás is járhat nyomában. Ilyen eset fordult elő például Angolország közigazdaságának történetében a tizenhatodik évszázad folyamában, amikor a nagyon kezdetleges mezőgazdaság helyébe már tudományosnak nevezhető rendszer lépett, különösen mivel olyan okokból, amelyek akkoriban az ország egész kereskedelmét érintették, a szántóföldek nagy terjedelemben legelőkké alakították át. Ez a kettős folyamat akkor azt a nevezetes tüneményt idézte elő, hogy a gazdasági eljárások javulásával és a kereskedelem kiterjedésével a nemzeti tőke hirtelen nőtt, de egyszersmind a pauperizmus is rohamosan és nagy mértékben terjedt. A haladó gazdálkodásnak orvosló hatása az idők folyamában kétségkívül érvényesült ugyan; az évszázad talán még le sem járt és a szegények támogatásáról szóló törvény jóformán még nem is igen éreztette hatását, midőn az a csökkenés, amely a munkásoknak a nemzeti vagyonban

való részesedésére nézve bekövetkezett volt, már ismét bőven kiegyenlítődött. Annyi azonban mindamellet bizonyos, hogy a dolgok jelzett alakulása valóságos válságot okozott a nemzet gazdálkodásában és a nép nagy részére nézve nyomorral és romlással volt egybekötve. Valami hasonló mozgalmat tapasztaltunk a mai időben is Irországban. A védő gabonavámok együtt a népnek politikai és társadalmi okokból bekövetkezett demoralizálásával olyan gazdasági rendszert szültek, amelyet lehetetlen volt állandóan fenntartani. A szabad kereskedelemnek és vele együtt a burgonya-betegségnek befolyása alatt ez a rendszer hirtelen véget ért, és a mezőgazdaságnak meglehetősen durva rendszeréről olyan rendszerre kellett áttérni, amely a tőkének álló és maradandó formába való átalakulását nagy mértékben tette szükségessé. Ennek pedig az lett az eredménye, hogy az ország viszonyainak inkább megfelelő mezőgazdasági rendszerhez jutottunk, hogy ez a rendszer a modern jobb eljárások alkalmazása következtében egyre javult és az általános vagyonosság rohamosan növekedett. Vele együtt járt azonban a munkabér-alap hirtelen csökkenése is, amelynek legjobb és kétségtelen bizonyítékát abban láthajuk, hogy a lakosság száma néhány év alatt nyole milliőről öt és fél millióra szállt le. Az ilyen természetű eseményekből világosan és kétséget kizáró módon kitűnik, hogy valamely ország gazdaságának jellemében széles körben beálló változások, még ha a tudományos haladás irányában történnek is, még ha együttjárnak is jobb eljárások alkalmazásával, valamint a vagyonosságnak végül, sőt közvetlenül bekövetkező növekedésével, a termelő munka fenntartására szolgáló eszközök megrovidülését okozhatják és legalább ideig-óráig romboló hatással lehetnek ennek érdekeire.

II. §. A fentebbiekben kifejtettem a munkabér-alap tanát a magam felfogása szerint, összefüggésben a munkabér kulcsának általános kérdésével. Mielőtt azonban tovább mennék és kutatni akarnám e tannak jelentőségét a tőke és a munka egymáshoz való viszonya szempontjából, valamint az ebből eredő gyakorlati kérdések tekintetéből, szükséges lesz, hogy az általános elmélet kifejtésében egy percre megálljunk és behatóbb vizsgálat tárgyává tegyük azokat a kifogásokat, amelyeket Thornton tett e tan ellen, amely kifogások, mint már korábban is megjegyeztem, olyan erővel bírónak lát-

szottak lenni, hogy még Millt is eltérítették eredeti álláspontjától. Thornton okoskodása az ő könyvének jó részén húzódik végig, lényegét azonban a következő szakaszban találjuk kifejezve:

„Ha csakugyan léteznék olyan nemzeti alap, amely a maga egészében és szükségképen munkabérek fizetésére szolgál, akkor ez az alap nem lehet más mint azon kisebb hasonló természetű alapok összege, amelyek ama különböző egyének birtokában vannak, akik a nemzetnek munkaadó részét alkotják. Kérdem már most, vajjon az egyes munkaadó csakugyan rendelkezik-e ilyen alappal? Van-e az egyes ember tőkájének igazán olyan része, amelyet a tulajdonosa szükségképp munkára kénytelen költeni? Igaz ugyan, hogy minden munkaadónak van bizonyos mennyiségű pénze, saját vagy kölcsön vett pénze, amellyel minden kiadását fedezi, ha ugyan egyáltalában fedezi. Ami ebből a pénzüszegből a családi és a személyes szükségletek fedezése után fennmarad, avval tartja fenn vállalatát; e maradék egyik részével szerzi be és tartja jó karban a szükséges épületeket és gépeket, másik része a szükséges anyagok beszerzésére, harmadik része pedig a munkások díjazására szolgál. De hol van olyan törvény, amely a házi kiadások mennyiségét és evvel együtt az ipari műveletekre szolgáló mennyiséget is meghatározná? Nem áll-e emberünk szabadságában, hogy tetszése szerint többet vagy kevesebbet költsön családjára és önmagára, evvel együtt pedig az első esetben kevesebbet, a másodikban többet gazdasági vállalatára? És abból is, ami fennmarad, meghatározza és meghatározhatja-e előre azt, mennyi menjen belőle épületekre, mennyi az anyagokra és mennyi a munkára? A javításkokra szolgáló rész nem nőhet-e váratlanul tüzeset vagy más véletlen baj következtében? Az anyagok beszerzésére szolgáló rész nem változik-e ez anyagok drágasága vagy olcsósága és a készítményre mutató kereslet növekedése vagy csökkenése szerint? És nincs-e kitéve a munka díjazására szolgáló rész megfelelő változásoknak? De még ha ezt az utolsó részt előre meg lehetne is állapítani, még ha emberünk egy fillérig csakugyan előre tudná is, mennyit lesz képes a munkára költeni, ki kényszerítheti őt arra, hogy mindazt, amit erre a célra költhet, csakugyan és valósággal el is költse? Ha annyi munkát, amennyire neki szüksége van, esetleg olcsón kaphat, vajjon hajlandó lesz-e érte annyit fizetni, amennyit kénytelen lett volna fizetni, ha a munka drágább volna? Szinte gyerekesnek és nevelésesnek látszik, ha ezeket a kérdéseket felteszem, mikor rájuk szemlátomást csak egyetlen feleletet lehet adni. Pedig a munkabér-alapról szóló tan csakis akkor állhat fenn, ha e kérdésekre a kézenfekvő felelet helyett más feleletet adunk. Mert ha az egyes munkaadó esetében munkabér-alap nem létezik, nem létezik pedig azért, mert nincsen tőkájének olyan meghatározott vagy meghatározható része, amelyet, és sem többet sem kevesebbet, a munka bérlésére volna kénytelen fordítani, akkor világos, hogy ilyen munkabér-alapok összege, azaz nemzeti munkabér-alap sem létezhetik. Pedig különösen ki kell emelnünk, hogy annak az állítólagos munkabér-alapnak az a lényege, hogy fix és meghatározott legyen. Hiszen senki sem tagadja, hogy bizonyos időn belül valamely összeg csakugyan kerül kiosztásra munkabérek alakjában. A kérdés csak az, hogy ez az összeg meghatározott vagy meg nem határozott nagyságú-e. Ha nincsen meghatározva és meg sem is határozható, akkor természetesen meg sem osztható és akár nem is léteznék annak a szerepnek szempontjából, amely a munkabér-alapnak egyáltalában juthat, hogy t. i. olyan hányados legyen, amely a munkabérek átlagos kulcsát mutatja.“*

* Labour stb. 84. és 85. l.

Az idézett sorokból az olvasó azt láthatja, hogy Thornton nem tagadja a munkabér-alap létezését általában, sőt megengedi, hogy az egyes munkások munkabéreit, tehát az egyenként kétségkívül létező alapokat mint összeget vegyük szemügyre. Ő csak azt erősítgeti, hogy sem az egyes mennyiségeket, sem e mennyiségek összegét nem lehet meghatározni. A meghatározás szót ő mindjárt az előre való meghatározás értelmében veszi, oly értelemben tehát, hogy ez összegek már előre ennek a bizonyos, később beálló rendeltetésnek legyenek szánva és e szerepükön belül bizonyos korlátokhoz legyenek kötve. Rögtön elismerem, hogy a munkabér-alapnak olyan értelemben fogott előre való meghatározottságát és korlátozottságát véve alapul, ahogy Thornton érti (ez az értelem pedig nemesak a most idézett szakaszból tűnik ki, hanem az ő egész okoskodásának hangjából is), Thornton álláspontja meg nem támadható. Az egyes ember tőkájének kétségkívül „nincsen olyan különös része, amelyet a tulajdonos szükségkép munkabérekre volna kénytelen kiadni“, és „nincsen olyan törvény, amely meghatározná, hogy az egyes ember mennyit költhet házi szükségleteire, evvel együtt azt is meghatározván, mennyi marad az ő gazdasági céljaira.“ Elismerem azt is, hogy „senki sem kötelezhető rá“, hogy a munkára annyit költsön, „amennyit reá egyáltalában költhet.“ Nyugodtan és bizakodva mondanám, hogy nincsen nemesak olyan közgazdasági író, hanem olyan józan eszű ember sem, aki a munkabér-alap elméletét ilyen értelemben állította volna fel, ha Mill az idézett okoskodásban nem látta volna az elmélet megeáfolását.* Én csak annyit mondhatok, hogy én részemről nem így értem a tant, amellyel legelőször Mill könyvében találkoztam. Ehhez még

* Millnek hozzájárulása Thornton érveléséhez annál feltűnőbb, mert Mill az ő könyvének több helyén erőlesen küzd a közgazdasági törvényeknek olyan felfogása ellen, amelyet Thornton cáfolni törekszik, és határozottan olyan felfogást vall, amilyent én is hangoztatok a szövegben. A sok példa közül csak a következőt idézem: „A kereslet és a kínálat nem olyan fizikai erők, amelyek bizonyos nagyságú munkabért okvetetlenül eljuttatnak a munkás kezébe, ha ő maga nem akarja is, vagy nem tesz hozzá semmit sem. A piacon járó munkabért nem állapítja meg az ő számára valamely önműködő eszköz, mert ez a bér emberi lények között folyó alkuvás eredménye, vagyis olyan művelété, amelyet Smith Ádám „a piac kofáskodásának“ nevez.“ V. könyv, X. fejezet, 5. §.

csak azt kívánom megjegyezni, ha a közgazdaság tanait általában olyan értelemben akarnók felfogni, mint amilyen itt a munkabér-alap tanának adatik, hogy t. i. e tanok olyan elveket fejeznek ki, amelyek az emberi lényeket bizonyos eljárásokra és bizonyos magatartásra kényszerítik, akár tetszik nekik, akár nem, akkor nem volna a közgazdaság tudományának egyetlen olyan tana sem, amely a kritika előtt csak egy percig is megállhatna. Az a tan például, hogy valamely jószág kínálata alkalmazkodni törekszik az illető jószágra normális ár mellett mutatkozó kereslet mennyiségéhez, a közgazdasági tudomány egyik legáltalánosabban elfogadott és megállapított tétele. És vajjon hogyan szokták e tételt bebizonyítani? Annak kimutatásával, hogy ha a kínálat kisebb a most mondott mennyiségnél, akkor a piaci ár a normális ár fölé emelkedik, és hogy ennek következtében nagyobb mennyiségű tőke és munka rendeltetnék e jószág termelésére, míg ellenkező esetben a tőke és a munka rendeltetése más irányt nyerne. De ha a tőkének eme rendeltetése alatt valami olyan erőt akarnánk érteni, amely a tőkést, tekintet nélkül az ő saját akaratára és saját érdekeinek szemmel tartására, bizonyos eljárásra kényszeríti, akkor okoskodásunknak bizonyára semmi alapja sem lesz. Thornton itt époly jogosultsággal mondhatná, mint a munkabér-alapra vonatkozó okoskodásában, hogy nem létezik olyan természetes vagy írott törvény és nem létezik olyan erkölcsi elv sem, amely a tőkést arra kényszeríthetné, hogy tőkáját a termelés valamely ágába befektesse csak azért, mert ebben az ágban nagy nyereség kecsegteti. Vagy vegyük a földjáraadék törvényét. Ennek is mi a bebizonyítása? Körülbelül a következő okoskodás: A bérlők versenye a földbirtokosok javára rendeli a földből eredhető ama nyereséget, amely az iparból eredő rendes nyereséget meghaladja, míg a többi foglalkozások versenye a mezőgazdasággal lehetetlenné teszi, hogy az ekkép meghatározott mennyiség magasabbra emelkedjék a kivételes nyereség határánál. Semmi sem akadályozhatná meg Thornton t' abban, hogy itt ugyanazokat a kérdéseket vesse fel, mint a munkabér-alap ellen. „Hogyan?“ így kiálthatna fel, „a földjáraadékot a kivételes nyereség törvénye határozza meg? Hát van a bérlő tőkájének olyan különös része, amelyet akarva, nem akarva földjáraadéokra kénytelen kiadni? Ki mondhatja meg előre, mekkora lesz az ő kivételes nyere-

sége? Nem állhat-e be az az eset, hogy árvíz vagy más efféle csapás következtében kivételesen sokat kell költenie javításokra? És amit anyagokra költ, nem változik-e aszerint, amint ezek az anyagok drágák vagy olcsók, és aszerint, amint az ő termelvényére nagyobb vagy kisebb kereslet mutatkozik? evvel együtt pedig nem változik-e a földjáradékra fordítható tőke mennyisége? De még ha a kivételes nyereség nagyságát előre lehetne is tudni, még ha a bérlő egy fillérig előre ki tudná is számítani, mennyit lesz majd képes a földbirtokosnak fizetni, míg az átlagos nyereséget magának tartja meg, vajjon köteles lesz-e annyit fizetni, amennyit csak bír? E kérdések halomra döntenék a földjáradék elméletét, Thornton pedig könnyű diadalt aratna Ricardo és mindazok fölött, akik az ő nyomdokaiba léptek. Egy szóval, ha az efféle okoskodás jogosult, akkor világos, hogy a közgazdasági tudomány egész épülete összeomlik.

Igen ám, de mit felelhetünk Thornton kérdéseire? Azt hiszem, feleletünk a következő lehet: Az ő okoskodása elejétől végig a közgazdasági törvénynek gyökeresen téves felfogásán épül fel és teljesen félremagyarázza azt, amit a közgazdasági cselekvés előre való meghatározása és korlátozása alatt értenünk kell. A közgazdasági törvény nem jelent sem legális vagy fizikai kényszert, sem erkölcsi kötelezést, és a meghatározás, amelyről az ilyen törvényben szólunk, szintén nem jelenti azt, hogy bizonyos eredmények az emberi akarattól függetlenül és szükségkép bekövetkeznek. A közgazdasági törvény nem azt mondja, hogy az embereknek így és így kell cselekedniük, akár tetszik nekik, akár nem, hanem csak azt állítja, hogy bizonyos körülmények között valószínűen így és így fognak cselekedni; hogy önérdekük vagy más ilyen érzelem ilyen és ilyen irányba fogja terelni cselekvésüket. Ha itt előre való meghatározásról beszélünk, akkor ezt olyanformán értjük, mint mikor azt mondjuk, hogy az éhes ember előreláthatóan el fogja költeni ebédjét, vagy hogy a becsületes ember előreláthatóan ki fogja fizetni tartozásait. Hogy az ember azt, ami ilyen értelemben előre meg van határozva, csakugyan megteszi-e, az nem valamiféle külső kényszertől, hanem az akaratára ható bizonyos indítékok befolyásától függ, és ha ismerjük ez indítékok természetét, akkor megmondhatjuk, hogy az ember ilyen és ilyen körülmények között

mikép fog cselekedni. Én legalább így és csakis így értem, ha azt mondom, hogy az ország vagyonának egy bizonyos része munkabérek fizetésére van előre rendelve. Azt hiszem, hogy a nemzeti vagyon bizonyos állapotában és tekintettel az angol embernek ilyen és ilyen jellemére, a nyereségre való kilátás e vagyonnak bizonyos részét gyümölcsöző befektetésre rendeli; hogy az ekkép meghatározott rész nőni fog akkor, ha a befektetésre kínálkozó tér nagyobb, de nem fog nőni nagyobbra, mint amekkora területen alkalom kínálkozik a befektetésre olyan nyereség-kulcs mellett, aminő az angol ember kereskedői várakozását kielégíti. Vallom továbbá, hogy a befektetés ekkép megtörténvén, a formát, amelyben történik, a nemzeti gazdálkodás természete határozza meg, nem ugyan a parlament alkotta valamely törvény vagy valamely fizikai törvény erejénél fogva, hanem a befektető saját érdekének irányításánál fogva; és vallom végre, hogy a befektetésnek e meghatározott formája dönti el azt, hogy az egész tőkének milyen arányú része legyen munkabérek fizetésére rendelve. Ilyen értelemben fogom fel én az előre való meghatározást, amelyről a munkabér-alap tanában szó esik. Ha pedig így értjük e tant, akkor Thornton bírálata teljesen elveszti az élet. Mert ez a bírálat túllő a célon vagy legalább is azon, amit én mondok. „A tőkések félreteszik tőkéjüknek egy bizonyos részét oly rendeltetéssel, hogy akármi történjék is, ezt a részt munkabérek fizetésére fogják fordítani!“ A tan, ahogy én értelmezem, sohasem mondott ilyesmit, és ha én e tanhoz ragaszkodom, senki sincsen jogosítva azt mondani, hogy ilyen abszurdumot állítottam. „A munkaadók arra törekszenek, hogy a munkát olyan olcsón szerezzék meg, amilyen olcsón csak lehet, és hogy lehetően keveset költsenek munkabérekre.“ Hát persze, ezt teszik; igen ám, de amíg egyfelől arra törekszenek, hogy a munkát lehetően olcsón kapják meg, másfelől arra is törekszenek, hogy vagyonuknak bizonyos mennyiségét nyereséggel kecségtető vállalatokba fektessék bele; ezt pedig magukra nézve előnyösen csak úgy tehetik, hogy a befektetett összegnek bizonyos részét akarva, nem akarva munkabérek fizetésére kénytelenek fordítani.

Szándékosan mondom, kénytelenek munkabérek fizetésére fordítani, mert a szóban forgó tanból ez szükségképp következik. Ha feltesszük, hogy a befektetésnek bizonyos tere

adva van; hogy e téren a nyereségre kínálkozó kilátás a tőkének bizonyos összes mennyiségére csábítóan hat; és ha felteszszük még, hogy a nemzeti gazdálkodásnak bizonyos jelleme is adva van: akkor az összes tőkének amaz arányos része, amely munkabérek fizetésére szolgál, nem függ többé a tőkések kényekedvétől, akikről azt hisszük, hogy kiadásuk fejében a lehető legnagyobb nyereséget törekszenek elérni. Mert ha ezt a lehető legnagyobb nyereséget csakugyan el akarják érni, akkor a termelés három tényezőjét: a munkát, az álló tőkét és a nyersanyagot, bizonyos arányban kell egymással kombinálniuk, ez pedig, amint fentebb megmutattam, a munka-kínálatnak adott nagysága mellett azt követeli meg, hogy az egész tőke bizonyos arányban osztassék meg a három tényezőre. Ha már most felteszszük, hogy a tőkéseknek valamiképp sikerülne, hogy a munkabér kulcsát mélyebbre szorítsák le annál a pontnál, amelyen, tekintettel a munkás népesség számára, az elméletünk szerint munkabérekre rendelt összeg épen felemésztetik, akkor vagy az következik be, hogy a munkabér-alaptól ekkép elvont tőke befektetés nélkül marad, tehát gyümölestelen, vagy pedig az, hogy beruháztatván, de nem munkabérekre ruháztatván be, álló tőkének vagy nyersanyagnak formáját ölti fel. Igen ám, de feltettük, hogy az álló tőke és a nyersanyag már különben is megfelelő és helyes arányban állott a munkaerővel, a tőkések eljárása tehát a mondott esetben arra vezetne, hogy most e két tényező túltengene. Ennek következtében a tőkések versenyt indítanának egymás ellen a munka keresésében, ami végre is oda vezetne, hogy a munkabér-alap ismét visszanyerné a tőkének azt a mennyiségét, amely tőle elvonatot. Thornton erre valószínűen azt fogja mondani, hogy a tőkések a munkabéreken megtakarított összeget saját költekezésük növelésére is fordíthatják, sőt hihetően fogják is fordítani, ezt cselekedve pedig továbbra is nagyobb nyereséghez jutnának munkásaik rovására. Kétségtelen, hogy egyes esetekben a dolog csakugyan ekkép alakulhat; de ha feltesszük, hogy a vagyonos osztályok jelleme egészben véve olyan maradna, amilyen ma, akkor az egyik részen fokozódó vagyonyüjtés kiegyenlítené a másik oldalon történő fokozódott költekezést, a nagyobb nyereség pedig csakolyan erővel ösztönözne nagyobb befektetésekre, amilyennel előbb is működött. Szóval, ez az okoskodás oda vezet bennünket vissza, ahonnan kiindultunk,

hogy t. i., ha az összes befektetés bizonyos szellemi és fizikai feltételek következtében meg van határozva, és ha a nemzeti gazdálkodás jelleme is adva van, akkor a tőke megoszlásának csak egyetlen olyan módja képzelhető, amely a befektetőkre nézve a legelőnyösebb. A megoszlásnak ez a módja megkívánja, hogy a tőkének bizonyos mennyisége munkabérek fizetésére fordíttassék; a tőkésék pedig, ha helyesen fogják fel saját érdeküket, ehhez a követelményhez kénytelenek alkalmazni eljárásukat.*

Evvel végeztünk az egyik fő ellenvetéssel, amelyet a munkabér-alap tana ellen felhoznak. A másik ellenvetés azt mondja, hogy e tan szerint az alap nagysága bizonyos határokhoz van kötve, amit pedig tényekkel alig lehet bebizonyítani. Ilyen értelemben kérdi Thornton: „Vajjon a tőkés a maga tetszése szerint nem költhet-e többet vagy kevesebbet a családjára vagy önmagára, amikor aztán az első esetben kevesebb, a másodikban pedig több marad vállalatára fordítható?” Ha e kérdéssel szembe akarunk szállni, olyan megfontolások ötlenek fel, amelyeket fontosságukra való tekintettel külön fejezetben akarok tárgyalni.

* Az a felfogás, melyszerint az ország vagyonának valamely része munkabérek fizetésére van rendelve, úgy látszik, bántja Longe-nak a gazdasági illendőségről való felfogását is, ami mindenesetre különös; mert hiszen az ő tanából, melyszerint a jószágokra mutató kereslet határozza meg azt, hogy a vagyonnak mekkora része fordíttatik munkabérek fizetésére, ugyanahhoz a következtetéshez vezet. Ő példakép olyan tőkést említ, aki munkásainak szükségét felhasználva, bérüket leszállítja és ekkép, mondjuk, ezer fontot csakugyan elvon a munkabér-alaptól. Azután azt kérdi, hogy ez az ekkép elvont összeg mily módon kerül ismét vissza a munkabér-alaphoz. Longe elveinek alapján a felelet e kérdésre egyszerűen az, hogy „jószágok vásárlására fordíttatik”, mert hiszen feltehetjük, hogy az elvont összeg semmiesetre sem halmoztatik fel. „Ámde”, azt mondja erre Longe, „hát miért ne költenék el külföldi borokra vagy talán svájci utazásra? Evvel természetesen azt akarja kiemelni, hogy az ilyen költekezés semmi hasznot sem hajtana az angol munkásoknak. Ha ez csakugyan így volna, akkor, úgylátszik, kár volt védővámos törvényeinket hatályon kívül helyezniünk, és a védővámosoknak igazuk volna, ha a hazai ipart avval akarják támogatni, hogy a költekezést minden áron a hazai termelvények felé törekszenek terelni. Emlékeztetem azonban Longe-t arra, hogy a külföldi borok és a svájci utazások árát utóvégre brit termelvények exportja útján kell és lehet csak megfizetni; az efféle költekezés tehát époly bizonyosan, ha nem is époly közvetlenül növeli a termelvényekre mutató keresletet, mintha közvetlen módon történék. Longe-nak tehát könnyű megfelelni az ő saját elvei alapján, és én azt hiszem, hogy az olvasó, aki előző fejtegetéseimet figyelemmel kísérte, könnyen meg fogja találni a feleletet az én elveim alapján is.

II. FEJEZET.

A jószágok kereslete. — A munkabérek és az árak.

1. §. Kénytelen vagyok e helyen tárgyamtól kissé eltérni és rövid ideig olyan dologgal foglalkozni, amelyről részben már volt ugyan szó, de amely, noha már igen sok vitatkozás esett róla, megvallom, az én felfogásom szerint még mindig meglehetősen homályba van burkolva. Értem azt a kérdést, hogy milyen viszonyban van a jószágokra mutató kereslet azoknak érdekével, akik munkájuk után élnek. Láttuk már fentebb, hogy ez a viszony nem olyan, aminőnek rendesen gondolják; láttuk nevezetesen azt, hogy a jószágokra mutató kereslet nem határozza meg a vagyonnak azt a mennyiségét, amely munkabérek fizetésére szolgál. Mindamellett nem lehet tagadni, hogy a most említett tényező mégis bizonyos benső összefüggésben áll az ekkép felhasznált vagyonnal, vagy ahogy én nevezem, a munkabér-alappal. Most tehát az lesz a feladat, hogy ez összefüggésnek jellemét és terjedelmét kissé behatóbban kísértsem meg megvilágítani, mint ahogy ezt a közgazdasági írók eddig elé tették.

Erre való tekintettel célszerű lesz, hogy a jószágokra mutató keresletet egymástól különböző két esetben vegyük szemügyre: Vizsgáljuk nevezetesen 1. azt az esetet, midőn a jószágokra való költekezés ugyanaz marad, de iránya változik: ilyen eset áll be például, amikor valamely ország a béke állapotából a háború állapotába kerül, vagy ha a nép szokásaiban és ízléseiben nagyobb változás következik be, amely a költekezést a javak egyik fajáról másikra tereli át. És vizsgáljuk 2. azt az esetet, amikor valamely közösség vevő erejének pozitív növekedése következtében a jószágokra mutató összes kereslet is növekszik.

2. §. I. Teljesen világos az, hogy az olyan nagyobb mértékű változás, amely valamely ország általános jövedelmének elköltése módjában áll be, a gazdálkodás különböző ágaiban alkalmazott munka helyzetére is befolyással lehet, és nem jár valami különös nehézséggel annak kimutatása sem, hogy ez a befolyás milyen módon érvényesül. Ha például a divat megváltozik, akkor bizonyos cikkek keresettebbekké válnak, míg

némely más cikkek keresettsége esökken. Minthogy az ország termelő és szétosztó berendezkedése a közönség más kívánalmainak szemmeltartásával történt, az első helyen említett cikkek kínálata elégtelennek fog mutatkozni, minek következtében ezek ára emelkedik, míg ellenkezően, a második helyen említett cikkek bőségben lesznek és árban hanyatlanak. Ámde már ki volt mutatva, hogy a termelvénnyel az az alap, amelyből a tőke és a munka ott, ahol folytonos termelést tartunk szem előtt, jutalmazását nyeri; ez az alap már most a mondott esetben a gazdálkodás bizonyos ágaiban növekedett, más ágakban pedig esökkent. Ebből következik, hogy vagy a tőke, vagy a munka, vagy mind a kettő az első helyen említett ágakban többet, a második helyen említettekben pedig kevesebbet kap az átlagos jutalmazásnál, és ez az állapot mindaddig tart, amíg az egyik fajta jószágok kínálatának növelése és a másik fajta jószágokénak csökkentése folytán az árak nem esnek, illetve nem emelkednek ismét a korábbi szintre. Ez a visszahelyezkedés pedig csak akkor áll elő, amikor az érdekelt gazdasági ágakba befektetett tőke és munka ismét alkalmazkodik a közönségnek megváltozott keresletéhez. A közvetlen eredmény az érdekelt ágakra nézve tehát abban fog mutatkozni, hogy az illető munkabérek vagy nyereségek, vagy ezek is, azok is megváltoznak. Amint később látni fogjuk, a hatás a valóságban a jutalmazások két ágára rendszerint megoszlik, és én ezt egyelőre bebizonyított dolognak tételezem fel. Ahol azonban a munkások között hatékony verseny létezik, ott az efféle változás nem lehet tartós, mert csak addig marad meg, amíg az ország munkaereje nem alkalmazkodik a piac változott körülményeihez. Mihelyt ez az alkalmazkodás megtörténik, az árak és velük együtt a nyereségek és a munkabérek is a korábbi állapotba jutnak vissza.

Így alakul a dolog ott, ahol a verseny csakugyan hatékony. Láttuk azonban, hogy a miénkhez hasonló országban a munka versenye nem lehet hatékony a gazdálkodás egész mezéjén. Vannak bizonyos gazdasági körök vagy csoportok, amelyek munkásai egymás között versenyezhetnek ugyan egymással, de társadalmi okokból el vannak zárva a többi körök vagy csoportok munkásaival való versengéstől, aminek aztán az az eredménye, hogy az ilyen egymással nem versenyző csoportok termelvényeinek viszonylagos értéke nem a termelés költsége,

hanem a kölcsönös kereslet által határoztatik meg. Ahol pedig így áll a dolog, ott a közösség általános jövedelmének elköltése módjában beálló változás bizonyos körülmények között maradandóbb következményeket is vonhat maga után. Mert tegyük fel, hogy a költsékezés módjának változása a keresletet az egyik ilyen nem-versenyző csoport termelvényeitől valamelyik másik nem-versenyző csoport termelvényei felé tereli, akkor az eredmény első tekintetre olyan lesz, amilyennek más esetekben is mondtuk, t. i. a munkások és a tőkésék jutalmazása nőni fog abban a csoportban, amely a növekedett keresletből hasznot húz, és megfelelően csökken a másik csoportban. Ez azonban nem fog járni olyan következményekkel, mint a hatékony verseny esetében. A tőke ugyanis szabadon keresi fel a nyereségesebb foglalkozásokat, de a munka ezt nem teheti, nem teheti legalább hasonló mértékben; a nyereségek kiegyenlítődéset tehát nem az árak hanyatlása, hanem a munkabérek emelkedése idézi elő. Olvégből, hogy ama jószágok árai, amelyeket a keresletben beállott változás érint, korábbi viszonylagos szintjükre hozassanak, szükséges volna, hogy eme jószágok kínálata a rájuk mutató kereslet változott viszonyaihoz alkalmazkodjék; ehhez pedig az volna szükséges, hogy az ország munkáereje a változott viszonyoknak megfelelően oszoljék meg. Ámde a feltételezett körülmények között épen ez az, ami lehetetlen. A beállott változás folytán tehát nemcsak áremelkedés következne be azon jószágoknál, amelyekre a kereslet növekedett, hanem emelkednék egyszersmind azon munkások bére is, akik e jószágok termelése körül alkalmazva vannak, míg a nyereségek némi ingadozás után korábbi szintjükhöz jutnának; másfelől pedig megfelelő esés mutatkoznék az árakban és a munkabérekben egyaránt a gazdálkodás amaz ágaiban, amelyektől a kereslet elfordult. Ez az eredmény azután végleges is volna, azaz mindaddig tartana, amíg a társadalmi haladás el nem mozdítaná a korlátokat, amelyek a gazdasági versenyt megakadályozták, vagy amíg a különböző gazdasági csoportok körébe tartozó munkások helyzetének változása a népesség szaporodását az egyes csoportokon belül nem módosítaná. Pusztán a nemzeti költsékezés irányában beálló változás tehát csakis ilyen értelemben szülhet maradandó hatást a munkások viszonylagos jutalmazásában.

Alig szükséges külön megjegyezni, hogy a most leírt

természetű esetekben, akár ideiglenes, akár végleges eredménnyel járnak, az összes munkabér-alap semmivel sem növekednék, az egész munkás népesség jóléte tehát szintén nem fokozódnék.¹ A hatás mindössze abban állna, hogy a vagyona a munkások egyik csoportjáról a másikkra szállna át, még pedig akkép, hogy az egyik oldalon szenvedett veszteség kiegyenlitené a másik oldalon elért nyereséget. A nyereségek néha talán szűkebb, a veszteségek pedig tágabb körre oszthatnának meg, úgyhogy a nyereségek szembeötlők volnának, míg a veszteségeket észre sem lehetne venni, és történhetnék megfordítva is. De tiszta nyereség a dolog természete szerint nem állhatna elő; ha Péter gazdagodnék, mindig volna valamely Pál, aki ennek az árát megfizetné.²

Ugyanaz, ami az egyes gazdasági csoporttal a többi csoportokhoz viszonyítva egy közösségen belül történhetik, amelynek e csoportok részeit alkotják, megtörténhetik éppen úgy és ugyanazon okoknál fogva magával az egész közösséggel is a többi közösségekhez viszonyítva, amelyek vele együtt az egymással kereskedő nemzetek szélesebb körét alkotják. Mert, mint

¹ A tendencia éppen ellenkező irányú. Miután ugyanis a közönség vizsgálása és igénye megváltozott, a gazdálkodás termelvényeinek egy része többé nem alkalmas arra, hogy emberi szükségletek kielégítésére szolgáljon, ami másképp annyit jelent, hogy a termelő erőfeszítés egy része kárba vész, ennek következtében pedig az összes vagyon egyidőre szükségkép kevesbedik. Az ebből eredő veszteség azonban nem mutatkoznék okvetlenül a nyereségek és a munkabérek átlagos kulcsában (pénzben kifejezve, amelyről felteszem, hogy állandó maradt értékben), hanem megérezné azt az egész közönség, beleértve a tőkéseket és a munkásokat is, az ő fogyasztó minőségében.

² Szorosan elméleti szempontból ezt az állítást kissé behatódobban kell megvilágítanunk. Szabatosan fogva az állítás csak akkor volna tartható, ha a munkabér-alap mindig egyforma arányban állana a termelésbe befektetett tőkével, ami azonban nem felel meg a tényeknek. Tegyük fel például, hogy a költsékezés nagy mértékben terelődnek át a ruházati cikkekről a táplálkozásnak szolgáló anyagokra, és hogy ennek következtében a tőke a kézműipartól a mezőgazdaság felé folya. Amennyiben a tőkének bizonyos mennyisége általában nagyobb mértékben foglal magában munkabér-alapot, ha a mezőgazdaságban nyer alkalmazást, mint ha a befektetés ipari téren történik (minthogy ez utóbbi esetben több álló tőkére van szükség), ebből következik, hogy oly esetben, midőn a ruházati cikkekre irányuló kereslet helyébe a tápláló szerekre irányuló kereslet lép, az összes munkabér-alap növekedik. A kereslet ellenkező irányú változása természetesen ellenkező hatással járna. Ha azonban efféle változás Nagy-Britanniában állana be, akkor jelszett következménye valószínűen elmaradna, mivel aligha okozná azt, hogy a tőke egy része a mezőgazdaságba helyeződne át. Inkább arra kellene elkészülvén lennünk, hogy a tápláló szerekből megkívánt többletet kivitelünk fokozása útján idegen országokból kellene beszereznünk.

ezt már korábban megmutattuk, a független nemzetek a gazdasági verseny szempontjából tökéletesen olyan helyzetben vannak egymással szemben, mint az egymással nem versenyző gazdasági csoportok. Sőt a munka az egyik országból a másikba még sokkal nehezebben helyezhető át, mint a tanulatlan munka köréből a tanultabb munka körébe egy és ugyanazon országon belül. Ennek pedig az a következménye, hogy a nemzetközi kereslet irányában beálló változások még inkább idéznének elő maradandó hatást a különböző országokban fizetett munkabérek mértékében, mint a hazai kereslet irányában beálló változások a munkabér belföldi kulesában. Így például minden olyan körülmény, amely a kereskedő nemzetek vevő erejének jelentékeny részét az angol termelvényektől el- és a francia termelvények felé terelné, vagy megfordítva, avval a hatással járna, hogy a jószágok általános értékét Franciaországban emelné, Angolországban pedig csökkentené, vagy megfordítva. Az egyik ország vagyonossága fokozódnék, a másiké pedig leszállana, és az imént kifejtett eredmények nemzetközi kiterjedésben következéne be. És noha, úgy mint az előbb tárgyalt esetben, az egyik ország összes munkásai jól járhatnának, nemzetközi vagy kozmopolitikus szempontból nézve, magának a munkának érdeke semmi tiszta nyereséget sem mutathatna fel. Az egyik ország épen annyit vesztené gazdasági jólétéből, amennyit a másik nyerne.

3. §. II. A jószágokra mutató kereslet efféle változásai akkor következhetnek be, ha a vevő erő csupán más irányt nyer, de egészben véve változatlanul marad. Ámde valamely közösség, sőt az egész világ vevő erejének egész mennyisége is változhatik, nevezetesen növekedhetik, amint tényleg meglehetősen állandóan csakugyan növekszik is. Most tehát annak megvizsgálására kell áttérnünk, hogy a jószágokra mutató keresletnek ilyen körülmények között beálló növekedése milyen hatást gyakorol a munkabér-alapra. E tekintetben nagyon szükséges megjegyeznünk, hogy a jószágokra mutató kereslet növekedése csak egyik mellékes következménye a feltételezett esetben beálló körülményeknek. A jószágokra mutató összes keresletnek növekedése, ha a vevő erő összegének nagyobb mértékén alapul, — tehát nem ered csupán olyan hitel kiterjesztéséből, amelynek háttérében nincsen valóságos vagyon, — egyértelmű a vagyon nagyobb mértékű termelésével,

feltételezi tehát a jószágok összes kínálatának megfelelő növekedését is. Vagy röviden szólva, a kereslet és a kínálat, ha a maguk egészében fogjuk őket, mint már többszöri kimutattam, reciprok értelmű fogalmak és valósággal egy és ugyanazon ténynek két oldalát jelentik. Valaki egy bizonyos jószágot termel és a piacra viszi: ekkor kínálatról beszélünk; ámde a jószág birtoka az ő tulajdonosát bizonyos vevő erővel ruházza fel, és ha ez az ő vevő erejét tényleg értékesíti, akkor a szóban forgó jószág a keresletnek válik kútforrásává; sőt nincsen is más olyan kútforrás, amelyből kereslet eredhetne. A kereslet mint egész nem nőhet kínálat nélkül, sem a kínálat kereslet nélkül. Ez egy alapvető igazság, a munkamegosztás elvén felépülő gazdálkodásnak közvetlen eredménye. Már pedig ha így áll a dolog, akkor joggal kérdeznünk kell, mi legyen feltett kérdésünknek az igazi jelentése? Tegyük fel, hogy a munkabér-alap a képzelt körülmények között növekszik, és tegyük fel azt is, hogy a növekvésről minden egyes esetben kimutatható, hogy a jószágokra irányuló kereslettel áll összefüggésben; nos, mi következik ebből? Vajjon a problema megvan-e fejtve azáltal, hogy az eredményt a jószágokra mutató kereslethez kötöttük? Nem kell-e inkább azt mondanunk, hogy midőn ezt megoldáskép adjuk, akkor felcseréljük és összetévesztjük a gépezetet, amellyel bizonyos eredményt fel lehet idézni, azokkal a mozgató erőkkel, amelyek a gépezetben működnek? A gőzgép dugattyújának fel- és lemenő mozgását mindenkor megelőzi a szellentyűnek bizonyos mozgása, amely a gőzt hol felülről, hol pedig alulról bocsátja a dugattyúhoz. Ha a szellentyű működése gyorsabbodik, megfelelően gyorsabbodik a dugattyú mozgása is, ha pedig amaz megszűnik, akkor az egész gép megáll. Mégis lesz-e valaki, aki azt állítja, hogy a gőzgép működése teljesen meg van magyarázva azáltal, hogy azt a szellentyű működésével hozzuk kapcsolatba? Pedig ez ugyanolyan magyarázat volna, aminő kielégíti azokat, kik a vagyon növekedését avval vélik megmagyarázhatónak, hogy a jószágokra irányuló keresletre vezetik vissza. Az ilyen emberek például a gazdálkodás valamely ágában a virágzásnak hirtelen növekedését veszik észre és látják azt is, hogy ezt az illető ág termelvényeire mutató nagyobb kereslet előzte meg. Látják továbbá, hogy a kérdéses gazdasági ág virágzása a termelvények keresletének révén más ágakra is kiterjed, ezekről ismét

másokra és így tovább egyre szélesbedő körben. De látják még azt is, vagy legalább láthatnák, ha a problema tanulmányozásában ennyire mennének, hogy midőn mindegyik jószág kínálata elérte a reá nézve fokozódott kereslet mértékét, az illető gazdasági ág jövedelme a rendes szintre száll le, ha pedig a kínálat még ezen a mértéken is túlmegy, úgyhogy a kereslet már nem tart vele lépést, akkor a nyereség helyébe veszteség lép. A tapasztalat tehát azt mutatja, hogy az üzleti nyereség mindig együttjár a jószágokra irányuló kereslettel, az üzleti veszteség pedig a kereslet hiányával. A tünemények emez együttjárása szemébe ötlök böleselkedőinknek, akik diadalmasan kiáltják: „Heureka!“ és a jószágokra mutatkozó keresletet hirdetik a gazdasági problema kulcsának. Arra nem is gondolnak, hogy vizsgálják, vajjon mi az, ami a gazdasági szellentyűk mozgását okozza, vagy hogy a jószágokra irányuló kereslet növekedése maga is olyan tünemény, amely magyarázatot kíván. Ők teljesen megoldottnak vélik feladatukat, mihelyt a gazdasági mozgalmakat a kereslet és a kínálat szellentyűire sikerült visszavezetniük, és minden vizsgálódást, amely a hátrább fekvő okokra irányul, feleslegesnek vagy éppen helytelennek mondanak.

Pedig a jószágokra irányuló kereslet és a gazdasági jólét emelkedése között való összefüggésnek igazi természete egyáltalában nem titokzatos valami, nem az legalább azok előtt, akik emlékezetükben tartják azt az elemi igazságot, hogy a mi gazdasági rendszerünk a munkamegosztásra van alapítva. Ebből ugyanis következik, hogy a vagyon minden növekedésének feltétele a kicsereleendő jószágok mennyiségének szaporodása, vagy más szóval, a keresletnek is, a kínálatnak is együttjáró fokozódása, és következik belőle még az is, — tekintve, hogy az egész rendszernek a kölcsönös szükségletek kielégítése a célja, — hogy akármelyik termelő vagy kereskedő csak úgy juthat nyereséghez, ha ezt az ő jószágaira mutatkozó kereslet előzi meg. Ebben látom én az összefüggés valódi természetét, amely állandó megfelelést tételez ugyan fel valamely ország összes jövedelme és az azon országban mutatkozó összes kereslet között, de azért még nem jelenti azt, hogy ez utóbbi tünemény az elsőnek okozója, és nem jelenti azt sem, hogy az összes jövedelemnek valamely megkülönböztetett ága, mint például az, amely a munkás népesség fenntartására szolgál, szükségkép

egyenlő lépést tart az egésznek növekedésével vagy a jóságokra irányuló összes kereslettel. Mert ha ez így volna, akkor, tekintve, hogy ugyanazt az okoskodást az összes jövedelem valamennyi többi ágára ugyanannyi joggal lehetne és kellene alkalmazni, ebből az következne, hogy a különböző alkotó részek, amelyekre bármelyik közösség jövedelme feloszlik, egymással minden körülmény között egyazon arányban állnának, vagy más szóval, hogy a munkabérek, a nyereségek és a járadékok egymáshoz viszonyítva mindenkor egyenlő nagyságúak volnának. Ez már magában véve is elegendő bizonyítékát adja a szóban forgó tan tarthatatlanságának, amelyet különben fenntebb direkt módon is kimutattam.

A nemzeti vagyonosság növekedéséből eredő jólétnek van azonban egy olyan eleme is, amely ha szorosan véve nem tulajdonítható is a javakra irányuló fokozódott keresletnek, evvel a tényezővel mégis sajtáságos és különös összefüggésben áll. S m i t h Á d á m az ő könyvének mindenki előtt ismert helyén megjegyezte, hogy a munkamegosztásnak határt vet a piac terjedelme; világos az is, hogy ehhez a határhoz nemcsak a munkamegosztás, hanem a gépek alkalmazása is kötve van. A termelésnek az iparban általában, de bizonyos mértékben a mezőgazdaságban is a terjedelem bizonyos fokán kell állnia, hogy a munka kellően szervezhető és a leghatékonyabb eszközök alkalmazása lehető legyen. Ámde az e fokon álló termelés csak akkor lehet nyereséggel járó, ha a termelvényeire normális ár mellett mutatkozó kereslet elég nagy arra, hogy az egész kínálatot befogadja. Ahol tehát a termelés foka még nem érte el a hatékonyság maximumát, ott a kereslet növekedése, amely további terjeszkedést tesz lehetővé, arra vezethet, hogy a termelő erők hatékonyabban szerveztessenek és evvel együtt a vagyon növekedése is gyorsíttassék. Ez a körülmény ugyan semmi különös összefüggésben sem áll a munkások jutalmazásával, sem a többi gazdasági osztályokéval. Mindamellet azt kell róla mondanunk, hogy úgy mint minden olyan körülmény, amely a vagyon növelésére szolgál és a gazdálkodást eredményesebbé teszi, kedvez a munkabér-alap növekedésének. De itt is tévednénk, ha az eredményt a jóságokra irányuló keresletnek akarnók betudni; mert ekkép világítva meg a dolgot, ismét csak azon téves felfogásból indulnánk ki, hogy a jóságokra irányuló kereslet nőhet függetlenül a kínálattól; pedig már

fentebb megmutattam, hogy a kérdés körül tapasztalható minden zavarnak és félreértésnek ez a felfogás a kútforrása. Az imént előadott tény csak akkor nyeri helyes megfejtését, ha nem vezetjük vissza sem a keresletre; sem a kínálatra, hanem a jóságok kicserélése mezejének terjeszkedésére, amely együttjár a vagyon növekedésével és egyszerre vezet mind a keresletnek, mind a kínálatnak fokozódására.

A most tett megjegyzésekben azt a hatást tartottam szem előtt, amelyet a jóságokra irányuló kereslet növekedése a munkás népességnek mint egésznek helyzetére gyakorol. Nem vettem tekintetbe egyelőre a viszonylagos munkabérekre gyakorolt hatását. Világos azonban, hogy az, amit a dolognak amaz oldaláról a kereslet irányváltatásával összefüggésben mondtunk, itt is nyerhet alkalmazást, avval a különbséggel mégis, hogy a viszonylagos munkabéreknek változásai, amelyek az összes kereslet növekedéséből eredhetnek, általában különböző fokúak lehetnek ugyan, de általában nem mutatkoznak szükségkép abban, hogy a munkabérek valamely téren tényleg leszállnának. Aszerint, amint az új szükséglet ebben vagy amabban az irányban mozog, bizonyos gazdasági ágak nagyobb vagy kisebb nyereséghez juthatnak, mint a többiek, és az ország tőkéje az új helyzetnek megfelelően fog megoszlani. Mint-hogy azonban az itt feltett esetben az ország összes tőkéje csaknem bizonyosan nő, (vajjon ez a növekvés az összes kereslet fokozódásával arányosan történik-e, avagy nem, az a befektetésre befolyással levő általános körülményektől függ), a né-mely gazdasági ágakban nagyobb mértékben történő befektetés nem járna szükségkép együtt a tőkének más ágaktól való elvonásával. A viszonylagos munkabérekben esetleg beálló változások tehát általában csak annyiban mutatkoznának, hogy a javulás a különböző ágakban különböző fokú volna, és ez a viszonylagos eredmény, épúgy mint a kereslet irányváltatása esetében, pusztán időleges vagy állandó volna aszerint, amint az érdekelt gazdasági ágak munkásai között a hatékony versenynek van-e helye avagy nincsen.

4. §. Az eddigi fejtegetések eredményét a következő tételbe foglalhatjuk össze:

I. Ott, ahol a jóságokra irányuló kereslet által gyakorolt befolyás nem az összes kereslet növekedéséből, hanem irányának változásából ered, ott a hatás csak a munkabér-alap

megoszlásának változásában mutatkozik, de nem érinti a vagyonnak egész mennyiségét, amely a munka rendelkezésére áll.

II. A munkabér-alap megoszlásának efféle változásai együttjárnak a gazdálkodás különböző ágaiban uralkodó jutalmazások viszonylagos kulcsának változásával, amennyiben ez a kulcs az egyik ágban emelkedik, a másikban pedig esik. Ezek a változások aszerint lesznek állandóak vagy csak időlegesek, amint a munka az érdekelt foglalkozások körében szabadon mozoghat vagy nem. Ahol a munkások egymással hatékonyan versenyezhetnek, ott a viszonylagos kulcsok rövid idő múlva a korábbi fokra szállnak le; ellenben ott, ahol az ilyen hatékony verseny ki van zárva, a beállott változások állandóak maradnak, azaz mindaddig tartanak, amíg a társadalmi viszonyok ugyanazok lesznek, és amíg a jutalmazás változott viszonyai a különböző gazdasági csoportok körében meg nem zavarják e csoportokon belül a népességnek és a tőkének egymáshoz való viszonyát.

III. A befolyás, amelyet a jószágokra irányuló kereslet változása ekkép gyakorol, nemzetközi téren is érvényesülhet, és ekkor az egész közösségben is lehet hatással a munkabérek átlagos nivójára; ebben az esetben azonban az egyik országnak innen eredő nyeresége mindig együttjár valamely másik ország vagy országok innen eredő megfelelő veszteségével.

IV. Ha a jószágokra irányuló kereslet változása olyan természetű, hogy a kereslet egész és összes mennyisége nőtt, nőtt pedig az általános vagyon növekedése következtében, akkor a keresletnek ez a növekedése olyan körülményekkel jár együtt, amelyek a munkabér-alap növekedésének kedveznek; közte és a belőle eredő következmények között azonban nem lehet oksági összefüggést megállapítani; mert ez az összefüggés csak véletlenül származik a gazdaság ama gépezetéből, amely a munkamegosztás rendszerére lévén alapítva, a termelés fokozódásának eredményeit bizonyos egyéneknek és osztályoknak juttatja.

V. Az összes keresletnek efféle növekedése azonban a munka viszonylagos jutalmazásában is szülhet olyan változásokat, aminők a kereslet irányának változása esetében állnak elő, és e változások, épügy mint az előbb mondott esetben, időlegesek vagy állandóak lesznek aszerint, amint az illető mun-

kások között a hatékony versenynek van-e helye, avagy nincsen.

5. §. Az eddigiekben elért álláspontunk, azt hiszem, képekké fog tenni bennünket arra, hogy jobban megvilágítsunk egy meglehetősen bonyolódott kérdést, mint ahogy eddig történt, azt a kérdést t. i., hogy milyen természetű összefüggés létezik a munkabérek és az árak között. Amit a közgazdaságtan körében mozgó legjobb értekezések erre a kérdésre nézve eddigéig megállapítottak, azt a következő két tételbe lehet összefoglalni: 1. Az általános bérek (az általános jelzővel itt azt akarjuk mondani, hogy a valóságos bérekről van szó, vagyis arról, amit a munkások jutalmazáskép valósággal kapnak) és az általános árak között nincsen szükségkép összefüggés. A magas munkabérek, így mondják, nem szülnek okvetlenül magas árakat, valamint a magas árak sem szülnek magas munkabéreket. 2. Ha a munkások valamelyik osztályának bérei kivételesen magasak vagy alacsonyok, azaz a más foglalkozásokban uralkodó kules felett vagy alatta állnak, figyelembe véve a mindegyik esetben fennforgó különös körülményeket, akkor igenis befolyással vannak az árakra. Ebből azonban még semmikép sem következik, hogy bármelyik esetben az árak is hatást gyakorolnának a munkabérekre.

Az első tétel véleményem szerint minden kétséget kizáróan helyes és alapvető. Alig hihető, hogy valaki, aki az emberi jólét legegységibb feltételeit gondolkodása tárgyává teszi, a tétel helyessége ellen kifogást tehetne. Mert ha valaki azt akarná állítani, hogy a munka valóságos bére, vagyis az élelmi szer, a ruházat, a lakás és minden egyéb kényelem és kielégítés, ami a gazdálkodás jutalmazását teszi, valamiféle szükségkép való összefüggésben áll az árak általános rendjével, akkor evvel azt is állítaná, hogy az emberek nagy tömegének jóléte valamikép annak a bizonyos anyagnak bőségétől vagy szűk voltától függ, amelyből épen a pénzt verik; sőt ha úgy állítjuk fel a dolgot, hogy a pénzben kifejezett bérek és árak ingadozása általában és szükségkép együttjár, akkor evvel azt is mondanók, hogy az emberi lények túlnyomó nagy többségének állapota nemcsak függ ettől a tisztán mesterségesen teremtett körülménytől, hanem egyszersmind egyszersmindenkorra meg is van állapítva és változhatatlan; mert hiszen világos, hogy a munkás ember helyzetében soha semmiféle javulás sem állhatna

be, ha a neki fizetett pénz növekedése mindig együttjárna a pénz vevő erejének megfelelő csökkenésével. A fentebb előadott első tételt tehát minden kétségen felül állónak kell tekintennünk. Mégis alig van a közgazdasági tudománynak olyan tétele, amely a laikus ember előtt inkább látszanék paradoxnak mint épen ez az állítás. Azok, akik a tüneményeket tisztán gyakorlati szempontból szokták vizsgálni, ép ellenkezően arról lesznek meggyőződve, hogy a munkabérek és az árak között rendszeren a legszorosabb összefüggés létezik; hogy a magas munkabérek rendszeren magas árakkal és a magas árak magas munkabérekkel járnak együtt. E felfogás támogatása végett bátran hivatkozhatnának a tapasztalatra, mindenesetre pedig olyan tényekre, amelyeket a befogadott elmélet alapján, úgy, ahogy ez az elmélet fel van állítva, nem vagyunk képesek megmagyarázni. Röviden mondva, itt bizonyos ellentét látszik fennforogni az elméletből levezethető következtetések és a gyakorlati megfigyelés általánosításai között. Már pedig ott, ahol ilyen eset forog fenn, bátran fel lehet tennünk, hogy noha a népszerű felfogás téves, sőt abszurd volta könnyen kimutatható, az elméletben is kell valami hibának lennie. Ilyenkor az elmélet többnyire legalább is nem teljes és ezt, úgy hiszem, a most szóban levő esetre nézve is könnyű lesz bebizonyítanom.

A munkabérek és az árak között fennálló összefüggésről szóló tan, úgy, ahogy azt rendszeren fogalmazzák meg, két pontban látszik hiányosnak. Először ugyanis e tan nem ismeri fel, vagy legalább nem veszi kellően tekintetbe azt a tényt, hogy az általános munkabérek és az árak változása sohasem történik ugrással; hogy az általános eredmény mindig részleges mozgások sorozatának eredménye, amelyek rendszeren meglehetősen hosszú időre terjednek ki. Másodszor pedig a tan egészen helytelen módon fogja fel az árak és a bérek között való összefüggést. A befogadott tan szerint a munkabérek igenis hatással lehetnek az árakra ott, ahol a bizonyos foglalkozásokban fizetett bérek különösen magasak vagy alacsonyak. A tan a kétféle tünemény között csakis ezt az összefüggést ismeri el; maga a tan fogalmazása pedig mindjárt azt is sejteti, hogy az összefüggés ebben az esetben abnormális. Már pedig először is nem igaz az, hogy ott, ahol a munkabérek és az árak egyszerre és egy irányban változnak, a változásnak mindig a munkabér az oka, az árak változása pedig ennek az oknak okozata. Való-

sággal úgy áll a dolog, hogy az ár emelkedése vagy esése jóval gyakrabban megelőzi, nem pedig követi a munkabér emelkedését vagy esését. A dolgok egymásutánjának leggyakoribb rendje valószínűen az, hogy előbb az ár emelkedik vagy esik, azután a tőke az illető foglalkozás felé tódul vagy elhúzódik tőle, és csak utoljára következik be a munkabér emelkedése vagy esése.¹ Leggyakrabban nem az ár emelkedik olyvégből, hogy a tőke megtalálja a maga rendes nyereségét a termelés olyan ágában, amelyben a munkabérek már is emelkedtek, (pedig a dolgot rendesen így szokták feltüntetni)², hanem a munkabérek egyideig állandóak, míg végre a tőkésék különösen nagy nyeresége, amely az árnak már előbb beállott emelkedéséből ered, új tőkét vonz az illető foglalkozás felé; ekkor azután a tőkésék egymással versenyezve keresik a munkát, ez pedig a munkabérek emelkedését és a nyereségnek a rendes fokra való leszállását vonja maga után. A tüneteknek eme szoros összefüggése és kölcsönös egymásra hatása semmikép sem mondható abnormalisnak vagy kivételesnek; sőt ellenkezően, ez az alakulás a rendes és az az eset a kivétel, amikor a két tünet egymástól függetlenül vagy egymástól eltérő irányban mozog. A közgazdasági elméletnek ez a része tehát, noha tárgyilag véve kétségbe nem vonható igazságot fejez ki, határozottan helytelenül van formulázva és semmikép sem világítja meg kellően a

¹ Megközelítően ily sorrendet tapasztaltunk legújában a vas- és szénipar terén. „Világosan ki van mutatva“, így mond a szén ügyében kiküldött bizottság jelentése (I. a Jelentés 11. lapján), „hogy valósággal előbb a vas ára emelkedett, azután a széné és csak azután emelkedtek a munkabérek is.“ Azért mondom, hogy csak megközelítően tapasztaltunk ilyen sorrendet, mert a szóban forgó esetben a tőke mozgása az érdekelt iparok felé nem előzte meg a munkabérek emelkedését. A folyamat két utolsó mozzanata ugyanis a sztrájkok hatása következtében gyorsabodott és egyidőbe esett.

² Fawcett tanár például a következőket írja: „Sokszor megesik, hogy azoknak a munkásoknak bére, akik egy bizonyos jószág termelésében vannak alkalmazva, emelkedik, mikor a kérdéses jószágra mutató kereslet nő. Ha ez csakugyan bekövetkezik, akkor ama bizonyos ipar-cikkek ára felmegy olyvégből, hogy a munkaadó kárpótlást nyerjen a magasabb munkabérekért, amelyeket most fizetni kénytelen.“ (Manual of Political Economy, 290 l.). Evvel az volna mondva, hogy a jószágra mutató nagyobb kereslet emeli a jószágot termelő munkások bérét, még mielőtt a jószág árára hatott volna. Megvallom, hogy én az ilyen eset beállását nem igen tartom lehetőnek; legalább is olyan alakulást látok benne, amely a dolgok rendes sorának éppen megfordítottja.

munkabérek és az árak némely mindennapi tüneményét. Épen azért e fejezet hátralevő részében az lesz a feladatunk, hogy e hiányokat, amennyire szükségesnek látszik, pótoljuk és elhárítsuk.

6. §. Előre kell bocsátanom azt a megjegyzést, hogy mi nem azt a viszonyt akarjuk vizsgálni, amely az árak és a valóságos munkabérek között áll fenn, hanem azt, amely az árak és a pénzben kifejezett munkabérek között konstatálható. Ezt az előrebocsátott megjegyzést még avval a másikkal kell megtoldanom, melyszerint a mondott megszorításból még semmikép sem következik, hogy tárgyalásunk a munkás valódi érdekét nem érintené. A munkabérek és az árak párhuzamos mozgása lényegtelen ott, ahol általánosan következik be, vagyis ahol minden bér és minden ár egyszerre és egyenlő mértékben változik. Ez azonban, mint már korábban megjegyeztem, sohasem szokott megtörténni. Az árak és a munkabérek változásai, a körülmények szerint hosszabb vagy rövidebb ideig, mindenkor a gazdálkodásnak bizonyos ágaira szorítkoznak; ahol pedig így alakul a dolog, ott a pénzbeli bérek változása rendszeren * maga után vonja a valóságos bérek változását is, ha nem is épen szükségkép arányos változásukat. Mivel ugyanis a mozgalom nem általános, azok, akik a pénzbeli bért kapják, az összes jószágokra nézve, amelyek ára a korábbi fokon marad, kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb helyzetbe jutnak aszerint, hogy milyen irányban történt a változás. Ha egy vagy több foglalkozás körében a munkabérek és az árak egyformán emelkednek vagy esnek, akkor az illető ágban vagy ágakban alkalmazott munkások sem nem nyernek, sem nem vesztenek annyiban, amennyiben saját termelvényeiket fogyasztják, de igenis a bérek emelkedésének, illetve esésének teljes összegét nyerik, illetve veszítik annyiban, amennyiben más gazdasági ágak termelvényeit fogyasztják. Ezek előrebocsátása után áttérek most a bennünket foglalkoztató problema vizsgálására.

Már fentebb megmutattam, hogy a jószágokra irányuló kereslet változása, ha a költségek megszokott irányától való

* Nem okvetlenül mindig. Ha például azok a dolgok, amelyek ára nem emelkedett vagy nem esett, csak a gazdagok fogyasztásának tárgyai, akkor a munkás a változás következtében sem nem nyer, sem nem veszít.

eltérésekből ered, változást idézhet fel a viszonylagos bérekben, amennyiben a gazdálkodás bizonyos ágaiban a munkabér kulcsát emeli, másokban pedig leszállítja. Kifejtettem azt is, hogy ott, ahol ilyen változás nemzetközi kiterjedésben áll be, az a munkabérek kulcsára az egész közösség körében is van hatással. Már pedig minden ilyen esetben — és a bérek hullámozása nagy részben ezen esetek körébe tartozik, — az eredmény, ha nem idéztetik is fel az árakra gyakorolt hatás által, legalább összeesik az árakra gyakorolt hatással, úgyhogy a két rendbeli tünemény mindig egy irányban és egymással párhuzamosan mozog. Ennek okát részben már korábban kifejtettem, részben pedig most akarom bővebben kifejteni. Azonban újra meg kell jegyezni, nemcsak a most mondott esetekben, hanem egyetlen fontos kivétellel, amelyről rögtön szó lesz, az árak és a munkabérek minden jelentékenyebb mozgása esetében azt tapasztaljuk, hogy az árak és a bérek tüneményei között, ha nem is szoros párhuzamosság, de legalább nagyban való arányosság áll fenn. Ha a termelés valamelyik ágában az árak emelkedése vagy esése hosszabb ideig tart, akkor majdnem bizonyosan együttjár a munkabérek emelkedésével vagy esésével is ugyanazon ágakban, és megfordítva, a munkabérek emelkedését vagy esését ugyanolyan valószínűséggel az árak emelkedése vagy esése követi. Midőn ez állítás alapos voltát be akarjuk bizonyítani, célszerű lesz, hogy szemügyre vegyük a feltételek különböző egész sorozatait, amelyek között (tekintet nélkül a már említett feltételre, t. i. a jószágokra irányuló kereslet változására) a munkabérek kulcsának jelentékenyebb változása bekövetkezhetik. Fejtegetéseimben főképp a munkabérek emelkedésének esetére fogok szorítkozni; de világos, hogy az okoskodás megfelelő értelemben a munkabérek esésére is alkalmazható.

7. §. Szóljunk első sorban valamely új ország esetéről, amelyben a nyereségkulcs még jóval magasabb a rendesen tapasztalható minimumnál, amelyben tehát a munkabérek a nyereség rovására emelkedhetnek, vagyis anélkül, hogy a gazdálkodás nagyobb eredményességét is fel kellene tennünk. Tegyük fel, hogy az emelkedést az a körülmény okozta, hogy a tőke gyorsabban szaporodott, mint a lakosság. A munkabéreknél ilyen körülmények között beálló emelkedése nem lesz csupán viszonylagos, olyan értelemben, hogy a gazdálkodás bizonyos

ágaiban beálló emelkedés a más ágakban beálló és által ellensúlyoztatnék, ahogy az a kereslet változásának hatása alatt szokott bekövetkezni; hanem a munkabérek átlagos kulcsának emelkedésében fog mutatkozni, vagyis nem jár együtt bárhol beálló eséssel. Mindamellett a mozgalom, noha végső sorban általánossá válik, csak részleges és szorosan körülhatárolt lépésekben fog történni. Az új tőke nem oszlik meg minden megkülönböztetés nélkül valamennyi gazdasági ágra, hanem ama bizonyos ágak felé fog vonzódni, amelyekben pillanatnyilag a legjobb kilátás kínálkozik a termelvények nagyobb mértékű eladására. A munkabér emelkedése is első sorban ezekben az ágakban fog beállani. Ezek pedig olyan gazdasági ágak lesznek, amelyek termelvényei a normális áron felül kelendők. Más szóval, a magas munkabérek, ha nem idéztetnek is fel a magas árak által, mégis ezek nyomában járnak. És ez az összefüggés nem szorítkozik pusztán az első lépésekre, hanem fennáll a felmenő mozgalom egész folyamatában; a gazdálkodás különböző ágaiban abban a sorban fog érvényesülni, amelyben termelvényeik ára a normális fok fölé emelkedik. Igaz ugyan, hogy a munkabérek és az árak emelkedése nem lesz szükségkép arányos. Az árak talán nagyobb mértékben fognak emelkedni mint a munkabérek, vagy ezek emelkedhetnek erősebben mint amazok. Igaz még az is, hogy az összevágóság, már t. i. amennyire ilyenről szó lehet, nem tarthat sokáig. Mert a növekedő termelés elébb-utóbb ismét leszállítja a rendkívüli módon felemelt árakat, holott a munkabérek emelkedése, tekintve hogy a nyereség még nem érte el a minimumot, tovább is tarthat. De mindezt megengedve is azt mondhatjuk, hogy az összevágóság általában tartja magát mindaddig, amíg a mozgalom fejlődő félben van. Emellett figyelembe veendő még az is, hogy mivel a tőkének normális növekedése forog fenn, amelyet a termelés körül alkalmazott fontosabb javítás nem siettetett, valószínűnek mondható, hogy a népesség szaporodása a helyzet javulása következtében csakhamar túl fogja szárnyalni a tőke növekedését; ennek beálltával pedig a munkabérek ismét leszállnak korábbi mértékükre. Ez a leszállás ismét az árak mozgását követné és legelőször a gazdaság azon ágaiban következne be, amelyekben az árak legmélyebben állnak. A szóban forgó esetet tartva szem előtt, egészben véve tehát azt mondhatjuk, hogy az árak és a mun-

kabérek között bizonyos általános összevágóság fog mutatkozni, ha nem akarom is épen azt állítani, hogy a párhuzamosság tökéletes lesz, és ha megengedem is, hogy végeredményben a kétféle tünemény egymástól teljesen eltérő irányt követhet. Ez az összevágóság teljesen elegendő arra, hogy a tapasztalható népszerű felfogásnak magyarázatát adja.

8. §. Vizsgáljunk most egy másik esetet, nevezetesen a munkabérek emelkedését a vagyonnak olyan növekedésével kapcsolatban, amely vagy jobb gazdasági eljárások alkalmazásának, vagy a külfölddel való kereskedés terjeszkedésének köszönhető. Ez utóbb említett ok, mint már korábban is megjegyeztem, mindenkor a jószágokra mutató kereslet közvetítése útján lép működésbe; épen azért a munkabérek emelkedése ebben az esetben mindig vagy együttjár az árak emelkedésével, vagy pedig ilyen emelkedés után következik be. Figyelemben kell azonban tartanunk, hogy itt nem az árak általános emelkedéséről van szó, hanem olyan emelkedésről, amely a gazdaságnak csak azon ágaiban következik be, amelyekben a külfölddel való kereskedés terjeszkedett. Ott pedig, ahol a tőke szaporodása jobb gazdasági eljárásoknak a következménye, a dolgok lefolyása kissé másképp fog alakulni. Ebben az esetben áll ugyanis elő a legszembeeszkőbb kivétel a munkabérek és az árak összevágó iránya alól, mert ilyenkor a munkabérek emelkednek, holott az árak azokban a gazdasági ágakban, amelyekben a jobb eljárások alkalmazást nyernek, hanyatlanak. Noha azonban a szabály ezekre a gazdasági ágakra nézve nem érvényesül, az ilyen alakulással együttjáró tünemények mégis megerősítik azt. Mert a bizonyos termelvényekre nézve beálló olcsóságnak egyik eredménye abban fog mutatkozni, hogy más irányban való költsékezésre több vevő erő marad rendelkezésre. A többi gazdasági ágak javaira tehát nagyobb kereslet következik be, aminek az illető árak emelkedése, a tőkének ez ágak felé való fordulása és végső sorban az illető termelők munkabéreinek emelkedése lesz a folyománya. Az árak emelkedése ebben az esetben, feltéve, hogy a pénz értéke állandó marad, nem lesz ugyan állandó, legalább nem ott, ahol a munkások között hatékony verseny uralkodik. De nem lesz állandó a pénzben kifejezett munkabérek emelkedése sem, tekintve hogy a nyereségek itt már a gyakorlatilag elérhető legalsó fokra jutottak. A munkások valóságos bérei tehát állandóan csak abban

az arányban javulhatnak, amelyben a termelvények olcsóbbakká lettek. Másfelől ott, ahol a munkások valamelyik osztálya valamiféle hatékony monopóliumot élvez, a pénzben kifejezett munkabérek is, az árak is, mint már korábban kifejtettem, állandóan a normális fokon felül tartják magukat. Az ilyen munkások kétféle okból gazdagodnak; egyfelől ugyanis nagyobb pénzbeli jutalmazást kapnak saját munkájukért, másfelől pedig olcsóbb áron jutnak más gazdasági ágak termelvényeihez. Ebben az esetben is tehát úgy alakul a dolog, hogy noha a termelés bizonyos ágaiban a munkabérek és az árak között határozott eltérés fog mutatkozni, a kettőnek hullámzása a gazdálkodás túlnyomóan legtöbb ágában egy és ugyanazon irányban mozog.

9. §. Van még egy eset, amelyet meg kell vizsgálnunk, és amely annál inkább megérdemli figyelmünket, mivel ennek a befolyása mainap állandóan érvényesül; értem azt a hatást, amelyet mind a munkabérekre, mind az árakra a nemes fémek növekedett kínálata és a pénznek ennek folytán beálló értékcsökkenése gyakorol. A dolgot rendesen úgy szokták feltüntetni, hogy a pénz értékeszkökenése egyszerre és egyformán okozza mindenféle munkabérnek és mindenféle árnak hanyatlását. Ha ez csakugyan így volna, akkor a társadalom különböző osztályainak valóságos jóléte lényegben változatlan maradna, mert mindenki nagyobb pénzösszeget kapna, de egyszersem megfelelően nagyobb összeget is volna kénytelen mindenféle kiadására fordítani. Ez az állítás azonban elég híven fejezi ugyan ki a pénz szaporodásának végső eredményét, amely bekövetkezik akkor, mikor a szaporodás okozta zavarok ismét kiegyenlítődnek, — olyan folyamat, amely néha csak egy fél évszázad tartama alatt játszódik le; — mindamellet az kell róla mondanunk, hogy a valóságos tünemények magyarázatát egészen tévesen adja. Az a feltevés ugyanis, hogy a munkabérek és az árak a termelő gazdálkodás egész mezején egyenlő lépésben mennek előre, époly kevésbé igaz abban az esetben, mikor a pénz szaporodása forog fenn, mint ahogy nem igaz bármely más esetben sem. Az új pénz csak akkép gyakorolhatja a maga hatását, hogy a kereslet eszközüvé válik; a kereslet pedig nem oszlik meg minden jószágra egyformán, hanem mindig csak bizonyos jószágok felé terelődik a pénz tulajdonosainak szüksége és ízlése szerint. Ebben az eset-

ben tehát szintén csak az történhetik mint minden másokban. Először csak bizonyos jószágok ára emelkedik; ez az emelkedés azután lassanként kiterjed újabb és újabb jószágokra is, még pedig nagyon különböző és olyan lépésekben, amelyek lefolyásához gyakran meglehetősen hosszú idő kívántatik. Az árak emelkedését azután a munkabérek emelkedése is követi. A most tárgyalt eset a korábban tárgyaltaktól főképp két pontban különbözik; először abban, hogy a mozgalom utóbb a gazdálkodás egész mezejére kiterjed és valamennyi foglalkozást bevonja a maga körébe; másodsor abban, hogy noha némely jószág ára a túltermelés következtében ideiglenesen eshetik is és vele együtt leszállhat az illető termelők munkabére is, a munkabérek és az árak normális mértéke mégis állandóan és együtt emelkedik.¹

Kitűnik ezek szerint vizsgálódásunkból, hogy a munkabérek és az árak között igen szoros összefüggést lehet megállapítani. A kettőnek mozgásai nem haladnak ugyan szorosán párhuzamosan, de irányuk mégis összevágó, amiből azt kell következtetnünk, hogy mind a két rendbeli mozgásra valamely közös ok van befolyással. Ezt az okot nem lesz valami nagyon nehéz megtalálnunk. Ismételten mondtam már, hogy a termelők jutalmazásának valódi forrása, amennyiben a termelést mint folytonos műveletet vesszük tekintetbe, az ő termelvényeik értékében keresendő. A pénzben kifejezett munkabéreknek és a nyereségeknek tehát egészben véve s z ü k s é g k é p változniuk kell a gazdálkodás mindenik ágában annak az összegnek nagysága szerint, amely az illető gazdasági ágból eredő összes termelvényeket képviseli, vagy ha feltesszük, hogy a gazdálkodás hatékonysága az illető ágban állandó maradt,² ama különleges javak ára szerint, amelyek e termelvényeket alkotják. Ha tehát a munkabérek nem emelkednek, illetve nem esnek szoros arányban az összes termelvényeknek pénzben ki-

¹ Normális és nem tényleges mértéket mondok, mert az árak tényleg le is szállhatnak a korábbi fokról, de ha a termelés jobb eljárások alkalmazása következtében még nagyobb mértékben olcsóbbodik, akkor a tényleg olcsóbb ár valósággal magasabb normális árt jelent.

² Az olvasó bizonyosan megérti, miért kell e megszorítást tennem. A jószág ára emelkedhetik vagy eshetik; de ha csak a termelés költségével arányosan emelkedik vagy esik, akkor annak a termelvénynek pénzbeli értéke, amely bizonyos adott nagyságú gazdasági erőfeszítésből ered, változatlan marad. A különleges jószág ára csak akkor változik a termelvény pénzbeli értékével, ha feltesszük, hogy a gazdálkodás termelékenysége állandó maradt.

fejezett értékével, vagy ha a termelés módjában nem állott be változás, ama bizonyos jószágok árával, akkor ennek oka csak az lehet, hogy az eredményből lefelé vagy felfelé nagyobb rész jutott a nyereségnek. Ámde a nyereség a gazdálkodás egyetlen ágában sem tarthatja magát állandóan a normális fokon felül vagy alul; a tőkések versengése egymás között végre is azt adja eredményül, hogy vagy az árak esnek, vagy a munkabérek emelkednek, vagy pedig, *mutatis mutandis*, hogy vagy az árak emelkednek, vagy a munkabérek esnek. A munkabérek és az árak mindegyik esetben egymás felé gravitálnak. Ott persze, ahol az árak a termelésben alkalmazott javítások következtében hanyatlottak, az eredmény nem az illető jószág árának hullámzását, hanem az összes termelés pénzben kifejezett értékének változásait fogja követni. Ez az érték annál nagyobb lesz, mennél eredményesebb a gazdálkodás; minthogy azonban a specifikus ár a termelés költségével együtt esik, a termelők között felosztható pénzbeli jutalmazás ugyanakkora marad, mint előbb is volt,¹ és az ő végső előnyük nem a pénzben kifejezett munkabérnek és nyereségnek növekedéséből, hanem az általuk termelt cikkek olcsóbb árából származik. Ekkép tehát a pénzben kifejezett munkabérek és árak között tényleg fennáll bizonyos valóságos összefüggés. De azért én részemről hibának tartanám, ha valaki ezt az összefüggést úgy akarná feltüntetni, mintha az egyik tünemény a másiknak oka vagy okozata volna.² Mért helyesen fogva fel a dolgot, mind a kettő egy közös oknak koordinált eredménye; ez az ok pedig nem más, mint az a bárhonnan eredő befolyás, amelynek

¹ Egyszerűség kedvéért felteszem, hogy a cikkekre mutató kereslet olyan arányban nő, amelyben az ár esik. Ennek természetesen nem kell szükségkép így történnie; de ha tekintetbe vesszük a hatást, amelyet az ár esése a keresletre gyakorol, akkor belátjuk, hogy az okoskodás bármely más feltevés alapján is megállja helyét, csak hogy kissé bonyolódottabbá válik.

² Azokban az esetekben, amelyeket itt vizsgálódásom tárgyává tettem, az ár emelkedése vagy esése majdnem mindig megelőzi a munkabérek emelkedését vagy esését. Meglehet azonban, hogy a munkabérek változása következik be előbb. Ilyen eset áll be például akkor, ha a munkások sztrájk útján erőszakolják ki bérük emelkedését és a tőkések ennek fejében utólagosan keresnek kárpótlást abban, hogy jószágaik árát fel-emelik. Figyelemben kell azonban tartanunk, hogy ez az eljárás csak akkor lehetséges, ha az üzlet viszonyai vagy a termelés feltételei olyanok, hogy legalább bizonyos idő múlva ugyanarra az eredményre vezettek volna, még pedig valószínűen ama megszokottabb folyamat útján, amelyben az árak emelkedése megelőzi a munkabérek emelkedését.

következtében valamely meghatározott gazdasági ág termelvényei más gazdasági ágak termelvényeiért kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb feltételek alatt cserélődnek ki, mint ahogy a csere korábban történt.

10. §. Van a bennünket foglalkoztató problémának még egy olyan pontja, amelyet szükséges lesz megvilágítani. Erős hangsúlyozással azt mondtuk korábban, hogy az általánosan uralkodó árak magas vagy alacsony volta és a munkások valóságos jóléte között egyáltalában nem áll fenn valamely szükségkép való összefüggés; hogy a magas általános árak még nem eredményeznek általánosan magas munkabéreket, sem a magas munkabérek magas árakat, munkabérek alatt itt a munkások valóságos jutalmazását értve. Most pedig az tűnt ki vizsgálódásunkból, hogy a pénzben kifejezett munkabérek igenis nagyon szoros összefüggésben állanak az árakkal és igen nagy kiterjedésben ezekkel együtt hullámzanak. Másfelől pedig rámutattunk arra is, hogy a pénzbeli munkabérek változása semmikép sem tekinthető pusztán névlegesnek, mert ez a változás majdnem mindig a munkás helyzetének valóságos javulását vagy rosszabbodását jelenti. E két állításban sokan talán ellenmondást fognak látni, miért is szükséges lesz, hogy a különböző tüneményeknek egymásra való hatását kissé behatóbban vizsgáljuk meg. Evégből röviden azt az esetet akarom szemügyre venni, amelyben az állítólagos ellenmondás a legszembezőkőbbnek látszik, azt t. i., amikor a munkabérek és az árak emelkedése a pénz szaporodásának a következménye.

Az állítólagos ellenmondást, azt hiszem, következőkép lehet leghatározottabban formuláznunk. A pénz szaporodásának hatása a munkabérekre és az árakra végső sorban abban mutatkozik, hogy a névleges értékek általában emelkednek és ennek következtében valamennyi munkabér és valamennyi ár egyenlő mértékben felszáll. Ilyenkor tehát világos, hogy lényegben senkinek helyzete sem változott valósággal abból a szempontból, hogy ki-kí mennyire képes megfelelni az élet elsőrendű és kényelmi szükségleteinek. És mégis úgy áll a dolog, hogy minden lépéssel, amely a magasabb névleges szint felé történik, a részleges emelkedés azokra a munkásokra nézve, akiknek bére érintetik, a valóságos jólétben mutatkozó határozott nyereséggel jár együtt. Eszerint annak a folyamatnak végeredménye, amelynek minden egyes mozzanata pozitív ha-

tásokat szült, mégis tisztán csak nemleges volna. Tisztába kell tehát jönnünk annak a processzusnak természetével, amelyben az egyes részleges, de határozottan pozitív mozzanatok végül mégis nemleges eredményben szögellenek ki. Ennek a követelménynek a következő egyszerű illusztrációval akarok eleget tenni.

Mint már korábban megjegyeztem, a munkabéreknek és az áraknak olyan emelkedése, amely a pénz szaporodásának a következménye, a jószágokra mutató kereslet iránya szerint alakul. Tegyük fel már most, hogy a pénz szaporodása következtében fokozódott kereslet hatása első sorban a cipőkre nézve válik érezhetővé. Ekkor tehát a cipő ára emelkedik és megfelelő idő múlva emelkedik a cipészegédek pénzbeli bére is. Világos azonban, hogy ez a cipészekre nézve a valóságos bér emelkedését is jelenti, mert hiszen ők nagyobb pénzbeli bért kapnak mint korábban, holott fogyasztásuknak egyetlen tárgya, amelynek ára arányosan szintén emelkedett, csakis a cipő. Tegyük fel most, hogy a fokozódó kereslet legközelebb következő lépésben a felső ruhára terjed ki, ami a szabósegédek pénzbeli bérének emelkedését vonja maga után. Akkor ez az emelkedés a szabókra nézve ismét a valóságos bér emelkedését jelenti; mert a dolog most így áll: a cipő ára már korábban is emelkedett, a *z ő m u n k a b é r ü k* nagyobbodásának hatása tehát csakis a felső ruha árában mutatkozik. Joggal mondhatjuk eszerint, hogy a szabók, az egy ruha kivételével, minden más jószágra nézve épen annyit nyernek, amennyivel pénzbeli bérük emelkedett. Világos, hogy ugyanezt az okoskodást a felmenő processzus minden egyes lépésére is alkalmazhatjuk, míg végre a gazdálkodás valamennyi köre belekerül a mozgalmába. Ez a pont eléretvén, a cipészek, a szabók és minden más jószág termelő munkásai olyan jövedelem birtokában lesznek, amely pontosan az árak emelkedésének arányában nagyobbodott, vagy más szóval, helyzetük (nem tekintve az átmenet közben netán beállott nyereségeket és veszteségeket) sem jobb, sem rosszabb nem lesz, mint amilyen kezdetben volt. A talány megoldását, ha ugyan talánynak nevezhetjük, abban a körülményben kell és lehet keresnünk, hogy a nyereség, amelyhez a munkások minden egyes osztálya az egyes mozzanatok alkalmával jut, más munkások rovására éretik el, nevezetesen azon munkások rovására, akiknek bére az egyes mozzanat alkalmával

nem javult. A cipészsegéd kezdetben jól jár, mert nagyobb pénzbeli jutalmazást kap, holott a ruháért, kalapért és kenyérért csak annyit fizet mint korábban; ellenben a szabók, kalaposok és pékek egyidőben veszítenek, mert ugyanannyi pénzbeli jutalmazást kapnak mint korábban, holott a cipőt drágábban kell megfizetniük. Az ő együttes veszteségük épen annyit tesz, amennyit a cipészek nyertek. Az ő munkabéreiknek és az ő cikkeik árának legközelebb bekövetkező emelkedése a jövőben már épen annyival csökkenti a cipészek nyereségét, amennyi az ő bériük emelkedésének volt a következménye, míg a most bekövetkezett emelkedésben érdekelt munkások a többi munkásokhoz képest előnyhöz jutnak. Mikor azután az emelkedés a maga során e többi munkások körére is kiterjed, akkor ők ugyanabba a helyzetbe jutnak ismét, amelyben előbb voltak, de ennek árát azok fizetik meg, akik az átmenet idejében az ő hátramaradásuk következtében előnyhöz jutottak. Ekkép a munkások mindenik osztálya nyereséghez jut akkor, amikor ennek az osztálynak pénzbeli bére emelkedik; midőn azonban a kör egyre tágul és az emelkedés más osztályokra is kiterjed, az előbb előnyben részesült párt lépésről lépésre elveszti ezt az előnyt, míg nem végre valamennyien az ő valóságos helyzetük szempontjából oda jutnak, ahol előbb is állottak. A dolog teljesen úgy foly le mint a kártyajáték. Valahányszor az egyik játékos a tétet megnyeri, ő pontosan e tét mennyiségével gazdagodik; de ha feltesszük, hogy a tét mindig egyforma, és hogy a nyeres sora egymásután mindenik játszóra rákerül, akkor a játék végén a társaság mindenik tagja épen olyan gazdagon kel fel az asztaltól, amilyen gazdagon oda leült.*

És most áttérek tárgyamnak további fejtegetésére, amelyet az előbbiekkal egy pillanatra megszakítottam.

* Minden hasonlat sántít és a fenti hasonlat sem tökéletes. A kártyázók a játék végén nemcsak visszanyerik kezdetbeli helyzetüket, hanem mindegyikük egyszermind ki is pótolja azt a veszteséget, amelyet a játék folyamában szenvedett. Ellenben azok a nyereségek és veszteségek, amelyek az alacsony árhoz való átmenet ideje alatt állnak elő, véglegesek és jóvá nem tehetőek.

III. FEJEZET.

A munkásegysületek. I.

(Trades Unions.)

1. §. Midőn felvetjük a kérdést, hogy vajjon a nemzeti vagyonság bizonyos fokán van-e határa annak az összegnek, amely munkabérek fizetésére szolgálhat, és ha van, milyen természetű ez a határ, közvetlenül a munkásegysületek leg-hangzatosabb, ha nem is épen legfontosabb céljainak kérdéséhez jutunk. Ha a munkabérek fizetésére fordítható összegnek ninesen határa, vagy ha a létező határ olyan természetű, hogy azon könnyen túl is lehet menni; ha a bizonyos időben tényleg fizetett munkabéreken felül van a vagyonnak olyan meg nem határozott feleslege, amelyhez a munkások helyesen irányított törekvés révén hozzájuthatnak: akkor világos, hogy a munkások egyesületekben való szervezkedésének nagy jövője van, és hogy a munkások joggal látják e szervezkedésben helyzetük javításának legfontosabb eszközét. Ellenben ha a vagyonnak bizonyos időben munkabérek fizetésére fordított mennyisége határokhoz van kötve, még pedig olyan határokhoz, amelyek, feltéve, hogy a gazdálkodás feltételei és a vagyon tulajdonosainak jelleme változatlan marad, a munkások akciója útján állandóan kijebb nem tolhatók: akkor a munkásegysületek működése aránylag csak szűk körre terjedhet ki eredményesen, és minden olyan kísérlet, amely a munkabérek tartós növekedését más úton akarja elérni mint azon hatás útján, amelyet a kereslet és kínálat működése elébb-utóbb minden szándékos beavatkozás nélkül is kifejt, már előre is csalókéának és kudarc-hoz vezetőnek mondható. Ezek értelmében a munkabér-alap határának kérdése kiválóan nagy jelentőségűnek mondható a munka és a tőke között hazánkban folyó harc jelen stádiumában, miért is ennek a különösen nagy fontosságú kérdésnek tárgyalásához csak a legnagyobb gondnal és körültekintéssel szabad fognunk.

2. §. Már előre is kijelenthetem, hogy a lehetséges munkabér-alapnak minden időben igenis vannak bizonyos olyan határai, amelyek, ha szorosan véve nem is épen testi határok, jellemükre nézve mégis nagyon közel járnak a fizikai határokhoz. Valamely ország munkabér-alapja bizonyos adott idő-

ben mindenesetre kötve van az illető ország illető időbeli vagyónának egész mennyiségéhez, sőt nyilvánvaló, hogy ennél az összegnél minden körülmény között jóval kisebb. Mert ha fenn akarjuk tartani a minden fajta jószágokból azt a készletet, amely a művelt közösségben a munkás népesség fenntartására szükséges, akkor az általános vagyonnak meglehetősen nagy részét álló tőkékbe és nyersanyagokba kell okvetetlenül befektetnünk. Az a vagyon tehát, amely a munka jutalmazására fordítható, a legkedvezőbb esetben is csak abból az egyenlegből állhat, amely az imént mondott mellőzhetetlen szükség kielégítése után fennmarad, mert különben az egész gazdálkodás csütörtököt mond. Az ebben megjelölt határokat úgyszólván a munkabér-alap fizikai határainak mondhatjuk, és világos az, hogy ezeket a határokat a gazdasági szervezkedés bármely formájában is be kell tartani, be kell tartani még akkor is, ha a legmesszebbre menő kommunizmus rendszere jut érvényességre. A kérdés azonban, amelyre én itt a feleletet keresem, arra irányul, hogy vajjon az úgyszólván fizikai határokon belül nincsenek-e legalább az olyan társadalmakban, aminő a miénk, amely t. i. a magántulajdon intézményén és a személyes szabadságon nyugszik, gazdaságiaknak nevezhető határok is, vagyis olyanok, amelyek az emberi érdekek hatásából erednek, amint ezek az ember környezetének tényleges viszonyai között érvényesülni törekszenek. Azok az elvek, amelyeket e könyvben az eddigiekben kifejtettem, összefogva a közgazdasági tudomány más alapvető igazságaival, azt hiszem, arra a következtetésre vezetnek bennünket, hogy ilyen határok csakugyan léteznek. Ez elvek és igazságok egyszersmind azt is lehetővé teszik, hogy tisztába jőjjünk amaz akadályok természete felől, amelyek a munkabér-alap végtelen kiterjesztésének útját állják.

Már korábban kifejtettem az olvasó előtt azokat a feltételeket, amelyekből a tőkének termelő vállalatokba való befektetése függ, valamint azokat a körülményeket is, amelyek az ekkép befektetett tőkének a termelés különböző tényezői között való megoszlását meghatározzák. Láttuk, hogy a befektetés indító oka a nyereségre való kilátás, és hogy a vagyon tulajdonosainak jelleme adva lévén, az indíték hatékonysága aszerint változik, amint ez a kilátás más és más. Ezek lévén a vagyongyűjtésnek és a tőkebefektetésnek alapvető feltételei,

mindenik gazdálkodó társadalomban meg lehet állapítani, amint ezt Mill kimutatta, bizonyos legkisebb nyereség-kulcsot, amely okvetetlenül szükséges ahhoz, hogy a vagyongyűjtés és az ő nyomában a tőkebefektetés meginduljon. Ez a legalacsonyabb nyereség-kulcs a különböző közösségekben és a műveltség különböző fokain különböző. Aránylag magas ott, ahol a vagyongyűjtésre irányuló hajlam a vagyon tulajdonosaiban gyenge, mert itt aránylag erős indítékra van szükség, és alacsony ott, ahol ama hajlam erősebb. Mindenesetre azonban itt is, ott is lesz egy olyan minimális kulcs, amelyen alul a vagyongyűjtés, legalább a befektetés céljából történő vagyongyűjtés, megfelelő indíték hiányában megszűnik. Mill továbbá azt is kimutatta, hogy minden haladó társadalomban, ha egyszer a fejlődés bizonyos foka el van érve, az a fok t. i., amelyen a legjobb földek és a mindennemű legtermékenyebb természeti tényezők a termelés céljára már igénybe vannak véve, a nyereségek lemenő irányt követnek és mindinkább megközelítik az illető társadalomnak megfelelő minimumot. Ezt a lemenő tendenciát folytonosan ellensúlyozzák ugyan a gazdasági eljárásban alkalmazást nyerő újabb feltalálások és javítások (ide számítva a munkamegosztásnak a vállalatok növekedésével járó kiterjesztését is), de azért maga a tendencia állandóan működik, sőt egészben véve le is győzi az őt ellensúlyozó körülményeket. Ha egyszer az ország gazdasági fejlődése ezt a fokot elérte, akkor a tőkének minden növekedése az általános nyereség-kulcs újabb esését vonja maga után, ha csak a gazdálkodás esökkenő eredményességét a társadalom haladásával járó említett körülmények ki nem egyenlítik, míg végre a tőke arra a pontra nem jut, amelyen, hogy Mill kifejezésével éljek, a nyereség-kulcs épen csak egy ujjnyira van a minimumtól. Mill végre kimutatta, hogy az olyan országokban, amelyekben a tőke már eddig a pontig nőtt, és ez országok között különösen Angolországban, a vagyongyűjtésre irányuló hajlam rendszeren még mindig elég erős nemcsak arra, hogy az ország összes tőkéjét folytonosan azon a fokon tartsa, amelyen a nyereség a minimumhoz közeledik, hanem arra is, hogy e fokon túlmenő növekedését is idézze fel. Bizonyítja ezt az a körülmény, hogy a tőke az ilyen esetekben nagy mértékben és folytonosan kivándorol olyvégből, hogy a gyarmatokban és idegen országokban keressen befektetést.

Mindebből következik, hogy a tényleg befektetett tőke mennyisége Angolországban és a hozzá hasonló állapotban levő államokban rendesen már elérte vagy legalább is nagyon megközelítette a maga maximumát, vagy más szóval, olyan nagy, amekkora az ipari haladásnak és az általános forgalomnak tényleg elért fokán gazdasági értelemben véve egyáltalában lehet.

Ebben áll a tan, amely szerint a nyereségek bizonyos minimum felé tendálnak. Bizonyítását az olvasó bővebben megtalálhatja Mill könyvének a kérdéstről szóló fejezetében.* Most pedig azt akarjuk vizsgálni, hogy milyen jelentősége van e tannak az itt szóban forgó problema szempontjából. Láttuk, hogy a tan lényegesen kettőt mond; először azt, hogy a gazdasági eljárás és a forgalom bizonyos adott állapotában a tőkének az a mennyisége, amely valamely országban befektethető, bizonyos szoros határokhoz van kötve; meghatározzák ugyanis azok a feltételek, amelyek a megtakarításra és beruházásra vezető indítéknak is határt vetnek, vagyis bizonyos mértékhez kötik azokat a cselekményeket, amelyekből a tőke ered és táplálkozik. Másodszor pedig azt mondja tanunk, hogy az olyan országokban, amelyek közgazdasági fejlődése az Angolországban már rég elért, sőt meghaladott fokig jutott, a tőkének a rendes indítékok befolyása alatt történő összegyűjtése és felhalmozása rendszerint állandóan meghaladja azt a mennyiséget, amely az illető országban, tekintettel a nyereség minimális kulcsának elérhetésére, egyáltalában befektethető. Már pedig ha ez így van, vajjon mi lehet az eredménye a munkásegyséletek ama törekvésének, melyszerint a tőkésekre gyakorolt nyomással a munkabér-alap növelését akarják elérni? Ez a növelés két mód közül csak az egyikén történhetik; vagy az összes befektetett tőke nagyobbitása útján, vagy pedig akkép, hogy a már befektetett tőke a különböző tényezők között a munka előnyére máskép osztatik meg; hogy például az a része, amely ma gépek beszerzésére és fenntartására szolgál, munkabérek fizetésére fordíttatik. Igen ám, csak hogy akár az egyik, akár a másik út okvetetlenül a nyereség csökkenésére vezetne, a nyereség pedig máris elérte a minimumot, vagy legfeljebb csak egy ujjnyira van tőle. Igaz ugyan, hogy a tőkebefektetés tere hazánkban és a

* „Principles of Political Economy“ IV. könyv 4. fejezet.

többi haladó országokban állandóan kiterjesztetik. Minden lépés, amely az ipari feltalálások haladása felé vezet, a munka hatékonyságának minden fokozása, a kereskedelmünk számára megnyitott minden új piac kijebb tolja a nyereség minimuma által vont határt és újabb teret szerez a tőkebefektetésnek. De a fentebb kifejtett tan azt mutatja, hogy a tőkésekre ható rendes indítékok saját erejüknel fogva mindig elég erősek arra, hogy az új befektetés számára nyíló ür betöltésék, aminthogy eddigelé tényleg még mindig betöltetett. Ha pedig ez így van, akkor vajjon hol kínálkozik tér a munkásegysületek számára a munkabér-alap növelésére? Én részemről őszintén megvallom, hogy kétségbe nem vonható tényekre alapított okoskodásunkkal szemben nem vagyok képes belátni, mire alapíthatják a munkásegysületek az ő messziremenő törekvéseiket. A munkabérek átlagos kulcsának állandó emelése, vagy, ami egyre megy, a munkabér olyan állandó emelése a gazdálkodás egyik ágában, amely nem volna összekötve a bérnek bizonyos más ágakban bekövetkező és megfelelő esésével, azon a fokon túl, amelyet az ország gazdasági viszonyai állapítanak meg, az én véleményem szerint a lehetlenséggel egyértelmű. Legalább a közgazdasági tudománynak tényekre alapított elveiből ezt kell általános következtetés gyanánt levonnunk.

3. §. Vigyáznunk kell azonban, hogy következtetésünkben ne menjünk messzebbre, mint ahogy azt a következtetésünk alapjául szolgáló feltételek követelik. Azért figyelmebe kell ajánlanunk az olvasónak, hogy következtetésünk csak a munkabérek átlagos kulcsára és ennek is csak tartós voltára vonatkozik; továbbá, hogy nyitva marad még az a kérdés, vajjon a gazdasági feltételek működése nem gyorsítható-e azoknak akciója által, akik e feltételekben érdekelve vannak. Ha álláspontunknak ezt a megszorítását figyelembe vesszük, azt fogjuk találni, hogy a munkásegysületeknek a munkabér kulcsára irányuló akciója számára igenis marad bizonyos tér, esakhogy sokkal szűkebb, mint ezek a testületek mondják, amelyek olyan pretenzióval lépnek fel, mintha a munkapiac szabályozása az ő kezükbe volna adva.

Első sorban nem áll ellenmondásban fentebb levezetett következtetésünkkel, hogy a munkásegysületek akciója a munkabérek emelkedésére vezethet a gazdálkodás bizonyos

ágaiban olykép, hogy ez az egyik téren beálló emelkedés más ágakban beálló megfelelő eséssel van összekötve. És ha a gazdaságkodás illető ágaiban alkalmazott munkásoknak hatalmukban volna, hogy a kívül álló munkások versenyét kizárják, akkor a munkabérnek ilyen természetű emelkedését állandóan fenn is lehetne tartani. Ilyen eredmény elérése nemcsak teljesen lehetséges, hanem egyes alkalmakkal tényleg be is következett.* Ez azonban csak a munkabér-alap megosztlásának változását jelenti, míg maga az egész alap mennyisége változatlan marad. Egyelőre pedig célszerűbbnek tartom, hogy a vitatkozást arra a kérdésre szorítsuk, vajjon a munkásegyesületek hatalma az egész munkabér-alapnak megváltoztatására is kiterjed-e, vagy más szóval, vajjon a munkásegyesületek képesek-e a munkabérek növekedését a tőke pozitív növelése útján elérni,

* Thornton szerint a munkásegyesületek minden eddig kivívt győzelme csak ebben áll és nem is állhat másban mindaddig, amíg a munkásoknak egyesületekké való szervezkedése egyetemes nem lesz. „Ez olyan országban, amely kereskedelmi szempontból nem halad, és amelyben a nemzeti vagyon épen azért nem szaporodik, az egyesületi akció a munkabér kulcsának tartós emelkedését kieroszakolja, akkor szükségkép mindig vannak más foglalkozások, amelyekben a munkabérek megfelelően esnek. De még a kereskedelmi tekintetből haladó országokban sem lehetséges, hogy a munkásegyesületek működése valamely foglalkozás körében a munkabéreket felszöktesse, anélkül, hogy a más foglalkozások termelvényeire irányuló kereslet ne kisebbednék, amivel azután együttjár a foglalkozások körében a munkára irányuló kereslet csökkenése is. Akár haladó, akár marad valamely ország, mindig lehetetlen lesz egy bizonyos foglalkozás körében kivételesen magas munkabéreket állandóan fenntartani, ha csak mód nincsen adva arra, hogy a többi foglalkozásokban alkalmazott munkásokat ama bizonyos foglalkozásból kizárjuk. A munkásegyesületek működése nem emelheti magasabbra a kulcsot az egyik ágba, anélkül, hogy le ne szorítaná a többiben. A pangás idejében nem juttathat előnyt a munkás népesség egyik részének, anélkül, hogy a másiknak kárt ne okozna; a virulás idejében pedig nem teheti ezt anélkül, hogy a munkás népesség nagy tömegét ki ne zárná a kisebbségnek juttatott előny élvezetéből.“ („On Labour,“ 310. l.).

Megvallom, hogy én az itt idézett szavak lényegét nem tudom összegezgetni Thorntonnak avval az álláspontjával, melyszerint ő meghatározott munkabér-alap létezését tagadja. De anélkül, hogy ezt a kérdést itt tovább feszegetném, úgy látom, hogy az a következtetés, amelyet Thornton az általa leírt körülményekből levezet, nevezetesen, hogy abban az arányban, amelyben a munkások szervezkedése terjeszkedik, az ekkép elért előnyök is egyre szélesbedő körre terjednek ki, és így utóljára, mikor a szervezkedés már egyetemessé válik, az összes munkásokat csonkítatlan tiszta nyereséghez juttathatják, homlokegyenest ellenkezik a tények tanúságával. Az olyan előny, amely csak mások kizárása útján érhető el, feltétlenül csorbul, ha csak egy kizárt ember is hozzáférhet, és teljesen elvész, ha valamennyi korábban kizártra nézve hozzáférhetővé válik. Erről azonban később (216—218. l.) még behatóan lesz szó.

tehát anélkül, hogy a tőkét kivonnák abból a térből, amelyen már befektetést talált, kivonnák pedig az e téren alkalmazott munkások rovására.

Egyelőre tehát ennek a kérdésnek vizsgálására szorítkozva és tekintetbe véve, hogy a munkásegysületek működése, amint láttuk, nem idézheti fel a munkabér átlagos kulesának annál a foknál magasabbra való állandó felemelkedését, amely fokot az ország közgazdasági viszonyai megengednek, most azt a kérdést akarjuk kutatásunk tárgyává tenni, mennyiben képesek a munkásegysületek a munkabér kulesát az ő akciójukkal egy időre megváltoztatni, vagy gyorsítani az olyan emelkedést, amelyet a gazdálkodás és a kereskedelem állapota lehetővé tett ugyan, de amely egyelőre még nem érvényesülhetett.

Ha nem merítünk is rá bizonyítékot a tapasztalatból, egyszerű megfontolásból is tudjuk, hogy a munkások ott, ahol egymással szövetkezhetnek, mindig találnak rá lehetőséget, hogy a netán kínálkozó kényszerhelyzetet felhasználva, munkaadójukat a bér időleges felemelésére rávegyék. Ha például valamelyik munkaadó kötésbér terhe alatt arra kötelezte magát, hogy bizonyos munkát előre meghatározott időpontig elvégez, akkor az egymással szövetkező munkások természetesen könnyen állíthatják őt azon alternatíva elé, hogy vagy az ő kívánságaikat kénytelen teljesíteni, vagy nagyobb veszteségnek teszi ki magát. Ilyen esetben bátran feltehetjük, hogy a munkások sztrájkja legalább a munkások előtt közvetlenül lebegő cél tekintetéből eredménnyel fog járni. Itt csak a legszélsebb eshetőséget említettük ugyan, amely azonban a valóságos életben igen gyakran fordul elő. Az elv, amelytől a munkások sikere függ, sokkal messzebbre hat ki, mint az időhöz kötött szerződések esetére. Mindenki, aki a maga vagyonát valamely vállalatba fekteti, bizonyos határig ki van szolgáltatva azoknak, akiknek együttműködésére van utalva, ha terveit végre akarja hajtani. Az a veszély, hogy a munkások a vállalkozóval való együttműködést megtagadhatják és neki ezáltal veszteséget okozhatnak, annál nagyobb, mennél nagyobb előleges tőkebefektetéssel volt a vállalkozó kénytelen a maga vállalatát megindítani. Az a tőkés például, aki valamely gazdasági vállalatba úgy ment bele, hogy a vállalat keresztülvitele érdekében nagy összeget fordított épületek és más felszerelések beszerzésére, okvetlenül kénytelen olyan munkásokat szerződtetni, akik neki

a munka végzésében segítségére vannak, mert különben nagy veszteséget szenvedne. Mert vagy a tétlenül heverő tőke kamatját veszti, vagy pedig, ha a befektetett tőkét eladás útján vagy egyéb módon más formába kívánja konvertálni, biztosra veheti, hogy tőkéjének értékét evvel jelentékeny mértékben leszállítja. Feltéve már most ilyen körülmények között, hogy a munkások, akikre ő számított, magasabb bér kicsikarása végett sztrájkba lépnek, feltéve továbbá azt is, hogy a vállalkozó jó alapon komolynak kénytelen az ő elhatározásukat tartani, és hogy a munkások elegendő eszközökkel rendelkeznek, amelyek őket a sztrájk hosszabb ideig való fenntartására képesítik: akkor a vállalkozó célszerűnek láthatja, hogy a munkások követelésének eleget tegyen még abban az esetben is, ha ezáltal az ő nyeresége nemcsak leszáll a minimum alá, hanem teljesen megsemmisül, vagy éppen veszteségre változik, mert foglalkozásának hosszú időre való abbanhagyása esetleg még nagyobb veszteséggel járhat. Világos tehát, hogy a munkások szövetkezés és elég nagy alap összehozása útján igen jelentékeny befolyást gyakorolhatnak a munkabér kulcsára. A kérdés azonban az, hogy mi lesz az ilyen akciónak végeredménye. Vajjon ha a munkások érdekét tágabb szempontból vizsgáljuk, a pillanatnyi eredmény csakugyan hozzájárul-e az ő jólétük emeléséhez? Midőn e kérdésre feleletet keresünk, a gazdálkodásnak és a kereskedelemnek egymástól határozottan megkülönböztethető kétféle állapotát kell szemügyre vennünk; elsőnek azt, amidőn az ország közgazdasága a normális vagy átlagos fokon áll, amidőn tehát olyan régi országokban, minő például Angolország, a nyereségkulcs már elérte a minimumot vagy nagyon közel jár hozzá; másodiknak azt, amidőn a közgazdaság kivételesen virágzik és az elérhető nyereség ennek következtében jóval a minimális kulcs fölé emelkedhetik. Vizsgáljuk sorban menve az első esetet. Mi lesz a feltett körülmények között a nagyobb munkabér kicsikarása érdekében sikeresen keresztülvitt sztrájknak végeredménye? Minthogy a nyereségkulcs már előbb elérte azt a legkisebb mértéket, vagy nagyon közel járt hozzá, amely még éppen elegendő ösztönt ad tőke beruházására, a munkások akciója most e pont alá juttatja. Mint már előbb is mondtuk, a tőkét nem lehet a vállalatokból, amelyekbe egyszer be van fektetve, hirtelen kivonni, hanemha nagy veszteséggel; a munkások éppen azért egyideig csakugyan élvezhetik az elért

eredmény gyümölcseit. Ámde ha a tőke hirtelen kivonása lehetetlen is, a lassanként való kivonás igenis megtörténhetik, legrosszabb esetben úgy, hogy a vállalkozó nem újítja meg az elhasználódó tőkét. Bátran feltehetjük, hogy a most szóban forgó esetben tényleg ez fog bekövetkezni. A vállalkozók, akik a maguk tőkéje után az egyik vállalatban nem jutnak akkora nyereséghez (tekintetbe véve a mindig fennforgó kockázatot és az esetleges veszteséget is), mint amekkorát más vállalatból vagy más helyen remélhetnek, minden kínálkozó alkalmat fel fognak használni arra, hogy tőkéjüket a rosszul fizető vállalatból kivonják. A munkások a pillanatra elért eredmény után rövid idő múlva azt fogják tapasztalni, hogy nincsen szükség az ő szolgálatukra; önfenntartásuk érdekében tehát kénytelenek lesznek az általános munkapiacot felkeresni. Ennek pedig okvetetlenül az lesz az eredménye, hogy a munkabérek általános kulesa leszáll, leszáll legalább a korábbi fokra, vagyis addig a pontig, amelyen a tőkések az ő befektetésüknek véleményük szerint megfelelő jutalmazását megtalálják. Ez fog a legkevésbé kedvezőtlen esetben bekövetkezni, ha t. i. a munkásoknak olyan helyzetben sikerül bérük javítását kicsikarni, amelyet nyugvónak nevezhetünk. De ha feltesszük, hogy az ilyen eljárás nemcsak kivételesen és szórványosan, hanem olyan sűrűn fordul elő, hogy a tőkések vele mint úgyszólván normális lehetőséggel kénytelenek számolni, akkor a végeredmény a munkásokra még sokkal kedvezőtlenebb lesz, mint amilyen a korábbi állapotnak egyszerű visszaállítása. A tőkések ugyanis az ő számításuk egyik rendes elemének tekintik azt az állandó veszélyt, hogy nyereségük a szóban forgó okból hirtelen leszállhat, miért is csak akkor fognak belemenni valamely vállalatba, ha ez elég nagy nyereséggel kecsegtet, amely a mondott kockázatot elviselhetővé teszi. Más szóval, a munkásegysületek törekvése a munkabérnek a mondott körülmények között való felemelésére egyideig a nyereség rovására sikerrel járhat ugyan, de állandó és tartós következmény gyanánt épen az ellenkező eredményt szüli; mert növelvén a befektetés kockázatát, szükségkép a nyereségkules minimumának felemelését vonja maga után, evvel együtt pedig szűkebbre szorítja az országban a tőkebefektetés lehetőségének terét. Kisebbedvén az összes tőke, különben változatlan körülmények között szükségkép kisebbedik a munkabér-alap is, és hacsak a munkások arra nem találnak módot,

hogy a számuk fogyjon, a munkabér általános kulcsa okvetlenül leszáll.

Amennyire én látom, a munkabér kulcsának erőszakos felemelésére irányuló sűrű és rendszeres kísérleteknek ez lesz az el nem kerülhető következményük akkor, ha maga az ország közgazdasági helyzete nem biztosítja az emelkedést. Hozzátehetem még, hogy a végzetes eredmény még biztosabban következik be akkor, ha az ilyen kísérletek a gazdálkodás nyomott állapotában tétetnek, amikor a nyereségek különben is alig érik el a kellő fokot. Vizsgáljuk azonban most azt a kérdést, hogy a dolgok miképp alakulnak abban az esetben, ha a béremelést olyan időben követelik, amikor a gazdálkodás kivételesen kedvező helyzetben van. Tegyük fel, hogy a gépek körül tett találmányok vagy az eljárás körül alkalmazott javítások olcsóbbá tették a termelést, vagy hogy a kereskedelem számára új piacok nyitak meg, minek következtében iparosaink abba a helyzetbe jutottak, hogy készítményeiket kedvezőbb feltételek alatt értékesíthetik az idegen országokban. Ilyen körülmények között a nyereségek jóval magasabbra emelkedhetnek a minimumnál, és a kérdés az, milyen tere nyílik a munkásegységek akciójának ilyen kedvező körülmények között. Már fentebb láttuk, hogy a munkások, ha munkaadójuk helyzetét ügyesen kihasználják, még a gazdálkodás rendes állapotában is képesek bérüket a tényleges kulcsnál magasabbra felemelni. Világos tehát, hogy a gazdálkodás olyan helyzete, amelyben a nyereségek érezhetően magasabban állnak a minimumnál, az ilyen kísérletre különösen kedvező. Mert a munkások, azáltal hogy a munkát megtagadják, most a munkaadóknak nemcsak azt a veszteséget okozhatják, mint rendes körülmények között, hanem meg is foszthatják őket a szokatlanul nagy nyereségtől, amely számukra most kínálkoznék. Alig szenved tehát kétséget, hogy a munkásegységeknek helyesen intézett akciója ilyenkor kiváltképp eredménnyel járhat. Ebből azonban még egyáltalában nem következik, hogy ez az akció helyes is volna; mert kérdés, hogy a dolog csakugyan kifizeti-e magát, hogy az ekképp elérhető eredmények csakugyan nyújtanak-e kárpótlást a mozgalommal járó bajokért és kockázatért. Mert mindig vissza kell gondolnunk arra, hogy ama rendes indítékok befolyása alatt, amelyek, mint fentebb láttuk, a tőke növekedését előidézik, a dolognak most szóban forgó állapota különösen erősen

ösztönözne a vagyongyűjtésre és befektetésre. A munkára előbb-utóbb nagyobb kereslet mutatkoznék és ebből utoljára önmagától is beállana a munkabéreknek olyan emelkedése, aminőt a tényleges helyzet egyáltalában megenged. Joggal kérdezhetjük tehát, hogy a munkásegysületek akciója, amelyről láttuk, hogy az imént tárgyalt esetben magukra a munkásokra csak bajt hoz, a most tárgyalt esetben nem mutatkozik-e feleslegesnek. E kérdésre, azt hiszem, tagadó feleletet kell adnunk. A munkásnak kétségkívül nemcsak az áll érdekében, hogy a vázolt végeredmény csakugyan bekövetkezzék, hanem rá nézve az is nagyon kívánatos, hogy mennél előbb következzen be. Már pedig az a folyamat, amelyben a gazdálkodásnak kivételesen kedvező helyzete a munkabérek emelkedésére vezet, kissé körülményes és rendszeren meglehetősen hosszú időt kíván, amíg e célt csakugyan eléri. Bátran feltehetjük, hogy a munkaadók mint osztály nem igen fogják a munkabér felemelését saját jószántukból megajánlani, ha erre őket a verseny nem kényszeríti; amíg pedig ez a verseny tényleg hatni kezd, az új tőke egy ideig lebegő állapotban lehet: keresi a befektetést, de nem találja meg azonnal. Sőt mikor ezt a befektetést már meg is találta, előzetes intézkedésekre van szükség, úgyszólván meglehetősen nagy idő telhet el, amíg a munkára irányuló új kereslet érezhetővé válik. Ez idő alatt a munkabérek, kényszer hiányában, teljesen érintetlenül maradhatnak és a munkások egészen eleshetnek a virágzó állapotban való részesedéstől, amelynek minden gyümölcse azután kizáróan a munkaadóknak jut. Ha tehát a munkásoknak hatalmukban áll, hogy ezt az időközt megrövidítsék vagy egészen kiküszöböljék, erre pedig, mint láttuk, csakugyan képesek, akkor nem helyesen tennék, ha e hatalmukat csakugyan fel nem használnák. Véleményem szerint itt a munkásegysületek működése számára teljesen jogosult tér kínálkozik. Ha a gazdálkodás állapota a munkabérek felemelését tényleg megengedi, akkor a munkásegysületek az ő hatalmuk okos felhasználásával egyszerre rászoríthatják a tőkét arra az útra, amelyre a gazdasági befektetéshez vezető rendes indítékok hatása alatt, igaz, előbb-utóbb önmagától is rálépne. Ekkép a munka számára határozott és lényeges nyereséget lehet biztosítani, anélkül hogy a tőke jutalmazásának okvetetlenül szükséges lehetősége csorbát szenvedne, és anélkül

hogy a munkások az ő saját tartós jólétük bármely feltételét veszélyeztetnék.*

Kitűnik az eddig mondottakból, hogy a munkásegyesületek olyan akciója, mellyel a munkások szövetkezése útján a munkabér kulcsának emelkedését akarják kierőszakolni, káros is, üdvös is lehet a körülmények szerint. Az ilyen eljárás gyakorlati hasznossága tehát attól függ, hogy az egyesületek vezetői képesek-e megítélni a piac mindenkori helyzetét, és meg tudják-e különböztetni azt az esetet, amikor haszonnal léphetnek akcióba, attól az esettől, amikor fellépésük csak kárral járna. Ekkép tehát igen fontos és sok érdeket érintő kérdés az, hogy a munkásosztály vezetőiben tényleg megvan-e ez a képesség, vagy ha nincsen, hogy van-e kilátásuk annak megszerzésére.

Evvel olyan pontot érintettem, amelyről csakis a legnagyobb bizalmatlansággal lehet beszélnem. Alig lehet tagadni, hogy a munkásegyesületek vezetőinek illetékessége annak helyes megítélésére, vajjon a gazdálkodás általános állapota tanácsossá teszi-e a munkabér emelésének követelését, a mai napig legalább is nagyon problematikus még azokra a gazdasági ágakra nézve is, amelyekben e vezetők véletlenül talán ott-honosak. Valamely sztrájknak időleges sikere még semmikép sem bizonyítja azt, hogy a sztrájk bölcsen is volt rendezve. Ellenben ha a sztrájk akár közvetlen, akár későbbi eredményei szempontjából rosszul üt ki, akkor bátran mondhatjuk, hogy nem kellett volna belemenni. A mai napig pedig bizony nagyon sok sztrájk járt sikertelenséggel.

„A leghosszabbra nyúló sztrájkok, így mond Brassey, amelyeket a munkások eddigelé rendeztek, nem azért rendeztetek, hogy a munkabérek emelkedését eredményezzék, hanem inkább azért, hogy a bér esését megakadályozzák. A gépmunkások sztrájkja 1852-ben, a prestoni sztrájk 1853-ban, a vasiparban kiütött sztrájk 1865-ben és a szénbányászok wigani sztrájkja 1868-ban mind azért ütött ki, mert a munkások ellen akartak állni bérük szándékba vett leszállításának. Valamennyi feiorsolt esetben a munkaadók úgy vélekedtek, hogy a munkabérek kulcsát az üzlet rossz helyzetére való tekintettel okvetetlenül le kell szállítani; ellenben a munkások, akik az üzlet állapotát nem ismerték és csak azt nézték, hogy őket az ő hitük szerint meg akarják rövidíteni, termé-

* A newcastle-i gépgyári munkások sztrájkjának története e tekintetben különösen tanulságos volt. A munkaadók ugyanis ebben az esetben elismerték, hogy az üzleti viszonyok kezdettől fogva megengedték volna a bérek felemelését, de azért senkinek sem jutott eszébe, hogy a nagyobb bért csakugyan megajánlja, amíg a munkásegyesületek ezt ki nem erőszakolták.

szetesen nem voltak hajlandók a bérleszállításba belenyugodni. Ezért tehát sztrájkba léptek, de hosszúra nyúlt küzdelem után később mégis kénytelenek voltak a munkaadók eredeti ajánlatát elfogadni . . . Több hosszasan elhúzódott sztrájk vezetőiről kitént, hogy saját iparuk üzleti helyzetét nem ismerték, sőt még azoknak a jószágoknak piaci árát sem tudták, amelyek előállításával foglalkoztak. Mennyi szenvedéstől lehetett volna a munkásosztályt megkímélni, ha ennek tagjai ismerték volna saját ügyük valóságos állapotát, mielőtt a reménytelen harcba belemennek! Egy ízben személyesen jelen voltam a munkaadók egy gyűlésén, amelyet a kőszéniparban kitört nagy sztrájk alkalmából tartottak. Abban a helyzetben voltam, hogy tudtam, hogy a megajánlott bér olyan nagy volt, aminőt a fennforgó körülmények között egyáltalában meg lehetett adni, és hogy a piac annyira el volt halmozva kőszénrel, hogy a vállalkozókra nézve határozottan előnyös lett volna, ha a bányák üzemét egy időre beszüntetik. Ámde az előttem ismeretes tények teljesen ismeretlenek voltak a bányászok előtt. Valóban szomorú volt nézni, hogy a munkások miképp pazarolták el annyi éven át keservesen megtakarított filléreiket a munkabér olyan leszállításával szemben kifejtett nyakas ellenállásra, amelyhez a munkaadók csak akkor akartak folyamodni, mikor őket erre az üzlet rossz menete feltétlenül kényszerítette.*

Mindamellett azt hiszem, találhatunk rá bizonyítékot, hogy a munkásegysületek vezető emberei okulnak a szerzett tapasztalatokon. Ezt *Brassey* is elismeri. Az újabb időben kitört sztrájkok túlnyomóan nagyobb része a munkásokra nézve sikerrel végződött. Ami azonban a jövőt illetően a legjobb eredményekkel biztat, nem annyira az újabb időben kitört sztrájkok kedvező eredménye, mint inkább az a mód, amellyel ez az eredmény eléretett, a józan mérséklet, amellyel a munkások a maguk követeléseit többnyire előterjesztették, és az egyre szaporodó jelek, amelyek a munkások felhívásaiban azt mutatják, hogy ők egyre jobban kezdik megérteni a kérdés igazi feltételeit. Különösen utalok e tekintetben a Newcastleban 1871-ben a gépgyártás körében kitört sztrájkra, amikor az itt mondott jelek határozottan észlelhetők voltak. Én mint a dologban nem érdekelt szemlélő azt mondhatom, hogy a munkások viselkedése ebben a harcban nagyon előnyösen elütött a munkaadók magatartásától. Ha azonban azt akarjuk, hogy a munkásegysületek működése olyan tényezővé váljék, amely nemesak hébe-hóba vezethet különösen ügyes taktika révén a munkabérek felemeléséhez, míg más alkalmakkal a munkásokat pusztító harcba vezeti bele, amelyből annyira meggyengülve kerülnek ki, hogy még rosszabb feltételeket is kénytelenek elfogadni, mint amilyeneket előbb visszautasítottak; ha, mondom, azt akarjuk, hogy ennek a tényezőnek hatása állandóan és tar-

* „Work and Wages,” 6., 7., 10. és 11. l.

tósan jótékony legyen: akkor szükséges, hogy a munkások jobban tanulják megismerni a siker lényeges feltételeit, mint ahogy ez eddig történt; hogy jobban meg tudják ítélni minden egyes felmerülő esetben, vajjon a megfelelő körülmények csakugyan fennforognak-e, és ha igen, milyen eljárást kívánnak. Más szóval, a munkásegysületeknek nyíltan el kell ismerniük azt, hogy a vállalkozói nyereséget lehetetlen tartósan mélyebbre lenyomni annál a kulsznál, amelyet a vállalkozók kiadásaiuk megfelelő megtérítése tekintetéből okvetetlenül szükségesnek tartanak, és amelyről magukviseletével is tanusítják, hogy ilyennek tartják. A munkásegysületeknek gondoskodniuk kell róla, hogy elegendő és teljesen megbízható értesülést tudjanak szerezni az illető üzletág valóságos helyzetéről, és hogy ekkép helyesen tudják megítélni azt, vajjon a vállalkozói nyereség túlment-e ezen a minimumon avagy nem. Azt mondják ugyan, hogy a munkások nem ismerhetik az üzleti nyereség valóságos mértékét mindaddig, amíg a munkaadók könyveibe bepillantást nem nyerhetnek, arra pedig alig van kilátás, hogy ezt a jogot valaha megadják nekik. Én azonban nem látom be, hogy a munkásegysületeknek okvetetlenül olyan részletes ismeretre volna szükségük, amelyet csakis az alkalmazói könyveibe való betekintés útján szerezhetnének meg. Nem az itt a cél, hogy a munkások egy bizonyos vállalkozó nyereségének nagyságát pontosan ismerjék; ez a nyereség végre is épúgy függhet az illetőnek személyes ügyességétől és eljárásától, mint az üzlet általános helyzetétől. A munkásegysületeknek azt kell tudniuk, hogy az egész üzlet állapota a vezetés átlagos módja mellett lehetővé teszi-e a szokottnál nagyobb nyereség elérését. Az ehhez szükséges adatokat a készítménynek, valamint a hozzá szükséges nyersanyagoknak a különböző időszakokban mutatkozó árából, a termelésnek mechanikai, kémiai és egyéb feltételeiből és a piacok nagyobb vagy kisebb hozzáférhetőségéből kell meríteniük. Ezek pedig olyan dolgok, amelyek a munkásegysületeknek is teljesen hozzáférhetők, ha csak a megfelelő utat keresik, amelyen hozzájuk férhetnek. *Brasse*y az itt következő szakaszban elég világosan megmondja, hogy ezt az ismeretet mikép lehet elérni:

„Nem a legkevésbé lényeges dolog az, hogy a külföldön történőket szorgosan szemmel tartsuk. A munkásegysületek szervezete e tekintet-

ben igen jó szolgálatot tehet. A közös pénztár módot nyújt arra, hogy külföldre megbízottak küldessenek, akiknek természetesen arra is módot kellene nyújtani, hogy idegen nyelveket tanuljanak. E megbízottak feladata volna, hogy az angol munkásokat az üzlet hullámszásának mindenkor állapotról és a munkabérek nagyságáról a maguk kerületére nézve megbízhatóan értesítsék. A munkásegysületek tartósan nem gyakorolhatnak ugyan befolyást a munkabér kulcsára, de ezenkívül igenis tehetnek nagyon értékes szolgálatokat. E szolgálatok között egyik leghasznosabb az volna, ha a kontinensre küldött megbízottaik mennél sűrűbb megbízható jelentéseket küldenének haza a kontinentális munkapiac mindenkor állapotról.*

Én azt hiszem, hogy az ekkép szervezett munkásegysületek befolyása, valamint arra való törekvésük, hogy tagjaik között helyes értesületeket terjesszenek, több tekintetben általános szempontból is nagyon üdvös volna. A szükséges adatok összegyűjtése, ezek gondos megvizsgálása és tanulmányozása, az ebből eredő tárgyalások és velük együtt a felelőség érzetének kifejlődése, midőn olyan kérdésekben akarnak maguknak véleményt alkotni, amelyek a legsúlyosabb gyakorlati kihatásúak lehetnek, már magában véve is nagyon értékes eszközül szolgálna a munkásoknak gyakorlati irányban való nevelése szempontjából. Még nagyobb és kézenfekvő előny eredhetne az ilyen eljárásból abból a tekintetből, hogy ekkép mind a munkásokat, mind az ő munkaadóikat meg lehetne kímélni amaz óriási veszteségektől, amelyek a balul rendezett sztrájkok nyomában járnak. Sőt a munkásegysületeknek ilyen értelemben való eljárása nagy mértékben hozzájárulhatna ahhoz, hogy a sztrájkok, legalább azok, amelyek nagyobb munkabér kicsikarását tűzik célul, teljesen megszűnjenek, mivel feleslegesekké válnának. Nem valószínű, hogy a munkaadók, ha tudják azt, hogy a munkások teljesen tisztában vannak a valóságos tényekkel és a valóságos helyzettel, hogy alaposan ismerik saját maguk és munkaadóik helyzetének gyengéit és erősségeit, sokáig ellenállnának munkásaik jogos és észszerű követelésének. Mindegyik fél tudná, hogy a másik fél is teljesen tisztában van az adott körülmények között elérhető, a keresztülvihető és keresztül nem vihető dolgokkal. Nem valószínű, hogy ilyen körülmények között akár az egyik, akár a másik fél túlfeszítené a maga követelését a kölcsönösen felismert helyes határon.

4. §. A következtetések, amelyeket az előbbieken arra a kérdésre nézve vezettünk le, hogy a munkások szövetkezése fel-

* „Work and Wages,” 14. és 15. l.

idézheti-e a munkabér kulcsának emelkedését, első tekintetre, úgy látszik, csak régi országokban nyerhetnek alkalmazást, amelyekben, mint hazánkban is, a nyereség kulcsa rendszeren már elérte a minimumot vagy nagyon közel jár hozzá, és amelyekből a tőke épen azért időről-időre kivándorol, hogy külföldön keressen gyümölcsözőbb befektetést. Ellenben olyan országokban, mint például az Egyesült Államokban, ahol a nyereségkulcs még magasan áll a minimum fölött, és amelyek nemcsak nem adnak kölesön tőkét idegen országoknak, hanem ellenkezően, maguk is sűrűn folyamodnak ez országok bőségéhez, közel fekszik az a felfogás, hogy az imént kifejtett okok hatástalanok maradnak. Csakugyan alig lehet tagadni, hogy azok az akadályok, amelyekbe a munkásegysületek működése és hatása a régi országokban ütközik, az új országokban nem léteznek. Én mindamellett azt hiszem, hogy noha az akadályok nem ugyanazok, azért ama működésnek itt is vannak olyan korlátai, amelyek lényegben csak úgy éreztetik hatásukat mint nálunk is. Ha lehetséges volna a munkaadókat olyan alternatíva elé állítani, hogy vagy kénytelenek volnának a munkásegysületek követelésének engedni, vagy egészen megfosztanának vagyonuk befektetésének lehetőségétől, akkor könnyen elgondolható, hogy semmint ezt az utóbbit válasszák, a munkabérnek inkább még olyan nagy felemelésébe is beleegyeznének, amely mellett és a termelő gazdálkodásnak ott fennálló tényleges viszonyai között a tőke jutalmazása mélyen leszálna azon pont alá, amelyen a nyereségkulcs az Egyesült Államokban rendszeren áll; és nincs kizárva annak lehetősége sem, hogy a vagyon megoszlásában ekkép beálló változás bizonyos állandóságot is nyerhetne. Ez, mondom, könnyen beállhatna akkor, ha a tőkéseket csakugyan oda lehetne állítani az imént említett alternatíva elé. De vajjon az olyan országban, amelynek kiterjedése oly nagy mint az Egyesült Államoké, amelynek területéhez majdnem egy egész kontinens tartozik, alaposan feltehető-e, hogy a munkásegysületek szervezkedése olyan teljes és mindent felölelő lehessen, hogy az elébb mondottakhoz hasonló feltételeket egyszerűen csak diktálhasson? Én részemről lehetetlennek tartom, hogy a dolgok ilyen alakulásával csakugyan komolyan kellene számolnunk. Korlátolt területen, mondjuk talán az egyes államban, igenis elképzelhető, hogy a munkásegysületek korlátlan hatalomhoz juthatnak. De ha e szerve-

zetek a maguk parancsát csak egyetlen államra, vagy akár egy tucat államra kísértenék meg ráerőszakolni, akkor ennek az eredménye nem az volna, hogy a munkabér kulcsa az egész amerikai kontinensen felemelkednék, vagy akár csak hogy abban az államban vagy azokban az államokban emelkednék fel tartósan, amelyre, illetve amelyekre a szervezet hatásköre kiterjed, hanem egyszerűen az, hogy a tőke az egyik államból a másikba kergettetnék, hogy a tulajdonosok a maguk tőkét New Englandból New Yorkba, vagy Illinoisba, Missouriba, vagy Kaliforniába küldenék, a munkások pedig épen akkor szalasztanák el zsákmányukat, amikor azt hiszik, hogy legerősebben markolják. Véleményem szerint tehát a munkásegysületek túlhajtott törekvése az új világban csakúgy csütörtököt mondana mint a régiben. Annyi bizonyos, hogy a tőke minden körülmények között nagyon is könnyen találhat kibúvót, semmint a feltétlen megadásra volna kényszeríthető. Semmi ok sem forog tehát fenn arra, hogy az előzően levezetett következtetéseinket módosítsuk, ha olyan országról van szó, amely közgazdaságának viszonyai és fejlődése szempontjából saját hazánktól annyira különbözik, mint az Egyesült Államok.

5. §. Amint az olvasó látja, én a munkásegysületeknek a munkabérek emelése szempontjából, ha ezt a célt akkép akarják elérni, hogy a tőkéseket nagyobb befektetésre kényszerítik, legfeljebb csak annyiban vagyok hajlandó hatást tulajdonítani, hogy gyorsíthatják a béremelést, amely úgyszólván már a levegőben lóg és utóbb az ő beavatkozásuk nélkül is bekövetkeznek. Ahol a sztrájkok tartós eredményt értek el, ahol nemesak azt nyerték meg ma, amit holnap már ismét elvesztettek, hanem a munkások helyzetének tartós javulását idézték fel, ott a siker magyarázata véleményem szerint mindig abban található, hogy a közgazdasági helyzet kiválóan és kivételesen kedvező volt, úgyhogy a tőkebefektetés különben is növekedett és ezzel együtt a munkára irányuló kereslet is fokozódott volna. Azt látom azonban, hogy *Thorn-ton* a sztrájkok eredményességének ezt a magyarázatát erélyesen visszautasítja. Ő ugyanis a munkásegysületek szervezkedését olyan tényezőnek tartja, amely nemesak arra képes, hogy a munkabéreket a rendes üzleti befolyások hatását megelőzően felemelje, hanem képes még arra is, hogy a béreket huzamosan tartsa olyan fokon, aminőt e tényező működése nélkül el nem érhetek volna.

Thornton épen azért a munkásegysületek működésében hajlandó keresni annak tulajdonkép való okát, hogy a munkabérek az utolsó húsz évben a gazdálkodás legtöbb ágában emelkedtek. Megvallom, hogy én az ő okoskodását erre a pontra nézve semmikép sem tarthatom kielégítőnek. Thornton így ír:

„Természetesen akárki joggal kérdezheti, vajjon a munka jutalmazásának ekkép beállott emelkedése a munkásegysületek működésének köszönhető-e, avagy nem következett volna-e be akkor is, ha a munka ára minden külső befolyás nélkül alakult volna ki. Aki azonban a kérdést ekkép állítja fel, helyesen fog cselekedni, ha arra a kérdésre is keres feleletet, hogy a jelzett emelkedés hányszor következett be a munkaadók saját jószántából, és hányszor csikartatott ki a hátsó térben lappangó erőszak által. Ha a kérdező erre a kérdésre is keres feleletet, akkor azt fogja tapasztalni, hogy a munkaadók körülbelül annyszor emelték fel önszántukból a munkások bérét, ahányszor a munkások, abban a meggyőződésben, hogy túl vannak fizetve, oly kívánsággal fordultak munkaadójukhoz, hogy bérüket leszállítsa.¹¹

Thornton úgy látszik, nem lát középutat a munkabér önkéntes emelése és a hátsó térben lappangó erőszakra való engedés között, míg azok, akik az övével ellentétes nézetet vallanak, ezt a középutat nagyon is jól látják. Látják pedig ama közgazdasági körülményekben, amelyek tekintet nélkül akár a jóakaratra, akár a kényszerre, a munkára irányuló kereslet növekedését és evvel együtt a munka árának növekedését is okozzák. Thorntonnak a figyelmébe kívánom ajánlani a következő tényeket, amelyeket Brassey állított össze:

„A Creuzot mellett levő híres gépgyárban, amelyet Manby Károly atyja alapított, jelenleg 10.000 ember van alkalmazva, és az évenként kifizetett munkabér 400.000 font sterlingre megy. Mikor ez a telep keletkezett, a gépészek átlagosan két és fél frank napi bért kaptak. Mainap ezek közül egy sem kap 5 franknál kisebb napi bért. Az 1850-ik évtől az 1866-ik évig a legkisebb bér 2 sh-ról 2 sh 11 pennyre emelkedett, ami harmincnövekedésnek felel meg; de voltak olyan munkások is, akik 6 sh 8 d-től 8 sh 4 d-ig emelkedő napi bért kaptak . . . Hasonlítsuk már most össze a mi országunkban történteket avval, ami Schneiderék Creuzot-i telepében bekövetkezett . . . Schneideréknél a munkások a munkásegysületek minden közreműködése nélkül az utolsó tizenhét évben harmincnövekedésnek felel meg béremelést értek el. Ellenben Angolországban a leghatalmasabb munkásegysület, amelynek alaptökéje 149.000 font sterlingre rúg, tagjai számára ugyanazon időszakban a legcsekélyebb béremelést sem volt képes kivívni.¹²

Vajjon miféle magyarázatát tudná Thornton adni a Creuzot-ban tapasztalt béremelésnek? A munkásegysület kényszerítő nyomása itt nem forogván fenn, talán a gyártulaj-

¹ „On Labour,” 257. és 258. l.

² „Work and Wages,” 159—161. l.

donosok jóakarátában fogja az okot keresni? Ha kissé jobban gondolkodnék a dolgon, megtalálhatná a ki-utat a dilemmából, amelybe saját okoskodása vezette.

6. §. A legtöbb író többé-kevésbé eldöntetlen dolognak tekintti azt a kérdést, vajjon a munkások képesek-e szövetkezés útján arra kényszeríteni a munkaadókat, hogy a béreket fel-emeljék. Ellenben a legtöbben bizonyosnak tartják azt, hogy a tőkésék megfelelő szövetkezés útján igenis képesek a munkabéreket alacsony fokon tartani. *Smith Ádám* az ő könyvének egyik jól ismert helyén megjegyzi, hogy a munkaadók állandó összeesküvésben vannak abból a célból, hogy a munkabéreket alacsony fokon tartsák, és az illető szakaszból kiolvasható az írónak az a meggyőződése, hogy ez az összeesküvés általában eredményre is szokott vezetni. Véleményem szerint azonban ez a felfogás, noha *Smith Ádám* tekintélyére támaszkodhatik, egyáltalában nem mondható biztos alapon állónak. Én azt tartom, hogy legalább az olyan országokban, amelyekben az ipari és kereskedői szellem erősen ki van fejlődve, a tőkésék époly kevésbé képesek arra, hogy a munkabéreket szövetkezés útján lenyomják vagy alacsony fokon tartsák, ahogy a munkások sem bírják a bért hasonló eszközzel felhajtani. Csak annyi áll, hogy akár az egyik, akár a másik fél igenis elérheti a maga célját egy időre, de tartós sikert, az én véleményem szerint, egyik sem arathat. E vélekedésem alapja világos lesz azok előtt, akik figyelemmel követték egy előző fejezetben adott okoskodásomat, amellyel tisztába törekedtem hozni azokat a feltételeket, amelyekről függ, hogy a nemzeti vagyon mekkora része lehet munkabér-alapnak rendelve.* Kétséggkívül igaz az, hogy a tőkéséknek megvan rá mind fizikai, mind törvényes hatalmuk, hogy vagyonukat akkép használják fel, ahogy nekik tetszik. Ha úgy akarják, akár egész vagyonukat is visszatarthatják a befektetéstől és elpazarolhatják improduktív fogyasztásra, vagy akár a tengerbe is dobhatják. Ha sokan közülük így cselekednének, akkor ennek bizonyára az volna a következménye, hogy a munkabérek az országban meglehetősen hosszú időre lenyomatnának. Azt hiszem azonban, az igazi kérdés nem akörül forog, hogy a tőkéséknek megvan-e fizikai és jogi hatalmuk ilyen eljárás követésére, hanem

* L. fentebb 159—162. l.

úgy áll, hogy olyan lévén a jellemük, amilyenek ismerjük, erkölcsileg képesek-e ilyen vagy más efféle hatékony eljárást követni annak a célnak elérésére, amely kétségkívül a szívéükön fekszik. Az én felfogásom szerint az egész kérdés azon fordul, milyenek tartjuk a tőkéseknek mint osztálynak jellemét, és mikép látjuk a lelkükben viaskodó két irány egymás ellen folyó harcának elsimulását, értve e két irány alatt az egyik oldalon a tőkegyűjtésre irányuló hajlamot, a másikon a fényűző élvezésre esábító kedvet, amely az előbbivel folytonosan ellentétben van. Ha feltesszük, hogy e két irány a vagyon tulajdonosainak lelkében ebben az országban akkép van beállítva, hogy a bizonyos nyereségkulcsra, mondjuk példa kedvéért a tíz százalékos nyereségkulcsra való kilátás az egész nemzeti vagyonnak egy bizonyos részét a produktív befektetés felé terelheti, akkor ez a rész a befektetést csakugyan fogja is keresni. Tagadhatatlan, hogy azok, akik vagyonukat ily módon használják fel, örömmel fogadnának el nagyobb jutalmazást is, mint amekkorára kilátásuk van, sőt hogy nem kevesen közülük evégből nagyon is készen állnának rá, hogy a munkabér kulcsát, amennyire csak tehetnék, lenyomják. De épen ez az, amit állandó hatással nem képesek tenni, ha csak kielégítés nélkül nem akarják hagyni azt az uralkodó hajlamukat, amely őket bizonyos nyereségkulcs esábitásának hatása alatt vagyonuk produktív befektetésére ösztönzi. Tegyük fel, hogy a munkaadók valamely csoportjának sikerült volna, hogy a munkabéreket a gazdálkodás bizonyos ágában szövetkezés útján bizonyos ideig csakugyan lenyomja, ami kétségkívül egyáltalában nem tartozik a lehetetlenségek közé; akkor a korábban befektetett vagyon egy része szabaddá válnék; no és azután mi történnék vele? Az ilyen esetben beálló következményeket fentebb már megmutattam, úgyhogy nem látszik szükségesnek levezetésükkel az olvasót itt még egyszer untatnom. Elég lesz annyit mondanom, hogy noha lehetetlen megjósolni azt, mi történnék az egyes különleges esetekben, az a vagyon, amely az egyik oldalon a munkabérektől elvonatott, végül, és pedig nem is valami későn, ismét a munkabérek javára jutna, ha csak fel nem tesszük, hogy a társadalom jelentékeny részének jellege egyik uralkodó tulajdonságában hirtelen megváltoznék. Ugyanazok az okok, amelyek a kérdéses vagyon befektetésére vezettek, most az újból való befektetésre vezetnének. Mihelyt

pedig ez a vagyon újra befektetést nyer, tulajdonosainak érdeke szükségkép azt vonná maga után, hogy egészen úgy oszlanék meg a tőkebefektetés különböző ágai között, amilyen arányban e megoszlás előzően is történt. A vágnak ekkép féket vet maga a vágy és a gazdagodásra irányuló kívánság határt szab saját maga teljesezésének. Én tehát abban foglalom össze saját következtetésemet, hogy noha a szövetkezés, akár a munkások, akár a munkaadók szövetkezése, egyidőre szabályozhatja a munka árát, sem az egyik, sem a másik oldalon nem képes tartósan megváltoztatni a munkabérnek azt a piaci kulcsát, amelyet a kínálat és a kereslet határoz meg.

7. §. Eddigi tárgyalásunkban mindig feltettük, hogy a munkabérek emelkedése egyébként változatlan körülmények között szükségkép együttjár a nyereség esésével. A szavaimban foglalt megszorításra különösen felhívom az olvasó figyelmét. Mert némely újabb munkából, amely a munkabér és a nyereség egymáshoz való viszonyával foglalkozik, azt látom, hogy az írók teljesen elfelejtik megmondani, vajjon az én állításomat, amelyet megtámadnak, evvel a kikötéssel vagy anélkül értik-e. Brassey például egy egész fejezetet szentel annak bizonyítására, hogy a munkabér kulcsa nem határozhatja meg a munka költségét. E kijelentést azután Harrison a *Fortnightly Review*ban megjelent cikkében úgy állítja oda mint a gazdálkodás egyik meglepő törvényét, amelyet az előttünk fekvő könyv merészen fejez ki és teljesen bebizonyít. Majd szembeállítja az úgynevezett közgazdasági írók ama csalhatalan módon előadott állításával, amely azon a feltevésen alapszik, hogy a magas munkabérekkel szükségkép drága árak és alacsony nyereségek járnak együtt. Én nem hiszem, hogy valaki valaha azt állította volna, hogy a munka költségét, az árakat és a nyereségeket egyszerűen a munkabér kulcsa határozná meg, tekintet nélkül a munka hatékonyságára, és amíg Harrison világosan meg nem mondja, kik azok a közgazdasági írók, akik ilyen böles állítások mellett kardoskodnak, — mert én részemről ilyenekkel eddigelé sem személyesen, sem nyomtatásban nem találkoztam, — addig őket mesebeli lényeknek vagyok kénytelen tartani, amelyek az olyan írók agyában

léteznek csupán, akik a közgazdaságtant nem megérteni, hanem megcáfolni akarják. Másfelől épen olyan nehéz azt feltennem, hogy akár B r a s s e y, akár H a r r i s o n tudatosan azt volnának hajlandók állítani, hogy a munka hatékonyságát állandó feltételnek véve, a munka költségét és mint tőle függőt a nyereség kulcsát nem a munkabér kulcsa határozná meg. Valósággal úgy látszik, hogy az egész vita, amely e kérdés körül támadt, egyszerűen onnan eredt, hogy némely ember nem igen törődött annak megértésével, amit a másik ember mondott. R i c a r d o például azt a tételt állította fel, hogy a nyereségek a munkabérekkel fordított arányban állanak; de aki az ő tanítását csak némi figyelemmel vizsgálja, rögtön belátja, hogy ő a munkabérek alatt viszonylagos munkabéreket ért, vagyis a munkásnak a termelvényben való részesedését; vagy ha a munkabéreket a közönséges értelemben vesszük, hogy az állítás csak avval a feltétellel tartható, hogy a munka hatékonysága változatlan marad. A baj csak az, hogy R i c a r d o tanítását vajmi kevesen vizsgálják a kellő gonddal. Akárhány író, aki az ő tanításának megcáfolására vállalkozott, valósággal csak saját magának félreértését cáfolta meg. Nézzük most már, melyik a g a z d á l k o d á s n a k az a meglepő törvénye, amely H a r r i s o n szerint oly merész kifejezést és teljes bebizonyítást talált, és amely tönkreteszi az úgynevezett közgazdasági írók esalhatatlan módon előadott állítását. Ez a törvény bizony egyszerűen csak annyit mond, hogy sokszor célszerűbb jó munkást alkalmazni magas bérrel, mint rosszat alacsonyval. Hogy ez csakugyan igaz, azt talán senki sem fogja kétségbe vonni. Annál nehezebb belátni, miért nevezzük ezt a gazdaság meglepő törvényének, holott olyan valamit állítunk vele, amit a vak is világosan lát. Még kevésbé bírom én megérteni azt, mi alapon mondjuk ez igazságról, hogy vele mindaz véglegesen meg van cáfolva, amit a közgazdasági írók a munkabérek és a nyereségek egymás között való viszonyáról tanítottak.

Meglehet azonban, hogy H a r r i s o n n a k idézett szavai nem arra a kétségtelen, bár kissé elkoptatott igazságra vonatkoznak, melyszerint a hatékony munka gyakran többet ér, mint a kevésbé hatékony, hanem egy olyan tant illetnek, amely a szóban forgó fejezetben nem annyira merészen van

kifejezve, mint inkább belemagyarázható. Az egyik fejezetben, amelynek címe *A munka egyforma költsége*, Brassey a következőket írja: „A magas munkabér nem jelent szükségkép drága munkát, viszont az alacsony munkabér nem teszi a munkát minden körülmény között olcsóvá. Atyámnak sokféle szerződéseiben, amelyek a művelt világnak csaknem minden országára és földünknek jóformán minden vidékére kiterjedtek, az egyes munkás napi bére nagyon különböző kulcs szerint volt megállapítva; de azért majdnem mindenütt úgy állott a dolog, hogy a munka költsége mégis mindig egyenlő maradt, azaz hogy egy és ugyanazon pénzért mindenütt egy és ugyanannyi munka teljesített. A nagyobb ügyesség, a kiválóbb szorgalom és több fizikai erőnek kifejtése gyakran nyújt kárpótlást annak a munkaadónak, aki valamely okból nagyobb béreket kénytelen fizetni mint versenytársai.“*

Ki kell jelentenem e helyen, hogy én semmikép sem akarom kétségbe vonni a jó munkabér és a hatékony munka között tényleg fennálló összefüggést, és hogy még kevésbé vagyok hajlandó tagadni annak valószínűségét (ebben Brassey-nak egyik későbbi állítására célok), hogy a munkaidő megrovidítése bizonyos határig kárpótlást nyerhet a munkás nagyobb munkaerélyében. E tekintetben Brassey-nak tapasztalata, amelynek könyvében kifejezést ad, nagyon becses bizonyítékokat szolgáltat. Az olvasó azonban bizonyosan be fogja látni, hogy az imént idézett szavakban több is foglaltatik egy specifikus tény megállapításánál. E szavak: „de azért majdnem mindenütt úgy állott a dolog, hogy a munka költsége mégis mindig egyenlő maradt, azaz hogy egy és ugyanazon pénzért mindenütt egy és ugyanannyi munka teljesített“, *A munka egyforma költsége* cím alatt elmondva, olyan közgazdasági törvény létezését akarják sejtetni, melyszerint a munka hatékonysága az egész világon egyforma értelemben változik a munka árával. Olyan közgazdasági törvény, amely bizonyos összefüggést állapít meg a munka hatékonysága és bére között, csakugyan áll fenn, de, mint más helyen megmutattam, e törvény csak a verseny határai között

* „Work and Wages,” 74. és 75. l.

nyerhet alkalmazást.* E határok között csakugyan meg lehet állapítani olyan tendenciát, amely az egyes foglalkozásban fizetett munkabérek az illető foglalkozásban kifejtett hatékonysággal összehangzásba törekszik hozni, aminek azután a munka egyenlő költsége, vagy ahogy én szívesebben mondom, a munka egyenlő ára a következménye. Brassey azonban jóval messzebbre megy ennél és úgy állítja fel a munka egyenlő költségének törvényét, mint amely „majdnem változatlanul uralkodik a művelt világnak csaknem minden országában és földünknek jóformán minden vidékén“. Ha Brassey ezt a tételt elfogadhatóan be is bizonyította volna, akkor itt a közgazdaságnak csakugyan meglepő törvénye volna megállapítva; de nagyon kellemetlenül csalódunk, midőn néhány lappal tovább olvasva, arra a meggyőződésre jutunk, hogy az úgynevezett törvény bizony nem más mint szónoki kifejezés. A 84. oldalon az van mondva, hogy a törvényt csak „a vasútépítés munkájára kell értenünk, amelyet tanulatlan munkások végeznek“; de még ekkép megszorítva sem mondhatjuk, hogy a törvény minden körülmény között érvényes, mert hiszen maga Brassey mondja, hogy a törvény nem alkalmazható, ha az angol munkát az indiai vagy az olasz munkával hasonlítjuk össze (87. és 90. l.), és, mint a könyv más helyén adott statisztikai adatokból kitűnik (38. és 49. l.), nem alkalmazható több más esetben sem. Az, hogy a szabály nem áll a különböző országok tanult munkájáról, Brassey könyvének majdnem minden lapjából kitűnik, mert hiszen Brassey könyvének majdnem minden lapján azt a tanulságot törekszik levezetni, hogy Angolországban mekkora kára van az ő drága munkájából. Ez a kár őszinte olyan nagy és olyan komoly természetű hátránya az angol közgazdaságnak, hogy Angolországot csakis más irányban meglevő nagy előnyei teszik képessé a kontinenssel való versengésre.

Kérdezzük már most, miféle következtetéseket lehet Brassey adataiból igazán és tisztán levezetni a munkabérek és a munka költsége vagy ára között fennálló összefüggés tekintetéből. A Brassey által felhozott tények jó része olyan angol munkások bérére vonatkozik, akik egymással szabadon

* L. fentebb 63. lapon a jegyzetben.

versenyezhetnek, és ennyiben az ő adatai meglepően és hasznosan világitanak meg egy különben általánosan ismert elvet, azt az elvet t. i., hogy a verseny a gazdálkodás adott ágában összehangzásba törekszik hozni a fizetést a hatékonysággal, úgyhogy bizonyos adott műdarabnak az ára majdnem ugyanaz lesz, akár magas fokú, akár alacsonyabb fokú vagy közönséges ügyesség állította elő. Ott azonban, ahol az ő példái ennél többet akarnak bizonyítani és a munkabéreknek olyan viszonylagos kulesaira vonatkoznak, amelyek egymással nem versenyző országokban és munkapiacokon tapasztalhatók, értékük a szóban forgó kérdés szempontjából már egészen más természetű. E példákbl ez látszik következni: Ha különböző országokat hasonlítunk össze egymással, akkor azt találjuk, hogy a munkának nagyon alacsony jutalmazása rendesen együttjár a munka hatékonyságának nagyon alacsony fokával, míg ott, ahol a munkás helyzete javul, bizonyos határig az ő hatékonysága is majdnem ugyanazon mértékben növekszik. Szándékosan mondom bizonyos határig, mert a jutalmazás és a hatékonyság arányossága már nem igen látszik fennállani az olyan foglalkozások körén túl, amelyek csak testi erőt és kitartást kívánnak, mint például a vasútépítés, amelyhez csak tanulatlan munka szükséges. Sőt ez az arányosság még e határon belül sem mondható mindig és mindenütt fennállónak. Ha a tanulatlan munka köréből a tanult munka körébe megyünk át, és ha ez utóbbi körben csak azokra az esetekre terjesztjük ki figyelmünket, amelyekben a jutalmazás már többre vezet a pusztán fizikai erély fokozásánál, akkor a B r a s s e y által említett tények már semmi bizonyítékot sem szolgáltatnak arra, hogy a munka költsége a különböző országokban egyenlő. Ép ellenkezően, könyvének egész hangja a megfordított tételt látszik bizonyítani; mert hiszen, mint már fentebb megjegyeztem, ő állandóan azt a tanulságot igyekszik levezetni okoskodásaiából, hogy Angolország az ő drága munkája következtében nagy hátrányban van a kontinenssel szemben, elannyira, hogy ezt a hátrányt B r a s s e y szerint csakis azok a nagy előnyök egyenlíthetik ki, amelyekkel Angolország a gépek, a nyersanyag és a kőszén tekintetéből rendelkezik. Ebből a legvilágosabban következik, hogy B r a s s e y véleménye szerint az angol termelésnek az a része, amelyet a munka végez, itt drágábban van megfizetve mint külföldön.

Valóban csak meg kell figyelniük a mi mesterembereink túlnyomó nagy részének szokásait és be fogjuk látni, hogy a dolgok természete szerint milyen csekély összefüggés létezhetik ez osztályban a hatékony munka és a jutalmazás kulcsa között. A munkabérnek olyan növekedése, amely nem eredményez mást, mint a sörnek és más szeszes italoknak nagyobb mértékű fogyasztását, bizony nem igen járulhat hozzá akár a munkások testi erejének, akár értelmességüknek vagy ügyességüknek fokozásához; pedig tudvalevő dolog, hogy a nagyobb munkabér ebben az országban többnyire csak ide vezet. Ismétlem még egyszer, én nem akarom tagadni azt, hogy a jó fizetés és a hatékony munka között valóságos összefüggés létezik. Igenis létezik annyiban és csakis annyiban, amennyiben a nagyobb fizetést a munkás arra fordítja, hogy testi vagy szellemi munkaképességét fokozza. Mainap, midőn a munkabér épen csak a legelső rendű szükségletek kielégítésére elegendő, úgy látszik, hogy a jobb munkabérnek általánosan csakugyan ez a rendeltetése. Ott azonban, ahol a munkabér e határon túl emelkedik, a munkás rendelkezésére álló több pénz majdnem épen olyan mértékben szolgál a munkaképesség megrontására, mint javítására; itt azután a jutalmazás és a hatékonyság között való összefüggésnek vége van, vagy pedig ez az összefüggés csak véletlenül érvényesül. Én azonban azok közé tartozom, akik szeretik remélni, hogy ez nem mindig lesz így. Ha a mesteremberek meg fogják tanulni, hogy nagyobb jövedelmüket saját értelmi és erkölesi haladásuk előmozdítására kell felhasználniuk, nem pedig nagyobb mértékű dorbézolásra, és ha a fokozódott anyagi jóléttel a jobb nevelés is együtt fog járni: akkor igenis remélhetjük, hogy közeledni fogunk a munka költségének amaz egyformaságához, amelyről Brassey beszél, amelynek jeleit azonban ma, a munka alsó fokait kivéve, bizony csak ritkán és elvétve tapasztaljuk.

Ezekben végeztem Brassey adataival. Én részemről nem látok bennük semmiféle új gazdasági törvényt (az igazság kedvéért meg kell jegyezniem, hogy maga Brassey sem táplál ilyen pretenziót), legkevésbé pedig olyas valmit, ami a közgazdasági tudomány helyesen megértett tanításával ellenmondásban állana. De igenis találok bennük véleményem szerint nem mindig helyesen értelmezett bizonyítékot egy különben is általánosan elismert közgazdasági

elv számára, ezenfelül még találom bennük annak a véleménynek támogatását, amely a munkabérek és a munka hatékonysága között a munka alsóbb fokain valamelyes összefüggést lát.

IV. FEJEZET.

A munkásegysületek. II.

1. §. Az eljárások, amelyekkel a munkásegysületek a munkabérek kulesára hatni törekszenek, sokfélék, mégis a következő három cím alá foglalhatók:

1. Közvetlen eljárás. Az egyesületek felhívják a munkaadókat, hogy a munkabér kulesát emeljék, vagy, ami egyre megy, hogy a munkaórák számát leszállítsák, anélkül hogy a munkabér kulesa is arányosan leszállíttatnék. E követelés teljesítése vagy azt tenné szükségessé, hogy a munkabérek alakjában több tőke nyerjen befektetést, vagy pedig amennyiben a munkaidő megrövidítése nem egyenlítették ki a munka nagyobb hatékonysága által, avval járna együtt, hogy a termelés ugyanazon befektetés mellett arányosan csökkenne.

2. Közvetett eljárás. Ide tartoznak olyan intézkedések, amelyek a munkakínálat csökkentésére alkalmasak.

3. Közvetett eljárás, amely alá olyan intézkedések tartoznak, melyekkel az egyesületek a munkára irányuló keresletet törekszenek növelni azáltal, hogy a munka szükségletét fokozzák, amit máskép úgy lehet kifejezni, hogy szaporítják a végzendő munka mennyiségét.

Az első pont alatt említett eljárással az utolsó fejezetben foglalkoztunk, ahol megmutattuk, hogy ez az eljárás mennyiben lehet hatékony és jogosult. Most a másik két eljárást kell vizsgálódásunk tárgyává tennünk.

2. §. Nézzük először azt az eljárást, amely a célt a munkakínálat csökkentése útján törekszik elérni. Olyvégből, hogy a munkásegysületek idevágó politikájáról helyes véleményt alkothassunk magunknak, egymástól határozottan megkülönböztethető két módot kell szemügyre vennünk, amellyel a munkakínálatra hatni lehet. Az első mód abban áll, hogy a munkakínálat forrását törekszünk szabályozni, azaz hogy csökkentjük a gyermekek számát, akik már születésüknél fogva a munkára volnának rendelve. Ezt a módot a munkásegysületek

annyiban alkalmazhatják céljuk elérésére, hogy például helyesebb felfogást terjesztenek a munkások között a népesség kérdéséről, mint aminő most uralkodik köztük; hogy felvilágosítják a szülőket gyermekeik iránt való felelősségükről, és hogy a munkások között általában ápolják az okos előrelátást, amely, ha egyszer vérükké válik, befolyással volna az ő maguktartására nemcsak a házassággal és következményeivel szemben, hanem az élet más vonatkozásaiban is. A befolyás, amelyet a munkásegységek ilyen irányban gyakorolhatnak, vagy az egész munkás népesség körében, vagy pedig e népességnek csak azon részében válhatik érezhetővé, amely az egyes munkásegységgel szorosabban összefügg. Ez az egyik mód, amelylyel meg lehet kísérteni a munkapiacra való hatást a munkakínálatnak korlátozása útján. Az elérendő cél felé azonban más úton is lehet törekedni, nevezetesen akkép, hogy a munkásoknak bizonyos foglalkozásokhoz való jutása elé mesterséges akadályokat állítunk. Így például olyan szabályokat állítunk fel, amelyek értelmében a védett foglalkozásokban csakis azok nyerhetnek alkalmazást, akik e foglalkozásokra megfelelően kiképeztettek, és amelyek egyszersmind megszabják, hogy az illető foglalkozás körében az egyes mesterek hány inast fogadhatnak fel. E szabályok egyébként nem érintik sem az egész munkás népességnek, sem e népesség egyes részének szaporodását, amely teljesen azon befolyások hatása alatt marad, amelyek e tekintetben ma is irányadók. Az itt említett két eljárás közül az elsőt bátran mondhatjuk helyesnek is, jogosultnak is; helyesnek azért, mert ez az eljárás csakugyan alkalmas a maga céljának elérésére; jogosultnak azért, mert nem foglal magában semmiféle kényszerítést és csakis az érdekeltek meggondolásának és öntudatának irányítása útján akarja elérni a maga célját. Azonban alig látszik szükségesnek, hogy a munkakínálat korlátozásának e módjával e helyen behatóbban foglalkozzunk, tekintve, hogy a munkásegységek rendszeren nem ehhez a módhoz szoktak folyamodni. A munkásegységek ide irányuló akciója eddigelé kizáróan a másik eljárást karolta fel, amely abban áll, hogy bizonyos kedvelt foglalkozások körül mesterséges korlátokat törekszenek felállítani. Evvel a móddal tehát már behatóbban kell foglalkoznunk.

Már kiinduláskép is megengedjük azt, hogy a kérdésben forgó eljárás csakugyan alkalmas lehet a maga közvetlen cél-

jának elérésére, arra t. i., hogy a munkabér kulcsa a szabályozott foglalkozások körében magasabbra emeltessék annál a szintnél, amelyen a nyílt munkapiacon áll. De midőn ezt elismerjük, mégis kérdeznünk kell, vajjon ez az eljárás igazán megegyezik-e akár az egész munkás népeességnek, akár csak azon csoportnak érdekeivel, amelynek kedvéért a korlátozó szabályok alkalmaztatnak. E kérdésre nézve csak akkor alkothattunk magunknak helyes ítéletet, ha jobban szemügyre vesszük annak a monopóliumnak igazi természetét, amelyet az ilyen korlátozó szabályok megteremtenek. Ez a monopólium egyáltalában nem kedvez a népeesség bizonyos természetes csoportjainak, t. i. ama családok összességének, amelyekből a jobban fizetett foglalkozások jelöltjei kikerülnek, szemben a munkás népeesség többi osztályaival. Ez csak első tekintetre látszik ekkép lenni. Valósággal a monopólium szűkebb és mesterségesebb természetű. A monopólium nem az ilyen természetes csoportok és a többi munkás népeesség között von határvonalat, hanem e csoportok bizonyos kiválasztott tagjai és mindazok között, akik nem tartoznak a kiválasztottak sorába. Ez pedig igen fontos megkülönböztetés. Mert ha az ilyen szabályozásnak az volna a célja, hogy bizonyos foglalkozások csakis bizonyos családok számára tartassanak fenn, mondjuk azon családok és az ő leszármazottjaik számára, akik e foglalkozásokban ma vannak alkalmazva, akkor — noha az ilyen eljárás végeredményben ipari kasztoakat teremtene és így ellene mindazt az ellenvetést lehetne tenni, amely a kasztrendszer ellen jogosan tehető, — mégis megvolna egy igen fontos érdeme. Olyvégből ugyanis, hogy a cél, t. i. magasabb munkabér tartós és állandó biztosítása a kedvezményes foglalkozások számára, magasabb bér annál, amely az országban különben járja, csakugyan elérsék, még egyébre is volna szükség mint csupán a más foglalkozások köréből jelentkezők kizárására; szükség volna nevezetesen a kizárás mellett arra, hogy a szaporodás a védett csoport körében szintén szabályoztassék; ezt pedig csak olyan szokások és érzelmek kultiválásával lehetne elérni, amelyek társadalmi szempontból annyira értékesek, hogy bennük majdnem kárpótlást lehetne találni az ilyen eljárástól soha el nem választható igen komoly bajokért. A szóban forgó eljárásnak azonban nem ez a célja, sem nem ilyen a jelleme. A cél, amelynek elérésére ez az eljárás törekszik, nem a népeesség valamely

természetes csoportjának tartós felemelése, hanem egyszerűen az, hogy bizonyos egyének, akik véletlenül bizonyos foglalkozásokban vannak alkalmazva, a jólét olyan fokának élvezetében maradhassanak, aminőt az ő társaik el nem érhetnek. Azok tehát, akik a munkásegysületek ellen azt a vádat emelik, hogy ipari kasztokat akarnak teremteni, nem érintik az elítélt eljárás igazi gyengéjét. A munkásegysületek eljárásában hasztalanul keresnők azt a szabású vagy szabadelvű társadalmi eszmét, amelyen a kasztrendszer nyugszik. Ez az eljárás sokkal korlátozottabb szelimből ered és teljesen képtelen valamely olyan cél elérésére, amelyet helyesen társadalmi célnak lehetne mondani. Nemesak nem öleli fel a munka általános érdekeit, hanem még az egyes munkáscsoport, vagy a legszorosabban fogott egyes család érdekeit sem szolgálja igazán; mert, amint Thornton mondja:* „az iparos segédnek nincsen megengedve, hogy saját fiát a saját mesterségére tanítsa, és ha a fiú ezt valamiképp titokban mégis megtanulná, nincsen neki megengedve, hogy gyakorolja is. Mikor egy mester tisztán könyörületből inasul akarta felfogadni egy szegény özvegyasszony nyole elhagyott gyermekei közül az egyiket, akkor a munkások emiatt sztrájkjal fenyegették. A kőműves segédje, aki ezt a mesterséget szemlélés útján egészen jól megtanulta, mégis arra van kárhoztatva, hogy egész életén át közönséges munkás maradjon. Belőle ugyan soha sem lesz kőműves, ha azok, akik a kőműves rangját már elérték, megakadályozhatják benne.“

Az eljárás tehát merően gépies és alkalmazásában semmi tekintetben sem hat akár az ipari haladás, akár az emberi jólét javára. Akik alkalmazzák, még csak kísérletet sem tesznek arra, hogy a szaporodást a védett foglalkozások körében vagy e körön kívül korlátozzák. Az élvezett kiváltság nincsen kötve semmiféle olyan minősítéshez, amely nevelő hatást gyakorolhatna a tágabb értelemben fogott népességre. Ép ellenkezően áll a dolog; a rendszer a kívül állóknak azt a semmiképp sem épületes látványt nyújtja, hogy néhányan az ő körükből olyan kivételes előnyöket élveznek, amelyekre semmivel rá nem szolgáltak, élvezik pedig ezeket olyanok rovására, akiknek ezekhez az előnyökhöz ugyanannyi természetes és erkölcsi joguk volna.

* „On Labour,” 343. l.

A rendszer tehát az egyik oldalon kiváltságos osztályokat teremt, a másik oldalon pedig kizárja magából azokat az előnyöket, amelyek a kiváltságból is eredhetnének.

Thornton bizonyos mértékűt is hoz e megszorítások védelmére, amely, ha alapos volna, csakugyan figyelmet érdemelne. Ő ugyanis ezeket írja: „Az egyetlen mérték, amelyet a többséggel szemben érvényesíteni lehet, abban van, hogy a tőle követelt áldozat nélkül a kisebbség által élvezett kiváltságok fenn nem tarthatók; továbbá, hogy az áldozatokat csak ideiglenesen kell meghozni, mert az egész munkás népességnek csak úgy lehet kilátása az előmenetelre, hogy egyes csoportjai külön mennek előre. Az egyes munkásegység tehát akkor tesz legjobb szolgálatot a közjónak, midőn első sorban kizáróan a maga javát törekszik szolgálni.“ Abban természetesen egyet kell értenünk Thortonnal, hogy a kevesek által élvezett kiváltságokat ilyen rendszer mellett csak a sokakra rótt áldozat árán lehet fenntartani; de Thornton evvel csak nem akarhatja az eljárást igazolni, mert hiszen ugyanezt a mértékűt minden képzelhető monopólium javára is fel lehet hozni. Mértékűnek második része, hogy t. i. a szóban forgó rendszer, noha egyelőre csak a kedvezményes kisebbség javára szolgál, fokozatosan odáig fejleszthető, hogy az egész munkás népességet is előbbre vigye, már többet jelentene, ha a dolog csakugyan úgy volna, ahogy ő mondja. Ezt azonban én részemről határozottan tagadom. A rendszer lényeges természete teljesen kizárja annak lehetőségét, hogy ilyen tágabban fogott célnak megfeleljen. Mert ugyan mitől függ a rendszer hatékonysága? Emlékeztetem az olvasót arra, amit már korábban is mondtam, hogy t. i. a rendszer keretében semmi gondoskodás sem történik arról, hogy a népesség szaporodása akár a védett foglalkozások körében, akár e körön kívül korlátoztassék; továbbá, hogy míg ekkép a szaporodás minden korlátozás nélkül teljesen a népesség ösztöneitől függ, a rendszer semmit sem tesz annak elérése érdekében sem, hogy a munka eredményesebbé váljék, sőt, amint rögtön lesz alkalmam megmutatni, a munkásegysületek szabályaiban vannak olyan pontok is, amelyek az ipar termelő erejének egyenesen korlátozására vagy épen csökkentésére irányulnak. Mitől függ tehát a rendszer hatékonysága? Egyszerűen és kizáróan attól a körülménytől, hogy monopóliumot teremt, attól a tényről, hogy a védett foglalkozásokon

belül kevesen vannak azokhoz képest, akik rajtuk kívül állanak. Mihelyt a védett foglalkozások körébe tartozóknak számát a kívül állók számához képest szaporítjuk, vagy ez utóbbiak számát az előbbiekéhez képest csökkentjük, a rendszer minden ereje elpárolog, a munkabérek pedig a körön belül és rajta kívül egyformán visszatérnek természetes mértékükre. Minthogy ekkép a rendszer hatása teljesen attól a ténytől függ, hogy csak részben nyer alkalmazást, világos, hogy a kiváltságnak az egész népességre való kiterjesztése egyértelmű volna a kiváltság teljes eltörlésével. Az ilyen rendszer már természeténél fogva sem alkalmas arra a fejlődésre, amelyet Thornton neki tulajdonítani akar. Legjobb esetben csak annyit tehet, amennyit tényleg tesz is, hogy t. i. kivételes előnyöket biztosít a kiválasztott kevesek számára, amelyeket e kevesek csak oly feltétellel élvezhetnek, hogy a többség ez előnyökben nem részesedhetik. A gazdagabb vagy jobban nevelt osztályok bizonyára nem fognak emiatt követ dobni a munkásegysületekre, nekem pedig eszem ágában sincsen, hogy ezt tegyem. Nem létezik olyan osztály, amely adott alkalommal hajlandó és képes ne lett volna arra, hogy saját tagjainak valóságos vagy képzelt felmagasztalása kedvéért a közösségnek akár legfontosabb érdekeit is feláldozza; a munkásosztály e tekintetben sem nem rosszabb, sem nem jobb a többinél. De ha a munkások körében szentesíteni és fenntartani akarnánk minden olyan anti-szociális szabályozást, amely az úgynevezett jobbak között eresztett gyökeret, akkor bizony nagyon kevés kilátásunk volna a társadalmi haladásra. Az osztályt érdeklő eme kérdésekbe azonban nem akarok e helyen mélyebben belemenni. Én itt a munkásegysületek szabályainak csak ezt az egy pontját kívántam megvilágítani, tisztába hozván valóságos jellemét és várható hatását. Az eredmény pedig, amelyhez jutottam, a következő: A szóban forgó szabály a legszűkebbre fogott monopólium jellemével bír; mint ilyen alkalmas ugyan arra, hogy a kiváltságos kevesek javára valami csekély eredmény eléréséhez vezessen, de teljesen képtelen arra, hogy az egész társadalom helyzetének javulására szolgáljon. Olyan monopólium forog itt továbbá szóban, amely nem az erkölcsi érdemnek vagy az ipari kiváltságnak elvén alapszik, hanem egyszerűen a véletlen vagy az önkényes kiválasztáson, amely épen azért csakis demoralizáló hatással lehet mindazokra, akik befolyása alá kerülnek; olyan monopólium végre,

amely minden tekintetben kiáltó ellentétben áll mindavval, ami a modern demokrácia szellemében a legjobb és legnemesebb vonásnak mondható.

„Ha“ így mond Mill*, „a munkás osztályok általános helyzetének javulása semmikép sem volna remélhető, akkor bizonyára már avval is meg kellene elégedve lennünk, hogy legalább egy részük érjen el bármilyen csekély eredményt annyiban, hogy szövetkezés útján magasabb fokon legyen képes tartani saját bérét a piacon uralkodó kulesnál. Ha azonban az egész osztály jellemének és helyzetének emelése nem látszik épenséggel elérhetetlennek ésszerű törekvés útján, akkor itt van az ideje annak, hogy a tanultabb munkások jobban fizetett osztálya a maga javát a többi munkásokkal közösen, nem pedig az ő kizárásukkal törekedjék elérni. Amíg e jobban fizetett osztály minden reményét csak abba veti, hogy saját körét a verseny ellen védő korlátokkal bekerítí és hogy saját magas bérét foglalkozásának mások elől való elzárásával védi meg, addig e törekvésében lehetetlen valamely magasabb és nemesebb célt látnunk; mert hiszen e törekvés csaknem nyíltan kizár minden más célt azon az egyen kívül, hogy az osztályhoz tartozók csekély száma kevés munka mellett magas bérnek élvezetében maradhasson. Világosan és sajnosan kitűnt ez a gépgyárosok egyesült társaságának eljárásából és nyilatkozataiból, amikor munkaadóikkal nemrég harcban állottak. Még ha lehetne is elérni eredményt a munkásosztály egy kiváltságos részének javára, ez az eredmény mainap nem elősegítené, hanem inkább akadályozná az egész munkás népséggé emancipációját“.

3. §. Van még az eljárásnak egy másik módja is, amelylyel a munkásegysületek a munkabér kulesára hatni törek-szenek, az a mód t. i., amely nem a munkabérek fizetésére fordított egész vagyonnak emelésére, sem a munkakínálat megszo-rítására nem irányul, hanem a termelés nehézségeit akarja fokozni és evvel a végezendő munka mennyiségét véli növel-hetni, egy szóval, az a mód, amely a munkabéreket m u n k a t e r e m t é s e útján akarja emelni.

A munkásegysületek eljárásának ez a része a munkabér kérdésének olyan tetszetős és esalóka, de gyakorlati szempont-ból egyszersmind oly végzetes felfogásán alapszik, hogy nagyon is érdemesnek látszik az alapjául szolgáló elméleti elv bírálatá-val foglalkoznunk, mielőtt ama részletes szabályok vizsgálá-tába boesátkoznánk, amelyek az itt kitűzött cél szolgálatára vannak rendelve. E bírálatba annál inkább szükséges lesz bele-mennünk, mert úgy látom, hogy az elvnek a munkásegysüle-tek pártolói körén kívül is vannak barátai. A munkabér kér-dése fölött az utolsó időben folyt vitatkozásokban tényleg mind-két oldalon és általában is egészen alaposnak tekintették a kér-déses felfogást. Sőt T h o r n t o n nemesak alaposnak tekinti, hanem határozottan úgy állítja fel és úgy védi e tant, mint a

* „Principles of Political Economy“, II. köt. 554. és 555. l.

közgazdasági tudomány egyik kétségbe nem vonható igazságát. Nem szabad ugyan elhallgatnom, hogy Thornton csak az elmélet mellett kardoskodik, de határozottan kifogást tesz a munkásegyesületek szabályaiban való gyakorlati alkalmazása ellen. Ez a logikai következetlenség azonban nem fosztja meg az ő védő álláspontját a maga természetes súlyától. Épen azért nem szükséges mentegetődnöm, ha úgy fogom bírálat alá a tant, ahogy azt az ő könyvében kifejtve és megvédve találok. A szóban forgó elvnek jelleme és jelentősége kitűnik a következő idézetekből.

Könyvének 87. oldalán Thornton ezeket mondja:

„A munka mennyisége, amelyre valamely munkaadónak szüksége van, a végezendő műnek természetétől függ. Ha vannak az egész eljárásnak olyan részei, amelyeket a munkaadó a maga lényeges érdekében bizonyos időn belül kíván elvégeztetni, akkor ő a munka általános drágasága idejében bizony jó magas árt is hajlandó lesz fizetni az időhöz kötött dolog által megkívánt munkamennyiségért. E munkamennyiségnél többet azonban akkor sem lesz hajlandó felfogadni, ha a munka véletlenül olcsó. Ha például arra van szüksége, hogy szénája szombaton estig le legyen kaszáva vagy be legyen hordva, és ha ennek elvégzéséhez tíz ember munkája okvetetlenül szükséges, akkor talán hajlandó lesz a tíz embernek fejenként akár 5 shillinget is fizetni, de semmiesetre sem fog erre a munkára hús embert felfogadni, még akkor sem, ha a hús embert fejenként számítva 1 shilling bérért megkaphatná.“

Majd a 103. oldalon:

„Előfordul ez (t. i. a munkára irányuló keresletnek sürgős volta) az új gyarmatokban, ahol a felszántandó föld területe, a gondozást kívánó juhek és ökrök mennyisége, a megfőzendő ebédek és a súrolandó szobák száma rendszeresen mindig sokkal nagyobb a rendelkezésre álló béresek, juhászok, szakácsok és más cselédek számánál.“

Végül a 339. oldalon a következő, különösen mértékadó szavakat találok:

„Én a magam részéről nem vagyok képes megérteni, hogy a pusztán munkakímélő gépek alkalmazása, ha ellentétesen működő okok nem forognak fenn, mikép járhatna más hatással mint a munkára irányuló kereslet csökkentésével. Ha a gépek a munka eredményességét nagyobb arányban fokozzák, mint amilyenben munka megtakarítatik, akkor megengedem, más volna a befolyásuk. Ha egy ember jobb szerszámok alkalmazása útján nemcsak két ember munkáját tudná végezni, hanem többet is tudna termelni, mint amennyit előbb a két ember együttvéve termelt, akkor a munkára irányuló kereslet nemcsak a korábbi fokon maradhatna, hanem még nőhetne is. Ha felényi munka ráfordításával két kalászt lehetne természetni ott, ahol korábban csak egy kalász termett, vagy kétannyi vasércet lehetne az akna nyílásáig eljuttatni, vagy kétannyi heringet lehetne fogni, akkor azok az emberek, akik számára a szántóföldön, a bányában, a halászat körül most már nem volna hely, még mindig nyerhetnének teljes mértékű alkalmazást abban, hogy kenyeret készítsenek a több búzából, megolvasszák a több ércet, besózzák és becsomagolják a több heringet. Ámde ha a búza, az érc, a hal mennyisége csak ugyanakkora marad, amekkora rendszeren szokott lenni; ha az új gépek alkalmazása nem teremt egyszersmind új munkát is, hanem csak annyit tesz lehetővé, hogy a régi munkát most már kevesebb kéz elvégezhesse, ami

által néhány régi kéz feleslegessé válik: akkor nem tudom, mikép lehet állítani, hogy az alkalmazás mezeje nagyobb lett, vagy hogyan lehet tagadni, hogy valósággal szűkebb lett."

Az idézett szavakban világosan kifejezett vagy bennük foglalt elmélet azt mondja, hogy a munkára irányuló kereslet, amennyiben a munka bérre befolyással van, az elvégezendő ipari munka mennyiségétől függ és e mennyiséggel mérhető. Az ipari munkának ez az elvégezendő mennyisége pedig, azt mondja Thornton, „minden egyes időpontban meghatározott mennyiség“ (334. és 335. l.). Ebből az állításból közvetlenül következik, és ezt a következtetést Thornton maga részben le is vonja belőle, hogy a munka érdekének jó szolgálatot tesz minden olyan intézkedés, amely a társadalom végezendő munkáját növeli, ellenben megrövidíti ez érdeket minden olyan intézkedés, amely a szükséges munkát kevesbíti. Ez az elmélet kétségkívül nagyon tetszetősnek látszik. Azt hiszem, alig akad munkásember, de talán a munkások körén kívül is csak kevés olyan ember lesz, aki az így felállított elméletet el ne fogadná. Hiszen mindnyájan belátjuk első tekintetre is azt, hogy a munka csak ott nyerhet alkalmazást, ahol végezni való dolog van, és belátjuk azt is, hogy mennél több végezni való dolog van bizonyos fajtából, annál több munkást kell alkalmazni ennek a bizonyos fajtájú dolognak elvégzésére. Kétségtelen más oldalról az is, hogy ott, ahol az elvégezendő dolog nagyon sürgős természetű, a munkaadók nagyobb bért is lesznek hajlandók felajánlani oly végből, hogy a munkát vállalatuk számára megnyerjék. Mindez feltétlenül helyes és igaz, és ha e kétségen kívül álló premisszákból azt a következtetést vezetjük le, hogy a munkásosztályok érdekének a társadalom szükségelte munka mennél nagyobb mennyisége és mennél sürgősebb volta felel meg, akkor az ilyen következtetés nagyon is közelfekvőnek és elfogadhatónak látszik. Én mindamelltt azt vagyok bátor állítani, hogy a közgazdasági okoskodás körében alig van esalékonyabb tétel, mint az itt előadott következtetés, és, amit még hozzá kell tennem, alig van tétel, amely gyakorlati szempontból végzetesebb következményekkel járna. Mert nézzük csak, mi következik a felállított tételből. Ha a munka érdeke azt kívánja, hogy az emberi munkával végezendő dolog mennyisége lehetően nagy legyen, akkor minden olyan gép, amely emberi munka megtakarítását teszi lehetővé, ellensége a mun-

kások érdekének. Amint láttuk, Th o r n t o n ezt el is ismeri ott, ahol az új gépek, mint a nála idézett példákban, nem teremtenek annyi új munkát, amennyit a régiből feleslegessé tettek (339. l.). Vajjon így nézve a dolgot, a hazánkban az ipar előmozdítására alkalmazott gépek mekkora része nem esnék elkárkoztatás alá, azt még csak kutatni sem akarom, noha azt hiszem, hogy ez az elkárkoztatandó rész csak nagyon kicsiny volna. Annyi bizonyos, hogy minden olyan gép, amely a gyártás folyamatának befejező műveleteit végzi, ama gépek rovatába esnék, amelyek nem teremtenek új munkát a feleslegessé tett munka helyébe; az ilyen gép tehát Th o r n t o n felfogása szerint kiváltkép ellensége volna a munkások érdekének. Hasonló okoskodással azt is mondhatjuk, hogy a foglalkozások szétválasztása szintén ellenkezik amaz érdekekkel; mert hiszen az ipar illetén szervezésének csakis az a célja, hogy a munkát hatékonyabbá tegye, vagy más szóval, hogy a társadalom elvégezendő dolgának mennyiségét csökkentse. Ha minden ember, aki tűgyártással foglalkozik, az egész tűt volna kénytelen elkészíteni, — őmaga nyujtaná ki a sodronyt, őmaga darabolná részekre, hegyezné az egyes darabokat, elkészitené és alkalmazná a tű fejtét stb., — akkor a tűgyártáshoz aránytalanul nagyobb számú ember volna szükséges, mint mainap, és mint-hogy evvel semmiféle más munka nem válnék feleslegessé, a munka alkalmazásának a most szóban forgó felfogás szerint sokkal tágabb mezeje nyílnék. A munkamegosztás tehát, amely ezt a mezőt szűkebbé teszi, a tárgyalt elmélet szerint határozottan ellentétben volna a munkások érdekével. Ugyanez az elmélet természetesen a szabad kereskedést is nyíltan elítéli. A nemzetközi csere, amelyet a szabad kereskedés előremozdít, csak a nagy szabásban való munkamegosztás egyik példája és tökéletesen ugyanazon célnak szolgál, mint az egyszerűbb formák, t. i. a munka megtakarításának a javak termelésében. Ámde ezek a példák csak egyik oldalát jelentik ama következtetéseknek, amelyek a szóban forgó jeles elvből levezethetők, és amelyeket abból egyesek tényleg le is vezettek. Mert ha minden olyan intézkedés, amely a végezendő munkát megrövidíti, a munkásnak kárára van, akkor megfordítva azt is mondhatjuk, hogy minden, ami ezt a végezendő munkát szaporítja, megfelelő arányban a munkás javára szolgál, különösen akkor, ha a több munka hozzá még sürgős természetű is. A vihar például, amely

a háztetőket lebontja, az ablakokat összetöri és csűrjeinket elsepri, a tárgyalt elmélet megvilágításában a legáldásosabb esemény, amely bő gazdagságot hoz a munka gyermekeinek.*

„Ne rettegjünk a fellegektől,
Csak áldás jár az ő nyomukban,
Melyet fejünkre ontanak le.“

Szaporítja a végezendő dolgot és így, hogy befogadott szó-lással éljek, az üzletettől is csak hízik. Ugyanazon elmélet szerint milyen nagy áldás volna, ha a tolvajok és rab-lók száma mennél jobban elszaporodnék, mert hiszen akkor a rendőröknek mennyivel több dolguk volna. Azután még min-denféle rudakat és zárat is kellene alkalmaznunk ajtainkra és ablakainkra, ami ismét a kovácsoknak és a lakatosoknak adna több dolgot. Nézzük csak továbbá, mennyi munka válik szükségessé a nemzeteknek egymás ellen való irigy agyarko-dása következtében. Ott vannak az állandó hadseregek, az arze-nálok, erődítmények, fegyverek és egyéb hadi felszerelések, a végezendő munkának mily óriási mennyisége! Nem válnék-e feleslegessé a katona és nem rövidülne-e meg annyi ezer ember munkája, ha az általános lefegyverzés és az örök béke szomorú korszaka csakugyan elkövetkeznék? Nevetéssel fogadjuk a gyertyaöntők és lámpacsinálók hírhedt petícióját, amelyet Bastiat említ, s amelyben azért folyamodtak, hogy a nap világa kioltassék; pedig ennek a petíciónak csak az volt a célja, hogy a végezendő társadalmi munka mennyisége szaporítas-sék, és én részemről azt vagyok kénytelen mondani, hogy akik az itt kifogás alá vett elméletet elfogadják, azt a kérvényt fel-tétlenül támogatni volnának kötelesek.

De vajjon hol van a esalóka pont abban az okoskodásban, amelyből ilyen következmények folynak? Ha a munka csak ott

* Hogy nem hajtom túl az okoskodást, kitűnik a következő szavak-ból, amelyeket Wells a Cobden Club által közzétett értekezésében a new-yorki Tribune-nek a chicagói tüzvész alkalmából megjelent vezércikkéből (1871. okt. 24.) vesz át: „A pénzt, amellyel a leégett háza-kat fel fogjuk építeni, és pótolni fogjuk az elégett tárgyakat, nem küld-jük ám külföldre, hogy az idegen ipart gazdagítsuk vele. A védő politika érdeméből, amely az amerikai ipart megteremtette, ez a pénz saját mes-terembereinket fogja nagyobb munkásságra ösztönözni, több munkát fog adni gyárainknak és alkalmazást fog szerezni sok ezer munkásnak, akik-nek keze ma tétlenül vesztegel. Gazdag természeti forrásaink ekkép rövid idő alatt pótolni fogják azt, ami elveszett, ipari vállalataink pedig újabb tevékenységet fognak kifejteni a nyersanyagok átalakításában“.

nyer alkalmazást, ahol tennivaló dolog van, és ha annál nagyobb mértékben nyer alkalmazást, mennél több az illető dologban a tennivaló; ha továbbá a munkás annál keresettebbé válik, mennél sürgősebb a végezendő dolog: akkor miért ne volna szabad a munkás érdekében fekvőnek mondanunk azt, hogy a végezendő dolog mennyisége és egyszersmind sürgős volta a lehető legnagyobb legyen? Erre a kérdésre kettős feleletet adhatunk. Először is a munkások érdeke nem a munkában, hanem a munka jutalmazásában fekszik. Az emberek, azt mondja *W h a t e l y* érsek, avval járnak házról-házra, hogy „munkát keresnek,“ pedig valósággal nem a munkát, hanem a munkabért keresik. Ez ugyan csak a szavakkal üzőtt játéknak látszik, mégis azt kell mondanunk, hogy a gondolatnak ugyanazon összekészülése, amely e szólásmódban nyer kifejezést, okozza a zavart a most tárgyalt okoskodásban is. Mert a munka és a munkabér itt is egymással oly szorosan összefüggő, ha nem is épen felelőképpen fogalmaknak vétetnek, hogy az egyiknek növekedésével a másiknak növekedése együttjárónak tekintendő. Már pedig mielőtt tovább mennénk, szükséges lesz, hogy ennek a felfogásnak teljes alaptalanságát kimutassuk. Véletlenül épen kapóra jön az a *Kék Könyv*, amelyet a kormány legutóbb kibocsátott,* és amely elegendő anyagot szolgáltat az itt előttünk lebegő célnak.

Vegyünk szemügyre három országot: Németországot, Angolországot és Kaliforniát. Németországban a munkanap óráinak száma némely foglalkozásban 14, a legtöbben pedig 12. Angolországban ez órák száma ma többnyire 10, de egyre több és több foglalkozás körében csak 9. Kaliforniában 10 a maximum, de elég nagy számú foglalkozás körében a munkanap óráinak száma lemegy egészen 8-ra. Már most kétségkívül helytelen volna azt mondani, hogy a tennivaló dolog a különböző országokban a munkás népesség adott mennyiségére nézve ugyanazon mértékben nagyobb vagy kisebb, amint a munkanap óráinak száma több vagy kevesebb, úgyhogy egy-egy munkás ember itt 9 óra alatt épen annyit végezne, mint amott 14 alatt. A megkülönböztetés csak annyiban mondható helyesnek, hogy igenis tekintetbe kell vennünk a munka különböző hatékonyságát a különböző országokban. Ha evvel számolunk és ha hozzá még feltesszük, ami az én véleményem szerint túlló az

* „Condition of the Working Classes in Foreign countries, 1871.“

igazságon, hogy az angol munka hatékonysága úgy aránylik a német munkáéhoz, mint 14 vagy 12 a 10-hez vagy 9-hez, akkor ebből következnek, hogy a Németországban végezendő dolog körülbelül ugyanolyan arányban áll a német munkás népesség számához, mint az Angolországban végezendő dolog ez ország munkás népességéhez. Kaliforniát illetően azt hiszem, nem lesz tagadható, hogy ott a munka hatékonyabb mint Angolországban, miért is feltehetjük, hogy a két országban végezendő dolog a két országbeli munkás népességhez arányítva elég hű kifejezést nyer a munkanap óráinak illető számában. Ez összehasonlításunkból tehát következik, hogy a Németországban, Angolországban és Kaliforniában végezendő dolog mennyisége körülbelül egyenlő arányban áll az illető ország munkás népességének számával. Ha ez csakugyan így van, és ha a munka és a munkabér között való összefüggés olyan, aminőnek a szóban forgó elmélet mondja, akkor a munkabérnek a nevezett három országban körülbelül egyenlőnek kellene lennie. Már pedig valósággal úgy áll a dolog, amit, ha én nem mondom is, mindenki tud, hogy a munkabérek Kaliforniában, még ha tekintetbe vesszük is a helyi árakban itt és amott mutatkozó különbségeket, legalább kétszeresen nagyobbak mint Angolországban és legalább négyszer akkorák mint Németországban. Ime látjuk ebből, hogy a valóságban milyen csekély összefüggés van egyfelől a munka mennyisége között, amely valamely adott társadalomban végezendő, másfelől a munkabéreknek az illető társadalomban uralkodó kulesa között.

Ez azonban sem nem az egyetlen, sem nem a legkisebb hamisság, amely az itt tárgyalt elméletben rejlik. Ez elméletnek szükségkép fel kell tennie azt, — *Thorton* kifejezetten állítja is, — hogy a végezendő dolog mennyisége minden adott időpontban állandó mennyiség. Ezt pedig határozottan tagadnunk kell. A társadalom végezendő dolga nem állandó mennyiség. Ellenkezően, ez a mennyiség teljesen határozatlan és gyakorlati szempontból korlátlan is; határozatlan, mert változik aszerint, amint az emberi szükségletek és igények változnak, és gyakorlati szempontból korlátlan, mert mindenkor sokkal több, mint amennyit az emberi kéz elvégezni képes. Természetesen nem a kezdetleges fokon álló társadalomról beszélek itt, amikor az emberi igények és velük együtt a társadalom munkája is meglehetősen szűk és jóformán állandó

határokhoz vannak kötve; hanem beszélék arról a társadalomról, amelyet Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban ismerünk, amelynek kebelében a művelődés már felkeltette ama soha ki nem elégíthető igényeket és megteremtette ama végtelen számú szükségleteket, melyek a civilizált embert a műveletlen embertől megkülönböztetik. Az olyan társadalomban, amely már erre a fokra jutott, gyakorlati szempontból nincsen határa az emberi lények kívánságainak, és épen azért nincsen határa a munka mennyiségének sem, amelyet ők elvégezve látni óhajtának. És noha a művelődés folyamata oda irányulhat, — én remélem is, hogy oda irányul, — hogy mindenben, ami a pusztán fizikai jóléttel függ össze, egyszerűbb ízlés és szokás váljék uralkodóvá, és hogy az emberek egyszerűbb életmódhoz szokjanak, azért joggal feltehetjük, hogy ez az irányzat csökkenteni fogja ugyan a szükségleteket az egyik tekintetben, de ajtót fog nyitni más tekintetben a költsékezés új módjainak és alkalmainak. Amilyen mértékben a pusztán fizikai fényűzésre és személyes elkényeztetésre irányuló hajlam gyengül, azon mértékben erősödik a jótékonyság és a közszellem, a tudomány és az irodalom iránt való érdeklődés; evvel együtt pedig a többé már nem érzett szükségletek helyében csakhamar új szükségletek támadnak. A végezendő társadalmi munka tehát a várható jövő viszonyok között más természetű lesz ugyan, mint az, amely az ipart mainap foglalkoztatja, de azért csak olyan határozatlan és gyakorlati szempontból korlátlan marad majd, mint a mi időnkben is. A végezendő társadalmi munka mennyiségének tehát nincsen gyakorlati határa, és most már erről az álláspontról kell vizsgálnunk annak a viszonyoknak igazi természetét, amelyben mindama berendezések, — gépek, munkamegosztás, szabad kereskedés, — melyek az emberi munka megtakarítására és megrövidítésére szolgálnak, azok érdekével állnak, akiknek munkáját feleslegessé teszik. E berendezések hatása nem csökkenti a társadalmi munka egész mennyiségét, mert hiszen ez a mennyiség, mint már fentebb mondtam, mindig sokkal nagyobb, semhogy emberi képességgel elvégezhető volna, hanem csak módosítja e munka természetét. A munka és a tőke bizonyos mennyisége felszabadul olyan feladatok teljesítése alól, amelyek korábban e tényezőkre háramlottak, viszont olyan új feladatokkal áll szemben, amelyeket az új és korábban nem ismert igények kielégítése ró reájuk. Készséggel elismerem,

hogy a termelés módjának változása, az ipar egyik rendszeréről a másikra való átmenet, még ha az új mód és az új rendszer jobb is a réginél, majdnem mindig együttjár több-kevesebb kellemetlenséggel, sőt néha nem csekély mértékű szenvedéssel is azokra nézve, akiknek foglalkozása idejét múlta; azért a társadalom nem is utasíthatja el magától a kötelességet, hogy emez el nem kerülhető, de csak múló természetű bajok enyhítésére és orvoslására minden tőle telhetőt megtegyen. Ámde itt nem a haladás és a javítások mellékes következményeivel, hanem lényeges jellemükkel és avval a kérdéssel van dolgunk, milyen az ő tartós jelentőségük a munka érdeke szempontjából. Ha pedig az ipari javításokat ebből a szempontból vizsgáljuk, akkor ezek tendenciája az én véleményem szerint nem abban áll, hogy a társadalom foglalkozás nélkül maradjon, hanem hogy a társadalom foglalkozásának módját időről időre megváltoztassák; hogy az elsőrendű és legsürgősebb szükségletek kielégítését megkönnyítsék és ezáltal nagyszámú másodrendű és kevésbé szorító szükséglet kielégítését lehetővé tegyék. Annak a munkának, amely valamely adott ország korlátolt területén nyer alkalmazást, igenis van határa, még pedig nagyon is reális határa; de ezt a határt nem a társadalmi munka mennyiségében, hanem azon tényezők termelő képességében kell keresnünk, amelyek e társadalmi munka végzésére alkalmaztatnak, vagy más szóval, a termelés költségének növekedésében. Tennivaló igenis van, de az erőfeszítés, amelybe a tennivalónak elvégzése kerül, nagyobb, mint amekkorára az emberek a nyerendő termény értékét becsülik. Ebben és csakis ebben van a munka alkalmazásának igazi határa. Ha ezt a határt eltávolítani vagy legalább kitolni akarjuk, akkor nem arra kell törekednünk, hogy az emberi szükségletek kielégítésének útjában álló akadályokat szaporítsuk, és hogy ekkép m u n k á t t e r e m t s ü n k, hanem ellenkezően, épen arra, hogy amaz akadályokat, amennyire csak lehetséges, elhárítsuk, és hogy buzgón felhasználjunk minden olyan javítást és újítást, amelynek segítségével az emberi erőfeszítés nagyobb eredményt érhet el. Csak növeljük bátran az ipar termelő erejét és terjesszük buzgón azon ipari javítások ismeretét, amelyek az emberiséget fenntartják és vigasztalják is; mert semmi okunk sincs félni attól a veszélytől, hogy a munkások nem nyernek majd alkalmazást azért, mert nem volna tennivaló.

Ezekben végeztem avval a közgazdaságtani felfogással, amely az emberi jólétet azonosítja a jólét elérésének útjában álló akadályok fenntartásával és szaporításával, vagy, Bastiat szavaival élve, amely az akadályt az okkal, az erőfeszítést az eredménnyel zavarja össze.

4. §. Nézzük most, hogy ez az elmélet mikép nyer a munkásegyesületek szabályaiban gyakorlati alkalmazást. Erre nézve Thornton könyvéből a következő példákat idézem:

„Néhány egyesület kerületekre osztja a maga vidékét és csak abban a kerületben engedi meg az ellenőrzés alá fogott javak felhasználását, amelyben ezek elkészültek . . . Manchesterben ez az eljárás különösen hatékonyan nyer alkalmazást, amennyiben itt az a téglá, amely négy mérföldet meghaladó körzeten túl gyártódik, tényleg ki van zárva a városból. E kizárás kieroszakolása végett fizetett ügynökök vannak alkalmazva, akik minden szekeret, amely téglát hoz, megvizsgálják, és ha azt találják, hogy a téglá nem a meghatározott körzeten belül ered, akkor a téglavető munkások rögtön beszüntetik a munkát. . . A Lancashire-beli téglavetők eme szeszélye hű utánzásra talál ugyanannak a megyének kőműveseinél. A frissen bányászott terméskő puhább és könnyebben vágható mint későbbben; azok a munkások, akik állandóan egy bizonyos kőbányában dolgoznak, jobban értik az e bányából eredő kő megmunkálását, mint más munkások; ehhez járúl, hogy nagy megtakarítást lehet elérni, ha a követ faragott állapotban szállítjuk, nem pedig nyersen. A Yorkshire-beli kőművesek azonban nem engedik meg olyan kerületükbeli kőnek behozatalát, amely több mint egy oldalon van megfaragva. Mind a többi munkát, a köszörülést és az összezeresztést, feltétlenül ők maguk akarják végezni, noha a munka ezáltal harmincöt százalékkal drágábbá válik Egy bradfordi vállalkozónak bizonyos lépcsőház elkészítéséhez néhány kemény delfti kőből készült lépcsőfokra lett volna szüksége. A bradfordi kőművesek annyira nem szeretik ezt az anyagot, hogy már többször inkább otthagyták a munkát, semhogy feldolgozták volna. A szóban forgó vállalkozó a neki szükséges lépcsőfokokat magában a bányában készíttette el. Mikor azonban a kövek megérkeztek és teljesen készen állottak az elhelyezésre, a kőművesek azt követelték, hogy a köveket újra ki kellett dolgozni, ami minden lépcsőfoknál 5 sh-től 10 sh-ig menő több kiadást okozott. Egy ashtoni kőművesmester néhány teljesen kicsiszolt követ kapott egy Macclesfield mellett fekvő bányából. Munkásai azonban az ő egyesületükben alkotott szabályok értelmében nem voltak hajlandók e köveket elhelyezni mindaddig, amíg a már csiszolt lapokat el nem rontották, úgyhogy a csiszolást övelük kellett újra és pedig rosszabbul megejtetni . . .

„Egy vagy két északi megyében az egyesült stukk-munkások és az ő szintén egyesült segédmunkásaik közösen abban állapodtak meg, hogy ez utóbbiaknak a meszelésen kívül nem szabad más stukk-munkát végezniük, viszont a stukk-munkásoknak a sajátlagos stukk-munkán kívül semmi olyan dolgot nem szabad megtenniük, amely a segédeknek tartott fenn, úgyhogy ha a stukk-munkásnak lécekre vagy gipszre van szüksége, hogy munkáját folytathassa, e tárgyakat a segéddel köteles előzetni. E megegyezés következtében egy bizonyos Booth nevű boltoni vállalkozó, aki egyik munkását néhány ablak elkészítésével bízta meg, kénytelen volt melléje négy napon át egy segédmunkást is alkalmazni, noha a szükséges dolgokat akárki egy fél óra alatt is elhozhatta volna a munkásnak. . . Több egyesület külön pontban mondta ki azt a szabályt, hogy senkinek sem szabad többet dolgoznia társainál. A bradfordi téglá-

vető munkások egyik szabálya világosan kimondja, hogy „senkinek sem szabad túlmennie a renden és kettős munkát végeznie olyvégből, hogy a mester meglegedését megnyerje, mert evvel társait is hasonló eljárásra kényszerítené. Az ilyen ostoba és csalárd eljárás következtében az egyesület számos derék tagja munka nélkül maradhatna. Néhány tag már vétett e szabály ellen, de ismétlés esetében kizáratnék az egyesületből.“ A manchesteri kőművesek egyesületének egyik szabálya azt mondja, hogy „az olyan munkás, aki siet és a rendes munkánál többet végez, az első esetben 2½, a másodikban 5, a harmadikban 10 shilling büntetést köteles fizetni, újabb kihágás esetében pedig a bizottság elbírálása alá kerül.“ Liverpoolban a kőműves segéd munkásának szabály szerint csak tizenkét téglát szabad egyszerre szállítania. Más vidéken csak tíz a megengedett szám. Sőt Leedsben „minden olyan társ, aki egyszerre többet szállít a rendes nyolc téglánál, egy shilling bírságot köteles fizetni; akinek pedig tudomása van róla, hogy valaki ezt a szabályt megszegte, ugyanakkora bírságot fizet, ha ezt a bizottságnak rögtön be nem jelenti.“ . . . A manchesteri törvényszék házának építése alkalmával a kőművesek segéd munkásai sztrájkba léptek azért, mert azt kívánták tőlük, hogy a téglát talicskán szállítsák, nem pedig vállukon.“

Könnyű belátni, hogy a munkások mit akarnak az efféle szabályokkal elérni. Midőn arra kötelezik egymást, hogy ne kövessenek munka-megtakarító eljárást és ne használjanak ki minden könnyebbséget, amely a dolog természetéből vagy a fennforgó körülményekből kínálkozik, csak azt akarják elérni, hogy olyan munkát tegyenek szükségessé, amelyre különben nem lett volna szükség. Az ilyen szabályok egytől-egyig azt a közgazdasági felfogást juttatják diadalra, amely végső sorban a nap világítását is ki szeretné zárni. Nem lehet tagadni, hogy az ilyen eljárásnak van is némi hatása. Az következik ugyanis belőle, hogy bizonyos ipari foglalkozásokba nagyobb tőkét kell befektetni, mint amekkorára különben szükség volna, ezáltal pedig vagy a munkabér kulesa emelkedik, vagy több munkás nyer alkalmazást ugyanazon bér mellett. Ennyit kénytelenek vagyunk megengedni. Igen ám, de ez a cél csak azáltal éretik el, hogy az emberi gazdálkodás eredményének összege kevesbedik, és így, ha a jellemzett eljárásból származik is valamelyes haszon a közvetlenül érdekeltek javára, ezt a hasznot az egész társadalom aránytalanul drágán kénytelen megfizetni. Azt mondom aránytalanul drágán, mert a jellemzett esztelen eljárás csökkenti az ipar jövedelmezőségét, és így ha bizonyos osztályok részesedése e jövedelemben növekedik is, világos, hogy a többi osztályoknak nemcsak annyival jut kevesebb, amennyit amazok nyertek, hanem hogy le kell még vonnunk az ő részük-ből az egész társadalmi alap veszteségét is. Az az önosság tehát, amely a munkásegyletek efféle szabályaiban kifejezést nyer, nem a közönséges buta önosság fajtájából való, amely csak azt

iparkodik a maga számára elkapkodni, ami különben másnak jutott volna, hanem jóval messzebbremenő alakja annak a hajlammak, amely nagy bajt kész okozni másnak, ha ezáltal egy kicsi jót szerezhet magának; amely akár felgyújtaná a szomszéd házát, hogy a tűz mellett a maga szalonnáját megpiríthassa. Evvel azonban még nem mondtam el legfontosabb kifogásomat a munkásegyesületek ilyenféle szabályai ellen. Mert e szabályokat még avval a bélyeggel is meg kell bélyegeznem, hogy veszélyesen sértik magának a művelődésnek érdekeit. E szabályok szelleme ellentétben áll minden haladással és minden javítással, és ha talán nem juttat is bennünket oda, hogy eldobjuk magunktól mindazon berendezéseket és segítő eszközöket, amelyeket a tudomány és a művészet az ipar javára feltalált, legalább is azt eredményezné, hogy az ipari eljárás a mai formájában megjegecednék. Az ipari haladás igazi jelentősége abban van, hogy a termelés eredménye az alkalmazott munkához képest egyre nagyobb legyen; a szóban forgó szabályok pedig evvel ellentétben arra törekszenek, hogy a munka növekedjék a termelés eredményéhez képest. Távol áll tőlem avval vádolnom a munkásegyesületek vezető embereit, még kevésbé pedig magukat a munkásokat, akik a vezérek által alkotott törvényeket elfogadják és ezek szerint cselekszenek, hogy a mondott következményeket tudatosan veszik célba. Meg vagyok győződve, hogy azok, akiknek javát e szabályok szolgálni akarják, vagy rosszul értik igazi jellemüket, vagy legalább is nem tudják kihatásukat kellően mérlegelni. Avval a felfogással, amelyből e szabályok eredtek, nemcsak a munkáosztályok körében találkozunk, mert hiszen láttuk, hogy még az olyan ügyes és elfogulatlan író is vallja, amilyen Thornton, aki egyfelől a legerélyesebb és legőszintébb szavakkal kárhoztat ugyan minden olyan mesterséges intézkedést, amely az ember világbeli helyzetét rosszabbítani alkalmas, másfelől azonban maga szolgáltatja az elméleti premisszákat, amelyek, ha csakugyan volna alapjuk, teljesen igazolnák még az olyan legmesszebbremenő eselekvést is, amelyet ő maga elítél. Nyilván el kell tehát ismernünk, ha a munkásegyesületek politikájának akár erről, akár más részéről van szó, hogy a társadalom tehetős osztályainak semmi joguk sincsen arra, hogy a maguk belátásával a munkásokkal szemben valami nagyra legyenek. Ott van példa kedvéért a jogászok mestersége; azt

hiszem, ebben sem volna nehéz feltalálnunk olyan szokásokat, amelyek talán még ma is járnak, és amelyek tendenciája szintén csak az, hogy a mesterséghez tartozók számára m u n k á t c s i n á l j a n a k. Ám kisérjünk csak figyelemmel egy rendes peres eljárást, vagy olvassunk végig egy közönséges periratot, és elég olyan példát fogunk találni, amely bátran egy sorba állítható a manchesteri kőművesek egyesületének legkirívóbb szabályaival. A jogászok jó nagy része nem hasonló szellemből ellenzi-e a perrendtartás reformját és nem áll-e készen arra, hogy feláldozza a társadalom érdekeit a maga mesterségéhez tartozók javáért? hogy feltartóztassa a társadalom haladását csak azért, hogy néhányal több ügyvédnek elég dolga akadjon? Meglehet, hogy az a törekvés, amellyel bizonyos emberek a maguk osztályát a munka mesterséges csinálása útján emelni akarják, a munkásegyletek szabályaiban merészebb és fursőbb kifejezést nyer; maga az elv azonban mély gyökeret eresztett majdnem minden osztálynak gondolkodása és eselekvése módjában. Azért is annál inkább látszik szükségesnek, hogy tartózkodás nélkül feltárjuk ez elvnek igazi jellemét és jelentőségét, hogy megbélyegezzük mint a legönösebb és legkiáltóbban antiszociális eljárásra vezetőt, amelynél kárhatosabb alig található mindazon eljárások között, amelyekkel a társadalom különböző osztályai más-más időben saját érdekeit az általános társadalmi jólét nagy kárára előremozdítani törekedtek.

V. FEJEZET.

Az előadott elvekből levezethető gyakorlati következtetések.

I. §. Az előző fejezetekben, azt hiszem, eléggé teljesen fejtettem ki az elméleti feltételeket, amelyek a munkás helyzetét és az ő jutalmazásának kulcsát meghatározzák. Hátra van most, hogy szemügyre vegyük azokat a gyakorlati következtetéseket, amelyek a munkás mai tényleges helyzetére és jövőbeli kilátásaira nézve az ekkép felállított premisszákból levezethetők.

Itt azonban a társadalmi kérdéseken gondolkodók egy bizonyos osztálya ellenvetéssel állhat elő és azt a kérdést intéz-

heti hozzám, hogy noha a gazdasági elvek, amelyek e tárgyra vonatkoznak, csakugyan olyanok, aminőknek én tüntettem fel őket, miért van az, hogy az ipar hozadékának szétosztása nem az igazság törvényei, hanem amaz elvek szerint történik? Erre a kérdésre először is azt felelem, hogy én részemről nem látok semmi olyan igazságos törvényt, amely az ipar hozadéka szétosztásának problémájára alkalmazható volna; másodsor pedig azt, hogy minden olyan kísérlet, amely az úgynevezett igazság parancsának érvényességét akarna szerezni, és amely e cél elérése végett fel akarná forgatni azokat az alapvető feltevéseket, amelyekben a közgazdasági okoskodás nyugszik, fel akarná forgatni nevezetesen a magántulajdon jogát és az egyéni gazdálkodás szabadságát, az én véleményem szerint, amely itt esakis az anyagi körülményeket veszi tekintetbe, okvetetlenül azt vonná maga után, hogy maga az alap, amelyből valamennyi osztály jutalmazása ered, teljesen elpusztulna, vagy legalább is ki nem számítható mértékben gyengítettnek.

2. §. Ha azt akarjuk elérni, hogy a gazdálkodás eredménye az igazság elve szerint oszoljon meg, akkor azoknak, akik a szétosztás eme módja mellett kardoskodnak, valami hatékony szabályt is kellene felállítaniuk, amelynek alapján a részükről felkarolt elv tényleg érvényességre juthatna. Hiszen hoztak is már javaslatba különféle ilyen szabályokat, amelyekben felül lehet elképzelni még másokat is, olyanokat, amelyekről ugyanannyi joggal lehetne elmondani, hogy a természetes igazságot fejezik ki, mint a társadalmi reformátorok bármelyik javaslatáról. Az egyik ilyen társadalom-javító például azt mondja, hogy az igazságos szétosztásnak szabályát az emberi szükségletekben és e szükségletek sürgős voltában kell keresnünk. E felfogás szerint az igazságos szétosztás szabályát ekkép lehetne kifejeznünk: **m i n d e n k i n e k a z ő s z ü k s é g e s z e r i n t.** Egy másiknak véleménye értelmében a szétosztásnak azon mérték szerint kellene történnie, amelyben az egyes ember az ő erőfeszítésével a szétosztásra alkalmas alap megteremtéséhez hozzájárult; az igazságos szétosztás formulája ebben az esetben így szólna: **m i n d e n k i n e k a z ő m u n k á j a s z e r i n t.** Talán époly jól elfogadható elvet lehetne találnunk, ha a szétosztás szabályául azt a viszonylagos áldozatot állítanók fel, amelyet a termelő gazdálkodásban résztvevők magukra vállalnak; és ebben az esetben mi a formulát így állítanók fel:

mindenkinek az ő áldozata szerint. Megvizsgálni azt, mennyi igazság vagy erkölcsösség rejlik az itt felsorolt elvek mindegyikében, e helyen nem tartozik feladatom körébe. Nekem itt kizáróan csak annak kutatása a feladatom, hogy a felsorolt elvek mennyiben érvényesülhetnek mint a vagyoni szétosztásának szabályai. De midőn ennek vizsgálásába készülök belemenni, előre is vissza kell utasítanom minden olyan feltevést, mintha én le akarnám alacsonyítani az emberi élet eszményeit, amelyek ez elvekben kifejezést nyernek, feltéve, hogy egyszerűen csak eszményeknek tekintjük őket, olyan célnak, amely felé küzdve törekednünk kell, szem előtt tartva természetesen a külső világ tényleges viszonyait és a benné lakó emberek valóságos jellemét, úgy, ahogy ez eddigelé kifejlődött. Valóban nem habozom elismerni azt, hogy a felsorolt elvek akármelyikének megvalósítása az emberi társadalom olyan állapotát idézhetné fel, amely messze fölötte áll a mai vagy a hosszú időn belül várható állapotnak. Ennyiben én is kész vagyok együtt tartani a szocialisztikus törekvésekkel. De már eltérek a szocialistáktól akkor, ha azt a kérdést vetjük fel, vajjon az ő terveik már ma is végrehajthatók-e, és ha azok az eszközök forognak szóban, amelyekkel ők az óhajtott célt el akarják érni. Határozottan tagadom, hogy az emberiség tényleges viszonyai között a vagyonnak szétosztása olyan elvek szerint, amelyeket ők akarnak érvényesíteni, lehetséges volna, és azt a hitet vallom, hogy az olyan kísérlet, amely ez elvek érvényesítése végett az állam hatalmát akarná segítségül híni, — pedig az én véleményem szerint épen ebben van a szocializmus lényeges jellemző vonása, amely az ő törekvését minden más társadalmi törekvéstől határozottan megkülönbözteti,* — csakis romlást és pusztulást idézne fel.

* Ebben a pontban más véleményen vagyok mint az a nagy férfiú, akit nem rég elvesztettünk, és akit én büszkén mondok barátomnak és tanítómnak. Mill az ő önéletrajzának egyik nevezetes helyén azt mondja, hogy „őt joggal sorolják a szocialisták közé,“ minthogy az ő eszménye az emberiség helyzetének végső javításáról közelebb áll a szocialisták felfogásához, mint azokéhoz, akiket megkülönböztetésül orthodoxoknak lehet neveznünk. „Míg egyfelől a legerélyesebben visszautasítottuk a társadalom zsarnokoskodását az egyén fölött, amelyről azt mondják, hogy a legtöbb szocialisztikus rendszer egyik alkotó eleme, másfelől magunk is bizakodva vártuk azt az időt, amikor a társadalom nem fog többé henyélőkre és dolgozókra megoszlan; amikor az a szabály, hogy aki nem dolgozik, ne is egyék, nemcsak a szegényekre, hanem részrehajlás nélkül a társadalom minden tagjára fog nyerni alkalmazást; ami-

3. §. Ami a fentebb mondott formulák elsejét illeti, azt t. i., amely szerint valamely közösség vagyonának a közösség tagjai között a tagok szükséglete arányában kellene megosztani, őszintén megvallom, hogy még csak sejteni sem tudom ez elv végrehajtásának módját. Vajjon mikép állapítsuk meg az egyes emberek szükségletét? Talán minden egyes emberre magára bizzuk, hogy saját szükségletét meghatározza? És ha a meglevő alapok nem elegendők arra, hogy belőlük minden igény kielégítést nyerhessen, vajjon ki döntse el azt, hogy melyik szükségletek a legsürgősebbek? A nagy családú embernek több szükséglete van mint a kis családnak. Vajjon a nagy család jogcím lesz-e arra, hogy az illető többet kapjon a gazdálkodás hozadékából? És ha ez csakugyan elegendő jogcím volna, vajjon miféle eszközökkel érjük el azt, hogy valamely ország lakossága ne szaporodjék a létfenntartásra szolgáló eszközök szabta határon túl? Ezekben csak néhány kérdést vettem fel azok közül, amelyekkel a szóban forgó formula alkalmazásának már kiinduló pontján találkozunk, és én részemről úgy látom, hogy mindegyik kérdés zsákutcába vezet bennünket. A szétosztó igazság törvényének ezt a formáját tehát félre kell tennem mint véleményem szerint teljesen alkalmatlant. A másik két elv azonban, nevezetesen az, amely minden embernek

kor a munka eredményének megosztása nem fog többé a születés véletlenségétől függni mint jórésben mainap, hanem közös egyetértéssel valamely elismert igazságos szabálytól; amikor nem lesz lehetetlen, vagy nem fog lehetetlenné látszani, hogy emberi lények buzgón erőlködjenek olyan jók megszerzésére, amelyekben nem kizáróan ökmaguk a részesek, hanem amelyekből annak a társadalomnak is kijut egy része, melynek ők a tagjai.“ („Autobiography“, 231. és 232. l.) Ha a dolgok ilyen alakulásának eszményül kitűzése egyértelmű a szocializmussal, akkor én magam is szocialistának vallom magamat. Ugy látom azonban, hogy a legtöbb ember szocializmus alatt nem valamely olyan társadalmi formát ért, amely megvalósítandó lesz akkor, ha majd az emberi lények jelleme és az emberi élet feltételei lényegesen különbözni fognak a mostaniaktól, hanem inkább a cselekvésnek bizonyos módját érti alatta, különösen pedig az állami hatalom alkalmazását az eszményi tervek rögtön való foganatosítása érdekében. Csakugyan az ilyen törekvés jellemzi kivétel nélkül mind azokat a rendszereket, amelyeket szocialisztikus rendszereknek szoktunk tekinteni, elannyira, hogy minden olyan javaslatot, amely az állami hatalmat helytelen módon ki akarná terjeszteni, már szocialisztikusnak szoktak bélyegezni, tekintet nélkül arra, hogy a javaslat mit törekszik elérni. A kérdés végre is nem más mint az elnevezés kérdése; ámde az emberek annyira állnak a nevek és a szavak uralma alatt, hogy én részemről csak sajnálhatom, ha a társadalmi élet ama filozófiája, amellyel szívem egész teljességéből egyetértek, hamis világlátást nyer olyan elnevezés alkalmazása következtében, amely csakis félremagyarázásra adhat okot.

akkora részt akarna juttatni a vagyomból, amekkora munkát végzett, és az, amely a hozott áldozatot veszi a szétosztás alapjául, már nem látszik mindjárt első tekintetre használhatatlannak, sőt el kell ismernem, hogy bizonyos mértékben mindegyik már a gazdálkodás ma fennálló rendszerében is van bizonyos befolyással a vagyon megoszlására. Így például mindenütt, ahol a gazdálkodás eredménye mérhető és összehasonlítható, vagyis az egynemű munka körében, a munkás jutalmazása, feltevé, hogy az illető körben hatékony verseny uralkodik, egészen természetesen az egyes munkás munkájának eredményéhez alkalmazkodik. Az olyan munkás, aki bizonyos időn belül kétszer annyit végez bizonyos fajta munkából, a nyílt piacon kétszer akkora bérré is tarthat számot. Ott azonban, ahol a gazdálkodás eredményei egymástól fajra nézve különbözök, vajjon mikép alkalmazzuk az eredmény arányában való szétosztás szabályát? Az egyik ember egy nap alatt elkészít egy kabátot, a másik egy asztalt, a harmadik bizonyos számú munkásra ügyel fel; vajjon miféle mértékkel mérjük itt a különböző eredményeket és milyen alapon határozzuk meg, hogy az egyik eredmény nagyobb vagy kisebb-e mint a másik? Itt az eredmény arányában való szétosztás szabálya már határozottan eserben hagy bennünket. Az áldozat arányában való szétosztás elve, mint azt e könyv egyik előző fejezetében kifejtettük, a ma uralkodó rendszer alatt is van bizonyos hatással a vagyon megoszlására, sőt ott, ahol a verseny a termelők között valósággal szabad, ennek az elvnek tényleg döntő hatása van a szétosztásra. Ámde már az illető helyen kimutattuk, hogy a verseny mezeje, ha bármilyen tág is, egyáltalában nem esik össze valamely ország gazdálkodásának egész területével; ha pedig a verseny ki van zárva, akkor nehéz belátni, hogy a viszonylagos áldozatot mikép lehessen meghatározni. Különösen előáll ez a nehézség akkor, ha a szétosztás legsarkalatosabb kérdése forog szóban, az a kérdés t. i., hogy a gazdálkodás eredménye mikép osztassék meg a munkás és a tőkés között. Még ha a munkásoknak egymás között való igényeit el lehetne is igazítani, fennmaradna ez a problema, amelyre nézve már a figyelembe vendő tények felületes mérlegelése is mutatja, hogy nem lehet vele a priori elbánni, ha bármilyen formulázást adunk is az igazságosság szabályának.

Tegyük fel például, hogy valamely jóakaró zsarnok erre

az esetre is akarná alkalmazni azt az elvet, amelyet a hatékonyság elvének lehet neveznünk, és amely azt mondja: mindenkinék az ő munkája szerint. Látja, hogy egy bizonyos ház az építőmester és az építőmunkások közreműködésével felépült; az első az építéshez való anyagokat és azokat az eszközöket szolgáltatta, amelyek a munkásoknak a munka tartama alatt való eltartásához szükségesek, a munkások pedig munkájukkal működtek közre. Vajjon a mi zsarnokunk miféle alapon fogja eldönteni, hogy a háznak vagy értékének mekkora része jusson annak, aki a tőkét szolgáltatta, és azoknak, akik ezt a tőkét az ő munkájukkal házzá alakították át? Vagy más példa: a szabómester adja a varrógépet és a szövetet, a szabóságok ezek segítségével munkához látnak és az ekkép való összeműködésnek egy öltözet ruha az eredménye; vajjon e ruhának mekkora része írássék a gép és mekkora a munkások javára? Az ilyen kérdéseket csak fel kell vetnünk és rögtön belátjuk, hogy teljesen megoldhatatlanok. Akár csak azt a kérdést akarnók eldönteni, hogy az oxigén, a hidrogén és az elektromos elem milyen arányban járult hozzá külön-külön az eredő vízésepp keletkezéséhez. A felvetett esetben a viszonylagos áldozat mértékével sem mennék sokra. Már korábban megjegyeztem, hogy nem könnyű belátni, mikép becsültessék fel a viszonylagos áldozat, ha a verseny ki van zárva; még nehezebbé válik e felbecslés, ha az egymással összemérendő áldozatok annyira különböző természetűek mint a munkás és a tőkés áldozata. Mert miben állnak ez áldozatok? Az egyik részen ott van bizonyos testi és lelki erőfeszítés, amelynek nyomában az elfáradás, a kimerülés, néha még valóságos kín is jár; a másikon csak a bizonyos élvezetről való lemondás forog szóban, amelyet az illető különben megengedhetett volna magának, amihez még a vállalat végeredménye felől való bizonytalanság érzete járul. Vajjon ki volna képes két ilyen különböző áldozatot egymással összehasonlítani, mindegyiket megfelelően méltányolni és mindegyiknek az ő méltó jutalmát kimérni? Világos, hogy e ponton akár az áldozat elve, akár a hatékonyság elve csütörtököt mond. Még ha ez a két elv minden más esetben lehetővé tenné is a megoldást, kénytelenek volnánk bevallani, hogy ott, ahol a legfontosabb és legsürgősebb kérdés forog szóban, t. i. a munka és a tőke viszonylagos igényeinek kérdésében, mind az egyik,

mind a másik képtelen a kérdés megoldására. Tekintet nélkül arra, hogy a szóban forgó elvek helyesek-e vagy nem, annyi bizonyos, hogy a felvetett kérdéssel szemben semmire sem megyünk velük, amiért nem is érdemesek arra, hogy velük tovább foglalkozzunk.

4. §. Az előadottak szerint én részemről képtelen vagyok az elvont igazságosság elveiben olyan kulcsot találni, amely a vagyongegoszlás gyakorlati problémáinak megoldására alkalmazható volna. Hozzá kell tennem, hogy époly kevéssé vagyok képes a közgazdasági törvények hatásából folyó tényleges eredményekben az elvont igazságosság elveinek megvalósulását látni. Van ugyan a közgazdasági írónak egy olyan iskolája, — ennek B a s t i a t a prófétája, — amely elhitette magával, hogy ez a megvalósulás csakugyan létezik, és amely azt tartja, hogy a vagyonnak az a megoszlása, amely a közgazdasági erők szabad játékából ered, nemcsak szükségkép következik a valóságban fennforgó körülményekből, hanem az igazságosságnak és a természetes jognak is megfelel. Nyíltan kimondom, hogy én az ilyen felfogáshoz nem csatlakozhatom. Mert ha közelebben vizsgálom ama gazdasági erők természetét, amelyek játékától a vagyon tényleges megoszlása akár a mi hazánkban, akár más művelt államokban függ, vajjon mit látok? Látok bizonyos fizikai, fiziológiai és szellemi feltételeket; itt van egyfelől a talajnak bizonyos termő képessége együtt más természeti tényezőkkel; itt vannak másfelől a nép jellemének bizonyos vonásai: a vagyongyűjtésre irányuló hajlam, a jövőről való gondoskodás vágya és, ami ezekkel állandó ellentétben működik, a jelen kényelem és élvezés szeretete. Látom, végül az állati ösztönt, amely a fajt fenntartja és szaporítja. A magántulajdonnak és az egyéni gazdálkodás és vállalkozás szabadságának uralma alatt ezek az erők határozzák meg a vagyongegoszlás arányait. De vajjon ezekből a körülményekből szükségkép következik-e, hogy a belőlük eredő szétosztás összhangzásban legyen azzal, amit az igazságosságról való felfogásunk kíván? Vajjon van-e a dolognak olyan mozzanata is, amely az erők működését mindenkor az erkölcsi jog határai közé szorítaná? A működő tényezők a maguk lényege szerint nem tartoznak az erkölcs körébe, és ha valamely adott esetben megtörténik is, hogy e tényezők szabad működésének eredménye a legszorosabban megfelel az erkölcs és az úgynevezett

természetes jog követelményeinek, én azért még nem látok alapot arra, hogy e megfelelésben még valami mást is lássunk a pusztá és szerencsés véletlennél. Valósággal úgy áll a dolog, hogy ama gyakorlati következmények, amelyek akár ebben az országban, akár más művelt államokban a gazdálkodás feltételeiből erednek, az én felfogásom szerint alig egyeztethetők össze a jogosságnak olyan mértékével, amely az emberek között általánosan el van fogadva.

5. §. Az előadottakból az látszik következni, hogy míg egyfelől az elvont igazságosság és a természetes jog irányelvei nem alkalmazhatók a vagyonomegoszlás aktuális kérdéseinek megoldására, másfelől e kérdéseknek tényleges megoldása abban a formában, amelyben a gazdaság fennálló rendszerében csakugyan történik, nem jogosít fel bennünket arra, hogy a benne működő tényezők olyan szükségkép való eredményének tekintsük, amely a jog és az erköles követelményeinek igazán megfelel. Ha gazdaságunk ma fennálló rendszere számára van igazolás, ezt az én véleményem szerint az eszmék más körében kell keresnünk, mint az elvont igazságosság és a természetes jog eszméiben. Ezt az igazolást ugyanis a gyakorlati hasznosság követelményeiben lehet megtalálnunk, különösen pedig abban a tényben, hogy a fennálló rendszer az emberiség túlnyomó nagy része számára több anyagi és erkölesi jólétet biztosít és egyszersmind jobban lehetővé teszi a művelődésben való előrehaladásunkat mint akármelyik más terv, amelyet eddig kigondoltak, vagy egyáltalában ki lehet gondolni.

Világosan ki kell jelentenem, hogy a gazdaság fennálló rendszere alatt én egyszerűen ama gazdasági berendezéseket és a vagyonomegoszlásnak azt a módját értem, amely hazánkban és más művelt államokban ma uralkodik, de csak annyiban, amennyiben e berendezések és e mód a magántulajdonnak és az egyéni gazdálkodás és vállalkozás szabadságának elismeréséből származnak. Ez utóbbi intézmények, igaz, semmikép sem tekinthetők egyszer mindenkorra megállapított és változtatást nem tűrő feltételeknek; hiszen a különböző országokban tapasztalható módosulásaik fontos különbségeket eredményeznek fenntartásuk gyakorlati következményeiben. Nem szándékozom e helyen ama módosulások behatóbb vizsgálatába belemerülni. Azok, akik a fennálló gazdasági berendezések ellen mint

az egyenlőség és igazságosság elvét sértők ellen kifogásokat tesznek, nem a módosulásokat, hanem magát az elvet támadják, miért is ha ama berendezéseket a kifogásokkal szemben védeni akarjuk, csakis az elvekre kell tekintettel lennünk. De nem is forog fenn szükség oly irányban, hogy itt a kommunizmus és a magántulajdon között folyó vitába mélyebben belemenjünk. A kérdéssel, azt hiszem, végeztünk legalább annyiban, amennyiben megoldása végett érvekre lehet támaszkodnunk. De nem is igen volna hozzátennivalóm ahhoz, amit a tárgyra vonatkozó vizsgálatában már Mill olyan találóan mondott, abban a vizsgálatában, amely nemcsak beható volta miatt, hanem azon őszinteség, sőt mondhatjuk, gyengédség miatt is, amelyet Mill az ő ellenfeleivel szemben tanúsít, különösen megérdemli figyelmünket. Azonban ha nem bocsátkozom is az általános kérdés taglalásába, egy tisztán gazdasági természetű oldalát mégis ki kell emelnem, amely a Mill részéről felhozott, főképp erkölcsi és politikai érvek mellett különösen alkalmas a fennálló gazdasági rendszer mellett való állásfoglalás igazolására, ha t. i. e rendszernek már előbb mondott lényeges vonásait vesszük tekintetbe.

Véleményem szerint minden haladó emberi társadalomnak egyik alapvető és mellözhetetlen feltétele, hogy egy vagy más módon gondoskodva legyen olyan nagy tőke létezéséről, amely a társadalom igényeinek kielégítésére felhasználható. Ha a mult munkásságának gyümölcséből ilyen alapot nem teremtünk, akkor a munkamegosztás és a gazdálkodás folytonos fenntartása lehetetlenné válik, a népesség nem érheti el azt a sűrűséget, amely a művelt állapothoz feltétlenül szükséges, sem a nép jelentékenyebb része számára nem szerezhető meg a testi munkától való ama mentesség, amely nélkül a tudomány és az irodalom nem művelhető. Az ilyen igények kielégítésének biztosítására alkalmas tőke előteremtése és fenntartása tehát olyan követelmény, amelynek teljesítése elől nem térhet ki semmiféle olyan gazdasági rendszer sem, amely az emberiség jólétének és haladásának akar szolgálni. Már pedig korábbi vizsgálódásunkból kitűnt, hogy ezt a célt, t. i. a mult gazdálkodás gyümölcseinek felhalmozását a jelen gazdálkodás fenntartása és támogatása érdekében, csakis bizonyos áldozatok árán lehet elérni. A népnek ugyanis le kell mondania olyan dolgok közvetlen felhasználásáról, amelyek ily felhasználás cél-

jából rendelkezésre állanak, és el kell vállalnia azt a kockázatot, amely kisebb vagy nagyobb mértékben minden gazdasági befektetéssel együttjár. Akár csekélyeknek, akár súlyosnak tekinti valaki ezeket az áldozatokat, annyi bizonyos, hogy senki sem lesz hajlandó őket elviselni, ha erre a megfelelően kárpótló jutalmazás reménye nem indítja. A fennálló gazdasági rendszer gondoskodik is ilyen jutalmazásról a magántulajdon és a gazdasági szabadság fenntartása által. A nyereségre való kilátás nem más, mint kilátás arra, hogy az ember az ő gazdasági beruházásainak eredményét mint az ő tulajdonát fogja élvezni; ez a kilátás pedig a gazdálkodás szabadságának rendszerében nyitva áll mindenki számára, aki vagyonnal rendelkezik. Az ösztönzés, amelyet az emberek szerzésre irányuló hajlama ekkép nyer, a termelő tőkének nagy és ki nem apadó kútforrásává válik és biztosítékául szolgál mindazon eredményeknek, amelyek művelődésünk anyagi oldalát alkotják. Az érzelem, amelyre itt utalunk, talán durva, de mindenesetre hatékony, mert ez indít bennünket rendes és rendszeres takarékosagra, ami által ellátja a társadalmat a haladásnak nélkülözhetetlen anyagi alapjával. Minden olyan rendszer, amely meg akarja szüntetni a magántulajdont és az egyéni gazdálkodás szabadságát, megszünteti egyszersmind ez indíték hatását is, és fennmarad a kérdés, hogy vajjon mit nyújt helyette. Amennyire én tudom, az indíték pótlására csak két dolgot lehet és szoktak ajánlani: a jóakaratot és a közszellemet. Én bizonyára nem vagyok hajlandó arra, hogy a cselekvés e két irányítóját lekicsinyeljem, és azt sem tagadom, hogy ezek mainap nagy befolyással vannak az emberi ügyekre. De nem tudok úgy tenni, mintha azt hinném, hogy addig, amíg az ember olyan, amilyennek ma ismerjük, nem pedig a haladás által talán még csak megalkotandó magasabb rendű lény, amaz elvek egyike vagy másika, vagy akár mindakettő együttvéve csakugyan pótolhatná az egyéni előmenetelre és jólétre irányuló vágyat, amelyre a magántulajdon és a gazdasági szabadság intézményei támaszkodnak. Épen azért nem bírom belátni, hogy az olyan rendszer, amely az emberi jellemnek kevésbé erős és kevésbé általános elemeire van alapítva, mikép felelhetne meg minden társadalmi haladás legelső rendű és legsarkalatosabb feltételének, nevezetesen mikép gondoskodhat-

nék a művelődés anyagi alapjáról, amelyet csakis az összegyűjtött tőke alakjában lehet megtalálnunk.

6. §. Ennyit tartottam szükségesnek elmondani fennálló gazdasági rendszerünk alapjának igazolására. Hátra van még annak megvizsgálása, hogy e rendszer milyen kilátásokat nyit a benne élő munkások számára, akiknek helyzetéről feltesszük, hogy a könyvünk előző részeiben kifejtett törvények uralma alatt áll.

A gazdálkodás jutalmazása, amint láttuk, a gazdálkodó tevékenységből eredő termelvényekből származik és éppen azért e termelvényekben is leli határát. Eme gazdálkodó tevékenység egymástól megkülönböztethető kétféle funkciót foglal magában, nevezetesen a munka és a tőke funkcióját, amelyek mindegyike bizonyos áldozattal jár és a maga külön jutalmazását kívánja. Ami a munkás részesedését illeti, ennek már maga a természet megszabott bizonyos alsó határt ama szükségletek kielégítésében, amelyek a munkás életének fenntartásával együttjárnak; a munkás tartósan nem kaphat kevesebbet annál, ami okvetetlenül szükséges a munka elvégzéséhez megkívánt testi és szellemi erő fenntartására. Másfelől a tőkés részesedésének is megvan a maga alsó határa a tőkés ember hajlamaiban és jellemében; az ő részesedésének legalább is akkorának kell lennie, hogy ő benne elegendő kárpótlást lásson azon áldozatokért, amelyeket a befektetéssel magára vállal; éppen azért e részesedés bizonyos közösség körén belül aszerint lesz nagyobb vagy kisebb, amint a jellemnek az az eleme, amelyet Mill „a gyűjtésre irányuló hatékony vágynak“ nevez, gyenge vagy erős. Ebből következik, hogy a gazdálkodás rendszeres folytatása csak akkor válik lehetségessé, ha a belőle eredő hozadék legalább is elegendő mind a két igény kielégítésére, azaz ha belőle mind a minimális munkabér, mind a minimális nyereség kitellik, mert különben vagy munkaerő nem lesz elég, mert nincs, ami fenntartsa, vagy a tőkebefektetés szűnik meg, mert nincs, ami a befektetésre ösztönt adjon. A hozadék azonban ennél határtalanul nagyobb is lehet, és ekkor olyan felesleg áll elő, amely túlmegy a minimális munkabért és a minimális nyereséget nyújtó mennyiségen. Világos már most, hogy a munkás helyzetének lehető javítása bármely körülmények között szorosan függ ennek az alapnak terjedelmétől.

E tekintetben két kérdés áll előttünk, amelyre feleletet

kell keresnünk. Az első kérdés az, vajjon a gazdálkodás hozadéknak ama feleslege növelhető-e azáltal, hogy maga a gazdálkodás a benne alkalmazott javítások következtében eredményesebbé válik. A másik kérdés pedig az, vajjon a munkásosztálynak milyen mértékben lehet kilátása arra, hogy a netán előálló felesleget a maga számára foglalja le. Ami ezt az utolsó pontot illeti, láttuk, hogy a nyereség a haladó közösségekben bizonyos minimumra törekszik leszállni, és ebből joggal következtethetjük, hogy akármilyen legyen is bizonyos ideig a hozadéknak megoszlása munkás és tőkés között, a viszonyok tartós alakulása oda irányul, hogy az egész felesleg a munkabérnek jusson. Bármilyen mértékben növekszik tehát a gazdálkodás hozadéknak az a feleslege, amely a társadalom haladásával a minimális munkabér és a minimális nyereség fedezése után fennmarad, az ebből eredő alapról bátran feltehetjük, hogy az a munkás helyzetének javítására fog szolgálni. Ha tehát azt kérdezzük, vajjon mikép fog a munkás helyzete a jövőben alakulni, akkor — feltéve, hogy ő a jövőben is, úgy mint ma, csak munkabér élvezője lesz, — a felelet teljesen és kizáróan azon fordul, vajjon van-e kilátás ama bizonyos alap növekedésére.

Erre nézve sajnálatomra azt kell mondanom, hogy a munkás számára egyáltalában nem nyílik olyan fényes kilátás, aminővel a dolognak felületes felfogása kecsegtet bennünket. Ha a munkabér kulcsa alatt a munkás valóságos jutalmazását értjük, a nyereség kulcsa alatt pedig a tőkére eső jutalmazás mértékét; ha továbbá szem előtt tartjuk, hogy a munkabér és a nyereség a gazdálkodás termelvényeiből tellik ki, sőt valósággal e termelvényeket képviseli: akkor első tekintetre azt vagyunk hajlandók feltenni, hogy a munkabér és a nyereség kulcsának növelésére fordítható alap teljesen abban a mértékben növekszik, amelyben az ember hatalma a gazdálkodás körében terjeszkedik. De noha ez a feltevés alaposnak látszik, könnyen meggyőződhetünk róla, hogy mégsem felel és nem is felelhet meg a valóságnak. Mert vegyük csak szemügyre a következő tényt. A gazdálkodás eredményessége Nagybritániában az utolsó évszázban óriási mértékben nőtt. A munkának és a tőkének bizonyos nagyságú ráfordításával mainap jó sok irányban 5-ször, 10-szer vagy 20-szor, sőt némely esetben 100-szor akkora eredményt tudunk elérni mint száz évvel ezelőtt, és alig van olyan tér, amelyen a gazdálkodás kevésbé eredményes

volna, mint akkoron volt. Mégis azt kell mondanunk, hogy a munkabér kulcsa, ha alatta az imént mondott meghatározás szerint a munkás valóságos jólétét értjük, bizonyára nem javult megfelelő arányban, noha tagadhatatlan, hogy a munkás helyzete ez idő alatt valamivel jobb lett. A nyereség kulcsára nézve pedig nagyon is kétes, hogy egyáltalában növekedett-e. Ha e tekintetben a kamat folyó kulcsát vesszük ítéletünk alapjául, akkor inkább azt kell mondanunk, hogy határozottan hanyatlott. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy sem a munkabér kulcsa, sem a nyereség kulcsa, sem a kettő együttvéve nem mutat akkora növekedést, amilyen a gazdálkodás általános termelékenységének emelkedésével megfelelő arányban állana. Az embernek nagyobb hatalma az anyagi természet felett valakinek hozott ugyan előnyt, a világ ugyanis kétségkívül gazdagabb lett általa; de, amire kiváltkép fel akarom híni az olvasó figyelmét, ez az előny nem mutatkozik, legalább nem a megfelelő mértékben, sem a munkás valóságos jutalmazásában, sem a tőkés kiadásai megtérülésének arányában.

De, kérdezzük, milyen összefüggés állapítható meg tehát a gazdálkodás eredményessége és a szóban forgó tünetények között? Mennyiben lehet arra számítanunk, hogy a gazdasági találmányok és javítások haladása növelheti azt a felesleget, amelyből a munkabérek és a nyereségek kulcsának emelkedése kitelhetnék? E kérdésre véleményem szerint helyesen csak ezt a feleletet adhatjuk: a gazdálkodás eredményessége csak annyiban van befolyással a munkabérek és a nyereségek kulcsára, amennyiben olcsóbbakká teszi azokat a javakat, amelyek a munkás fogyasztásában szerepet játszanak. Ezt az állítást a legtöbbször nem veszik ugyan kellően figyelembe, de azért nem lesz nehéz alaposágát kimutatnom. Tegyük fel, hogy valamely javítás olyan cikk előállításában történik, amely csak a gazdagok fogyasztásában szerepel, és hogy ez a javítás olcsóbbá teszi e cikk előállításának költségét; nos, mi történik akkor? Ha nem forog fenn egyedárúság esete, és ha időt engedünk a kínálatnak arra, hogy a kereslethez alkalmazkodjék, akkor a kérdéses cikk értéke olyan arányban fog esni, amilyenben termelésének költsége lejjebb szállt. A kérdéses cikk termelésébe befektetett bizonyos nagyságú tőke nagyobb javadalmazást fog ugyan eredményül adni, de ennek a na-

gyobb javadalmazásnak értéke csak ugyanakkora lesz mint a korábbi kisebb javadalmazásé. A termelt és a befektetett érték aránya tehát változatlan marad. Ebből következik, hogy a gazdálkodásban elért ilyen természetű javítás hasznot hajthat ugyan az egyes termelőnek azon idő alatt, amelyben a kínálat a keresletnek változott viszonyaihoz alkalmazkodik, de nem emeli a nyereség kulcsát.* És eléggé világos az is, hogy a munka jutalmazására szintén nincsen befolyással. Hogyan is lehetne? Hiszen nem növelte sem az ország tőkéjét (mert az olcsóbbá lett cikk feltevésünk szerint csak a fényűzés tárgya), sem termelvényeinek értékét. A munkás bére, pénzben kifejezve (amelyről feltesszük, hogy értéke állandó maradt), marad akkora, amekkora korábban is volt; az az egyetlen cikk pedig, amely olcsóbbá lett, feltevésünk szerint nem játszik szerepet az ő fogyasztásában. Ha pedig valaki azt kérdezi tőlem, kik tehát azok a személyek, akik a mondott természetű javításból előnyt nyernek? akkor erre azt kell felelnem: azok, akik a kérdéses cikknek fogyasztói. Ha a tőkésék egyszersmind fogyasztók is, akkor igenis előnyhöz jutnak m i n t f o g y a s z t ó k, de nem mint nyereséget élvezők. Az ő befektetésük csak ugyanakkora visszatérülést nyer mint korábban is, de a visszatérülés eme kulcsából eredő összeg lehetővé teszi számukra, hogy saját fogyasztásuk körében több cikkel rendelkezhetnek mint előbb. Azt látjuk tehát, hogy a termelő gazdálkodásban elért olyan javítások, amelyek csak a gazdagok fogyasztásának tárgyát tevő cikkekre vonatkoznak, előnyt nyújthatnak ugyan a gazdagoknak, de nem emelik a nyereség kulcsát, a munkások jutalmazására pedig semmi befolyással sincsenek. Vegyünk azonban figyelembe más fajta javításokat, olyanokat t. i., amelyek a munkások fogyasztásában szereplő cikkeket illetnek. Az érdekelt cikk ára itt is, mint az imént tárgyalt esetben, abban az arányban válik olcsóbbá, amelyben előállítása olcsóbb lett; ennek azonban csak a következő két dolog közül az egyik lehet a következménye: vagy a munkás valóságos jutalmazása emelkedik olyan arányban, amilyenben a kérdéses

* Állításomat némiképp módosítanom kell abban az esetben, ha a fényűzés tárgyát tevő fogyasztási cikk, amelyről feltettem, hogy olcsóbb lett, a külfölddel való csere útján arra használható fel, hogy onnan olcsóbban kapjunk tápláló szereket vagy a munkások fogyasztásában szereplő más javakat.

jószág olcsóbbá lett, még pedig annyiszorta, ahányszorta ez a jószág nagyobb szerepet játszik az ő fogyasztásában; vagy, ha nem ez történik, akkor a nyereség kulcsa emelkedik. Valószínű, hogy első sorban az előbb mondott eset fog bekövetkezni. A munkás fogyasztásának tárgyát tevő cikk olcsóbbodása sem a tőkebefektetést nem csökkenti, sem a munkakínálatot nem növeli egyszerre. A pénzbeli munkabér tehát, feltéve, hogy a pénz értéke állandó marad, ugyanakkora lesz, mint előbb volt, és a munkás a többi fogyasztókkal együtt csak annyiban húz hasznot a történet javításból, hogy a jószág ára leszáll. Ha ez nem következne be, nevezetesen ha a pénzbeli munkabér, mondjuk, épen annyival szállna le, hogy a jószág termelő költségének olcsóbbodása épen kiegyenlítenék, a munkás valóságos jutalmazása pedig változatlan maradna, akkor a dolgok új állapota a nyereség kulcsának emelkedését vonná maga után. Mert a jószág ára olyan mértékben esnék, amilyenben termelése olcsóbb, azaz a készítésére fordított erőfeszítés eredménye nagyobb lett, az ekkép kifejtett gazdálkodásból eredő összes megtérülés értéke tehát ugyanakkora maradna, amekkora előbb volt. De mivel a pénzbeli munkabérek hanyatlása következtében a gazdálkodásban kifejtett ugyanazon erőfeszítésre való kiadás értéke is esnék, a megtérülésnek aránya a kiadáshoz képest, vagy más szóval, a nyereség kulcsa emelkedne. Ezek szerint a jószágoknak csak bizonyos korlátolt osztályáról lehet mondanunk, hogy a gazdasági haladás befolyást gyakorol vagy a nyereség kulcsára, vagy a munkások jólétére; minden más irányban történhetnek ugyan javítások és a jószágok a fogyasztók előnyére határtalanul olcsóbbakká válhatnak, de azért a megtérülésnek az a feleslege, amelyből a munkabéreknek és a nyereségnek növekedése származhatnék, egyáltalában nem nagyobbodnék.

Most már abban a helyzetben vagyok, hogy magyarázatát adhatom annak a tüneménynek, amelyre az olvasó figyelmét felhíttam, annak a ténynek t. i., hogy az újabb idők óriási gazdasági haladása alig volt befolyással a munkabérek és a nyereségek kulcsára. Ezt a magyarázatot én a következő körülményekben találok: 1. A javítások igen nagy mértékben csakis olyan jószágokra nézve történtek, amelyek nem teszik a munkások fogyasztásának tárgyát, ennyiben pedig, amint láttuk, a gazdasági hatékonyság nagyobbodása nem jár szükségképen

együtt akár a munkabéreknek, akár a nyereségeknek emelkedésével. 2. Ott, ahol a javítás a munkásosztály fogyasztásának tárgyát tevő jószágokat is érintett, az elért gazdasági előny csak ritkán volt egész terjedelmében fenntartható, sőt elég gyakran már rövid idő múlva teljesen elveszett. Valósággal csak annyi történt, hogy a munkások helyzete egy ideig javult és ennek a népesség szaporodása és az olcsóbbá lett jószágra irányuló kereslet növekedése lett a következménye. Ámde a munkásokat érdeklő jószágok többnyire nyerstermények, vagy olyanok, amelyek értékének fő eleme a nyersanyagban fekszik (az egyetlen fontosabb kivétel e tekintetben a ruházati cikkekben mutatkozik); az efféle jószágokra nézve pedig fennáll az az ismeretes törvény, melyszerint a mennyiség növelését egyébként változatlan körülmények között csak arányosan nagyobb költség árán lehet elérni. Így történt azután, hogy amit a jobb eljárás nagyobb eredményessége révén nyertünk, azt a következő nemzedék nagy részben már ismét elvesztette, elvesztette legalább annyiban, hogy semmi előnyt sem lehetett belőle kapni akár a munkabérek, akár a nyereségek számára; és noha iparunkat ma nagyobb ügyességgel űzzük mint régebben, mégis megesik, hogy ez az ipar, ha tőkét tőkéhez és erőfeszítést erőfeszítéshez mérünk, nem nyújt vagy csak alig nyújt nagyobb megtérülést mint korábban, aminek oka abban van, hogy mai iparunk vagy kisebb hatékonyságú, vagy távolabb fekvő természeti tényezőkre van alapítva, amelyekhez a növekvő népesség szüksége miatt kellett folyamodnunk, az egész termelvény árát pedig épen annak a résznek termelő költsége határozza meg, amely ez alsóbbrendű természeti tényezők közreműködéséből ered. A mezőgazdaságban alkalmazott jobb eljárások nem maradtak ugyan eredmény nélkül, sőt jelentékenyen fokozták a talajból eredő összes hozadékot; de mivel ennek ára mégsem szállt le tartósan, a haladásból sem a tőkésnek, sem a munkásnak, sem más fogyasztóknak nem lehetett semmi állandó előnyük. Az ország vagyonának jelentékeny növekedéséből semmi sem jutott sem a nyereségek, sem a munkabérek, sem általában a nagy közönség számlájára, mert az csak annak az alapnak nagyobbítására szolgált, amely a tulajdonosok állása közben is nő, t. i. a föld tulajdonosainak jutó járaadékára. Ennek megfelelően azt tapasztaljuk, hogy noha a mezőgazdaság körében az utolsó évszázad folyamában igen nagy haladás

történt, mégis alig van olyan fontosabb mezőgazdasági termény, amely ma nem volna legalább is éppen olyan drága, mint volt száz évvel ezelőtt, és itt a drágaság alatt nemcsak a pénzbeli árt, hanem a valóságos költséget is értjük. A föld összes hozadéka óriási mértékben nőtt, de a termelvény legköltségebb részének termelő költsége, amely pedig az egésznek árát meghatározza, körülbelül ma is akkora, amekkora régebben volt. A nyereségek tehát egyáltalában nem emelkedtek, a munkások valóságos jutalmazása pedig, a munka egész mezejét véve figyelembe, csak igen kis mértékben emelkedett, semmiestre sem olyanban, amely a gazdálkodás egész haladásával helyes arányban állana.*

Az olvasó bizonyára észrevette már, hogy a következtetés, amelyhez itt jutottunk, milyen szoros összefüggésben áll avval a kérdéssel, amellyel e fejezetben foglalkozunk, avval a kérdéssel t. i., hogy a munkásoknak van-e kilátásuk anyagi helyzetük javulására. Világos, hogy ez a helyzet semmikép sincsen oly szorosan hozzákötve az ipari javítások általános haladásához, hogy a helyzet javulásának és az ipar haladásának egyforma lépésben való előmenetelére biztosan lehetne számítani. Az ipari találmányok igen jelentékeny részének egyáltalában semmi befolyása sincsen a munkás jólétére; az olyan találmányokból pedig, amelyek a munkás fogyasztása körébe eső

* „Hogyan kaphatna a munkás magasabb bért,“ így kérde H a r c o u r t, „de úgy, hogy a földbérlő is megkapja a maga észszerű nyereségét, amely nélkül nem folytathatja gazdálkodását? Ennek csak az az egy megoldása van, hogy t. i. fokozni kell a föld termő erejét. No és hogyan lehet a föld termő erejét fokozni? Egyszerűen úgy, és ezt minden ember tudja, hogy több tőkét kell befektetni a földbe.“ (T i m e s, 1873. január 2.) Ugy látszik, H a r c o u r t nem vett tudomást róla, hogy az ő javasolta eljárás már legalább száz év óta nagyban van alkalmazásban, és hogy a mezőgazdasági munkás mégis körülbelül ugyanott van ma, ahol száz év előtt volt. Ha Belgiumban nézett volna szét, ugyanazt az eljárást találta volna ugyanavval az eredménnyel. Sehol a világon nem fordítottak annyi tőkét a föld megművelésére mint Belgiumban, és mégis azt látjuk, hogy a mezőgazdasági munkát sehol sem díjazták nyomorúságosabban mint ott. (L a v e l e y, „L'Économie Rurale de la Belgique“). H a r c o u r t figyelmébe ajánlom a következő idézetet: „E meglehetősen nagy különbségek dacára azt az általánosan uralkodó nagy bajt lehet tapasztalunk, hogy a mezőgazdasági munkások bére jóformán sehol sem elegendő a család szükségleteinek fedezésére, mivel az élelmi szerek itt drágábbak mint bármely más európai országban. Maga a hivatalos statisztika is elismeri, hogy Belgium földművelő népessége a legrosszabbul van táplálva az egész kontinensen. A mezőgazdaság terményei bőségben vannak ugyan, de a mai megoszlás mellett nem elegendők arra, hogy belőlük az egész népesség megfelelően táplálkozhassék.“ (240. l.)

jószágokat olcsóbbakká teszik és ezáltal az ő jólétére mégis háttással vannak, tartós előny órá nézve csak akkor állhat elő, ha a munkások száma bizonyos határokon belül marad; mert ha e szám ama határokon túl növekszik, akkor a termelés alsóbbrendű tényezőinek igénybevételét teszi szükségessé, ami az ipari hatékonyság révén nyert előnyt ismét kiegyenlíti. A munkás helyzetének bármiféle tartós javulása tehát utolsó sorban a munkások szaporodásának korlátozásán fordul. Én részemről a korunkban uralkodó viszonyokban nem bírok látni semmi biztos alapot arra, hogy e tekintetben valami vérmes reményeket táplálhassunk, legalább nem addig, amíg a munkások, úgy mint mai nap túlnyomó nagy részben, csakis munkások, azaz bérért alkalmazottak, akiknek napról napra való megélhetése a nap munkájának eredményétől függ. De ennél még tovább is kénytelenek vagyunk menni. Az előadott megfontolásokból, azt hiszem, világosan kitűnik, hogy még ha a munkás osztályok szokásai, amennyiben a népesség szaporodására befolyással vannak, jelentékeny mértékben megváltoznának is, amire pedig biztos alapon alig szabad számítanunk, az ilyen változás is hatástalan volna mindaddig, amíg a munkás pusztán munkabéréből élő ember marad, és nem idézhetne fel az ő helyzetében nagyobb mértékű javulást, semmiesetre sem olyant, amely összemérhető volna azok helyzetének már eddig is beállott és remélhetően még jövőben is beálló javulásával, akik a tőkéből eredő nyereségre alapíthatják megélhetésüket. Ezt az utolsó állításomat talán még meg kell kissé világítanom. Az egyik tételből, amelyre e könyvemben nagy súlyt vettem, amely szerint t. i. a nyereség irányzata bizonyos minimum felé lemenő, holott a munkabérről szerenesére nem lehet ugyanezt mondani, az látszik következni, hogy a munkások számára az ő mai helyzetükhöz képest fényesebb kilátás nyílik a jövő gazdálkodásában, mint azok számára, akik nyereséget élveznek. Aki azonban a szóban forgó tételből ilyen következtetést akarna levzetni, teljesen félremagyarázná az itt fennforgó tényeket. Talán jó lesz rámutatnom arra, hogy e két kifejezés: m u n k a b é r k u l c s a és n y e r e s é g k u l c s a nem jelent analóg dolgot a kétféle jövedelem élvezőire nézve. A valóságos munkabér kulcsa annyiban, amennyiben a munkás csakis a munkabérből húz jövedelmet, az ő tényleges anyagi helyzetét fejezi ki; ellenben a nyereség kulcsa e tekintetben nem esik össze a tőkés helyze-

tével. A nyereségnek nagyon alacsony kulcsa igen jól összefér, sőt tényleg általában össze is esik azoknak igen jelentékeny vagyonyosságával, akiknek jövedelme ebből a forrásból ered. A dolog magyarázata egyszerűen abban a tényben van, hogy ez osztály jövedelmét nem egyszerűen a nyereség kulcsával, hanem a tőke nagyságával megszorított nyereségkulccsal kell mérnünk, ez az utóbb nevezett tényező pedig akár a végtelenbe is nőhet. Abból tehát, hogy a nyereség bizonyos minimum felé törekszik leszállni, még semmikép sem következik, hogy a nyereségből élők vagyona növekedésének bizonyos határa van; ellenben a munkabér emelkedésének korlátai a munkás jólétét is bizonyos korlátok közé szorítják.

A munkás helyzetének lehetőségeit addig, amíg ő csakis munkás marad, ezek szerint úgy kell tekintenünk mint a valószínű bér emelkedésének lehetőségeihez kötötteket. Már korábban láttuk, melyek ez emelkedésnek feltételei. Ha a nyereség már elérte a minimumot, akkor a valószínű munkabér abban a mértékben emelkedik, amelyben a gazdálkodás termelékenysége több ilyen valószínű munkabért ad eredményül, azaz több olyan jószág előállítását teszi lehetővé, amely a munkások fogyasztásának tárgya. Már fentebb megjegyeztem, hogy ezek a jószágok többnyire nyerstermények, amelyek előállítása csak úgy növelhető, hogy a kínálatnak alsóbbrendű forrásaihoz folyamodunk. Ha tehát a munkás a kínálat emez alsóbbrendű forrásainak felhasználása révén nem akarja elveszteni azt, amit a gazdálkodás nagyobb termelékenysége következtében nyert, akkor el kell készülnie arra, hogy a munkások számának szaporodását állandóan korlátozza. És most erre nézve egy legszélső feltevést akarok felállítani. Tegyük fel, hogy a nép széles rétegeinek előrelátása és önmegtágadása olyan fokig erősödik meg, hogy az ő táplálékra és fogyasztási cikkekre irányuló keresletük kielégíthető volna, anélkül hogy olyan természeti tényezőkhöz kellene folyamodnunk, amelyek termelékenység szempontjából alsóbbrendűek az Egyesült Államokban alkalmazott tényezőknél; akkor a népesség szaporodására irányuló természetes törekvésnek illetően legszélső megszorítása vajjon milyen hatást gyakorolna a valószínű munkabérekre? E hatás bizonyára abban állna, hogy az angolországi munkások az Egyesült Államok munkásaival egyforma lábon állnának. Ez az a legeslegkedvezőbb eset, amelyre a mi munkásaink,

addig, amíg csakis munkások maradnak, számíthatnának, de erre is csak a népesség szaporodásának megszorítására nézve felállított legszűkebb feltevéseink teljesítése esetében. Alig kell mondanom, hogy ez a feltevés teljesen utopisztikus. Semmi sem bizonyosabb mint az, hogy a valóságos munkabérek Nagybritanniában, a munka egész mezejét véve szemügyre, sohasem fognak a jutalmazás azon fokára emelkedni, amelyet ma az újon keletkezett országokban tapasztalhatunk; pedig utoljára még ezt a fokot is nagyon szomorúnak és szegényesnek kellene mondanunk, ha benne az emberiség nagy tömegei számára a javulás végső célját volnánk kénytelenek látni. Kiviláglik tehát a mondottakból, hogy a munkás sorsának lehetőségei bizony nagyon szűk határok közé vannak szorítva mindaddig, amíg az ő jóléte kizáróan az ő napi keresményétől függ. A munkás-egyesületek hasztalanul törekszenek e korlátok lerombolására. A legegységesebb szövetkezés sem vezethet e korlátoknak akár letörésére, akár csak félretolására azért, mert e korlátokat maga a természet állította fel. Melegen ajánlom ennek megfontolását a munkásosztály azon jóakaróinak, akik őket a munkás-egyesületek működésében való kizáró bizakodásra bátorítják és érdekeiket akképp vélik legjobban támogathatni, hogy őket mai szerepük fenntartására akarják szorítani. Comte például úgy vélekedett, és ezt a véleményét tanítványai is elfogadják, hogy a gazdálkodó társadalom igazi eszményét, a célt, amely felé minden reformáló törekvésnek irányulnia kell, a munkás és a tőkés osztálynak egymástól való mennél teljesebb és mennél határozottabb elkülönítésében kell keresnünk. A gazdasági szervezetnek helyes mintaképe öszerintük az olyan hadsereg, amelyben a tőkés a vezérek, a munkások pedig a közlegények. Nem tudom, vajjon e hit apostolai komolyan végig gondolták-e, hogy az ilyen szervezet milyen következményekkel járna a vagyonmegosztás tekintetéből; de bizony azt kell nekik ajánlanom, hogy valamivel többet tanuljanak meg a közgazdaság tudományából, mielőtt olyan mozgalom leszerelésére vállalkoznak, amely, úgy látszik, az egyetlen lehetőséget nyitja meg a munkásosztálynak kemény és reménytelen sorsa elkerülésére.

7. §. A fentebbiekben kifejtett okoskodás útján olyan eredményhez jutottam, amely homlokegyenest ellenkezik a pozitivisták felfogásával. Én úgy látom, hogy a munkások sor-

sának valamely lényeges és tartós javulása csak akkor várható, ha a gazdálkodó osztályoknak ma fennálló megoszlása munkásokra és tőkésekre nem marad fenn, ha a munkás megszűnik csupán csak munkás lenni, egy szóval, ha a nyereség a munkabér-alap támogatására is szolgál. Megmutattam fentebb, hogy tartós természetű bármilyen javulás elérése végett a népesség szaporodásának kellene korlátokat szabni, mivel különben a létfenntartásnak szolgáló cikkek nagyobb kereslete ellensúlyozza azt az előnyt, amely a gazdasági haladásból eredhet. Láttuk továbbá azt is, hogy még ha a nép magatartásában e pontra nézve olyan nagy változás állna is be, amilyenre alaposan számítani alig lehet, a munkások mindaddig, amíg csakis kizáróan munkások volnának, olyan helyzetben maradnának, amely anyagi szempontból nem sokkal volna jobb a mostaninál. E meggondolások jelentősége még nagy mértékben fokozódik, ha összekapcsoljuk őket egy másik tannal, amelynek igazságát egy előző fejezetben megállapítottuk. Ott ugyanis bebizonyítottuk, hogy a közgazdasági fejlődés menetében valamely ország munkabér-alapja lassabban nő mint az ő egyetemes tőkéje.* Már pedig az ország munkabér-alapja azt a forrást jelenti, amelyből a munkásosztályok összessége magát fenntartja, az egyetemes tőke pedig azt, amelyből a nyereséget élvezők, vagy mondhatjuk általánosan úgy is, a gazdagabb osztályok élnek. Ugy látszik tehát, hogy a munkájukból élők fenntartására szolgáló alap a társadalom haladásával nagyobbodik ugyan, mégis egyre kisebbedő részét alkotja az egész nemzeti vagyonnak. Ha már most a társadalom bármelyik osztályának megélhetése ehhez az alaphoz van tartósan kötve, akkor, feltéve, hogy ez osztály tagjai számának szaporodása lépést tart a többi osztályokéval, világos, hogy ennek az osztálynak anyagi helyzete a többi osztályokéhoz képest folytonosan rosszabbodik. Mivel pedig éppen a nép legszegényebb és leg-tudatlanabb részétől hasztalanul várnánk nagyobb előrelátást és önmegtartóztatást, mint amekkorát a felette álló osztályok tényleg tanúsítanak, noha ezek élethelyzete sokkal inkább kedvezhetne amaz erények gyakorlásának, én mindebből csak azt az egy következtetést tudom levezetni, hogy noha a vagyonomegoszlás ebben az országban máris nagyon egyenlőtlen, a gaz-

* Lásd fentebb 151—153. l.

dasági haladás mindaddig, amíg a gazdálkodó osztályok elkülönítése egymástól olyan marad mint ma, ezt az egyenlőtlenséget csak fokozhatja. A gazdagok még gazdagabbakká, a szegények pedig, legalább viszonylagosan, még szegényebbé válnak. Egészen eltekintve a munkások érdekétől, én az ilyen alakulásban nem bírom látni a társadalmi állapot haladásának megbízható alapját. Ha pedig ezt az érdeket is szem előtt tartjuk, akkor, azt hiszem, a kifejtett megfontolások világosan mutatják, hogy a legelső és okvetetlenül szükséges lépés, amelyet a munkások sorsának igazi javítása felé tehetünk, csak abban állhat, hogy egy vagy más módon kiemeljük őket abból a veremből, amelyben ma vannak, és hogy olyan helyzetbe juttassuk őket, amelyben arányos mértékben osztályosai lehessenek a gazdasági haladásból eredő általános előnyöknek.

A most kifejezett követelményhez, úgy gondolom, sokan fognak hozzájárulni olyanok is, akik talán nem tulajdonítanak valami nagy értéket az okoskodásnak, amely engemet e követelmény felállításához vezetett. Minden olyan szocialisztikus tervezet, amely a munkás ember helyzetének javítására irányul, egyformán hangoztatja annak szükséges voltát, hogy őt a csupán csak munkás helyzetéből kiemeljük. Ebben tehát egy véleményen vagyok a szociálistákkal; de nem tudok velük egyetérteni azon eszközökre nézve, amelyeket ők ama cél elérése végett javasolnak. A legtöbb szocialisztikus reformtervnek az a vezető eszméje, hogy a munkásokat függetlenekké kell tenni a munkapiactól azáltal, hogy az államban személyesített társadalomra hárítjuk a kötelességet, hogy őket a szükséges tőkével ellássa. Az egyik ezt az eszmét akkép akarja megvalósítani, hogy valamely állami bank be nem váltható és törvényes fizető eszközül szolgáló papírjegyekben előlegeket adjon; a másik a cél elérése végett a gazdagokat akarja külön megadóztatni; ismét másik előlegeket kíván a munkások számára megfelelő biztosíték nélkül, vagy kedvezőbb feltételek alatt, mint aminők a piacon általában járják.* De valamennyi

* Valaki talán arra fog rámutatni, hogy ezt az utóljára említett eljárást már tényleg követték is ugyan nem a munkások, hanem más osztályok érdekében. Ez csakugyan igaz, és nekem legkevésbé van szándékomban, hogy az igazságosság és a helyes intézkedés elvének ilyen megsértését helyesejjem. Annak az eljárásnak, melyszerint gazdasági célokra kedvezőbb feltételek alatt adatnak előlegek, mint aminők a nyílt piacon járják, a legújabb időben egy olyan példájával találkozunk, — értem az

ilyen terv és javaslat ellen azt az ellenvetést kell tennünk, hogy sérti a magántulajdon elvét, aminek súlyát és hordóerejét pedig már korábban eléggé kifejtettem. De van még más ellenvetésem is. Az efféle tervek és javaslatok közvetlenül arra vezetnek, hogy velük magát a munkást demoralizáljuk, felmentvén őt az áldozat hozatalának kötelessége alól, amely alól pedig senki sem vonhatja ki magát, minthogy a természet rendje szerint az áldozat a gazdasági jutalmazás feltétele. Ily módon tehát a munkások kiváltságos helyzetbe jutnának a többi emberekhez képest. Ha a munkások úgy jutnának tőkéhez, hogy azt egyszerűen csak kérniük kellene, vagy ha kudarcot vallván vállalataikban, e kudarc következményeinek viselése alól felmentnének és a társadalom segítségével új vállalkozásokba becsátkozhatnának: akkor hasztalanul várnánk tőlük olyan előrelátást és önmegtagadást, amelynek gyakorlása útján a tőke létrejön és a gazdasági vállalkozás sikeressé válhatik. A gazdasági eredmények elérésének feltételét továbbra is amaz erények gyakorlásában kell látnunk; pedig a feltett esetben a dolog úgy alakulna, hogy vagy senki sem gyakorolná amaz erényeket, mivel az erre indító okok megszűnnének, vagy a nép egyik része ugyan továbbra is gyakorolná őket, de ennek eredményét a nép másik része élvezné. Bármilyen kevéssé kielégítő is a dolgok mai állapota, én részemről nem hihetem, hogy az új állapot egyszermind jobb állapot is volna. Ma úgy áll a dolog, hogy a munkás előmenetele gazdasági erények gyakorlásától függ; a munkás csak ott arathat, ahol ő maga vetett. Ellenben olyan rendszer uralma alatt, amely az ő tetszése szerint látná

1870-ben alkotott ír mezőgazdasági törvénynek úgynevezett „Bright-féle pontjait“, — amely bizonyos különleges okokból igazolhatónak látszik. Nem akarok itt a kérdés részleteibe belemenni, de azt hiszem, alig képzelhető, hogy a munkásoknak bármelyik osztálya, amely saját erejéből nem képes arra, hogy szövetkezeti alapon valamely vállalatot megindítson és fenntartsion, olyan biztosítékot bírna adni az államnak az előlegezett pénzért, vagy olyan garanciáját tudná adni ipari képességének, aminőt attól az ír bérlőtől követelünk, aki a „Bright-féle pontok“ kedvezményét igénybe akarja és a törvény értelmében tudja is venni. A szövetkezeti alapon való vállalkozásnak eddigi története világosan mutatja, hogy ennek a vállalkozásnak efféle kivételes intézkedésekre nincsen szüksége. „Különösen megérdemli figyelmünket,“ mondja Fawcett tanár, „az tény, hogy a szövetkezetek közül eddigelé éppen azok dísekedhetnek a legszebb eredményekkel, amelyek semmiféle kívülről jövő segítségben nem részesültek. Éppen ezek vetették legfőbb bizodalmaikat erejük egyesítésébe, az előrelátásba és az önmegtagadásba.“ („Manual of Political Economy,“ 279. l.)

el őt tőkével, mások megtakarításának gyümölesével, vajjon mi indítaná őt arra, hogy előrelátást és önmegtartóztatást tanúsítson? és vajjon mi szabna korlátot a legmesszebbre menő önösségnek?

8. §. Azok szemében tehát, akik az itt kifejtett álláspontot elfogadják, a problema abban áll, hogy a szocialisztikus cél valamiféle olyan eszközökkel éressék el, amelyek mai társadalmi állapotunk alapvető feltételeivel megegyeztethetők; hogy a munkást valamikép kiemeljük ugyan mai tényleges helyzetéből, de anélkül hogy gyengítenék őbenne a jellem azon tulajdonságait, amelyektől a gazdasági siker függ. Ezt tartva szem előtt, azt hiszem, mindjárt a kiindulás pontján világosan ki kell jelentenünk azt, hogy a tőke bírásához nem vezet mindenkinek szabadon nyitva álló országút. Tőkét csak megtakarítás útján lehet teremteni, és ha az emberek maguk nem takarékoskodnak, akkor becsületes úton csak akkép juthatnak hozzá, hogy biztonság és kamat alakjában megfelelő indítékot adnak azoknak, akik takarékoskodtak, arra, hogy tőkájüktől megváljanak. Ha tehát a munkás ki akar emelkedni mai helyzetéből, és ha részesedni akar a tőke nyereségében: akkor legelső sorban a takarékoskosságot kell megtanulnia. Takarékoskodni, igaz, csak akkor lehet, ha van olyan jövedelem, amelyből az élet szükségleteinek és illő kívánalmainak kielégítése után még valamelyes felesleg is marad, és bizonyára lesz, aki arra fog engemet figyelmeztetni, hogy a munkás ma ilyen felesleggel nem rendelkezik. Ez azonban oly állítás, amely szemben a fogyasztási adóinkból eredő bevételekkel egy pillanatig sem tartható fenn. E bevételekből kiszámítható, hogy az emberek mainap nem kevesebbet mint 120 millió font sterlinget költenek évenként szeszes italokra. Azt, hogy mennyi esik e költekezésből a munkásokra, nincsen módunkban pontosan kiszámítani; de azt hiszem, senki sem fogja tagadni, hogy amaz összegnek túlnyomóan nagyobb részét a munkások számlájára kell írunk, és bizonyára igazat mondok, ha felteszem, hogy az ekkép elköltött pénznek nagyobb része, bátran mondhatom három negyede, hanem csak nem szolgál a költekezők jólétének előmozdítására, hanem testi és lelki szempontból egyformán csak kárt okoz nekik. Ime, itt van hát, mondjuk, körülbelül 60 millió font sterling, amely évenként meg volna takarítható, anélkül hogy emiatt bármely olyan költekezés rövidséget szenvedne, amely

igazán a munkás jólétének szolgál. Ami e megtakarításnak útjában áll, az nem fizikai, hanem erkölcsi természetű akadály. Ha a munkásokban megvolna az erély ez akadályok elhárítására, akkor bátran mondhatnók, hogy evvel már megtennék az első lépést gazdasági emancipációjuk felé. Igaz, ez csak az első lépés volna, amelynek megtétele után még roppant nagy nehézségeket kellene leküzdeni. Mert ha a tőke már megvolna is, azt be is kellene fektetni, be kellene pedig fektetni olyan vállalatokba, amelyekből legalább akkora nyereség várható, amekkorára a mai kulcsnak megfelelő; mert hiszen nem tehetjük fel, hogy ennél kevesebb elegendő jutalmazásnak tekintetnek olyan áldozatokért, amelyek a munkásosztály részén jóval nagyobbak azoknál, amelyek jutalmazásául a mai nyereségkulcs szolgál. Arra azonban, hogy ennek megfelelő jövedelem eléressék, a pusztá pénzbeli befektetés — értem az olyan személyeknek adandó előlegeket, akik megfelelő biztosítékot nyújtanak — semmikép sem volna elegendő. Az ilyen kölcsönök kamatlábja mainap ritkán emelkedik 4 vagy 5 százaléknál magasabbra. Ha a mai kölcsöntökén felül évenként még újabb 60 millió font dobatnék a piacra, a kamatláb valószínűen egy vagy két százalékra szállna le; ez pedig olyan nevetségesen csekély jutalmazás, amely semmikép sem felelne meg a takarékoskodó munkás részéről hozott áldozatnak. Az volna tehát szükséges, hogy az új tőke közvetlenül gazdasági műveletekben nyerjen beruházást. Itt azonban megint újabb nehézség áll elő. A munkások megtakarítása egyénenként szükségkép csak igen kis összeget adna eredményül; az ilyen megtakarításokból eredő tőke tehát, ha egészben véve nagy volna is, nagyszámú ember között kicsiny mennyiségekben oszlanék meg. Már pedig tudjuk, hogy a gazdasági vállalkozások túlnyomó nagy részében a nagy szabásban való termelés az eredményesség feltétele. Hogyan lehet tehát az eredményes gazdálkodás eme feltételét összeegyeztetni olyan tőke létezésével, amely az egész közösségben egymástól független apró részecskében van szétoszolva? Világos, hogy ezt csak egyetlen módon lehet elérnünk, akkép t. i., hogy amaz apró részecskéket olyan tömeggé gyűjtjük össze, amely elég nagy arra, hogy hatékony cselekvés eszközeül szolgálhasson. Más szóval, okoskodásunk révén ahhoz a következtetéshez jutunk, hogy az, amit *kooperáció*nak vagy *szövetkezés*nek szoktak nevezni, — nagyszámú munkás közös alappá

rákja össze a maga megtakarított filléreit és ekkép közösen alkalmazva a tőkét, iparkodik nyereséghez jutni, — a bennünket foglalkoztató problémának egyetlen képzelhető megoldása, az egyetlen mód arra, hogy a munkások valamennyien, vagy legalább is nagyobb számban kiemelkedjenek mai helyzetükből, amely csak napról-napra való bizonytalan megélhetést enged meg nekik, és részeseivé váljanak a haladó művelődés előnyeinek és erkölcsi javainak.

9. §. Azonban midőn ezt hangoztatom, még semmikép sem akarom vele azt is állítani, hogy a munkásosztályok a maguk egészében már ma is el vannak készülve e módnak követésére, avagy hogy a mi mai gazdálkodó eljárásunk valami gyorsan és valami könnyen meg volna változtatható. Távol áll tőlem, hogy ilyesmit gondoljak. Én e helyen újból csak azt akarom kiemelni, hogy az útunkban álló akadályok nem fizikai, nem is gazdasági, hanem erkölcsi és értelmi természetűek, gazdaságiak legfeljebb annyiban, amennyiben a gazdasági eredmények is erkölcsi és értelmi feltételektől függenek. Ha a munkások hatékonyan akarnak egyesülni kooperatív gazdálkodásra, akkor először is le kell győzniük a kisértést, amely őket arra csábítja, hogy pénzüket pusztító hatású olyan élvezetekre pazarolják, amelyek nélkül mindenesetre nagyon jól meglehetnének, és szükséges másodsor, hogy le tudják győzni azokat az akadályokat, amelyek saját tudatlanságukból és általában alacsony erkölcsi állapotukból származnak. Midőn ilyen kemény hangon szólok, egyáltalában nem akarom lebecsülni azt a jelentékeny haladást, amelyet kézműves népünk igen tekintélyes része már eddig is tett oly irányban, hogy szövetkező gazdasági rendszerben való részvételre alkalmassá váljék. E tekintetben utalhatok arra az örvendetes bizonyítékra, amelyet a kooperatív mozgalom legújabb haladására nézve F a w c e t t tanár idéz „Manual of Political Economy“ (A Közgazdaságtan Kézikönyve) című könyvének utolsó kiadásában. E bizonyíték teljesen igazolja az ő ott kifejezett véleményét, melyszertint „mindenki, aki számba veszi, amit ez a mozgalom már eddig is elért, és amit vele jövőben még el lehet érni, szükségképp arra a következtetésre jut, hogy az összes gazdasági tényezők között főképp a szövetkezés az, amelytől az ország gazdasági állapotának javulását legbiztosabban várhatjuk.“²²

* „Manual of Political Economy,” 4. kiadás, 279. l.

Nem foroghat tehát fenn kétség arra nézve, hogy a munkás népességnek igen tekintélyes része már ma is érett a kooperációra, noha sajnálattal kell konstatálnom, hogy a legjobbaknak is sokat kell még tanulniuk különösen oly irányban, hogy egymásban megbízni, egymás iránt türelemmel lenni és azok vezetésének alárendelkezni tudjanak, akikre közös ügyeik vezetését rábízák. Ami azonban a nagy tömeget illeti, itt bizony a feladatnak még csak a legelején vagyunk. E tömeget elsősorban még csak ezután kell hozzászoktatni a takarékosághoz, azután pedig fokozni kell értelmességét, és még inkább ki kell fejleszteni benne amaz erkölcsi tulajdonságokat, amelyek a hatékony kooperációhoz feltétlenül szükségesek. Elismerem, hogy e tekintetben nagy nehézségekkel állunk szemben, de tagadom azt, hogy e nehézségek legyőzhetetlenek. F a w e e t t tanár kimutatta, hogy a szövetkezés barátainak épen ma legkevésbé kell kétségbe esniük. Mert ha igaz is az, hogy a szövetkezés a mi hazánkban eddigelé jóformán csakis a szétosztó gazdálkodásnak aránylag egyszerűbb problémái megoldásában dicsekedhetik eredményekkel, az e téren elért sikerek avval biztatnak bennünket, hogy az idevágó feladatok megoldásában szerzett tapasztalat és fegyelem lassanként nehezebb feladatok megoldására is képesíteni fogja a munkásokat. Figyelmet érdemel az a fontos körülmény is, hogy hazánkban épen most hoztuk be az általánosan kötelező iskoláztatás rendszerét, legalább reméljük, hogy e rendszer érvényesítésének küszöbén állunk; mert bizonyára nem megyünk túlságba, ha azt reméljük, hogy ez a rendszer idővel lényegesen és jó irányban fogja megváltoztatni a munkások jellemét.

Véleményem szerint az a legfontosabb, hogy tisztában legyünk vele, milyen irányban kell keresnünk a munkának felszababítását az alól, amit, elég helytelenül, a tőke zsarnokságának szoktak nevezni. Ez az irány, ismétlem, a kooperatív gazdálkodás felé vezet bennünket és véleményem szerint csakis ebben kereshető. Vajjon a dolog megcsinálható-e, azt természetesen mindenkinek jogában áll kérdezni. A kétkedőknek csak egyetlen feleletet adhatunk, és ez a felelet legalább bizonyos mértékben már meg is van adva: meg kell csinálni a dolgot! Előző okfejtésünkkel annyit, azt hiszem, mindenesetre tisztába hoztunk, hogy ezen az egy terven kívül nincsen mit választanunk. Ha a munkások a tőkétől való függésüket nem

képesek magukról lerázni szövetkezés útján, akkor bizony továbbra is megmaradnak e függésükben; sorsuk javításának lehetősége nagyon szűk és át nem hágható határok közé marad szorítva, és nincsen kilátás rá, hogy jobb helyzetbe való fel-emelkedésük kérdése megoldassék. Egész rendjük semmiesetre sem fogna emelkedni. Egy pár erélyesebb és szerencsésebb ember időről-időre, úgy ahogy ma is megesik, kiszabadulhat ugyan soraikból és magasabb gazdasági pályára léphet, de a nagy többség lényegben ott marad, ahol ma is áll. A munkának, akár a tanult, akár a nem tanult munkának jutalmazása sohasem emelkedhetik jelentékenyen magasabbra mai szint-jénél.

10. §. Mielőtt a szövetkezés kérdéséről elbúcsúznánk, van a dolognak egy olyan oldala, amelyre nézve még egy pár megjegyzést kell tennem. Feltéve, hogy a kooperatív gazdálkodás rendszere már be volna hozva, azt kérdezheti valaki, vajjon a munkás ember jövője evvel már biztosítva volna-e? A rendszer révén, igaz, a nyereség segítségével jönne a munkabérnek, miáltal a munkás fenntartására szolgáló alap lényegesen növekednék. Igen ám, csak hogy ennek az alapnak még ekkor is volnának határai; mert a létfenntartás eszközei nem szaporíthatók olyan mértékben, aminőben az emberek száma szaporodhatik, és így a *Malthus* által emlegetett nagy nehézség továbbra is megmaradna. Vajjon lehet-e arra számítani, hogy a jobb helyzetbe jutó munkások képesek lesznek saját számukat azon határok között tartani, amelyeket a kedvező élet feltételei okvetetlenül és minden körülmények közt megkövetelnek?

Az itt jelzett nehézség súlyát én részemről teljes mértékben tudom méltányolni. De noha elismerem a veszélyt, két körülményben mégis elegendő alapot látok a reménykedésre. Először is a munkások fenntartására szolgáló alap a kooperáció rendszere alatt nem kerülne ki pusztán az ország munkabér-tőkéjéből mint ma, hanem az általános tőkének mindenféle fajtájából. Láttuk pedig, hogy haladó közösségekben az általános tőke gyorsabban nő mint a munkabér-tőke, amiből következik, hogy a kooperatív rendszer alatt az az alap, amelyből a munkások megélhetésük eszközeit merítik, nemesak jóval nagyobb volna mint a ma uralkodó rendszer alatt, hanem gyorsabban is növekednék. Noha tehát a népesség szaporodása megszorításának szüksége a kooperatív rendszer alatt épügy

megmaradna mint bármely más rendszer alatt, ennek a megszorításnak mégsem kellene oly szigorúnak lennie mint akkor, amikor a munkások megélhetése a nemzeti tőkének csakis leglassabban növekvő részéből tellik ki. A szövetkezés eszerint nem szüntetné ugyan meg a Malthus hangoztatta nehézséget, de ez a nehézség mégis igen sokat veszítene rettenetes voltából. Másodszor pedig a sikeres szövetkezés olyan jellembeli tulajdonságokat kíván meg, tehát fel is tételezi őket, aminőket a munkás népeesség nagy tömegében mainap hasztalanul keresnénk; megkívánja nevezetesen az önmehtagadást, az előrelátást, az olyan magatartást, amely nagyobb fontosságot tulajdonít a jövőnek mint a jelennek, megkíván egyszóval önuralmat és józan okosságot. Már pedig ha ezek a tulajdonságok valamely emberi lényben ki vannak fejlődve, akkor nemcsak egy irányban hatnak, hanem egész jellemét is átalakítják, úgyhogy befolyásuk épúgy fog mutatkozni a családi és a házi élet kérdéseit illető viselkedésben mint az élet bármely más vonatkozásaiban. Ez okból én részemről a szaporodás megszorítása szempontjából nagyobb fontosságot vagyok hajlandó tulajdonítani olyan életmód és megszokás megteremtésének, amely a józan okosságot fejleszteni alkalmas, mint a Malthus féle bármilyen sűrű, közvetetlen kitanításnak. Igaz ugyan, hogy ebben a kérdésben a tiszta igazságot minden körülmény közt ki kell mondani; de ha igazmondásunkkal nem járnak együtt a munkás helyzetében való olyan átalakulások, amelyek őt kötelességei felől nemcsak felvilágosítják, hanem e kötelességek teljesítésére képesebbé is teszik, akkor bizony hasztalanul beszélünk. A mai viszonyok között, midőn a munkás népeesség nagy tömege teljesen a munkapiactól függ, valóban nincsen okunk azon csodálkozni, hogy a Malthus tanítását hirdető próféták szava pusztában kiáltó szónak bizonyul. Ugyan mit tud a munkások többsége azokról a feltételekről, amelyekről a munkapiac helyzete függ? A munkára irányuló kereslet majd erősebb, majd pedig gyengébb, mint ahogy a szél is a maga szeszélye szerint hol erősebben, hol gyengébben fú; de azok, akiknek sorsa e változásoktól függ, épen annyit tudnak róla mint a szél fúvásáról vagy arról, honnan jön és hová megy. E tudatlanságukban egészen természetesen azt kérdezik magukban, hogy miért tagadjanak meg saját maguktól valamit gyermekeik érdekében. Hiszen minden a pusztá véletlentől függ és a vakasét

ugyanolyan jó vagy ugyanolyan rossz szolgálatot tehet gyermekeiknek, amilyent nekik is tett. Miért mondanának tehát le a jelenben kínálkozó élvezésről, mikor a jövőt homály borítja?

„A jelen pillanat igazán az övék,
A jövődöt már sehogysem látják.“

Másfelől a szövetkezés, midőn egyrészt legerősebben szólítja működésre a jellem azon tulajdonságait, amelyek a szaporodás megszorításában közreműködhetnek, aránylag legjobban is világítja meg a munkás megélhetésének határait. A kooperációban ő nemcsak kap, hanem fizet is munkabért, és mivel ekkép a munkabér kérdését mindkét oldalról van alkalma látni, könnyebben juthat helyesebb felfogáshoz. De még ha a munkabér kérdése továbbra is titok maradna előtte, annyit mindenestre látna, hogy a tőke növekedésével a nyereség is nő, és hogy minden ember pontosan épen akkora részt kaphat a nyereségből, amekkora az ő birtokában levő tőkének megfelel. Tegyük fel, hogy valamely munkás ember a kényelmes függetlenség bizonyos fokára hágott; akkor bizony világos lesz előtte, hogy ezt a kedvező helyzetét csak úgy tarthatja fenn, ha tőkéjét is szépen összetartja; hogy olyan felelősség vállalásával, amely őt folyó kiadásainak fedezése végett magának a tőkének megtámadására kényszerítené, a saját jólétét veszélyeztetné. A szövetkezett munkás helyzete e tekintetben épen olyan volna mint a parasztbirtok tulajdonosáé, aki szintén meglehetősen szűk alapból meríti megélhetésének eszközeit és általában arra szokott törekedni, hogy háztartása kiadásai ne haladják meg ez alapnak hordókéességét. Ebben az irányban, azt hiszem, teljes jogunk van a reménykedésre. A kooperáció egyfelől gyengíti az ember jóléte emelkedésének útjában álló akadályokat, amelyek állati ösztöneinkből erednek, másfelől olyan jellemet fejleszt a benne résztvevőkben, amely nagy mértékben képesíti őket arra, hogy amaz akadályokkal sikeresen megküzdjenek.

III. RÉSZ.

A NEMZETKÖZI KERESKEDÉS.*)

I. FEJEZET.

Az egymáshoz mért költség tana.

1. §. A közgazdaságról szóló értekezésekben eddigelé az volt a szokás, hogy a nemzetközi kereskedés és a nemzetközi érték kérdését mint a közgazdasági tudomány külön ágát a csere és a csereérték elméletétől elkülönítve fogták vizsgálat alá. Újabban azonban többen azt a kérdést vetették fel, hogy vajjon a tárgyalás eme módja tudományosan igazolható-e, nevezetesen, hogy midőn elvben olyan megkülönböztetést teszünk, amely a valóságban nem létezik, nem keltünk-e hamis felfogást a kereskedés tüneményeiről. Ha feltesszük, hogy a nemzetközi kereskedés külön tárgyalása ellen tett eme kifogás nem pusztán játék a „nemzetközi“ jelzővel, hanem a közönséges módon kifejtett közgazdasági elmélet lényegére vonatkozik, akkor vele a nemzetközi kereskedésben észlelhető tünemények természetének kérdése van felvetve, és így tisztába kell jönnünk aziránt, vajjon a cserének az az elmélete, amellyel a belföldi kereskedés tényeit gondoljuk megmagyarázhatóknak, alkalmazható-e a

* Cairnes könyvének e harmadik része mint önálló értekezés egyszer már megjelent ugyan magyar fordításban a következő című munkában: Dr. Földes Béla, *Értekezések az angol és francia nemzetgazdaságtan köréből*, Budapest 1882. A könyv teljessége érdekében azonban, valamint Cairnes által is jelzett egységességre való tekintettel célszerűnek látszott, hogy a harmadik részt is újra közöljük új fordításban.

most említett tünemények megfejtésére is. Ha amaz elmélet csakugyan alkalmas megfejtésükre, akkor világos, hogy a tárgyalás szokott módja ellen tett kifogás valóban alapos, míg ellenkező esetben époly kézen fekvő, hogy a nemzetközi kereskedés tüneményeinek kellő megvilágítása külön elmélet felállítását kívánja.

A kérdés eldöntése végett célszerű lesz legáltalánosabban szemügyre vennünk azokat az alapvető körülményeket, amelyekben a kereskedés, vagyis a jószágok kieserélése bármely alakjában nyugszik. Ezeket pedig a munkamegosztásnak vagy a foglalkozások megoszlásának következményeiben találjuk meg. Olyvégből, hogy a gazdálkodás a munkamegosztás alapján fenn legyen tartható, és hogy az ekkép elért nagyobb eredményesség és megtakarítás előnyei ki legyenek használhatók, okvetetlenül szükséges, hogy a különböző foglalkozásokat űzők az ő termelvényeiket egymás között kieseréljék. Ez a tény szolgáltatja a kereskedés természetes alapját és magyarázatát. Észérint tehát a kereskedésben azt a nélkülözhetetlen berendezést kell látnunk, amely a foglalkozások megoszlását lehetővé teszi, a belőle eredő előnyöket pedig úgy kell tekintenünk, mint a dolgok ilyenén berendezésével összefüggőket. Azoknak, akik a közgazdasági irodalomban járatosak, nem szükséges amaz előnyök általános természetét behatóbban megmagyaráznom; a most előttünk lebegő cél érdekében azonban helyénvaló lesz, hogy két főpont alatt mégis összefoglaljam őket. Először ugyanis a foglalkozások megoszlásából származó előnyöket szemügyre vehetjük magunkban véve, tekintet nélkül ama különleges körülményekre, amelyek ezt a berendezést kiválóan fontossá teszik. Másodszer pedig a foglalkozások megoszlásából eredő amaz előnyöket vehetjük különösen figyelembe, amelyek az egyes ember vagy az egyes hely termelő képességének speciális kifejlesztésében mutatkoznak. Az első osztályba tartozó előnyök példajakép a közönséges kézműves foglalkozások szolgálhatnak. Szembeszökő előny rejlik abban, hogy a szabó, a cipész, a kalapos, a kovács, a lakatos, az asztalos stb. mestersége egymástól el van választva és külön foglalkozás gyanánt űzetik. Minthogy azonban a legtöbb ilyen mesterség űzéséhez egyforma vagy legalább megközelítően egyforma képesítés szükséges, körülbelül egyremegy, hogy az egyes mesterember melyik csoporthoz szegődik. Most például A szabó, B cipész,

C kalapos; de ha C volna a szabó, A a cipész és B a kalapos, ez a beosztás valószínűen épen oly jól megfelelné. A foglalkozások széteszlásából itt semmi más előny nem ered azon az egyen kívül, hogy az egyes munkás ügyesebbé válik, mert jobban összenő a maga munkájával, amivel azután még annak az időnek megtakarítása jár együtt, mely elfecsérlődne, ha a munkás gyakran változtatná foglalkozását. Ez tehát az egyik fajta előny, amely a foglalkozásoknak a kereskedés által lehetővé tett megosztásából származik. De, mint már fentebb mondva volt, ez az előny össze lehet kötve más fajta előnyökkel is, ami akkor áll elő, ha a foglalkozások megosztása a fent említett következményeken kívül még arra is ad lehetőséget, hogy az egyes ember vagy az egyes vidék a maga különleges képességeit, illetve gazdasági alkalmatosságait kifejelessze.

A fentebb adott példákban az elért előny pusztán a foglalkozások megosztásából származott, származott pedig függetlenül attól, hogy az egyes megkülönböztetett foglalkozások miképp oszlanak meg az őket űző egyes emberek között, valamint teljesen függetlenül az űzés helyétől is. De már újabb nyereség áll elő akkor, ha a foglalkozások olyan természetűek, hogy vagy bizonyos különleges képességeket kívánnak meg a munkásban, vagy bizonyos olyan természeti segítő forrásokhoz vannak kötve, amelyek csak valamely meghatározott helyen találhatóak. Bizonyára nagy erőpazarlás állana elő, ha például az olyan ember, aki valamely tanult mesterséget is igen jól volna képes folytatni, pusztán testi erőt vagy legfeljebb még bizonyos gyakorlatot megkívánó foglalkozást volna kénytelen űzni; hasonlóképp ugyanilyen jellemű pazarlás mutatkoznék akkor, ha a gazdálkodás valamely ága olyan helyen üzetnék, ahol más gazdasági ág számára nagyobb könnyebbségek kínálkoznak. Egy szóval, míg egyrészt igen sok emberi foglalkozás olyan természetű, hogy akármelyik munkás ember egyformán jól űzheti, és hogy egyforma célszerűséggel folytatható bármelyik helyen, vannak másfelől olyan foglalkozások is, amelyek sikeres űzéséhez bizonyos különleges egyéni tulajdonságok vagy helyhez kötött feltételek kívántatnak meg. A termelő gazdálkodás általános eredményessége tehát különben egyenlő viszonyok között sokszor attól függ, hogy egyrészt a külön foglalkozás, másrészt az egyéni tulajdonságok és a helyi viszonyok milyen mértékben felelnek meg egymásnak.

A mondottak értelmében a foglalkozások megoszlásából egymástól határozottan megkülönböztethető kétféle előny származhatik. Erre azért kellett felhívnom az olvasó figyelmét, mert a nemzetközi kereskedés főképp csak az egyik fajta előnyt fejlesztheti ki. A világ kereskedelmének nagy ágai olyan országok között játszódnak le, amelyek vagy az illető országok műveltségi foka, vagy pedig természeti segítő forrásaik és nyereseményeik szempontjából meglehetősen messzire esnek egymástól. Mennél közelebb áll két ország egymáshoz akár a természeti segítő források, akár a lakosság ipari képességei tekintetéből, annál szűkebb tér kínálkozik közöttük nemzetközi kereskedés kifejlődésére, sőt megeshetik, hogy ilyenre egyáltalában nincsen közöttük alkalom vagy lehetőség. Ennek okát igen könnyű lesz belátnunk. Az az előny ugyanis, amely a foglalkozások megoszlásából akkor származik, ha ez a megoszlás nincsen hozzákötve a termelést megkönnyítő bizonyos különleges feltételekhez, az olyan országokban, amelyek a gazdálkodásnak már haladottabb fokán állnak, rendszeren már teljes mértékben érvényesül az egyes ország határain belül meglevő megoszlás eredményeképp. Csakis ott, ahol a lakosság nagyon ritka, tapasztaljuk azt, hogy a hazai piac nem elegendő ennek az eredménynek biztosítására; az ilyen helyen pedig rendszeren úgy áll a dolog, hogy azt a nyereséget, amely idegen nemzetekkel olyan cikkekben üzött kereskedésből származhatnék, aminők termelésére az egymással kereskedő országokban az illető különleges könnyebbségek egyáltalában nincsenek meg, vagy nem egyforma mértékben vannak csak megadva, teljesen felemészti vagy még meg is haladja az a veszteség, amely a szállítás nagyobb költségéből származik. Ennek megfelelően azt látjuk, hogy a nagyon gyéren lakott országokban vagy vidékeken nem foly olyan esere más nemzetekkel vagy más vidékekkel, amely az egyszerűbb gazdasági foglalkozások megoszlását lehetővé tenné, hanem e megoszlás egyáltalában nem, vagy csak nagyon tökéletlenül következik be, úgyhogy a gazdálkodás továbbra is kezdetleges fokon marad. Azt mondhatjuk tehát, hogy a nemzetközi kereskedés a foglalkozások megoszlásának csak amaz eseteire nézve válik gyakorlatilag igazán hatékonyá, amelyekben e berendezés közönséges előnyeire még olyan előnyök is kapcsolódnak, minők a gazdasági műveletek és az egyéni vagy helyi feltételek összeállásából származnak.

Elég világos az is, hogy a nemzetközi kereskedés szempontjából a helyi körülmények alkalmas volta a túlnyomóan fontosabbik mozzanat. A személyi tulajdonságok a nemzetek kereskedésében csak akkor bírnak nagyobb jelentőséggel, ha az illető nemzetek a műveltségnek különböző fokán állanak. Az Angolország és India között folyó kereskedésben például az üzlet jellemét és terjedelmét valószínűen nagy mértékben határozza meg a két nép különböző jelleme, amely szorosan összefügg a társadalmi fejlődésnek általuk elért fokával. Még szembeszökőbb pedig vagy talán a világon a legkirívóbb példa arra, hogy a külföldi kereskedés jelleme mennyire függ az érdekelt népek különleges személyi tulajdonságaitól, abban a kereskedésben található, amely az amerikai Egyesült Államok déli államaival a rabszolgaság megszüntetése előtt folyt. Ez államok munkás népe a rabszolgaság intézménye következtében egészen sajátos jellemet nyert, nevezetesen a gazdasági foglalkozásoknak csak nagyon korlátolt számára vált alkalmassá, de ebben a korlátolt számú foglalkozásban annál ügyesebbé lett. Ennek következtében itt az egész gazdálkodás csak két vagy három nyerstermény termesztésére szorítkozott, olyan termelő ágakra nevezetesen, amelyek a rabszolgákkal eredményesen voltak üzhetők. A lakosok mindenféle más szükséglete csak azáltal nyerhetett kielégítést, hogy ama bizonyos nyerstermények esérébe adattak idegen országoknak. Ez talán a figyelemre legméltóbb példája annak, hogy a személyes tulajdonságok teljesen eldöntik valamely ország külső kereskedelmének irányát. Általában azonban úgy látszik, hogy ugyanaz az ok nem sokat nyom a nemzetközi kereskedés körében. A fő feltételt, amelyhez képest a többi mind csak alárendelt szerepet játszik, és amely a külfölddel üzött kereskedés létezésére és jellemére nézve irányadó, azokban a különleges előnyökben kell keresnünk, amelyeket bizonyos vidék meghatározott gazdasági ágak üzése szempontjából általában vagy viszonylagosan nyújt.

Ebben tehát olyan határozottan jellemző körülményt láthatunk, amely a nemzetközi kereskedést a belföldi kereskedéstől megkülönbözteti; maga ez az egy körülmény azonban még nem volna elég ok arra, hogy az első számára külön elméletet állítsunk fel. Evégből még egy másik körülményre is kell támaszkodnunk, amelyre most akarom felhíni az olvasó figyelmét.

Egyik fő feltétel, amelytől a különböző foglalkozások nyereséges voltának aránya függ, és amely egyszersmind azokat a módozatokat is meghatározza, melyek között ama foglalkozások termelvényei egymással kieseréltetnek, a könnyűség mértékében keresendő, amellyel a tőke és a munka az egyik foglalkozásból a másikba áttehető. Már pedig ez a könnyűség nagyon különböző fokban van meg aszerint, amint olyan foglalkozásokat veszünk szemügyre, amelyek csak egy ország határain belül üzetnek, vagy olyanokat, amelyek üzése több országra terjed ki. Főképp ez a különbség az, ami a nemzetközi és a bel-földi kereskedés tüneményeit egymástól elválasztja. Azért is szükséges lesz, hogy e különbségnek fokát és hatását behatóbban vizsgáljuk.

A közgazdasági kérdések tárgyalásában rendszeren avval a feltevással találkozunk, hogy míg a tőke és a munka egy és ugyanazon ország különböző foglalkozásai és vidékei körében szabadon mozog ide vagy oda, több nemzet körében ez a mozgás már csak nagyon nehezen vagy egyáltalában nem történhetik. Ha szorosabban vizsgáljuk a dolgot, akkor arról győződünk meg, hogy e feltevésnek sem első, sem második része nem állhat meg. A tőke, már t. i. az a tőke, amely egyelőre csak bármely termelő célra felhasználható vevő erő alakjában van meg, egy és ugyanazon ország határain belül ugyan egészen szabadon mozog az összes foglalkozások és vidékek között, ellenben a munka, mint tudjuk, e tekintetben már bizonyos akadályokba ütközik. Azok a munkások ugyanis, akik az iparnak alsóbb rendű fokain állanak, e helyzetük körülményeinél fogva nem versenyezhetnek a felettük állókkal, sőt még az egy ipari réteghez tartozó munkások is gyakran olyan nehézségekkel találkoznak, ha az egyik vidékről valamely másik távoleső vidékre akarnának költözködni, hogy ez a vándorlásuk gyakorlatilag lehetetlenné válik. Nem áll az sem, és ezt nem is szükséges hosszasan bizonyítgatnom, hogy a tőke és a munka nem mozoghat szabadon egyik országból a másikba. A tőkéről szinte azt mondhatjuk, hogy napról-napra mindinkább elveszti nemzeti jellegét és egyre fokozódó mértékben kozmopolitikussá válik. Ami pedig a munkát illeti, igaz ugyan, hogy ez távolról sem mondható ennyire mozgékonyak, de ha tekintetbe vesszük azt a nagyarányú kivándorlást, amely az angol szigetekről és Nyugat-Európának más államaiból évről-évre történik, és ha látjuk

azt a tényt, hogy ma már Ázsia lakosságának körében is megindult a kivándorlás, akkor nem lehet tagadnunk, hogy a meglevő gazdasági okok hatása alatt a munka is képes nagyarányú nemzetközi mozgásra. A fentebb említett feltevés tehát abban az általánosságban, amelyben azt fel szokták állítani, sem igenlő, sem tagadó részében nem tartható. De noha ennyit el kell ismernünk, azért mégis állíthatjuk, hogy kellő megszorítással van abban a feltevésben annyi igazság, amennyi elegendő alapul szolgálhat a belőle levezetett következtetéseknek és teljesen jogosultnak tünteti fel a reá alapított megkülönböztetést. Mert a tétel abban a formájában, ahogy azt például Ricardo és Mill állították fel, a maga igazolása végett nem kívánja szükségkép azt, hogy a tőkének és a munkának országról-országra való mozgását abszolút lehetetlenségnek tekintsük. Teljesen elég evégből, ha az áttelepülés útjában olyan fokú nehézségek állanak, amelyek az ipari versengés hatását lényegben és általánosságban, azaz a cserére kerülő javak egész körében, érvényességre jutni nem engedik.* Mint már korábban kifejtettem, egyik és pedig pedig magában is elegendő bizonyítéka a hatékony ipari verseny létezésének, hogy a különböző foglalkozásokban viselt áldozatok jutalmazása egymásnak megfelel, vagyis hogy a nyereségek és a munkabérek a különböző iparok különleges viszonyainak figyelembevétele mellett lényegben egyenlők. Ha a belföldön lefolyó tranzakciók körében ezt a szempontot tekintjük mértékadónak, akkor meggyőződünk, hogy az egy és ugyanazon ország határain belül űzött különböző iparok terén a hatékony verseny csakugyan nagy mértékben érvényesülhet. Ilyen megszorítással a különböző tőkékről azt mondhatjuk, hogy egymással való versengésük általában hatékony, de széles körben hatékony a munka versenye is, noha itt már bizonyos kivételek is fordulnak elő. Ennek következtében a nyereségek egy és ugyanabban az országban, noha nagy mértékben hullámznak, általában mégis tartósan egy

* Figyelmeztetnem kell az olvasót, hogy én ipari verseny alatt mindig azt a versenyt értem, amelynek a különböző jószágok termelői között van helye. E versenynek az a tendenciája, hogy a munkabéreket és a nyereségeket megfelelő arányba hozza a viselt áldozatokkal. Vele ellentétben az ugyanazon cikkel kereskedők versenye egymással az ár egyenlőségét idézi fel. Ezt az utóbbit „kereskedelmi versenynek“ lehet neveznünk.

szint felé gravitálnak; ugyanezt teszik a munkabérek is, legalább az imént jelzett terület határain belül. Egészen más képet nyerünk azonban, ha ugyanazt a szempontot a nemzetközi tranzakciókra alkalmazzuk. Mert noha a tőke vándorol, mégsem teszi ezt olyan nagy mértékben, hogy a különböző országokban elért nyereségek e vándorlás következtében egymással egyenlőkké váljanak, és így csakugyan azt tapasztaljuk, hogy a nyereségek tartósan magasabb szinten állnak az egyik, alacsonyabban a másik országban. Sokat beszélnek ugyan a tőkének nemzetközi mozgásáról; mégis bátran állíthatjuk, hogy a tőkének az a mennyisége, amelyet joggal nevezhetünk kozmopolitikusnak, az a mennyiség t. i., amely készen áll a beruházásra más országban, mint amelyhez tulajdonkép tartozik, a nemzeti tőkének csak igen kicsiny töredékét képviseli. Ezt a mennyiséget valósággal az ország tőkéjének csak az a része alkotja, amelyet lebegő tőkének szoktak nevezni, az egyes tulajdonos tőkéjének az a része tehát, amelyet nem akar maga kezelni, hanem kölcsönben kínál. A tőkének az az aránytalanul nagyobb mennyisége, amelytől a tulajdonos nem szándékszik megválni, hanem maga akarja kezelni, gyakorlati szempontból a tőkés saját hazájához van kötve. Ami tőke kimegy az országból, lehet ugyan magában véve meglehetősen jelentékeny, de mégsem elegendő arra, hogy a másik országban a nyereség általános kulcsára érezhető hatást gyakoroljon. A nyereségek tehát a különböző országokban továbbra is tartósan különböző szinten maradnak. Egészen hasonló értelemben mondhatjuk, hogy a munka nemzetközi vándorlása sem adja eredményül a munkabér kulcsának egyenlőségét. Bármilyen nagy volt is a kivándorlás Európából az Egyesült Államokba, mégis joggal kétségbe vonhatjuk, hogy ez a kivándorlás, a keleti partokon fekvő néhány város kivételével, valami érezhető hatással lett volna az Amerikában járó munkabérek kulcsára. A munkabérek az Egyesült Államokban valamennyi foglalkozás körében még mindig jóval magasabbak, mint saját hazánkban a megfelelő foglalkozásokban. Sőt még csak jelét sem látjuk annak, hogy hanyatlásuk közeli jövőben várható volna. Kiténik tehát a mondottakból, hogy noha a tőke és a munka, a termelésnek eme két eszköze, bizonyos mértékben elvándorol az egyik nemzettől a másikhoz, országról-országra való áttelepülésük útjában mégis olyan akadályok állanak, amelyek a

különböző országok iparainak körében a hatékony versenyt lehetetlenné teszik, holott az egyes ország határain belül ez a verseny a hazai gazdasági ágak igen nagy területén tényleg hatékony. Ebben és csakis emnyiben áll a közgazdasági írók feltevése, már t. i. amennyiben ez a feltevés az ő okoskodásuk lényeges alapjául szolgál, midőn szükségesnek mondják, hogy a nemzetközi és a hazai kereskedés tünetényei között különbséget tegyünk és őket egymástól elválasztva tárgyaljuk.

2. §. Mielőtt a dolgoknak most leírt állapotából eredő következmények kifejtésébe bocsátkoznánk, a tények helyes leírása érdekében célszerű lesz, hogy előbb röviden megállapítsuk amaz akadályok természetét, amelyek a nemzetközi téren a tőke és a munka szabad mozgásának útjában állnak. A legfontosabbak ez akadályok között a következők: 1. A földrajzi távolság; 2. a politikai intézmények különböző volta; 3. a nyelv, a vallás és a társadalmi szokások különbsége, vagy más szóval, a civilizáció más-más formája. E körülmények közül mind-egyik megakadályozhatja és kisebb-nagyobb mértékben csakugyan meg is akadályozza a tőke és a munka szabad mozgását. Ami viszonylagos fontosságukat illeti, a társadalmi és politikai okok a világ mai helyzetében valószínűen nagyobb erővel hatnak, mint a fizikai okok, különösen akkor, ha hozzájuk még faji különbségek is járulnak. A földrajzi távolság, úgy látszik, a legkisebb mértékben szolgál akadályul.

Ezek lévén a munka és a tőke helyről-helyre való mozgásának legfőbb akadályai, könnyű belátni, hogy az a határvonal, amelyet befolyásuk a mozgás útjában megvon, sok tekintetben összeesik ugyan a nemzetközi és belföldi szavakban jelzett határvonallal, de azért mégsem szorosán azonos vele. Ausztrália és Canada például egy és ugyanazon politikai rendszer keretébe esnek; mindamellett a földrajzi akadályok, amelyek közöttük vagy akár egyikük, akár másikuk és Angolország között a kereskedés útjában állanak, sokkal nagyobbak a bármely más független nemzetek közötti kereskedés útjában állóknál. Ugyanezt mondhatjuk az amerikai Unió azon államai között folyó kereskedésről, amelyek az Atlanti és a Csendes tenger partjain fekszenek. Hasonlóképp egy és ugyanazon ország határain belül is találkozunk a fajnak, a nyelvnek, a vallásnak és bizonyos mértékben a társadalmi ízlésnek és szokásnak különbségeivel. Világosan kitűnik ebből, hogy amaz akadályok

jelleme alapján, amelyeket mint a tőke és a munka mozgásának útjában állókat fentebb felsoroltunk, még nem lehet szigorú és folytonos határvonalat húznunk a belföldi és a nemzetközi kereskedés között. A belföldi és a nemzetközi jelző tehát nem fejezi ki egészen pontosan azt a megkülönböztetést, amelyet vele igazán ki akarunk fejezni. Nekünk olyan műszóra volna szükségünk, amely teljesen fedezné az egész emberiség között folyó kereskedésnek azt a részét, amely egymástól akár erkölcsi, akár fizikai akadályok következtében annyira megkülönböztetett vidékek között foly, hogy az illető vidékek termelői között a hatékony verseny kizártnak legyen tekinthető, úgyhogy közöttük a kereskedés nem folytatható olyan kedvező feltételek alatt, mint a hatékony verseny fennállása esetében. Amennyire én tudom, nincsen olyan műszavunk, amely ennek a kívánalomnak egészen pontosan megfelelné. Talán mégis a nemzetközi jelző közelíti meg legjobban azt, amit vele tulajdonképp mondani akarunk. A független nemzetek egymásközi forgalmában valamennyi vagy a legtöbb felsorolt akadály érvényesül, és ezek együttvéve már igen lényegesen megnehezítik a tőke és a munka szabad mozgását. Ellenben egy és ugyanazon ország határain belül a szóban forgó akadályok már nincsenek meg akkora számban vagy nem hatnak olyan intenzitással, sőt még ott is, ahol csakugyan megvannak és hatnak, mindenkor nagy mértékben ellensúlyozza és elsimítja őket a közös középponti kormányzatnak hatalmasan asszimiláló befolyása. Másképp áll a dolog a gyarmatokra nézve; a politikai okok itt is megkönnyíthetik ugyan és törekszenek is megkönnyíteni a munka és a tőke áttelepülését, ámde itt a földrajzi, éghajlati és fizikai viszonyok általában még sokkal erősebben érvényesülnek, miért is a gyarmati kereskedést a közgazdasági elmélet szempontjából bele kell foglalnunk a nemzetközi kereskedésbe. A tudományos nomenclatura e tekintetben tehát nem mondható egészen kifogástalannak; de ha szorgosan ügyelünk erre a tökéletlenségére, akkor mégsem kell félnünk a félreértéstől.

3. §. Az eddigiekben megállapítottuk a tényekben rejlő okokat, amelyek a belföldi és a nemzetközi kereskedésnek egymástól való megkülönböztetését szükségessé teszik, egyszersmind meghatároztuk e műszavak szorosabb értelmét is. Most már áttérhetünk azon következmények vázolására,

amelyek a nemzetek egymás között folyó kereskedésében a felsorolt körülményekből származnak.

E következmények közül az elsőt ekkép lehet kifejeznünk. Egymástól független két ország között kereskedés támadhat és mindegyik országra nézve nyereséggel is járhat olyan feltételek alatt, aminők nem kínálkoznának, ha az egymással kereskedő két vidék egy és ugyanazon országhoz tartoznék, vagyis ha a két vidék olyan helyzetben volna, hogy közöttük a tőke és a munka szabadon mozoghatna. Ez állítás alapja kitűnik a következőkből. Tegyük fel például, hogy arról a kereskedésről volna szó, amely egyfelől Északi Wales, másfelől Lancashire és Yorkshire között foly; tegyük fel továbbá, hogy Északi Wales palát, a második helyen említett két megye pedig gyapjú és gyapot kézműárúkat adnak cserében. Északi Wales kétségkívül sokkal előnyösebben termelhet palát, mint Yorkshire vagy Lancashire; viszont valószínű, hogy a két utóbb említett megye előnyösebben termelheti a mondott kézműárúkat, mint Északi Wales, ámbár itt az előny már kevésbé határozott. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy egyik megye sem áll kedvezőtlenebben a másikhoz képest azon cikkek előállításában, amelyek az ő kereskedésének főtárgyai; mert ha máskép volna, akkor a kérdéses jószág termelését abban hagyná, a tőke és a munka, amely az illető foglalkozásba be van fektetve, innen a másik vidékre vándorolna át, ahol a kérdéses cikk termelésére nagyobb előny kínálkozik, a két vidék között tehát a kereskedés megszűnnék. Más szóval, a cikkekkel való kereskedés helyébe a termelés eszközeinek áttelepülése lépne. Ez következne be akkor, ha az egymással kereskedő vidékek egy- és ugyanazon országban fekszenek, és ha a tőke és a munka közöttük szabadon mozoghat. De tegyük fel most, hogy az egymással kereskedő vidékek különböző országokban fekszenek, és hogy a tőke és a munka az egyikből a másikba egyáltalában nem vagy csak nagyon nehezen települhet át. Ebben az esetben akár az egyik, akár a másik vidék előnyben lehet a másik fölött a közöttük folyó kereskedés mindegyik cikkére nézve, — a mi példánkban mind a palára, mind a szövőipari készítményekre nézve, — de azért a kereskedés közöttük mégis tovább folyhatna; mert noha a termelés eredményessége szempontjából itt is, épúgy mint az imént tárgyalt esetben, nyereség állana elő, ha a tőke és a munkás emberek a kevésbé ked-

vező körülmények között termelő vidékről tényleg átvándorolnának a másik vidékre, mégis előáll az a kérdés, hogy mivel ez az áttelepülés bizonyos okokból valósággal nem történik meg, mi felel meg legjobban a két vidék érdekének, ha a maga szükségleteit ipari tevékenység útján akarja kielégíteni. Könnyű lesz megmutatni, hogy a feltételezett körülmények közt — ha t. i. az előny az ipar mindegyik ágára nézve az egyik vidék részén van, — mégis csak előnyösebb mindegyik vidékre nézve, hogy a maga szükségletének kielégítését a kereskedés folytatásában keresse, feltéve mégis azt az egyet, hogy a kedvezőbb gazdasági feltételekkel rendelkező ország előnye nem egyenlően nagy mindegyik cikkekre nézve, vagy más szóval, hogy mindegyik ország a másikhoz képest nagyobb előnyökkel vagy kisebb hátrányokkal rendelkezik néhány, de nem valamennyi cikk termelésében. Ha például úgy állna a dolog, hogy Északi Wales és a kézműiparral foglalkozó angol megyék egymástól független országokban feküdnének, amelyek között a tőke és a munka nem igen mozoghat ide-oda, akkor megeshetnék, hogy Északi Wales előnyben volna a másik két megyével szemben mind a palának, mind a szövőipari készítményeknek termelése tekintetéből; de ha ez a felsőbbsege nem volna egyenlő fokú mind a két fajta cikkekre nézve, ha például nagyobb volna a pala, mint a szövetek tekintetéből, akkor a két megye érdeke még mindig megkívánhatná, hogy egymással e két cikkben kereskedést folytassanak. Mert Wales, amelynek előnye nagyobb a pala termelésében, mint a szövetek készítésében, és amely arra használná fel a maga paláját, hogy érte kereskedés útján szöveteket cseréljen be, olesóbban, azaz munkának és önmegtartóztatásnak kevesebb valódi költségével jutna az utóbbiakhoz, mint ha maga termelné őket, míg másfelől Yorkshire és Lancashire olesóbban kapná a palát, ha olyan cikkek készítésére szorítkoznék, amelyekre nézve kisebb hátrányban van, és ezekért szerezne be a neki szükséges palát Walestól, ahelyett, hogy ez utóbbi cikknek vagy valamely alkalmas helyettesítőjének termelését megkísértené. Kiviláglik ebből, hogy két független ország között olyan körülmények között is folyhat kereskedés, aminők között egy- és ugyanazon országban fekvő két vidék, feltéve, hogy a tőke és a munka szabadon települhet át az egyikből a másikba, nem keresked-

hetik egymással. Lehetségesnek mondom az ilyen esetet, de, mint rögtön látni fogjuk, az eset nemcsak lehetséges, hanem a valóságban nagyon gyakran tényleg elő is fordul, sőt jellemző példája a két független ország között folyó kereskedelem meglehetősen nagy részének. Ekkép a nemzetközi kereskedelem körében olyan tüneménnyel állunk szemben, amelynek a kereskedelem egyszerűbb eseteire vonatkozó elmélet nem adja magyarázatát, miért is erre nézve külön elmélet felállítása mutatkozik szükségesnek. Ricardo volt az az író, aki először fedezte fel a tényt és fel is állította elméletét. Előző fejtegetésünk éppen ezt az elméletet foglalja magában. Részletesebben Ricardo elmélete ekkép szól: Annak, hogy két különböző ország között kereskedelem létrejöhessen, lényeges és egyszersmind elegendő feltétele, hogy a két ország között különbség forogjon fenn azon javak egymáshoz mért termelő költsége szempontjából, amelyek a kereskedelem tárgyát teszik. Meglehet ugyan, sőt elég gyakran tényleg úgy is van, hogy az az áru, amely valamely ország kiviteli kereskedésében a főszerepet játsza, itt olcsóbban termelhető, mint az importáló országban; de nem ez a lényeges feltétele a kereskedelem létezésének. Mert két nemzet között akkor is folyhat kereskedelem, ha csak az egyik van előnyben a másik fölött a termelő erő szempontjából mindazon cikkekre nézve, amelyek kettejük között a kereskedelem tárgyát teszik. Viszont ha a jószágtermelés abszolút költségében van különbség két ország között, ez a körülmény még nem teszi szükségképp lehetővé, hogy egymással kereskedjenek; mert ha e különbség minden egyes áruira nézve egyforma volna, akkor semmi ok sem forogna fenn a cserére. A nemzetközi kereskedelem létezésének egyetlen és egyszersmind elegendő feltétele tehát abban a különbségben van, amely a kicserélt javakat illetően nem az abszolút, hanem az ettől megkülönböztetendő egymáshoz mért termelő költségben mutatkozik.*

Ebben a formában hagyta reánk Ricardo a nemzetközi kereskedelem elméletét, amelyet azután Mill bővebben is kifejtett, de lényegben nem módosított.** Nem lehet tagadni,

* Ricardo's Works (McCulloch kiadása) VII. fejezet. Mill, Principles of Political Economy, III. könyv, XVII. fejezet.

** Úgy mondom, hogy Mill a nemzetközi kereskedelem elméletét nem módosította lényegesen; a nemzetközi értékek elméletét igenis

hogy ez az elmélet a kérdés velejét érinti és a nemzetközi üzleti összeköttetések körében az összes legfontosabb, mindenestre pedig az összes legszembetűnőbb tényeket felöleli. Mindamellett azt hiszem, sikerülni fog megmutatnom, hogy a tan, úgy ahogy fel van állítva, nem egészen teljes és nem veszi tekintetbe a nemzetközi cserének bizonyos olyan eseteit, amelyek nem terjednek ugyan valami nagy körre, de azért mégis elég fontosak. E pontra vonatkozó kifogásaimat azonban célszerűbb lesz egy későbbi fejezet számára fenntartanom. E helyen még csak néhány megjegyzést akarok tenni a fent előadott tan megvilágítása érdekében.

Először is meg kell jegyezmem, hogy a t e r m e l é s k ö l t s é g e alatt abban az összefüggésben, amelyben ez a kifejezés az imént előadott elméletben szerepel, a termelésnek ama tényleges nehézségeit kell értenünk, amelyek a termeléssel járó áldozatokban lelik mértéküket, nem pedig az akár pénzben, akár terményekben kifejezett munkabéreket és nyereségeket, amelyek a tőkés kiadását és kárpótlását alkotják. R i c a r d o legalább, aki a kérdéses igazságot felfedezte, maga is abban az első értelemben fogta a szót, és noha M i l l az ő könyvének az É r t é k r ő l szóló fejezeteiben a termelés költségének második értelmezését fogadta el, a nemzetközi kereskedelem tanának kifejtésében mégis az első helyen mondott értelemben alkalmazza a műszót.* Valóban mondhatjuk, hogy azt az elméletet, amely a nemzetközi kereskedelem mértékadó elvét a termelés egymáshoz mért költségében látja, nem is igen lehetett volna felállítani olyan szempontból, amely a költséget a munkabérekből és nyereségekből állónak látja. Mindenesetre bizonyos legalább az, amint ezt később ki fogom mutatni, hogy a nemzetközi értékek elmélete, úgy ahogy azt R i c a r d o is, M i l l is elfo-

módosította, amennyiben itt egy olyan lényeges feltételre figyelmeztetett, amelyet Ricardo nem vett észre.

* Az egyetlen áldozat, amelyet akár Ricardo, akár Mill a nemzetközi kereskedelem elméletének felállításában számba vesz, a munka áldozata; ennek költségét ők mindig ennyi meg ennyi embernek ennyi meg ennyi munkanapjával számítják. Az önmegtartóztatást ők egyáltalában nem veszik figyelembe. Ennek mellőzése azonban nincsen komoly befolyással az okoskodásra, minthogy ugyanis akár a munka, akár az önmegtartóztatás egyformán áldozat, az okoskodás tehát többnyire egyformán alkalmazható akár az egyikre, akár a másikra.

gadják, egyáltalában nem egyeztethető össze evvel az utóbbi felfogással.

Másodsorban figyelemmel kell lennünk arra, hogy midőn a nemzetközi kereskedés létezését attól a különbségtől mondjuk függőnek, amely a jószágok termelésének nem abszolút, hanem egymáshoz mért költségei között mutatkozik, akkor az egymással összehasonlított költségek alatt azokat a költségeket kell értenünk, amelyekbe a csere tárgyát tevő jószágok mindegyik országban kerülnek, nem pedig egy- és ugyanazon jószágnak az egymással cserélő országokban különbözőkép alakuló költségeit. Így ha Angol- és Franciaország között a kőszén és a bor teszi a kereskedés tárgyát, akkor az egymáshoz mért költség, amelytől ez a kereskedés függ, azt a költséget jelenti, amelybe a kőszén és a bor Franciaországban kerül, összehasonlítva ugyancsak mind a két cikknek Angolországban mutatkozó költségével. Meglehet, hogy Angolország a kőszén félannyi munkával és önmegtartóztatással képes előállítani, mint Franciaország; ez azonban magában véve még nem tenné előnyösnek Franciaországra nézve, hogy a neki szükséges kőszénet Angliából hozassa. Ha Franciaország más javak termelésében ugyanakkora hátrányban volna, mint a kőszénében, akkor a termények kicseréléséből semmi nyeresége sem eredne, és így nem volna megadva a lehetőség arra, hogy a két ország egymással kereskedjék. Mihelyt azonban feltesszük, hogy Franciaország valamely más jószágra nézve nem volna akkora hátrányban, mint a kőszénre nézve, még inkább pedig ha feltesszük, hogy eme más jószág, mint például a bor tekintetéből határozott előnyben is volna, akkor rögtön az ő saját érdekében fekvőnek mutatkoznék, hogy ezt a más jószágot arra használja fel, hogy kivitele útján Angolországból szerezzék be a kőszén, ahelyett hogy ezt az utóbb nevezett cikket saját bányáiban termelje.

Ennyit kellett megjegyezniem a használt műszavak értelmezése tekintetéből. Most már azt akarom néhány példán megmutatni, hogy az egymáshoz mért költség elve mikép érvényesül a gyakorlatban a világ valóságos kereskedésében. Evégből első sorban azt az esetet említem meg, amelyről mind ebben a könyvemben, mind korábban közzétett munkáimban gyakran volt szó, értem a fontosabb ausztráliai gyarmatok külső kereskedését az aranymezők felfedezése előtt és e felfedezés óta. Az 1851-ik évre eső eme felfedezés előtt a nevezett országban

nem termeltek aranyat; a gyarmatban forgalomban levő arany magának a gyarmatnak abba a költségbe, az én felfogásom értelmében szabatosabban szólva, abba a munkába és önmegtartóztatásba került, amellyel amaz árúk termelése járt, melyeket Ausztrália cserébe volt kénytelen adni, hogy értük aranyat szerezzen be más országokból. Ausztrália bizonyos mennyiségű gyapjút, faggyút és nyersbőrt exportált és eladta azt más államoknak a nemes fém bizonyos mennyiségeért. A sárga fémnek ez a mennyisége azután, vagy helyette egyenlő értékű más árú, visszakerült az ausztráliai termelőkhöz, akiknek kezében munkabér és nyereség alakját nyerte. E munkabérek és nyereségek tehát, nemes fémekben, vagy mivel a gyarmatban az arany volt az értékmérő, mondhatjuk egyenesen aranyban kifejezve, alkották annak a munkának és önmegtartóztatásnak jutalmazását, amely az értük cserében adott jószágok termelésére fordított. Mennél nagyobb volt a munkabér és a nyereség, annál kevesebbe került a megszerzett arany, és megfordítva, mennél kisebbek voltak amazok, annál többbe került az arany; vagy más szóval, az arany megszerzésének költsége fordított arányban állott a gyarmatban járó munkabérek és nyereségek pénzben kifejezett kulesával. Tegyük fel például, hogy 1850-ben a gyarmatban 4 sh napszámot fizettek a tanulatlan munkásnak, és hogy a tőke rendes jutalmazása évi 10%-nak felelt meg; akkor az arany megszerzésének költsége, amennyiben ez a költség munkából állott, kitett 4 arany shillinget érő egy napi tanulatlan munkát, amennyiben pedig önmegtartóztatásból állott, kitett egy évi lemondást annyi élvezetről, amennyi a 10 font sterlingnek megfelelő 100 font sterlingért kapható. Mint-hogy a fennforgó kérdés szempontjából a munkát mondhatjuk a legfőbb elemnek, egyszerűség kedvéért csakis ezt vesszük tekintetbe és röviden azt mondjuk, hogy Ausztráliában az arany-mezők felfedezése előtt az arany megszerzésének költségét egy napi munka képviselte annyi aranyért, amennyit 4 shillinggel meg lehetett vásárolni. Ekkor bekövetkezett az arany-mezők felfedezése, és ime, mi történt most? Az a munkás, aki korábban egy napi munkájával csak 4 sh-et érő aranyat volt képes megszerezni, most, arany-mosással foglalkozván, 15, sőt egész 20 sh-et érő aranyat is szerezhetett. Ugyanakkora erőfeszítés révén négyszer és ötször annyi arany birtokába juthatott, mint korábban, vagy más szóval, az arany

megszerzésének költsége lement olyan arányban, mint 4 vagy 5 az 1-hez. De míg az arany megszerzésének költsége a gyarmatban ekkép leszállott, a többi javak termelésének költsége semmi tekintetben sem változott. Ugyanakkora munkabeli erőfeszítéssel és önmegtartóztatással most is csak ugyanannyi rozsot, húst, gyapjút, fagygyút lehetett megszerezni, mint korábban. Az arany és a többi cikkek termelésének egymáshoz mért költsége tehát az aranytermelés pozitív költségének hanyatlása következtében az imént mondott roppant nagy arányban szenvedett változást; más szóval, olyan feltételek állottak elő, amelyek között Ricardo elmélete szerint a gyarmat külső kereskedésében óriási változásnak kellett bekövetkeznie. És ez csakugyan így is történt. Attól az időtől kezdve mindaddig, amíg a kereskedés feltételei részint a gazdagabb arany-vidékek fokozatos kimerülése, részint a külföldi piacokon beállott áremelkedés következtében ismét módosultak, Ausztrália importálni volt kénytelen mindent, ami a maga természeténél fogva egyáltalában importálható, és, ami itt különösen megérdemli figyelmünket, az ekkép bevitt árúk között jó nagy számmal volt olyan is, amelyet a gyarmat sokkal kevesebb munkával és önmegtartóztatással termelhetett volna, mint azok az országok, amelyekből hozattak. Így például szállítottak ide nyersfát a Balti tenger vidékéről, noha Ausztráliában is voltak erdők, amelyekből elég jó fát lehetett volna nyerni a bányaművelés számára, amire a nyersfa leginkább kellett. Írországból és azt hiszem, Angolországból és Hollandiából is nagy mennyiségű vaj került ide, ámbár az Ausztráliában található páratlan legelő és az itt bőségesen meglevő barom különösen kedvező lehetőséget adott volna a tejgazdaság felkarolására. A gyarmat hasonlóképp importálás útján szerezte be a tápláló anyagoknak majdnem egész szükséges mennyiségét, holott maga is rendelkezett óriási területű kitűnő szántófölddel, és más országból hozatta a cipőféléket, noha otthon olcsóbban kaphatott bőrt anyagot, mint bárhol a világon. Vajjon miben kell keresnünk e tények magyarázatát? A behozatal oka valamennyi felsorolt esetben az egymáshoz mért költség elvében található. Ausztrália elég nagy előnyben volt a többi országokkal szemben akár a nyersfa, akár a vaj, a gabonafélék és a cipőfélék dolgában, de még nagyobb volt az előnye az arany tekintetéből; azért egészen megfelelt az ő érdekének, hogy az előbb említett árúkat

aranyért szerezzé be. Én részemről az Ausztráliában és Kaliforniában tett felfedezések kereskedelmi hatásában (mert Kaliforniában a dolgok egészen úgy alakultak, mint Ausztráliában) mindig a legmeglepőbb tapasztalati beigazolását láttam a tisztán elméletileg felállított tannak. R i c a r d o r ó l azt tartották, sokan még ma is azt tartják, hogy csak álmodozó ember volt és elvont ábrándokat szőtt; ámde ha az ő álmait és ábrándjait a tapasztalat világával világítjuk meg, azt látjuk, mint a geniális emberek álmairól és ábrándjairól rendesen, hogy sokkal praktikusabbak, sokkal inkább megegyeznek a valóságos tényekkel, mint az úgynevezett praktikus emberek jóslásai, noha ezek, nem tudom én miféle gondosan összeállított statisztikai táblákra támaszkodnak. Ám hasonlítsuk össze az ausztráliai kereskedésre nézve felhozott tényeket, amelyek R i c a r d o n a k az egymáshoz mért költségről szóló tanát megvilágítják, azokkal a spekulációkkal, amelyeket néhány ma is élő vezető bankár és statisztikus az aranyeletek alkalmából arra a valószínű befolyásra nézve állított fel, amelyet e leletek a pénzpiacra gyakorolni fognak. Az egyik író egész bizonyossággal jósolja, hogy az arany nagyobb bősége okvetetlenül az arany árának hanyatlását fogja okozni, a másik, hogy a kamatláb leszállását fogja felidézni, a harmadik, hogy az arany-kivitel Ausztráliából nem lesz többé nyereséggel járó és azért meg is fog szűnni, mihelyt az arany ára Sydneyben a londoni jegyzést eléri. Mindezen és sok más ilyen kápráztató képtelenséget lehet olvasnunk a röpiratokban, sőt a nagyobb garral fellépő könyvekben is, amelyeket nem sokára az aranyeletek után olyan kereskedő emberek bocsátottak világgá, akik nagyban dicsekedtek az ő gyakorlati ismereteikkel és az elvont okoskodás iránt való megvetésükkel.

Az aranyat szolgáltató országok külső kereskedése úgy szólva nagyított alakban állítja szemünk elé az egymáshoz mért költségek elvének hatását. A termelő képesség fölénye itt csaknem minden egyes esetben egészen a cserélő felek egyik pártján, nevezetesen az ausztráliai gyarmatok részén volt található. Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy két nemzet között csakis akkor állhat elő kereskedés, ha a viszonyok szorosan úgy alakulnak, mint ebben a különleges esetben. Minden valószínűség szerint az lesz a gyakoribb eset, hogy a termelő képesség fölénye meg van oszolva az egymással kereskedő két ország

között, vagyis hogy mindegyik ország általában is, összemérve is előnyben van a másik fölött azon jóságok tekintetéből, amelyekből saját eladnivalója áll. Mindamellett tévedés volna azt hinni, hogy Ausztrália példája valami egészen kivételes esetet állít elénk. Én részemről ellenkezően azt vagyok hajlandó hinni, hogy a világkereskedés széles körében, így különösen abban a kereskedésben, mely a trópusok és a mérsékelt égöv alatt fekvő vidékek között, valamint abban, mely a régi és az új országok között foly, azt a feltételt találjuk fennforgónak, amely Ausztrália kereskedésében annyira szembeszökő, t. i. hogy a termelő képesség fölénye a mindkét részről szereplő árukra nézve a cserélő felek egyik részén van. Meg akarok itt említeni legalább egy példát, amely állításomat igazolja, és amelyet *Bowenna*k, egy amerikai közgazdasági írónak könyvében találok.* Arról a kereskedésről van szó, amely New York állam és némely vele szomszédos kerületek, valamint Barbadoes szigete között foly. Az első helyen említett vidék főképen kenyérnek való anyagokat és húst, a másik főképen különféle trópusi terményeket hoz a cserébe. Könnyű belátni, hogy Barbadoes óriási előnyben van New York államhoz mérten a trópusi termények termesztésében, aminők például a cukor, a kávé, a fűszerek stb. *Bowenna* könyvéből azonban azt is tudjuk, hogy a nevezett sziget a tápláló anyagok termesztésében is határozott előnyben van New York állammal és vidékével szemben; hogy bizonyos nagyságú erőfeszítés bizonyos tartamon át tápláló anyagok termesztésére fordítva, Barbadoes szigetén nagyobb eredménnyel jár, mint ugyanakkora erőfeszítés, amelyet ugyanannyi ideig az Egyesült Államokban fej-tünk ki. Barbadoes tehát a kereskedés tárgyát tevő mindkét rendbeli áruira nézve előnyben van, úgyhogy itt egészen olyan tünemény áll előttünk, mint Ausztrália kereskedésében. A tünemény magyarázatát természetesen itt is az egymáshoz mért költségek törvényében kell keresnünk. Barbadoes is, az Egyesült Államok is akkép látják legjobban kielégítve saját érdeküket, hogy mindegyikük azokat a termelő forrásokat törekszik a lehető legjobban kifejleszteni, amelyekre nézve a másik félhez képest aránylag a legnagyobb előnyben vagy aránylag a legkisebb hátrányban van; az ekkép nyert

* *Bowenna*, Political Economy, 460. l.

terményeket azután mindegyik arra használja fel kereskedés útján, hogy megszerezze magának ama másik terményeket, amelyek termelése tekintetéből aránylag kisebb előny vagy nagyobb hátrány van az ő részén. Ismételhetem tehát, hogy az efféle eset egyáltalában nem tartozik a kivételek közé, hanem inkább rendesen fennforog a világkereskedés bizonyos széles köreiben. Valószínűnek látszik például, hogy az Egyesült Államok és Európa között folyó kereskedés nagy részében a csere tárgyát tevő áruk mindkét rendjére nézve az Egyesült Államok vannak előnyben; ezt a tényt azonban elhomályosítja az a felfogás, amellyel a termelő költségek természetére nézve általánosan találkozunk. Így például, midőn a különböző jószágok termelésének költségét abból a szempontból hasonlítjuk össze egymással, hogy ez a költség mikép alakul, mondjuk, a mi hazánkban és mikép az Egyesült Államokban, akkor a legtöbb ember az egymáshoz mért munkabérek és nyereségek kérdésére gondol, és mivel azt tapasztalja, hogy a munkabérek és a nyereségek magasabb fokon állnak az Egyesült Államokban mint minálunk, ebből minden további meggondolás nélkül azt hajlandó következtetni, hogy amott a termelés költsége nagyobb. Pedig valósággal úgy áll a dolog, hogy amennyiben a munkabérekben és a nyereségekben egyáltalában szabad a termelés költségeinek jelzőit látnunk, — amire még vissza fogok térni, — a magas munkabér és nyereség inkább alacsony termelő költséget jelent, mert hiszen mind a kettő magas fokú gazdasági termelékenységnek a jele, egyszersmind alapjában véve közvetlen következménye is. Ennek értelmében azt mondhatjuk, ha a munkabérek és a nyereségek magasabbak az Egyesült Államokban, mint minálunk, akkor ez azért van, mert azok a dolgok, amelyekből a munkabér és a nyereség áll, könnyebben, azaz kevesebb költséggel kaphatók ott, mint itt. Az uralkodó elmélet tehát, amely szerint a termelés költségét a munkabérek és a nyereségek teszik, sűrű ködbe borítja annak az elvnek hatását, amelyen a különböző jószágok nemzetközi kicserélése alapszik. Lesz még alkalmam később megmutatni, hogy a védő iskola némely tetszetősnek látszó tévedése épen ebben a felfogásban leli magyarázatát. E helyen csak arra akartam a figyelmet felhíni, hogy a költségnek ama téves felfogása mennyire hamis világításban tünteti fel a világkereskedés nem csekély részének igazi természetét.

II. FEJEZET.

A nemzetközi kereskedés viszonya a munkabérek kulesához.

1. §. Az előző fejezetben meg törekedtem állapítani a nemzetközi kereskedés elméletét, úgy ahogy azt elsőnek Ricardo kigondolta, Mill pedig őutána behatóbban kifejtette. Eközben megjegyeztem, hogy noha ez az elmélet a nemzetközi cserét meghatározó alapvető feltételeket kétségkívül magában foglalja, bizonyos tekintetben mégis hiányosnak mondható. Most tehát azt lesz szükséges megmutatnom, miben állnak a jelzett fogyatkozások.

Első sorban meg kell jegyeznem, hogy noha a termelés költségében azt a feltételt látjuk, amely a nemzetközi cserét végső sorban irányíthatja és általában valósággal is irányítja, azért a legközelebb fekvő vagy közvetlen okot mégsem szabad, még pedig egyetlen esetben sem szabad a termelés költségében keresnünk. A nemzetközi cserének legközelebb fekvő vagy közvetlen oka nem a költség, hanem az ár. A közönséges kereskedő, aki a külső kereskedésben dolgozik, semmit sem tud a munkából és önmegtartóztatásból álló „termelő költségről“ és még kevésbé fogja fel „a termelésnek egymáshoz mért költségét.“ Az ő viselkedésére sokkal egyszerűbb megfontolások vannak befolyással. Ő nem a költséggel számol, a munka és önmegtartóztatás ráfordításával, amelybe a jószágok termelése kerül, hanem az árt vizsgálja, amelyen megszerezhetők és ismét eladhatók; midőn összehasonlítja, kizáróan csak az ő üzlete körébe eső árú árát hasonlítja össze egymással, ahogy ez saját hazájában és azokon a külföldi piacokon alakul, amelyekkel kereskedik. Ha a két országban az ár úgy alakul, hogy az áru átszállítása az egyik országból a másikba nyereséggel járónak ígérkezik, akkor belemegy az üzletbe és egy hajszállal sem tekint messzebbre; ha pedig az árak alakulása nem nyújt ilyen reményt, akkor egyszerűen abbahagyja műveleteit. Ehhez járul, hogy — amint Ricardo maga is különösen figyelmeztet rá, — a kereskedés körében minden egyes művelet magában véve független művelet; ha csak egyetlen áru az, amelynek kivitele vagy behozatala nyereséggel kecsegtet, akkor ez az áru kivitelre vagy behozatalra kerül, minden tekintet nélkül arra, hogy milyen a piac álla-

pota a többi árúkra nézve. Hogyan lehet már most az ilyen tényeket megegyeztetni az előző fejezetben kifejtett elmélettel, melyszerint a nemzetközi kereskedést a termelésnek egymáshoz mért költsége irányítja? Erre a kérdésre Ricardo körülbelül ekkép felelne: Először is, így mondaná, a megegyezést felidézné az a tény, hogy a viszonylagos árak valamely országban megfelelnek a jószágok viszonylagos költségének, amellyel eme jószágok az illető országban termeltetnek, és így e költség szerint változnak is. Ha tehát a viszonylagos árak úgy alakulnak, hogy bizonyos jószágok kivitele és bizonyos más jószágok behozatala nyereséggel járónak ígérkezik, akkor ez arra mutat, hogy az ekkép kicserélt jószágok termelésének viszonylagos költsége is megfelelő helyzetben van. Másodszer pedig avval háritaná el a nehézséget, amely minden egyes kereskedői művelet független jelleméből ered, hogy noha az egyes művelet független olyan értelemben, hogy más műveletekre való tekintet nélkül kerül végrehajtásra, azért minden kereskedői művelet olyan következményekkel jár, amelyek szoros összefüggésbe hozzák reá következő más kereskedői műveletekkel. Megvilágíthatjuk ezt egy képzelt példával. Tegyük fel, hogy valamely nemzetközi forgalomra alkalmas árú ára alacsonyabb *A* országban és magasabb *B* országban (a feltételezett árkülönbséget elegendően nagynak veszem arra, hogy a vétel és az eladás között fekvő időre a befektetést megfelelően jutalmazóvá tegye, és egyszerűség kedvéért kihagyom a számításból a szállítás költségét); akkor ez magában véve teljesen elegendő arra, hogy valaki a kérdéses árút *A* országból *B* országba küldje. Az a kereskedő, aki ezt a műveletet tényleg végrehajtja, meg is kapja a maga nyereségét. Evvel azonban a dolognak még nincsen vége. Az árú eladatván, értékét valami úton-módon el kell juttatni *B* országból, ahol az eladás történt, *A* országba. Már most az a kérdés támad, milyen alakban jut el ide az érték? Ha az ellenértéket valamely olyan árú alakjában juttatjuk el a követelő országba, amely *B* országban termeltetik, akkor a művelet csak oly feltétellel lesz nyereséges, hogy ez a kiegyenlítő árú olcsóbb *B* országban, mint *A* országban. Míg az első árú *A* országban olcsóbb, mint *B* országban, a második árúnál a dolog megfordítva áll. A két jószág egymáshoz mért ára tehát a két országban különböző, és mivel az árakra nézve a termelés költsége az irányadó, kell hogy különböző legyen az

egymáshoz mért költség is. Meglehet azonban, hogy az importáló *B* ország a behozott árú ellenértékét nem a maga termelte árúval, hanem arany küldésével egyenlíti ki. Nézzük csak, hogyan alakul most a dolog. Itt két eset lehetséges. *B* ország vagy termel aranyat vagy nem. Az első esetben fel kell tennünk, hogy *B* országra nézve az arany kereskedés tárgya, és hogy az importált árúnak aranyban kifejezett ára magasabb *B* országban, mint *A*-ban; ez azt bizonyítja, hogy az arany megszerzésének költsége a jószág termelő költségéhez viszonyítva olesőbb *B* országban, mint *A*-ban. Olyan esettel van tehát dolgunk, amelyben az aranynak és ama bizonyos másik jószágnak egymáshoz mért termelő költségében különbség van a két ország között, és így a kettőnek kicserélése egymás ellen teljesen úgy történik, ahogy ez *Ricardo* elméletének megfelelő. Vegyük most szemügyre a másik esetet, azaz tegyük fel, hogy *B* ország nem termel aranyat. Ha ehhez az egyszerűség kedvéért még feltesszük azt is, hogy a két ország kizáróan csak egymással kereskedik, akkor világos, hogy ez a kereskedés nem tartható fenn állandóan olyan alapon, hogy az *A* ország jószágot ad, a *B* ország pedig ezt arannyal fizeti meg. Mert az aranynak tartós kiszivárgása *B* országból *A* országba előbb-utóbb itt is, ott is hatást gyakorolna az árakra olyan irányban, hogy ezek *B* országban esnének, *A* országban pedig emelkednének; ekkor pedig két dolog közül megint vagy az egyik, vagy a másik következne be. Nevezetesen vagy a kereskedés tárgyát tevő jószág ára emelkednék annyira *A* országban, hogy kivitele többé már nem járna nyereséggel, és ebben az esetben a kereskedés megszűnnék; vagy pedig még mielőtt ez bekövetkezne, *B* országban valamely más jószág ára lejjebb szállna annál a foknál, amelyen *A* országban áll, és ebben az esetben *B* ország evvel az árúval fizethetné meg a maga behozatalát. Igen ám, de ekkép az egymással kicserélt jószágok egymáshoz mért árában különbség állna elő a két országban, és minthogy az árakat egy- és ugyanazon ország határain belül a termelés költsége szabályozza, megfelelő különbség állna elő a termelésnek egymáshoz mért költségében is. Ekkép tehát arra a végeredményre jutunk, hogy noha a kereskedő csakis az árakkal számol, és noha az egyes kereskedői művelet úgyszólván csak önmagának feltételein alapszik, az egész eljárásnak alapvető feltétele, amely az indítékot adja és az eredményt is szabá-

lyozza, mégis csak a jószágok termelésének egymáshoz mért költsége.

Ricardo a maga elméletét lényegben ugyanerre az okoskodásra alapítja, és én azt hiszem, hogy az okoskodás észszerű volta minden kifogáson felül áll. Van azonban ebben az okoskodásban egy olyan premissza is, amelyre nézve már előbb jeleztem bizonyos megszorítást, és amelyet, ha nem csalódom a magam okoskodásában, nem lehet elfogadnom. Az egész okoskodáson ugyanis az a feltevés húzódik végig, hogy a jószágok viszonylagos ára egy- és ugyanazon ország határain belül kivétel nélkül, vagy legalább is olyan általánosságban, hogy a kivételeket bátran figyelmen kívül hagyhatjuk, termelésük viszonylagos költsége szerint alakul. Már pedig könyvemnek egyik előző fejezetében* azt törekedtem bebizonyítani, hogy ez a feltevés nem egészen alapos. A termelés költsége mint érték-szabályozó csak ott működhetik, ahol hatékony verseny van, és noha ez a feltétel saját hazánkban és a legtöbb művelt államban széles körben meg van adva, de meg van adva különösen és még tágabb körben az ausztráliai gyarmatainkhoz és az Egyesült Államok némely államához hasonló új közösségekben, azért mégsem mondhatjuk kivétel nélkül megadottnak. Főképp az olyan országokban, amelyekben, mint például Angolországban is, a társadalom szerkezete nagyon komplex és már rég megállapodott, a hatékony verseny alól számos és fontos kivétel lehet tapasztalunk. Ennek pedig az a következménye, hogy ámbár a termelés költsége a kérdés eldöntésében a főszerepet játsza, azért mégsem mondható az egyetlen irányadó elvnek. A régi civilizációval dicsekvő országokban igen jelentékeny mértékben, az új közösségekben pedig kisebb terjedelemben a belföldi árak szabályozója nem a termelés költsége, hanem a kölcsönös kereslet. Mindazon csereműveletekben például, amelyek az én meghatározásom értelmében egymással nem versenyző gazdasági csoportok között történnek, a cserét meghatározó és ép azért az ilyen csoportokból eredő jószágok viszonylagos árát is szabályozó elv nem a termelés költsége, hanem a kölcsönös kereslet. Láttuk azonban, hogy a nemzetközi csere közelebbi feltétele az árakban keresendő. Ebből tehát következik, hogy a nemzetközi cserét néha nemcsak közelebben,

* I. rész 3. fejezet.

hanem végeredményében is más feltételek szabályozzák, mint a termelés költsége, ami annyit mond, hogy a kereskedés szóban forgó ágának elmélete, úgy ahogy Ricardo hagyta reánk, semmikép sem olyan teljes, sem nem olyan kimerítő, mint azt ő maga és legtekintélyesebb követői hitték.

2. §. Hátra van tehát a feladat, hogy ezt az elméletet összehangzásba törekedjünk hozni a tényekkel, úgy ahogy mi látjuk őket. Evégből az elméletet körülbelül következőkép kell módosítanunk. A nemzetközi cserét szabályozó első és legközelebben ható feltételt a cserében szereplő jószágok egymáshoz mért árában kell keresnünk, ahogy t. i. ez az ár az egymással cserélő országokban alakul. Az egymáshoz mért árakat azonban mindegyik ország határain belül egymástól megkülönböztetendő kétféle elv határozza meg, még pedig a hatékony gazdasági verseny körében a termelés költsége, e körön kívül pedig a kölcsönös kereslet. Végső sorban tehát a nemzetközi kereskedés függ ott, ahol a jószágokat mindegyik ország a hatékony verseny befolyása alatt termeli, a termelés egymáshoz mért költségének különbségétől, ott pedig, ahol a hatékony verseny ki van zárva, az egymással nem versenyző csoportok között mutatkozó kölcsönös keresletnek olyan állapotától, amely az egymással cserélő országokban az ilyen csoportokból eredő termelvények egymáshoz mért árára nézve különbséget ad eredményül.

3. §. Olyvégből, hogy a befogadott elmélet itt javasolt módosításának gyakorlati következményeit feltűntessem, és hogy meggyőzzem az olvasót róla, hogy itt nem pusztán alaki és csökönös kritika forog szóban, most egy olyan kérdést akarok szemügyre venni, amelyről újabb időben sok vita folyt; értem azt a kérdést, hogy milyen összefüggés állapítható meg a valamely országban járó munkabérek kulcsa és ez ország külső kereskedésének menete és jelleme között.

Hazánk kereskedői közt, mondhatni, egészen általánosan az a felfogás van elterjedve, hogy a brit kereskedés fejlesztésének, ha talán nem is a legfontosabb, de a most uralkodó viszonyok között legsürgősebb feltétele a munkabérek kulcsának általános leszállítása, vagy legalább is annak eszközlése, hogy e kulcs ne emelkedjék a mainál magasabbra. „A drága munka,“ így mondja Brasse y, „a brit kereskedés terjeszkedésének legfőbb akadály,“ és ezt a véleményt elég gyakran halljuk

őutána is nem egy újság vezércikkében. Sőt az itt jelzett felfogással nemcsak Nagybritániában találkozunk. Ha azt kérdezzük New England valamelyik kereskedőjétől, hogy az Egyesült Államok miért nem versenyezhetnek Nagybritániával a gyapotszövetek elkészítésében, akkor fogadást tehetünk rá, hogy száz közül kilencvenkilenc azt fogja rá felelni, hogy az okot a munkabérekben kell keresnünk; az Unióban fizetett munkabérek sokkal magasabbak az Atlanti tenger keleti oldalán járóknál. Ha pedig azt kérdezzük egy melbourne-i kereskedőtől, hogy Victoria állam, amelyben a sikeres mezei gazdálkodásnak minden feltétele fényesen meg van adva, miért importálja a neki szükséges gabonaféléknek egy részét, a felelet megint csak az lesz, hogy Victoria államban a munkabér magasabb, mint Ausztrália többi kerületeiben vagy Dél-Amerika olyan vidékein, ahonnan gabona importálható. És ezzel mindenki azt hiszi, hogy teljesen érthetővé tette a felvetett kérdést.

Így gondolkodnak e tárgyról a kereskedők jóformán mindenütt. Pedig nagyon könnyű lesz megmutatnom, hogy ez a felfogás merő ellenmondásban áll avval a befogadott elmélettel, amelyet Ricardo a külső kereskedést szabályozó okokra nézve felállított. Mert vissza kell emlékeznünk arra, hogy a termelés költsége alatt, legalább a nemzetközi kereskedés elméletének keretében, akár Ricardo, akár Mill azt értették, ami az én felfogásom szerint a szónak minden esetben egyedül helyes értelme; értették nevezetesen, hogy a költséget a munkára fordított napok száma és az önmegtartóztatás fejezi ki. Az ő elméletük szerint tehát az ilyen értelemben fogott egymáshoz mért költség szabályozza a nemzetközi kereskedést. De amennyiben a munkabérek kulesának emelkedése vagy esése nem változtatja meg a munkának azon egymáshoz mért mennyiségét, amely különböző jószágok termeléséhez szükséges, akkor, ha a befogadott elmélet igazat mond, az ilyen emelkedés vagy esés semmiféle hatással sem lehet a külső kereskedés menetére. Ricardo kétségkívül így gondolkodott. Mert az ő eszejárásában vezető szerepet játszott az az eszme, amelyet ismételten emelt ki hangsúllyal, hogy a magas munkabérek még nem eredményeznek magas árakat is, olyan állítás, amely már magában is tagadja az uralkodó felfogást. Nem lehet tehát kétségünk arra nézve, hogy Ricardo

elmélete egyáltalában nem támogatja azt a véleményt, amellyel a munkabéreknek a külső kereskedelemre való hatása dolgában oly gyakran találkozunk. Előadtam azonban fentebb azokat az okokat is, amelyek miatt ezt az elméletet tökéletlennek kell mondanunk. Az én felfogásom szerint a nemzetközi kereskedést közelebben a viszonylagos árak irányítják, a viszonylagos árakat pedig némely esetben nem a munkabérek határozzák ugyan meg, de a kettő között mégis olyan szoros az összefüggés, hogy a két tényező rendszeren egy irányban mozog. A nemzetközi kereskedelem elmélete tehát, úgy ahogy én tartom, nem zárja ki annak lehetőségét, hogy e kereskedelem menetére a munkabér kulcsának hullámlása legyen befolyással. De ennek dacára is azt hiszem, hogy az a felfogás, amelyet e kérdés körül kereskedelmi felfogásnak lehet neveznünk, majdnem teljesen téves.

Mert vizsgáljuk csak, hogy e felfogást milyen okoskodással lehet támogatni. A bizonyítás, úgy látom, körülbelül a következő gondolatmenetben mozogna. Vegyük példaképül azt az esetet, hogy Victoria búzát importál Dél-Ausztráliából vagy Dél-Amerikának közelfekvő partjairól. A kereskedők azt mondják, ennek oka abban van, hogy Victoria az ő magas munkabéréi következtében nem versenyezhet az imént mondott országokkal. Ha a munka ára Victoriában arra a szintre esnék, amelyen az oda búzát szállító országokban áll, akkor az itt lakó emberek valószínűen indítatva éreznék magukat és rájuk nézve rögtön nyereséggel is járna, hogy otthon természetesen búzát olyan földeken, amelyekeken ezt most nem tehetik nyereséggel. És vajjon mit mondana erre Ricardo? Ő bizonyára avval felelné, hogy ha a munkabér leszállna a mezőgazdaságban, akkor épúgy leszállna az aranybányászatban, a juhtenyésztésben és a gyarmat valamennyi más gazdasági ágaiban is. Az a viszonylagos vonzó hatás, amelyet a különböző foglalkozások a tőkére gyakorolnak, és amellyel azt befektetésre csábítják, semmiben sem változnék, és így semmi ok sem forogna fenn arra, hogy a tőke most már más arányokban oszoljék meg a különböző foglalkozások között, mint ahogy eddig történt. Igaz ugyan, hogy a búzatermesztés olcsóbb munkabérek mellett nyereségessé válnék ott is, ahol ma nem jár nyereséggel; csakhogy a kérdés nem e pont körül forog. A döntő kérdés itt az, vajjon a tőke meghozná-e a gyarmatban járó nyereség kulcsot? Már pedig nem szabad elfelejtenünk, hogy a

feltételezett változás esetében, ha t. i. a munkabérek általában lemennének anélkül, hogy a termelés egyéb feltételei megváltoznának, a nyereség általános kulcsa emelkednék. Az ausztráliai farmerek tehát nem elégednének meg olyan nyereséggel, amekkorát ma is elérnek, hanem tőkájük olyan magas gyümölcsöztetésére törekednének, amekkorára a többi foglalkozásokban számíthatnának, figyelembe véve az egyes foglalkozások különleges viszonyait. E törekvésük csak akkor járhatna eredménnyel, ha gazdálkodásukat azokra a legalább is olyan jó földekre szorítanák, aminőket ma művelnek. Más szóval, mint-hogy a munkabér kulcsa általánosan emelkednék és egyformán érintene valamennyi foglalkozást,* nem forogna fenn ok arra, hogy a tőke a mezőgazdaságban nagyobb mértékben fektetessék be, aminthogy ilyen terjeszkedésre a termelés más ágaiban sem mutatkoznék indíték. A gyarmatban rendelkezésre álló tőke tehát az alacsony munkabérek bekövetkezése esetében körülbelül egészen azon módon oszolnék meg a különböző gazdasági foglalkozások közt, mint eddig, és Victoriának továbbra is ugyanaz az oka volna rá, hogy a neki szükséges búza egy részét behozatal útján szerezze meg.** Alig szükséges külön meg-

* Ricardo és mások megjegyzése szerint nem egészen áll az, hogy az általános munkabérek emelkedése vagy esése minden gazdasági ágat egyformán érintene. A változás hatása kevésbé érezhető az olyan gazdasági ágakban, amelyekbe nagyobb álló tőke van befektetve, mint azokban, amelyekben a vállalkozó kiadása főképp a munkabérek címére esik, és a hatás különböző volta érzhetővé is válik az illető gazdasági ágak termelvényeinek viszonylagos értékében. Ezek azonban olyan részletek, amelyekbe alig szükséges mélyebben belemennünk, mikor csak általánosságban tárgyaljuk azt a kérdést, hogy a munkabérek milyen hatással vannak a külföldi kereskedésre. De figyelemmel kell lennünk arra, hogy amennyiben a jelzett hatás csakugyan beáll, a külső kereskedés menete mégis csak szenvedne kisebb-nagyobb módosítást, amely azonban nem állna be szükségkép olyan irányban, mint azt a közönséges felfogás hiszi. A munkabér esése például könnyen okozhatja valamely árú kivitelének csökkenését, nem pedig emelkedését, ha t. i. olyan árú forog szóban, amelynek termelésébe nagy álló tőke van beruházva, és megfordítva, a munkabér emelkedése kivitelre képessé tehet olyan árút, amelynek kivitele korábban nem volt jutalmazó. A szövegünkben tárgyalt különleges esetben az itt szóban forgó körülménynek alig volna gyakorlatilag érezhető hatása, minthogy az Ausztráliához hasonló új országokban a különböző gazdasági ágak az álló tőke beruházása tekintetéből meglehetősen egy fokon állnak.

** Valaki talán arra fog engemet figyelmeztetni, hogy Victoria nem

jegyeznem, hogy hasonló érdelemmel ugyanezt a feleletet lehetne adnunk, ha a kérdés Melbourneban, New Yorkban vagy Londonban vettetnék fel.

4. §. Könnyű belátni, hogy a felelet, amelyet Ricardo szájába adtam, csak avval a feltétellel bír erővel, és ezt ő maga mindig ki is emeli, hogy a verseny valamely ország gazdaságának egész mezején hatékony, és világos az is, hogy a felelet meggyőző ereje rögtön gyengül, mihelyt a mondott feltevés nem egyezik meg a fennforgó tényleges állapottal. Az olyan régi országokban, amilyen Angolország is, mint már korábban mondtam, a gazdasági egyedárúság meglehetősen nagy terjedelemben áll fenn; de a versenyt még az olyan új közösségben sem mondhatjuk általánosnak, amilyen az ausztráliai gyarmatokban áll előttünk. Ezt most Ausztráliának gazdálkodásából vett következő példával akarom jobban megvilágítani.

Mindenki tudja, hogy Ausztrália lakossága főképp olyan bevándorlókból és az ő utódaikból áll, akik mitőlünk vándoroltak ki oda. Az ekkép alakuló lakosság körében azt lehetne várunk, hogy a gazdasági verseny, ha nem is általánosan, de majdnem egyetemesen hatékony. Sem a törvény, sem a társadalmi helyzet, sem végre akár csak rövid idejű ott tartózkodás után a vagyon hiánya, úgy gondoljuk, nem zárna el senkit sem attól, hogy mint munkás olyan foglalkozást válasszon magának, amilyen neki tetszik. Ha ez csakugyan így volna, akkor Ricardo feltevése szerint a munkabérek az ország összes fontosabb gazdasági ágaiban akkép alakulnának, hogy a belőlük eredő jutalmazás arányos legyen a hozott áldozattal. Következésképp a munkabéreknek emelkedése vagy esése ebben a körben semmi hatással sem volna sem a tőkének megoszlására a különböző foglalkozások között, sem ebből folyóan az ország külső kereskedelmére. Ámde a gyarmatnak Angolországból származott lakosai közé bizonyos kis mértékben idegen fajú emberek is szivárogtak be; így nevezetesen Victoriában és Új-Déli-Walesben kínai munkásokkal is találkozunk, Queenslandba pedig néhány év óta egyre több polynesiái munkás vándorol be.

régiben évről-évre kiterjesztette mezőgazdaságát és egyre kevesebb tápláló szert hozott be külföldről, és hogy ez az alakulás egy időbe esett a munkabéreknek ott beállott hanyatlásával. Magát a tényt én sem tagadom és a következő lapokon ki is fogom mutatni a két rendbeli tünemény igazi összefüggését egymással.

Ezek az idegen munkások nem vesznek részt a különben általános versenyben, mert részben az ellenük irányuló előítélet, részben testi vagy értelmi fogyatkozásuk következtében csak néhány egyszerűbb és durvább foglalkozás űzésére kell szorítkozniuk. Ebből pedig következik, hogy rájuk nézve a jutalmazás kulcsa nem követi azt a törvényt, amely az angol-szász lakó-sokra nézve hatékony. Az ilyen idegen munkások bére emelkedhetik vagy eshetik anélkül, hogy a változás a gyarmatban általában járó bérekre befolyással volna, és ekkép aránylag nagyobb erővel vonzaná a tőkét azon gazdasági ágak felé, amelyekben ők vannak alkalmazva. Ilymódon azután a külső kereskedelem menete utoljára attól az ártól válhatnék függővé, amelyen ez a különleges fajta munka kapható. A legszembeeszköbbsé példa e tekintetben a Queenslandban dolgozó polynesi munkások esetében található. E gyarmatban lábra kapott a cukornád termesztése és azt mondják, — amennyire én utána járhattam a dolognak, nagyon jó alapon, — hogy a termelés ez ágának virágzása, sőt fennmaradása is attól függ, vajjon lehetséges lesz-e Polynesiából elegendő olesó munkaerőt kapni. Az Angolországból bevándorló ember nem igen bírja elviselni a forróságot, amelynek a cukornádat termelő földeken ki van téve, és épen azért erre a munkára csak akkor vállalkozik, ha jobb bért ígérnek neki. Ellenben a polynesi ember minden baj nélkül tűri a tropikus éghajlatot is. A cukornád termesztésével járó műveletek olyan egyszerűek és gépiesek, hogy ezeket a legközségesebb munkás is jól elvégezheti, és minthogy az ilyen munkás nem igen tart számot valami magas jutalmazásra, könnyen rávehető a szóban forgó munkára már akkor is, ha olyan bért fizetünk neki, amely jóval alacsonyabb a gyarmatban egyébként járónál. Másfelől a polynesi munkás részint szokásai, részint bizonyos mértékben gyengébb testalkata következtében csak nagyon alárendelt módon képes résztvenni a bányászat, juhászat és a mezőgazdaság foglalkozásaiban. Mindebből következik, hogy a cukornádnak termesztése Queenslandban az itt járó rendes nyereséggel majdnem egészen attól függ, hogy lehet-e elegendő számú polynesi munkást kapni, és minthogy a legtöbb itt termelt cukor kivitelre kerül, úgy áll a dolog, hogy e kivitel menete és alakulása majdnem teljesen a munkabér kérdésén fordul.

Az itt tárgyalt eset kissé túlzott példát állít elénk arra

nézve, hogy a gazdasági verseny szabad játékának megakadályozása milyen következményeket vonhat maga után valamely ország külső kereskedelme szempontjából. De akárhol és akármilyen mértékben merül is fel hasonló akadály, az eredmény elvileg és jellemére nézve ugyanaz lesz, ha talán nem szökik is annyira szembe. Ausztráliában a szabad versenynek a fajok különbsége áll útjában; Nagybritanniában társadalmi és anyagi természetű akadályokkal van dolgunk; de azért a közgazdasági hatás itt is, ott is ugyanaz. A munkabérekben mindkét helyen fordulhatnak elő részleges és bizonyos szűkebb körre szorítókozó ingadozások, az ilyen ingadozások pedig, ahogy ezt egy előző fejezetben megmutattam,* mindig együttjárnak a jóságok viszonylagos árának megváltozásával. De láttuk egyszersmind azt is, hogy a jóságok viszonylagos ára az a közelebbi feltétel, amelytől a külső kereskedés menete függ.

A nemzetközi kereskedés elmélete a most kifejtett módosítással annyiban egyeztethető tehát össze az uralkodó közönséges felfogással, hogy legalább lehetőeknek mond olyan eseteket, amelyekben a munkabér kulesának megváltozása csakugyan hatással van a nemzetközi kereskedésre, holott ez az elmélet abban az alakjában, amelyben R i c a r d o állította fel, az ilyen lehetőséget teljesen kizárta. Az ilyen természetű esetek eredményének jelleme és terjedelme azonban egyáltalában nem olyan egyszerű és szembeszökő, amint ezt a közönséges felfogás hiszi. A kérdésben levő pontra nézve tisztázni fogjuk eszménket, ha meggondolás tárgyává tesszük a lehető következményeket, amelyek a most előadandó képzelt esetben beállhatnak.

Tegyük fel, hogy a munkabérek hanyatlása Angolország-nak valamely vezető iparágában áll be, mondjuk például a sheffieldi késes iparban. Vajjon mi lesz ennek hatása Angolország külső kereskedésére? Már fentebb láttuk, hogy ez a változás, ha feltesszük, hogy az angol ipar egész mezején megfelelő változással járna együtt, semmiféle hatással sem volna a tőkének az országban való megoszlására és ennek következtében a külső kereskedés menetére sem. De ugyanehhez a következtetéshez más úton is eljuthatunk. A közönséges felfogás nevezetesen azt mondja, hogy a munkabérek általános hanyatlása az árak általános esését, ez pedig az ország kiviteli keres-

* L. fentebb, II. rész 2 fejezet.

kedésének óriási emelkedését vonná maga után. Tegyük fel már most, hogy ez az eredmény csakugyan bekövetkeznék, akkor világos legalább az, hogy ebből még semmi ok sem forogna fenn behozatalunk megfelelő kiterjesztésére. És vajjon mi volna ennek a következménye? Bizonyos idegen országok nagy mértékben adósainkká válnának és belőlük nagy mennyiségű arany özönlenék be mihozzánk, ez pedig új hitel-alkotások alapján csakhamar visszaállítaná a bérek és az árak korábbi állapotát és evvel együtt a kiviteli kereskedésnek is korábbi határait. Ekkép más úton ugyanahhoz a következtetéshez jutunk, hogy a munkabérek általános változása semmi hatással sem lehet a külső kereskedésre. Vegyük most szemügyre azt az eredményt, amely beállna, ha a munkabérek esése nem terjedne ki messzebbre, mint azon iparágak körére, amelyek a sheffieldi iparral hatékonyan versenyezhetnek. Világos, hogy a munkabérek esése csak annyiban gyakorolhatna befolyást a külső kereskedésre, amennyiben együttjárna az árak hanyatlásával. Tegyük fel már most, hogy a sheffieldi ipari készítmények ára az ott járó munkabérekkel arányosan hanyatlanék; akkor ennek háromféle lehetőség közül egy volna az eredménye. Az idegen országok növekedett kereslete sheffieldi árúkra vagy épen arányos volna ez árúk esőkkent árával, vagy meghaladná ezt az arányt, vagy végre alatta maradna. Az első esetben nagyobb mennyiségű késes árút küldenénk ugyan külföldre, de a küldött érték ugyanakkora maradna; az idegen nemzetek tehát a nemzetközi számla e tételéből folyóan nem válnának nagyobb mértékben adósainkká, és minthogy a külföldi árúk árában nem állt be változás, tőlük az ő iparuk termelvényeiben csak ugyanakkora mennyiséget kapnánk, sem többet, sem kevesebbet, mint amennyit ma küldenek hozzánk. A beállott változás tiszta eredménye tehát csakis abban mutatkoznék, hogy a sheffieldi árúk fogyasztói, még pedig akár belöldi, akár külföldi fogyasztói, a sheffieldi munkások rovására előnyhöz jutnának. A sheffieldi munkaadók egyidőre szintén juthatnának ugyan nyereséghez, de ezt a verseny csakhamar a rendes mértékre szorítaná le; végeredményben ők semmivel sem állnának jobban, mint ahogy addig állottak, és Angolország külső kereskedése sem nyerne terjedelemben. Vegyük most a második esetet és tegyük fel, hogy a külföldről való kereslet növekedése kisebb mértékben következne be, mint amekkora

a sheffieldi árúk ára hanyatlásának megfelel. Ez árúk fogyasztói ebben az esetben szintén nyernének, de az ország külső kereskedése, amennyiben ehhez Sheffield járul hozzá, legalább az első pillanatban határozottan csökkenne. Ez a csökkenés azonban csakis kezdetben állna be. Vissza kell ugyanis gondolnunk arra, hogy a sheffieldi árúk kivitele feltevésünk szerint nőne ugyan a mennyiség szempontjából, de az ár hanyatlása következtében kisebbednék az érték szempontjából. Ebből következik, hogy kivitelünk, ha feltesszük, hogy kereskedelmi mérlegünk korábban egyensúlyban volt, és hogy a viszonyok egyébként nem változtak, többé nem volna elegendő arra, hogy a külfölddel szemben fennálló kötelezettségeinket megváltsa. Angolországból tehát arany kezdene külföldre kimenni és ez mindaddig tartana, amíg az árak itthon és külföldön azon a viszonylagos szinten maradnának, amely az arany kiszivárgását szükségessé tette. Ez a folyamat azonban nem tartana valami sokáig. Az arany kiszivárgása Angolországból az idegen országokba a szokott módon a viszonylagos árak kiigazítását okozná és evvel együtt a kölesönös keresletnek is kiigazítását vonná maga után. Azt, hogy e kiigazítás milyen módon következne be, lehetetlen előre megmondani. Talán az idegen árúkra irányuló angol kereslet csökkenne, ami az angol külső kereskedés összezsugorodását okozná; vagy az angol termelvényekre irányuló külföldi kereslet nőne, ami megfordítva a mi kereskedésünk terjeszkedését idézné fel; vagy végre mind a két lehetőség beállna, de nem egyforma mértékben, és ez a mi külső kereskedésünknek vagy növekedésével, vagy pedig csökkenésével járhatna együtt. Bizonyos csak az az egy, hogy végeredménykép a kereskedelmi egyensúly ismét helyreállna, azaz Angolország kivitele ismét olyan fokot érne el, hogy külföldi kötelezettségeit megválthassa.* A harmadik lehető esetet abban láttuk, hogy a sheffieldi árúkra irányuló külföldi kereslet nagyobb arányban nőne, mint amekkora ez árúk olcsóbbodásának megfelel. Ebben az esetben a külföldi nemzetek az első pillanatban nagyobb mértékben válnának adósainkká, úgyhogy rendes kereskedésük eredménye nem fedezné kötelezettségeiket. Megindulna tehát az arany beszivárgása ötőlük mihozzánk

* Kénytelen vagyok itt a nemzetközi értékek elméletébe belevágni, amelyet csak a következő fejezetben lesz alkalmam kifejteni.

és itt is beállna annak szüksége, hogy Angolország és az idegen nemzetek kölcsönös kereslete megváltozzék. A kereskedelmi egyensúly végső sorban most is helyreállna, de ez a végeredmény itt is, úgy mint az előbb tárgyalt esetben, három különböző módon következhetnék be és épen úgy járhatna együtt a nemzetközi kereskedés terjeszkedésével, mint összezsugorodásával.

A most tárgyalt példában okoskodásom azon a feltevésen épült fel, hogy az árhanyatlás az angol ipar valamelyik vezető ágában következik be. Ha az ár hanyatlása helyett ennek emelkedéséből indulunk ki és feltesszük, hogy ez az emelkedés az iparnak valamelyik különleges osztályára szorítkozik, akkor hasonló okoskodás útján pontosan ugyanazon eredményekhez jutunk. Az ár emelkedése az első pillanatban csökkentené az idegen keresletet azon angol árúkra, amelyek ára emelkedett; ez azonban a nemes fémek új elhelyezkedését okozná Angolország és a vele kereskedő országok között, ami viszont a viszonylagos árak módosulását vonná maga után, és ennek folyománya-kép a kereskedelmi egyensúly újra helyreállna. A végeredmény ebben az esetben is épúgy járhatna együtt a külső kereskedés növekedésével, mint csökkenésével.

Vizsgálódásunk e részének eredményét tehát a következőkben lehet összefoglalnunk: A munkabérek részleges, nem általános változása hatással van valamely ország külső kereskedésére, de lehetetlen előre megmondani, hogy a hatás milyen irányú, a kereskedésnek terjeszkedésében avagy összezsugorodásában mutatkozik-e. Ezt csak akkor lehetne tudnunk, ha ismer-nők egyszersmind azt a végeredményt, amelyet a munkabérekben beállott változás a viszonylagos árak tekintetében felidéz, még pedig mind abban az országban, amelyben a munkabérek változtak, mind abban, amellyel kereskedik. Ha ez a végeredmény abban áll, hogy a két országban uralkodó viszonylagos árak különbsége nagyobbodik, akkor a nemzetközi kereskedés terjeszkedése jár nyomában; az ellenkező esetben, amely szintén lehetséges és époly valószínű, a nemzetközi kereskedés összezsugorodása fog bekövetkezni.

5. §. Állapítsuk meg most azt a pontot, amelyig általános okoskodásunk alapján eljutottunk. Meg iparkodtam mutatni, hogy a munkabérek emelkedése vagy esése, ha valamely országban általánosan következik be, nincsen hatással a külső

kereskedés menetére; a munkabér általános kulcsának esése époly kevéssé vezet a külső kereskedés terjeszkedéséhez, amint megfordítva, a kulcs emelkedése sem jár szükségkép együtt a kereskedés összezsugorodásával. Másfelől azonban rámutattam arra, hogy oly esetben, amikor a szabad ipari verseny hatásának útjában álló akadályok következtében a munkabérek kulcsa részben változik, ez a változás hatással lesz a külső kereskedés menetére is annyiban, amennyiben a viszonylagos árakat módosítja; azt azonban, hogy a hatás milyen irányban következik be, csak a tapasztalat mutathatja meg. Idáig eljutván, most egy olyan kérdést akarok szemügyre venni, amely tudomásom szerint eddigelé elkerülte a közgazdasági írók figyelmét, hanemha nemleges oldaláról, azt a kérdést t. i., hogy milyen természetű összefüggés állapítható meg az általános munkabérek és a külső kereskedés között. Annyit láttunk, hogy oksági összefüggést itt nem lehet megállapítani, de hátra van még annak kimutatása, hogy milyen hát az összefüggés pozitív jelleme. Az általános munkabérek nem döntenek ugyan el a külső kereskedés menetét, ebből azonban még nem következik, hogy a két tünemény között egyáltalában ne volna valamely szoros összefüggés, sőt vizsgálódásunk épen arról fog bennünket meggyőzni, hogy ilyen összefüggés csakugyan létezik.

A közgazdasági tapasztalatnak újból ama gazdag tárházához folyamodom, amely ausztráliai gyarmataink legújabb történetében áll nyitva előttünk. Már fentebb láttuk, hogy e gyarmatok aranymezeinek felfedezése 1851-ben a külső kereskedés hirtelen és rendkívüli fejlődését idézte fel, és hogy e fejlődés együttjárt a munkabéreknek époly hirtelen és rendkívüli emelkedésével. Ez a nevezetes mozgalom körülbelül 1852-ben vagy 1853-ban érte el tetőpontját, amikor ugyanis az aranybányákban végzett durva munkáért egyideig nem kevesebb mint 20 sh napi bér járta. Sajnos, az 1856. előtti időre nézve nem állnak rendelkezésünkre megbízható statisztikai adatok, de annyit tudunk, hogy ebben a mondott esztendőben Victoriának, az aranyban leggazdagabb gyarmatnak egész külső kereskedelmi forgalma többet tett 30,000.000 poundnál. 1856-tól a mai napig e gyarmat története rendkívül nagy virágzást mutat, de e virágzással egyidőben két nevezetes tény ötlük szemünkbe, még pedig nemesak a munkabéreknek, hanem egyszersmind a

külső kereskedés méreteinek is az egész időszakon át tartó és meglehetősen állandó hanyatlása. Amint az imént mondtam, ez a kereskedés 1856-ban összesen nem kevesebb mint 30,000.000 poundot forgatott. 1870-ben, tizennégy évi virágzás után, a forgalom már 25,000.000 poundnál is kisebb volt. Hasonlóan meglepőnek mutatkozott a munkabérek esése is. A legmagasabb ponton a napi munkabér 20 sh-et tett, most pedig ugyanazért a bányamunkáért ez összegnek körülbelül csak a felét fizették. Eszerint tehát a munkabérek és a külső kereskedés egymással lépést tartva hanyatlottak; a munkabérek esésének minden egyes mozzanatával a korábbi behozatalnak valamelyes csökkenése járt együtt, ennek következtében pedig a gyarmat saját belső termelése megfelelően terjeszkedett. E tények, mint mindenki könnyen beláthatja, merő ellenlétben állnak a tárgyunkra nézve uralkodó kereskedői felfogással. A drága munka 1852-ben nem akadályozta meg Victoria kereskedésének hirtelen és rendkívüli terjeszkedését, amint viszont 1870-ben az aránylag olcsó munka nem bírta feltartóztatni e kereskedés hanyatlását. Másrésztől azonban el kell ismernünk, hogy Victoriának képessége az idegen nemzetekkel való versengésre, amely képesség fényesen beigazolódott a gyarmat saját iparának terjeszkedésével, midőn a munkabérek hanyatlottak, megerősíteni látszik azt a népszerű felfogást, amely a kereskedői vélekedés gyökerét teszi. Mert teljesen világos, hogy mind a három tény: a külső kereskedés hanyatlása, a munkabérek kulcsának esése és a belföldi termelés növekedése, szoros összefüggésben van egymással. A kérdés csak az, vajjon milyen természetű az a kapocs, amely őket összetartja? A helyes felelet erre a kérdésre csak az lehet, hogy a három különböző tény egy- és ugyanazon oknak koordinált folyamánya, ez az ok pedig nem más, mint a gazdagabb és könnyebben hozzáférhető aranymezők fokozatos kimerülése. Abban a mértékben, amelyben az aranybányászás termelékenysége csökkent, a munkás és a tőkés osztozkodásának tárgyát tevő összeg is kevesbedett, a pénzbeli béreknek tehát éppen a z é r t csökkenniük kellett. Amint az arany a termelésével járó nagyobb nehézség következtében költségesebb lett, ugyanazon mértékben kevésbé előnyös eszköznek mutatkozott arra, hogy rajta a Victoriában szükséges különféle jószágok beszereztesse; a gyarmat éppen a z é r t kisebb mértékben hasz-

nálta ezt az eszközt, mint korábban és ehelyett saját forrásait kezdte felhasználni javaknak közvetlen termelésére; vagy más szóval, a gyarmat külső kereskedése összezsugorodott, ellenben belföldi ipara terjeszkedett. És minthogy ez az alakulás az aranybányák termelékenysége hanyatlásának volt a következménye, bátran megjósolhatjuk, hogy amennyiben újabb aranybányák fedeztetnének fel, amelyek époly gazdagok volnának, mint az első időszakbeliek, a fejlődés mai menete az ellenkező irányba csapna át, egyszerre felszöktetné a pénzübeli munkabéreket, fellendítené a külső kereskedést és gátat vetne a gyarmat saját különböző iparai terjeszkedésének. Ilyennek látom én az összefüggést valamely ország munkabéreinek kulesa, külső kereskedésének menete és saját iparának állapota között. Közös oknak koordinált hatásai ezek, miért is azt mondhatjuk, hogy egymást kölcsönösen jelzik is.

A most kifejtett megvilágításban a három különböző ténynek közös okát az arany termelő költségének megváltozásában találtuk. Mivel a változás fokra nézve nagy volt, és mivel egyszerűs mind az arany az a jószág, amely a pénznek anyaga, az eredmény kézzelfoghatóbb és szembezőköbb módon állott be, mintha az olcsóbbodott jószág a rendes fogyasztásnak képezte volna tárgyát. De azért maga az eredmény ez utóbbi esetben ugyanolyan volna, ha nem szóknék is annyira szembe, feltéve azonban azt az egyet, hogy a kérdéses cikk mégis olyan természetű volna, hogy meglehetősen széles terjedelmű keresletnek tenné tárgyát, és hogy alkalmas volna az idegen országokba való kivitelre. Sajnálatomra nem ismerek olyan valószínű eseményt, amelynek alapján époly egyszerűen és minden kétséget kizáró módon megmutathatnám, hogy a kifejtett elv általánosan is hatékony; éppen azért képzelt eset feltevéséhez kell folyamodnom. Felteszem tehát, hogy valamely olyan mechanikai találmány következtében, amely ismeretlen marad más nemzetek előtt, Angolországban a gyapjúárúk elkészítésében igen nagy haladás történt, és hogy e haladás következtében a mondott cikkek elkészítésének költsége olyan mértékben csökkent, mint az arany termelésének költsége Ausztráliában az aranymezők felfedezése nyomában. Vizsgáljuk már most, hogy milyen hatása volna ennek az eseménynek Angolország külső kereskedésére és a munkának itt járó jutalmazására. Világos, hogy első sorban az angol tőke nagy terjedelemben fordulna az

ekkép különösen kedvező helyzetbe jutott iparág felé; a gyapjúárúk növekedett termelése azután ezek árának hanyatlását okozná és e hanyatlás mindaddig tartana, amíg az ár nem jutna ismét a rendes arányba a most esőkkent termelő költséggel. Az ár esése következtében a külföld fokozott mértékben keresné az angol gyapjúárúkat. Minthogy azonban évvel még semmi olyan nem történt, ami egyszersmind Angolország keresletét is fokozná az idegen országok cikkeire, külföldről aranyat kellene hozzánk küldeni a fokozott mértékben kivitt árúk megfizetése fejében, és ez a folyamat mindaddig tartana, amíg a kereskedelem egyensúlya az áraknak Angolországban való emelkedése és külföldön való esése útján ismét helyre nem állna. Ez a pont elértvén, sok olyan cikk, amelyet korábban Angolországban készítettek és talán épen a kivitel számára készítettek, most külföldön olcsóbb áron volna kapható. Az ilyen cikkek készítése tehát Angolországban megszűnnék, vagy legalább nem történnék az eddigi terjedelemben, sőt kisebb-nagyobb mértékben még angol behozatalnak is tenné tárgyát. A végső eredmény pedig következőkép alakulna: Angolország összes tőkéjének aránylag nagyobb része szenteltetnék gyapjúárúk készítésének, aránylag kisebb része pedig más egyéb iparainak, és azok a cikkek, amelyeket korábban a most megrövidült iparok készítettek, külföldről jönnének be hozzánk cserében az oda kivitt gyapjúárúkért. Más szóval, Angolország a gyapjúárúk készítésében elért fölényét arra használná fel, hogy olcsóbban szerezne meg, mint korábban, mindazokat a javakat, amelyek termelésében aránylag kisebb a fölénye. Az eredmény tehát a külső kereskedés szempontjából egészen olyan volna, mint Ausztráliában az aranymezők felfedezése idejében. De, kérdi valaki, és milyen lesz az eredmény a munkabérek szempontjából? Láttuk, hogy az aranymezők felfedezése Ausztráliában a pénzbeli munkabéreket olyan arányban emelte, amilyenben a pénz költsége leszállt. Vajjon a most szóban forgó feltevés szerinti esetben hasonló eredményre kell-e számítanunk? Feleletem határozottan igenlő, azaz: valamint a munkabérek Ausztráliában emelkedtek abban a jószágban kifejezve, amelyek költsége olcsóbb lett, úgy a bérek a feltett esetben Angolországban is emelkednének, még pedig megfelelő arányban, abban a jószágban kifejezve, amely hasonló változásnak volna alávetve. Ez a jószág az egyik esetben az arany, a másikban

a gyapjúárú. Az angol munkások, amennyiben gyapjúárúnak fogyasztói, a feltett esetben ezt az árút olcsóbban kapják meg; amennyiben olyan külföldi jószágoknak fogyasztói, amelyek gyapjúárúkért cserében szereztetnek meg, ezeket szintén olcsóbban kapják meg; amennyiben végre olyan más cikkek fogyasztói, amelyek Angolországban termeltetnek, a történt változás révén semmit sem nyernének. Hozzátehetjük még, hogy az angol gazdálkodásnak eme más termelvényei, amennyiben nem hatna rájuk olyan ok, aminő a gyapjúárú olcsóbbodását idézte fel, a cserében nagyobb mennyiségű gyapjúárúnak felelnének meg, mint korábban, egészen úgy, ahogy az ausztráliai terményeknek is arányban kifejezve magasabb ár felelt meg abban az arányban, amelyben az arany költsége esett. Vagy hogy egyetlen mondatba foglaljam azt, amit mondani akarok, az angol munkások bére gyapjúárúban kifejezve olyan arányban emelkednék, amilyenben ez árú költsége esett, egészen úgy, ahogy a dolog Ausztráliában alakult. Az általános fogyasztás tárgyát tevő jószág esetében tehát, épen úgy mint korábban az arany esetében, azt látjuk, hogy a külső kereskedés menete és a munkabérek kulcsa között szoros összefüggést teremt az a közös ok, amelyet a termelő gazdálkodás állapotában találtunk meg. Igaz ugyan, hogy a termelés költsége csak ritkán változik meg olyan nagy mértékben, mint ahogy ez Ausztráliában valósággal, feltevés szerinti esetünkben pedig képzeletben megtörtént; de ha a változás tényleg beáll, akár nagy, akár kicsiny a mértéke, az eredmény mindig olyan lesz, aminőnek leírtuk, ha lesznek is fokbeli különbségek. Minden új feltalálás, minden szerenés felfedezés, amely bizonyos javak termelésének költségét olcsóbbá teszi és ekkép viszonylagos költségüket megváltoztatja, olyan erőket helyez működésbe, amelyek a jelzett irányban hatnak, noha meglehet, hogy az eredmény csak nagyon csekély vagy alig észrevehető.

A mondottak után azt hiszem, hogy annak az összefüggésnek igazi természete, amely a bizonyos országban járó munkabérek kulcsa és ez ország külső kereskedésének menete között tapasztalható, meglehetősen tisztázva van. A kettő egy bizonyos közös oknak koordinált hatása, ez az ok pedig nem más, mint valamely nemzet gazdálkodása termelékenységének foka és iránya. Bármilyen legyen is az a cikk, amelyre nézve a nemzet gazdálkodása különösen termelékeny, ez a cikk lesz külső kereske-

désének főtárgya, a munkabérek pedig, ebben a cikkben kifejezve, magas fokon állnak. Ha a munkabérek pénzben mérve magasak, akkor ez azt mutatja, hogy az illető ország vagy gazdag lett arany-, illetve ezüstbányákban, vagy kiváló termelékenységhez jutott olyan javak előállításában, amelyek külföldön nagyon keresettek, úgyhogy értük kedvező feltételek alatt kaphat aranyat vagy ezüstöt. Ha a munkabérek tápláló anyagokban, ruházati cikkekben vagy más szükségleti és kényelmi cikkekben mérve magasak, akkor ebből hasonló módon arra lehet következtetnünk, hogy az ország gazdálkodása közvetve vagy közvetlenül e cikkekre nézve vált kiváltkép termelékennyé. Ilymódon azok a jóságok, amelyekben mérve a munkabérek magasak, bármifélek legyenek is, vagy főtárgyai lesznek az illető ország külső kereskedésének, vagy olyanok, hogy a külső kereskedés főtárgyait tevő más jóságokért csekély költséggel kaphatók. Azt a mind nálunk, mind az Egyesült Államokban uralkodó felfogást tehát, melyszerint az általános bérek magas kulcsa akadály a külső kereskedés terjeszkedésének, határozottan alaptalannak kell nyilvánítanunk. Ha feltesszük, hogy a munkabérek akár nálunk, akár az Egyesült Államokban lemennének, de emellett a termelés egyéb feltételei változatlanok maradnának, és ha feltesszük még, hogy ez a lemenő irány általános volna, akkor, mint már korábban kimutattam, ez a körülmény semmi hatással sem volna ama viszonylagos vonzásra, amelyet a gazdálkodás különböző ágai a befektetést kereső tőkére gyakorolnak. A tőke tehát egészen úgy oszolnék meg közöttük, mint korábban is, és semmi sem történnék, ami az illető ország külső kereskedésének menetét megváltoztathatná. Az új helyzet egész eredménye mindössze abban szögellenék ki, hogy a nyereség kulcsa emelkednék; a tőkések annyit nyernének, amennyit a munkások veszítenek. A munkabérek általános hanyatlása minden más feltevés esetében okvetlenül magával hozná a termelő gazdálkodás valamely nagy ágának csökkenő termelékenységét, és mivel az ilyen változás a jóságok egymáshoz mért költségét is megváltoztatná, kétségtől a külső kereskedés menetében is állnának elő változások. De, amit jól meg kell jegyeznünk, ez az utolsó eredmény összeesnék ugyan a munkabérek általános hanyatlásával, de azért nem volna ennek a következménye, hanem mind a két változás csak koordinált hatása volna a gazdálkodás

csökkent termelékenységének. És meg kell még jegyeznünk azt is, hogy a külső kereskedés változása a szóban forgó körülmények között nem nyilvánulna szükségkép e kereskedés terjeszkedésében. Mindkét esetben époly valószínű, sőt az Egyesült Államokat tekintve, még valószínűbb az, hogy a mozgalom az idegen országokkal való kereskedés összezsugorodását adná eredményül. Tegyük fel például, hogy a munkabérek az Egyesült Államokban aranyban és élelmi szerekben kifejezve általánosan esnének, vagy, ami egyre megy, tegyük fel, hogy a pénzbeli bérek esnének, míg az élelmi szerek ára ugyanakkora maradna, mint ma, és vizsgáljuk, mi volna ennek a jelentése. Nem azt jelentené-e, hogy az Egyesült Államok gazdálkodásának eredményessége csökkent a szóban forgó jószágok előteremtése szempontjából és jobban megközelítette más országok szintjét è tekintetben? Nem azt jelentené-e más szóval, hogy a javak termelésének egymáshoz mért költsége itt és máshol közelebb jutott egymáshoz, és hogy épen azért a nemzetközi esere mezeje szűkebb lett? A munkabér kulcsa és a külső kereskedés menete ekkép szorosán összefüggnek ugyan egymással, de ez az összefüggés (kivéve azt a szűk kört, amelyben a kölcsönös kereslet a belföldi értékeket is meghatározza) nem olyan, mint az ok és az okozat összefüggése, hanem olyan, mint két koordinált tünetényé, amelyek egyazon feltételektől függenek.

III. FEJEZET.

Nemzetközi értékek.

1. §. Az eddigiekben megállapítottuk azokat a körülményeket, amelyek között nemzetközi kereskedés kifejlődhetik, és megvilágítottuk a belőle eredő előnyöket is. Ez előnyök, amint láttuk, onnan származnak, hogy a világ termelő erői hatékonyabban oszlanak meg. Ha feltesszük, hogy a kereskedelem szabadsága általánosan uralkodóvá válnék, akkor ebből ugyan még nem következnek, hogy minden jószág a világnak épen azon a pontján termeltetnék, ahol legelőnyösebben termelhető, mert ehhez az volna szükséges, hogy a népesség és a tőke megoszlása csakis a gazdasági nyereség szempontja szerint történjék. Pedig alig szükséges külön megjegyeznünk, hogy a népesség és a tőke szaporodása vagy fogyása más befolyások alá is

esik. A nemzetközi kereskedés, amennyire szabadon folyhat, nem azt adja eredményül az emberiség javára, hogy a világ gazdálkodása a lehető legkedvezőbb feltételek alatt folytatható, hanem csak azt, hogy e tekintetben a gyakorlatilag lehetséges legnagyobb előny váljék elérhetővé, ha t. i. számba vesszük a világ népességének megoszlása módját, valamint azokat a körülményeket is, amelyek között a különböző népek gazdálkodnak.

Ebben áll a nemzetközi kereskedésből származó előny természetete. Itt azonban az a kérdés merül fel, hogy a növekedett vagyon, amely ebből származik, vajjon miképp oszlik meg ama nemzetek között, amelyek e vagyon megteremtésében közreműködnek? Vagy másképp kifejezve, miféle okok határozzák meg azt az arányt, amelyben az egymással kereskedő nemzetek az ő termelvényeiket egymással kicserélik? Ez az arány elképzelhető úgy is, hogy minden előny csak a cserélő felek egyikének jut, vagy többek kizárásával csak némelyeknek, de elgondolható úgy is, hogy mind a két fél között valamely egyelőre még meg nem határozott módon és mértékben oszlik meg. Annak az előnynek mértéke, amely valamely nemzetre nézve más nemzetekkel folytatott kereskedéséből származik, aszerint lesz nagyobb vagy kisebb, amint a most említett esetek közül az egyik vagy a másik áll elő. Vizsgálódásunk menete ekkép a nemzetközi kereskedés tanának kutatásából a nemzetközi értékek problémájához vezetett bennünket.

2. §. Jó lesz talán figyelmeztetnem az olvasót, hogy vizsgálódásunk a normális, nem pedig a piaci értékekre vonatkozik, vagyis azokra az arányokra, amelyekben a különböző nemzetek az ő termelvényeiket rendszeren cserélik ki egymással, vagy olyankor, amikor a kereskedés az egyensúly állapotában van, nem pedig azokra, amelyekben a csere valamely különös alkalommal vagy kivételes körülmények befolyása alatt történik. Láttuk már korábban, hogy a normális értékek két elv közül az egyikről függnek, még pedig ott, ahol gazdasági verseny uralkodik, a termelés költségétől, ott pedig, ahol az ilyen verseny nincs meg, a költsönös kereslettől. Amennyiben azonban a hatékony gazdasági verseny lehetősége olyan értelemben, ahogy azt már korábban meghatároztuk, a független nemzetek egymással való közlekedésében nincsen megadva, rögtön belátjuk, hogy a nemzetközi értékek uralkodó elve nem a termelés

költsége, hanem csakis az a másik lehet, amely a hatékony verseny hiánya esetében működik. Ennyit a közgazdaságtanról szóló és közkézen forgó könyvek is elismernek. Rá kell azonban mutatnom e könyveknek egy olyan következtetlenségére, amelyről alkalmilag már korábban is volt szó. Könyvemnek egyik korábbi részében kissé hosszasan fogtam bírálathoz a termelés költségének befogadott tanát, amennyiben Mill és mások ezt a költséget a termelők nyereségeiből és munkabéréiből látják állónak, úgyhogy a költség e két elemmel együtt változik. Már ott megállapítottam, hogy a költségnek ekkép való felfogása nem egyeztethető össze a nemzetközi értékeknek ugyanazon írók által felállított tanával, amely e tüneményeket nem a termelés költségével, hanem a cserélő nemzetek kölcsönös keresletével hozza összeköttetésbe. E bírálómat most be akarom igazolni annak kimutatásával, hogy a termelés költsége, ha úgy fogjuk fel, ahogy én meghatároztam, igenis mindenkor megfelel a nemzetközi értékeknek, vagy más szóval, a nemzetközi értékek, amelyekről azt mondják, hogy nem állnak a termelés költségének befolyása alatt, ezekhez minden körülmény között alkalmazkodnak. Ez állításomat a következő egyszerű illusztrációval akarom bebizonyítani.

Vegyünk szemügyre két különböző árút, és legyen az egyik angol termény, a másik pedig az Egyesült Államok olyan terméke, amely amavval egyforma pénzbeli áron, mondjuk 1000 font sterlingért kelendő. Ez a két árú kicserélődik egymás ellen, ha sem itt, sem amott nem vesszük számításba a szállítás költségét, és azért a kettő a nemzetközi kereskedésben egyenlő értéket képvisel. Vizsgáljuk már most, hogy áll a dolog mind-egyik árú termelésének költségével. Ha e költséget a munkabérékből és nyereségekből állónak fogjuk fel, akkor azt kell mondanunk, hogy termelésük költsége is egyenlő. Mert, ahogy ezt már más helyen megmutattam, a termelők munkabérei és nyereségei ott, ahol a gazdálkodás folytonos, az ő termelvényeik értékéből kerülnek ki. Az elsőknek tehát állandóan arányosoknak kell lenniük az utóbbival. Ahol a jószágok értékei egyenlők, ott a termelők munkabéreinek és nyereségeinek, azaz a most tárgyalás alatt levő felfogás szerint a termelés költségeinek is egyenlőeknek kell lenni egymással, mert hiszen az értékek munkabérekre és nyereségekre oldódnak fel. Kézenfekvő dolog, hogy ez az okoskodás ráillik a nemzetközi cserének

bármiféle képzelhető esetére,* és ekkép avval a különös eredménnyel állunk szemben, hogy noha a termelés költsége a szóban forgó kézikönyvek szerint nem játszik szerepet a nemzetközi értékek meghatározásában, ez utóbbiak mindamellett ugyanazon írók szerint állandóan megfelelnek a termelés költségének. Azok, akik a befogadott közgazdaságtan mindkét tanítását elfogadják, ám lássák, hogyan tudják a két tant egymással megegyeztetni.

Ha már most a termelés költségét abban az értelemben fogjuk fel, amely mellett én kardoskodtam, hogy t. i. ez a költség munkából és önmegtartóztatásból áll, akkor a befogadott tannak negatív oldala rögtön igaznak bizonyul. Ezt már az imént hozott egyszerű példán is bebizonyíthatjuk. E példa szerint feltettük, hogy két jószág, az egyik angol, a másik amerikai termény és mindegyik 1000 poundot ér, esérébe adatik egymásért és ezért a nemzetközi kereskedésben egyenlő értékeket képvisel. Minthogy a két jószág értéke egyenlő, az imént mondottak szerint bennük a termelők munkabéreinek és nyereségeinek egyenlő összegei is vannak képviselve. Ámde a jutalmazás mértéke Amerikában sokkal nagyobb, mint Angolországban, az egyenlő értékek eredményéből tehát magasabb munkabérek és nagyobb nyereségek tellenek ki az egyik, mint a másik oldalon. Ebből következik, hogy ezek az eredmények nem osztódnak fel a jutalmazandó munka és önmegtartóztatás arányában, vagy más szóval, a költségek, amelyeknek megfelelnek, nem egyenlők egymással. Az áldozat kisebb az amerikai, mint az angol részen. Ezek szerint tehát az amerikai és az angol árúk nem cserélődnek egymással az ő termelésük költsége arányában, ha t. i. e költség alatt a termelők valóságos áldozatait értjük. A nemzetközi értékek befogadott tanának nemleges oldala a mondottak alapján igaznak tűnik ki, de csak akkor, ha a termelés költségét az én értelmezésem szerint fogjuk fel.

3. §. Az itt kifejtett okoskodással egy olyan elv van felvetve, amelyről már többször volt szó az előző lapokon. Mint hogy ez az elv nagy jelentőségű a nemzetközi érték némely

* Könnyű belátni, hogy a dolog ugyanígy áll, ha a pénz helyett bármely más olyan jószágot veszünk a költség és az érték mértékéül, amely, mint például a tápláló szer, nemzetközi cserének tárgya.

kérdése tekintetéből, helyénvaló lesz, hogy kissé behatóbban fejtsük ki. A szóban forgó elv szerint a gazdálkodás különböző ágaiban járó munkabérek és nyereségek viszonylagos kulcsa megfordított értelemben jelzi azt a viszonyt, amelyben az illető gazdasági ágakból eredő jóságok csereértéke az ő termelésük költségével áll. Önként értődik természetesen, hogy én itt a termelés költségéről abban az értelemben beszélek, amelyet én tartok helyesnek. Így, hogy egy már korábban használt példára térjek vissza, tegyük fel, hogy a tudományos eszközöket készítő iparban a munkabérek és a nyereségek jóval magasabbak, mint a közönséges mesterségekben, mondjuk az asztalosiparban. Ez a tény azt mutatná, hogy a kétféle ipar termelvényeinek cseréjében a matematikai eszközök készítésével járó áldozatok kisebb arányban állnak emez eszközök értékével, mint a közönséges asztalok és székek készítésével járó áldozatok e cikkek értékével. A költség alacsony volna az értékhez viszonyítva azokban a foglalkozásokban, amelyekben a munkabér és a nyereség magas, és magas azokban, amelyekben ez az utóbbi kettő alacsony, míg a költség és az érték egyenlő egymással ott, ahol a munkabérek és a nyereségek kulcsa is mindkét részen egyenlő. Ekkép olyan módszerhez jutunk, amelynek segítségével könnyen meghatározhatjuk a viszonyt, amelyben bármelyik két egymással összehasonlított jóság csereértéke e jóságok termelő költségével áll. Ha az illető termelők javára eső munkabérek és nyereségek kulcsa egyenlő, azaz ha megfelel a hozott áldozatoknak, akkor ki lehet mutatni, hogy a kérdéses két jóság a költség arányában cserélődik egymás ellen, ha pedig nem egyenlő, akkor nem kisebb biztossággal az ellenkező alakulást lehet belőle következtetnünk. Megállapíthatjuk még azt is, hogy a jutalmazás viszonylagos kulcsainak különbsége jelzi azt a fokot, amelyben a jóságok csereértéke a termelésük költsége között fennálló aránytól eltér. Sőt a megítélés emez egyszerű módját még egyszerűbbé is tehetjük. Gyakorlati szempontból ugyanis elég pontos lesz eljárásunk, ha a mértékadó mozzanatot nem a munkabérekben és a nyereségekben, hanem csakis a munkabérekben keressük. A nyereség a legtöbb jóság értékének csak csekély eleme és a nyereség kulcsának különbsége a különböző foglalkozásokban és a különböző országokban jóval kisebb szokott lenni, mint a munkabér kulcsának különbsége, még pedig azért, mert a tőke

mozgékonyabb mint a munka. Nem kell tehát komolyabb tévedéstől tartanunk, ha munkabérek és nyereségek helyett csak munkabérekéről beszélünk, miáltal azután még egyszerűbb módszer birtokába jutunk, amelynek segítségével a csereérték és a termelő költség egymással való viszonyát bármely esetben meghatározhatjuk.

Most egy pár példával azt akarom megvilágítani, hogy ezt a módszert mikép alkalmazhatjuk a nemzetközi kereskedés műveleteire. *W e l l s n e k*, az Egyesült Államok megbízottjának kutatásai szerint,* amelyek egészben véve megegyeznek az idegen országokban működő angol ügynökök utolsó jelentéseivel, a munkabérek viszonylagos kulcsa az Egyesült Államok, Angolország, Belgium, Franciaország és Németország vezető kézműves iparaiban a rokon fajú munkára nézve megközelítően következőkép alakult: Az Egyesült Államokban fizetett munkabérek 25—30%-kal magasabbak mint Angolországban, 48-tól egész 70%-ig magasabbak mint Belgiumban és közel 100%-kal magasabbak mint Francia- és Németországban.** Alig kell mondanom, hogy a jutalmazás mértékének különbsége még sokkal meglepőbb volna, ha az összehasonlítást némely keleti államra, például Indiára és Khínára is kiterjesztenők. Egy napi munkának jutalma az Egyesült Államokban valószínűen egyenlő négy-öt napi munkáival az utóbb említett országokban. Már most a mi módszerünk értelmében vajjon mi következik ebből a nemzetközi csere feltételeit illetően? Követ-

* Report for 1868., 67—69. l.

** Igaz ugyan, hogy az idézett számok az egy napra járó munkabér kulcsára vonatkoznak, az egy napra eső munka pedig még egy- és ugyanabban a foglalkozásban sem jelent mindig egyenlő erőfeszítést, mivel az emberek az egyik országban nehezebb és hosszabb munkát végeznek, mint a másokban. Azonban ha ezt a körülményt is számba vesszük, amint kell, hogy számba vegyük, akkor a szövegünkben adott érvelés még nyer erőben legalább mindaddig, amíg összehasonlításunkat az Egyesült Államokra és Európára szorítjuk. Mert az e tárgyról legújabbán közzétett parlamenti jelentések szerint majdnem szabályul állítható fel, hogy a munkanap a különböző országokban annál hosszabb, mennél kisebb a munkabér kulcsa. Általában véve a munkanap rövidebb az Egyesült Államokban mint Angolországban, itt pedig rövidebb mint Belgiumban és Franciaországban, ez utóbbi két országban ismét rövidebb mint Németországban; láttuk pedig, hogy a munkabérek kulcsa ugyanezen országokban megfelelő sorban kisebbedik.

kezik belőle először, hogy a megnevezett különböző nemzetek az ő termelvényeiket az Egyesült Államokkal nem az illető termelő költség arányában cserélik ki, és következik belőle másodsor, hogy a cserének tényleges aránya a költség elvétől olyan mértékben tér el, aminőt az egy-egy országban és az Egyesült Államokban fizetett munkabér kulcsának különbsége jelez. Vagy más szóval, módszerünk azt mutatja, hogy az említett nemzetek kereskedésében egy napi munkának eredménye az Egyesült Államokban arra képesíti a munkást, hogy annyi termelvényt szerezzen meg rajta, amennyi kerek számokban egy és egy harmad napi munkának eredménye Angolországban, egy és egy fél napi munkáé Belgiumban, egy és háromnegyed vagy közel két napi munkáé Francia- és Németországban és valószínűen négy, sőt öt napi munkáé Kínában és Indiában. Ilyen vagy megközelítően ilyen arányokban cserélik ki mainap a világ vezető kereskedő népei az ő termelvényeiket egymással, ha az arányokat a termelő költség mértékével mérjük. Egyáltalában nem áll tehát az, hogy a nemzetközi értékek a kereskedés tényleges műveleteiben a mondott mértéknek megfelelően alakulnak.*

4. §. Ebben áll okoskodásunknak nemleges eredménye. Az egymással kereskedő nemzetek termelvényei nem cserélődnek egymással termelésük költségének arányában. De nincsen is rá ok, hogy ekkép cserélődjenek, mert hiszen az ipari verseny nem érvényesül a nemzeteknek egymással való összeköttetésében, amint ezt a most felsorolt adatok is bizonyítják. Az az elv tehát, amely a nemzetközi értékeket meghatározza, nem a termelés költsége, hanem az a másik, amely a hatékony ipari verseny hiányában működik, t. i. a kölesönös kereslet. Mint már fentebb mondtam; a közgazdaság tudományának befogadott tana tényleg ezen az elven épül fel. De noha a ter-

* Az itt előadott álláspontot nagyon világosan, bár csak mellékesen fejti ki Senior az elbírálás ugyanazon mértékének alkalmazása útján „A pénz megszerzésének költsége” című értekezésében. Senior azonban a termelés költségét illetően az általánosan elfogadott tanhoz szegődik; mert noha e költség öszerinté is munkából és önmegtartóztatásból áll, ő csakhamar elhagyja ezt a meghatározást és a munkabérek és nyereségeket teszi helyébe mint egyenlő értelmű és megfelelőbb kifejezéseket. A most idézett értekezésben azt mondja az egész kérdéstről, hogy az csak a szavak használatának módján fordul.

melés költsége a fennforgó esetben nem hat is mint meghatározó ok, azért mégis nagy befolyással van a nemzetközi kereskedelemre annyiban, hogy megakasztja az értékeknek olyan szabálytalan alakulásait, aminők beállhatnának ott, ahol valamely egyedárúság forog fenn. Ez az állítás benne van ugyan tanunknak közönséges kifejtésében, azt hiszem azonban, hogy a dolog eddigelé még nem nyert olyan világos és határozott kifejtést, aminőt érdemel.

Ilyen kifejtést keresve, meg kell jegyeznem, hogy gazdasági monopólium különféle feltételek alatt állhat fenn és eszerint hatása is különbözőkép alakulhat. Fennállhat először abszolút alakban, ha t. i. valamely egyén vagy nemzet oly helyzetben van, hogy bizonyos jóságokat csakis ő képes termelni; és fennállhat másodsor meghatározott alakban a termelés bizonyos különleges könnyebbségei következtében, amelyekkel csak egy termelő egyén vagy nemzet rendelkezik. Ez utóbbi eset forog fenn ott, ahol valamely vidék vagy ország az ő talajának vagy éghajlatának sajátosságainál fogva bizonyos jóságokat különösen kedvező feltételek között képes termelni és e tekintetben előnyben van más vidékekkel vagy országokkal szemben, amelyek a kérdéses jóságokat szintén termelhetik ugyan, de kevésbé kedvező feltételek között. A kereskedelmi műveletek szempontjából a monopólium ismét lehet egyoldalú vagy kölcsönös, aszerint, amint csak az egyik fél vagy a maga illető cikkeire nézve mind a két fél részén áll fenn. A nemzetközi kereskedésben a monopólium mindegyik fajára találunk példát, és a kölcsönös kereslet hatása az értékre aszerint lesz nagyobb vagy kisebb, amint az egyes esetben az egyedárúságnak egyik vagy másik alakja forog fenn.

Vegyük például azt az esetet, amikor az egyedárúság szoros és egyszersmind kölcsönös is. Az ilyen eset csak ritkán fordul ugyan elő a nemzetközi kereskedésben, de néha mégis csak előfordul, mint például a forró és a hideg égöv alatt fekvő országok egymással való kereskedésében, ha az egyik részen fűszerek, a másik részen pedig jég teszik a csere tárgyát. Az ilyen esetben a kölcsönös kereslet befolyása az értékre teljes és korlátlan, mert mindegyik részen csakis a megszerzés óhaja dönti el az alkut, azt az óhajt érve természetesen, amelyet a teljesítés megfelelő eszközei is támogatnak.

Gyakoribb és egyszersmind fontosabb az az eset, amikor

az egyedárúság szoros ugyan, de egyoldalú, vagy ha kétoldalú is, az egyik részen abszolút, a másikon pedig korlátolt. A monopólium eme fajaira számos példát találunk a forró és a mársékelt égöv alatt fekvő országok egymással való kereskedésében, valamint abban a kereskedésben is, amely egyfelől az aranytermelő vidékek, másfelől az olyan országok között foly, amelyekben arany nem található. A kölcsönös kereslet itt is hatékony ugyan, de hatása bizonyos határhoz van kötve annak az országnak részén, amely a csere tárgyát tevő mindkét jószágot vagy mind a két fajta jószágot képes termelni. Vagy példával megvilágítva, az Angolország és Ausztrália között folyó kereskedésben (egyszerűség kedvéért felteszem, hogy a kereskedésből a többi aranytermelő országok ki vannak zárva) az arany értéke, vagyis azon jószágok mennyisége, amelyeket Angolország aranyért cserében adni kész, akár határtalanul is emelkedhetnék, ha nem vetne neki korlátot az az egy körülmény, hogy Angolország milyen mértékben óhajtja az arany megszerzését és mennyit képes érte fizetni; ellenben az arany értéke esésének, vagyis annak az aranyban kifejezett árának, amelyet Ausztrália hajlandó a mi árúinkért fizetni, nagyon pontosan meghúzható határa van, még pedig nemcsak Ausztráliának a mi termelvényeinkre irányuló szükségletében, hanem kiváltképp abban a költségben, amellyel e cikkeket maga Ausztrália is képes termelni. Mihelyt az aranyban kifejezett árak olyan fokot érnek el, amelynél Ausztrália könnyebben elégítheti ki saját szükségletét valamely cikknek közvetlen termelése, mint a cserében adandó arany termelése útján, az arany esése erre a cikkekre nézve már elérte alsó határát, és akármekkora nő is Ausztrália szükséglete ebben az irányban, az már nem lesz többé hatással a cikk nemzetközi értékére.

Van azonban egy harmadik eset is, még pedig a nemzetközi kereskedésben a leggyakoribb és egyszerűs mind a legfontosabb, az az eset t. i., hogy az egyedárúság kétoldalú és mind a két oldalon korlátolt. Ez akkor forog fenn, ha az egymással kereskedő nemzetek mindegyike nem rendelkezik ugyan a termelésre való valamely kizáró képességgel, de igenis rendelkezik a másikkal mérten bizonyos fölényvel (ezt a szót már korábban mondott értelemben használva) azon cikkek termelésére nézve, amelyek az ő kereskedésének fő tárgyait teszik. Ebben az esetben a kölcsönös kereslet szintén meghatározza ugyan a nemzet-

közi értékeket, de befolyásának mind a két részen szoros határ van vetve. Mondottam, hogy ez az egész nemzetközi kereskedésben a leggyakoribb és a legfontosabb eset. Számos példát találunk rá az Európa különböző államai között folyó kereskedésben, még szembeszökőbb módon pedig az Európa és Észak-Amerika között folyó kereskedésben. Ha például az az eset forog fenn, hogy búza adatik cserében pamutfonálért vagy nyersfa vasért, akkor mindegyik ország bizonyos előnyben van a másik felett a maga cikkére nézve; ez előnynek határain belül a nemzetközi csere bármilyen feltételek között nyereséggel jár mindegyik országra nézve, ha nem is okvetetlenül egyenlő nyereséggel. E határokon belül tehát egészen a kölcsönös kereslettől függ, hogy a csere minő pontos feltételek alatt történik. E határokon túl azonban a nemzetközi értékek sem az egyik, sem a másik oldalon nem maradhatnak meg tartósan, mert mihelyt a határ meg van haladva, az ekkép hátrányba jutó ország saját termelő forrásaihoz folyamodhatik és evvel a kereskedés oka megszűnik.

A kölcsönös kereslet hatásának eme határai a nemzetközi kereskedésben akkor is adva volnának, ha mindegyik ország csakis a másik országgal folytatna kereskedést. De ha tekintetbe vesszük a valóságos helyzetet, nevezetesen azt, hogy mindegyik ország nemzetközi kereskedése több más országgal egyszerre foly, akkor azt találjuk, hogy az érték eltérései a kereslet hatásától jóval szűkebbek, mint ahogy első tekintere gondoljuk. Ha példa kedvéért visszatérek egy már korábban említett esetre, nevezetesen arra a kereskedésre, amely az Egyesült Államok bizonyos részei és Barbadoes között foly, akkor valószínűnek mondhatom, hogy a cukor és a liszt egymáshoz mért költségének különbsége ebben a két országban igen jelentékeny, ennek következtében tehát a két főcikk kicserélésének feltételei egyrésztől a cukorra irányuló amerikai, másrésztől a lisztre irányuló Barbadoes-beli keresletnek befolyása alatt széles határok közt ingadozhatnak. Mielőtt azonban a legszélső határ akár az egyik, akár a másik oldalon eléretnék, a szükséglet más országok készleteihez folyamodnék. Ha a cukor jelentékenyen kerülne a liszt fölé vagy a liszt a cukor fölé, vagy (mivel a csereműveletek pénz közvetítésével játszódnak le) mondhatjuk így is, ha az Egyesült Államokban járó árak jelentékenyen meghaladnák a Barbadoesban járó

árakat, avagy megfordítva, akkor más országok lépnének ki a síkra és az ő készleteik arra szolgálnának, hogy lenyomnák a bármelyik részen túlságba menő árt. Kanadának és Dél-Amerikának gabonatermelő képessége megszorítaná a túlcsapást az Egyesült Államoknak kedvező oldalon, míg a jamaikai és kúbai cukortermelők versenye korlátot vetne az ár emelkedésének a Barbadoesnak kedvező oldalon. Kitűnik a mondottakból, hogy két-két egymással kereskedő ország között nem a termelés egymáshoz mért költségének különbsége az, ami a nemzetközi értékeknek a kölcsönös kereslet befolyása alatt történő változásait bizonyos határok közé szorítja, hanem hogy a kereskedés számára hozzáférhető valamennyi ország egymáshoz mért költségének különbségével kell itt számolnunk, még pedig tekintettel azokra az országokra, amelyekben ez a különbség a legkisebb. Ezek szerint tehát a hullámozás határát az egymással cserélő és egymással versenyző különböző országok egymáshoz mért költsége különbségének nem a maximuma, hanem a minimuma szabja meg.

Ilyennek kell jellemeznem azt a befolyást, amelyet a kölcsönös kereslet, illetve a termelés költsége a nemzetközi csere körében gyakorol. Az első dönt, a második csak ellenőríz. A kétféle funkció különbségét megvilágíthatjuk, ha összehasonlítjuk a költség most leírt működését avval a hatással, amelyet a belföldi kereskedésben gyakorol. A belföldi kereskedésben a termelés költsége a hatékony verseny határain belül nemcsak ellenőrzi, hanem el is dönti a normális értéket, nemcsak határokat szab ez érték hullámozásának, hanem meg is állapítja azt a pontot, amely felé a hullámozás konvergál. Helyesen mondta tehát Smith Ádám, hogy benne látjuk azt a középpontot, amely körül a piaci értékek mozognak, és amely felé gravitálnak. A nemzetközi kereskedés mezején a költség hatása nem olyan pont képében tűnik fel, amely körül, hanem olyan kör képében, amelyen belül az értékek mozognak. Szorgosan figyelembe kell tehát tartanunk, hogy az értékek és a költségek között nem állapítható meg egymásnak való megfelelés, legalább nem szükségkép való megfelelés még azokban az esetekben sem, amikor a költség elve hatékony. Erre nézve elegendő bizonyítékot találunk azokban a példákban, amelyekkel már korábban megmutattam, hogy a különböző országokban a jutalmazásnak viszonylag különböző kulcsa járja.

5. §. Ami már most azt a módot illeti, hogy a nemzetközi kereslet hatása mikép határozza meg a nemzetközi értékeket, ninesen szándékomban, hogy azt e helyen behatóbban illusztráljam. A közkézen forgó kézikönyvek eléggé részletesen szólnak a dologról. Van azonban egy pont, amelyre nézve azt hiszem, hogy a tudomány még nem állapította meg elég világosan a helyes felfogást. Helyénvaló lesz tehát, hogy erre nézve itt még egynéhány megjegyzést tegyek.

A nemzetközi kereskedés műveletei természetesen pénznek, azaz aranynek és ezüstnek közvetítésével hajtódnak végre. Ricardo pedig megmutatta, hogy a nemzetközi kereslet játéka a nemes fémeknek olyan megosztását és a viszonylagos áraknak olyan állását teremti meg a kereskedő országokban, hogy mindenik ország kereskedése a többi országgal egészben véve ugyanazon feltételek alatt foly, mintha közöttük valóságos csere járna. Mikor a dolgok ilyen állapota el van érve, akkor a nemes fémek (már t. i. amennyiben a csere közvetítésére, nem pedig a kereskedés tárgyául szolgálnak) többé nem mennek át az egyik országból a másikba; ilyenkor azt mondjuk, hogy a nemzetközi kereskedés egyensúlyba jutott.* Most arra a pontra akarom felhíni az olvasó figyelmét, hogy a nemzetközi kereslet milyen feltétel alatt szögellik ki ilyen eredményben.

A felvetett kérdésre rendszeren azt a feleletet szokták adni, hogy a kereskedelmi egyensúly akkor következik be, amikor valamely ország összes behozatalának értéke aranyban vagy ezüstben, a kereskedés egyetemes pénzében kifejezve, egyenlő ugyanazon ország összes kivitelének értékével. Vagy Mill szavaival élve, „valamely ország termelvénye más országok termelvényeiért olyan értékekben eserélődik ki, amelyek lehetővé teszik, hogy összes kivitele pontosan kifizesse az ő összes beho-

* A kereskedelem egyensúlyát ezek szerint mindazon országokra nézve, amelyek maguk nem termelnek nemes fémeket, úgy határozhatjuk meg, hogy ez a kereskedésnek olyan állapota, amelynek eredményekép a valóságos váltóárfolyamok évről-évre parin maradnak. Ahol azonban valamely ország aranyat vagy ezüstöt a kivitel számára is termel, a váltóárfolyamokban rendszeren prémium áll elő. A kereskedelmi egyensúly az utolsó hús évben széles körben megzavartatott, ami szükségkép való következménye annak a körülménynek, hogy pénzálladéunk mainap nagy mértékben növekszik.

zatalát.“* A valóságban azt tapasztaljuk, hogy bizony csak nagyon ritka az az eset, hogy valamely ország összes kivitele, még ha több év átlagát vesszük is figyelembe, pontosan kifizetné az ő összes behozatalát; sőt még azt sem mondhatjuk biztosan, hogy a nemzetek egymás közti műveletei ilyen eredmény felé tendálnak. Világosan kitűnik ez, ha akármely statisztikai táblát tekintünk meg, amely a különböző országok be- és kivitelét tünteti fel. Ha jobban megvizsgáljuk az ilyen táblát, azt tapasztaljuk, hogy vannak országok, amelyek behozatala állandóan, tehát rendszeren, jóval meghaladja kivitelüket, és viszont vannak olyanok, amelyekben a dolog megfordítva áll. Vannak azután olyan esetek is, hogy a behozatal egyideig nagyobb a kivitelnél, azután pedig megfordul a viszony és a kivitel haladja meg a behozatalt. Ezeket a tényeket látva szemünk előtt, alig szabad olyant mondanunk, hogy a tartós kereskedésnek a kivitel és a behozatal egyensúlya a szükségkép való feltétele. Ezt a feltételt tehát még keresnünk kell.

Legjobban megvilágíthatjuk a mondottakat avval a példával, amely a brit egyesült királyság külső kereskedésében áll előttünk. Vegyük azokat a statisztikai adatokat, amelyek az 1856. és 1870. közötti évekre vonatkoznak. Ez egész idő alatt a mi behozatalunk állandóan és jelentékenyen nagyobb volt mint kivitelünk. A jelzett időszak elején a kivitel kerek számokban 115,000.000, a behozatal pedig 172,000.000 fontot tett, a behozatal tehát a kivitel 57,000.000 font sterlinggel haladta meg. Az időszak végén, vagyis 1870-ben a kivitel 199,000.000, a behozatal pedig 303,000.000 fontra rúgott, úgyhogy a különbség a behozatal javára 104,000.000 fontra ment. A közbeeső években szintén állandóan a behozatal mutat nagyobb számokat, még pedig megközelítően ugyanilyen arányban. Azt kell tehát kérdeznünk, vajjon mivel fizettük meg mi ezt a jelentékenyen nagyobb behozatalt? Erre azt lehet felelnünk, hogy megfizettük kis részben bizonyos szolgálatokkal, főképp kereskedelmi hajóink szolgálatával, amelyek a világ kereskedelmének

* Egy későbbi helyen, „a nemes fémek megoszlásáról“ szóló fejezet végén, Mill elismeri, hogy a kereskedelmi természetű okokon kívül más okok is vannak, amelyek a kivitel és a behozatal egymáshoz való viszonyára és evvel a kereskedelmi egyensúlyra befolyást gyakorolnak. Ez az elismerés azonban, amely a vitatkozásnak csak a végén és itt is csak egészen röviden nyer kifejezést, alig mondható kielégítőnek.

jelentékeny részét közvetítik, a túlnyomóan nagyobb részben pedig sehogy sem fizettük meg. A többlet, úgy mint minden behozatalunk, a rendes kereskedés útján jutott el hozzánk, de ami belőle eladás révén eredt, az soha és semmiféle formában nem jutott vissza azokhoz, akiktől a javak származtak; mert ez az eredmény nekünk járó tartozások kifizetésére szolgált, olyan tartozásokéra, amelyek nem a mi kivitelünkből, hanem egészen más természetű műveletekből keletkeztek. Valósággal a következő történt: Nagybritannia már régebbi idő óta abban a helyzetben volt, hogy tőkét adott kölcsön más nemzeteknek; bőségesen ruházott be tőkét saját gyarmataiban, kölcsönadott pénzt több országnak gazdasági vállalatok megindítása végett és nagy mértékben vásárolt idegen részvényeket. Mindennek fejében az idegen népek, beleértve saját gyarmatainkat is, adósaink lettek, és ami kötelezettségük ekkép velünk szemben nyereség, kamat és osztalék címén eredt, azt évről-évre nagy mértékben kénytelenek nekünk valamiféle érték alakjában megküldeni, amelyért a mi részünkről semmi fizetés sem jár. Ebben van a magyarázata annak, hogy behozatalunk rendszeren meghaladja kivitelünket. De ha mélyebben vizsgáljuk a tényeket, akkor arról is meggyőződünk, hogy Angolország esetében a behozatalnak eme túlsúlya mellőzhetetlen feltétele a kereskedelmi egyensúlynak; hogy az áraknak közte és az idegen országok között ma fennálló viszonya, vagy, ami ugyanazt jelenti, a mai arány, amelyben ők termelvényeiket egymással kicserélik, semmiféle más körülmények közt nem volna fenntartható. Belátjuk ezt, ha meggondoljuk, hogy mi volna a következménye annak, ha a brit behozatal és kivitel értékének egyenlősége állna be, tekintve hogy ez ország pénzügyi viszonya a többi világgal olyan, amilyenek leírtuk. Az idegen nemzetek tovább is kénytelenek volnának nekünk megfizetni azt az értéket, amit öhozzájuk exportálunk, és ezt egészen pontosan meg is tehetnék azokkal a váltókkal, amelyeket a hozzánk küldött javak vagyis a mi behozatalunk fejében reánk kibocsátanak. Igen ám, de ők nekünk azonkívül még osztalékok, kamatok és más kötelezettségek fejében is tartoznak, mondjuk, épen száz millióval. Mily módon szabadulhatnának ettől a kötelezettségüktől? Bizonyára csak egyetlen egy módon, akkép t. i., hogy a kérdéses összeg erejéig aranyat küldenének hozzánk. Nagybritannia tehát nagymennyiségű arany özönlenék be és ez

az állapot mindaddig tartana, amíg a nemzetközi árák és egyúttal a nemzetközi kereslet is azon a ponton maradnának, amely a behozatal és a kivitel egyenlőségét eredményezte. Világos azonban, hogy a nemzetközi árák és a nemzetközi kereslet ilyen körülmények között nem lehetnének állandóak. Az arany-
nak nagy és tartós beözönlése Angolországba itt szükségkép az árák emelkedését, külföldön pedig esésüket vonná maga után, ez pedig csakhamar oda vezetne, hogy Angolország és az idegen országok kölcsönös kereslete illető áruikra megváltoznék. Angolország, amely növekedett pénzmennyiséggel rendelkezne és azt látná, hogy az árák külföldön esnek, nagyobb keresletet mutatna idegen árukra, míg az idegen országok épen ellentett okból megszorítanák keresletüket angol árukra. Ekkép az angol behozatal nőne, az angol kivitel pedig csökkenne, és ez így tartana évről-évre mindaddig, amíg az arany beözönlök. Itt azonban avval a kérdéssel állunk szemben, hogy ez a proceszus mely ponton végződne és a kereskedelem hogyan jutna egyensúlyba. Erre csak azt adhatjuk feleletül, hogy a kérdéses végpont szabatosan akkor éretnék el, amikor behozatalunk annyival haladná meg kivitelünket, mint mainap is, vagy más szóval, amikor behozatalunk épen száz millió font sterlinggel volna nagyobb mint kivitelünk. Mert csakis ezen a ponton állna be annak a lehetősége, hogy az idegen országok lerójják velünk szemben minden kötelezettségüket, anélkül hogy aranyat küldenének hozzánk. Az arany tehát most már nem jönne be hozzánk, az árák pedig azon a szinten maradnának, amelyig eljutottak. Egy szóval, a kereskedés Angolország és a többi világ között újra egyensúlyba jutna.

Most már meg tudunk felelni arra a kérdésre is, amelyet néhány lappal feljebb vetettünk fel. Feleletünket ekkép formulázhatjuk: A nemzetközi keresletnek az az állapota, amely kereskedelmi egyensúlyt ad eredményül, akkor áll elő, ha az egymással kereskedő országok kölcsönös kereslete olyan arányba hozza egymás közötti behozatalukat és kivitelüket, hogy mindegyik ország az ő kivitele útján meg képes felelni minden külső kötelezettségének. E feleletből még azt a tételt is lehet leszámaztatnunk, hogy mindazok a fizetések, amelyek valamely ország részéről más országnak vagy országoknak nem az ő behozatala révén járnak, és amelyek állandó jellegűek, — ilyen fizetések például az évi tribútumok, a kölcsönvett tőke

kamatja, a részvények után járó osztalékok és így tovább, — ha meghaladják eme más országok hasonló természetű tartozásait az illető országgal szemben, a szóban forgó ország külső kereskedésében abban nyerne kifejezést, hogy ennek kivitele meghaladja az ő behozatalát; míg megfordítva, ha az ilyen jellemű fizetésekből nagyobb az ország követelése mint tartozása, akkor ez a kereskedésben a bevétel túlsúlyában talál kifejezést a kivitel felett. Lényegben evvel csak annyit mondunk, hogy minden ország külső kereskedése a pénzbeli szükségletekhez alkalmazkodik, amelyek az illető ország és a vele kereskedő országok között fennforognak. Ha valamely ország sok idegen tőkét vesz fel kölcsön és ennek fejében sok évi kamattal tartozik idegen nemzeteknek, vagy ha valamely ország lakosai nagyon szeretnek külföldön utazgatni, úgyhogy belőle évenként nagy összegeket kell külföldre küldeni, amelyekért semmi sem várható onnan, akkor ennek az országnak kivitele megkörekszik haladni behozatalát, míg ellenkező esetben, azaz ha valamely ország sokat ad kölcsön más országoknak, vagy ha oda sok külföldi szokott ellátogatni, akkor behozatala megkörekszik meghaladni kivitelét. Számos, sőt a legtöbb országra nézve valószínűen úgy áll a dolog, hogy egy címen adósa, más címen pedig hitelezője az idegen országoknak, miért is be- és kivitele akkép alakul, ahogy azt a tartozások és követelések mérlege esetről-esetre megkívánja. Így például Angolország évről-évre igen sokat remittál külföldre, hogy megfizesse az ott lakó vagy ott utazó angolok kiadásait. Ezen a réven kivitelének nagyobbak kellene lenni behozatalánál, és a dolog csakugyan így is alakulna, ha nem forogna fenn más részről az a körülmény, hogy az idegen nemzetek többel tartoznak nekünk más címenek, mint amennyivel mi tartozunk nekik utazásaink fejében. Mivel az ilyen nem kereskedelmi természetű fizetések mérlege egészben véve nagy mértékben Nagybritanniára nézve kedvező, ebből, amint láttuk, következik, hogy ez ország behozatala rendszeren jelentékenyen nagyobb mint kivitele. Ugyanennek az elvnek illusztrációját találjuk, de ellenkező irányban az Egyesült Államok külső kereskedésében 1860. előtt. Mint mindenki tudja, az Egyesült Államok lakói már régen és még ma is nagyon szeretnek külföldön utazgatni, egyszersmind hosszú ideig sok kölcsönt vettek fel az európai pénzpiacokon. Mind a két körülmény azt tette szükségessé, hogy évről-évre nagy össze-

geket voltak kénytelenek Európába küldeni azon az összegzen felül, amellyel kereskedelmi számlájukon tartoznak. E kötelezettségüknek azután akkép feleltek meg, ahogy annak tartósan egyáltalában meg lehet felelni, t. i. hazájukbeli terményeket exportáltak. És ha betekintünk az Egyesült Államok külső kereskedésének 1860. előtti adataiba, csakugyan azt látjuk, hogy az ő kivitelük majdnem állandóan meghaladta behozatalukat; a kettő közötti különbség különösen nagy volt az Európával való kereskedésben.*

6. §. Az említett példák azt mutatják, hogy a nemzetközi hitelműveletek milyen irányban hatnak a nemzetek külső kereskedésére akkor, mikor a kölcsönadás és a kölcsönvétel már bizonyos végleges viszonyt teremtett pénzügyi tekintetben a különböző népek között. Kezdetben azonban, amíg t. i. az adósságcsinálás művelete még folyamatban van, e művelet hatása épen ellenkező irányban nyilvánul, mint a művelet befejezése után. A művelet folyama alatt ugyanis azoknak a nemzeteknek vannak lerovandó pénzbeli kötelezettségeik, amelyek kölcsönök adására vállalkoznak, míg a kölcsönvevő népek több fizetéseket kapnak, mint amennyi nekik rendes kereskedésük fejében jár. Egyideig tehát a két rendbeli nemzet külső kereskedése ehhez az állapothoz alkalmazkodik. A tárgyat elég fontosnak tartom arra, hogy e helyen kissé részletesebben megvilágítsam.

Tegyük fel evégből, hogy valamely gazdálkodó gyarmat, amelynek gazdálkodása épen most van meginduló félben, tőkét kénytelen kölcsönvenni az anyaországtól, és az egyszerűség kedvéért tegyük fel azt is, hogy sem a gyarmat, sem az anya-

* Az 1851-től bezáróan 1860-ig terjedő tíz évi időszakban az Egyesült Államok egész külső kereskedésében a kivitel 60,200.000 dollárral, vagy átlag évi 6,020.000 dollárral haladta meg a behozatalt; az Európával való kereskedésben mutatkozó többlet azonban még igen sokkal nagyobb volt. Így például az Egyesült Államoknak Angolországgal való kereskedésében a kivitel magában az 1860-ik évben 57,600.000 dollárral volt nagyobb a behozatalnál. Ezt a nagy többletet azonban másrésről kiegyenlíttette a más országokkal, főképp amerikaiakkal való kereskedésben az ellenkező irányban mutatkozó többlet. Ez utóbb nevezett országokkal szemben az Egyesült Államok pénzügyi szempontból majdnem ugyanolyan helyzetben vannak, mint Nagybritannia az Egyesült Államokkal szemben. (L. Wells értekezését a „Cobden Club Essays” című gyűjteményben, 513—515. l.)

ország nem termel nemes fémeket, úgyhogy ezek csakis tartozás és fizetés fejében forognak közöttük. Tegyük fel végül, hogy az az összeg, amelyet az anyaország kölcsönad, a gyarmat pedig kölcsönvesz, évenként egy millió font sterlingre rúg. A dolgok ilyen állapotában a kölcsönadó anyaország évenként a mondott összeget lesz kénytelen a gyarmatba elküldeni; ezt pedig vagy akkép teszi és teheti, hogy a mondott összeget aranyban küldi oda, vagy rendes kivitelén túl annyi értékű árút küld a gyarmatba, vagy végre a két módot egymással kombinálja. Ha a gyarmat az egész összeget vagy annak egy részét árúban kész befogadni, akkor ebből következik, hogy behozatala megfelelően nagyobb lesz kivitelénél; mert csakis ebben az esetben lesz lehetséges, hogy az anyaország a gyarmatba irányuló kivitelének feleslegét a kölcsön megadására felhasználja, holott magából a vázolt viszonyból folyóan semmi ok sem forogna fenn arra, hogy saját kereslete a gyarmat termelvényeire nagyobbodjék. Valószínű azonban, hogy a kölcsönnek legalább egy része aranyban küldetnék a gyarmatba, ez pedig közvetve ugyanarra az eredményre vezetne. Mert az aranynak évről-évre való beözönlése szükségkép azt okozná, hogy az árak a gyarmatban emelkednének, az anyaországban pedig lemennének. Ennek pedig amaz erők játéka következtében, amelyekről már több ízben volt szó, az volna a következménye, hogy a gyarmat bevitele növekednék, ellenben a gyarmat kivitele megfelelő mértékben esökkenne. Ez a folyamat kézzelfoghatóan mindaddig tartana, amíg végre az anyaországból a gyarmatba kimenő árúk többlete arra nem képesítené az anyaországot, hogy az egész évi kölcsönt csakis árúban juttassa a gyarmatba. E pont elértéven, a közöttük folyó kereskedelem egyensúlyba jutna, mert az anyaország kivitele éppen elegendő volna arra, hogy a gyarmat iránt való összes kötelezettségét csupán árúban rójja le. Eddig a pontig tehát a gyarmat kölcsönvétele a leírt menetben azt vonná maga után, hogy a gyarmat többet importálna az anyaországból, mint amennyit oda kivisz. Így alakulna a dolog a folyamat kezdetén.* Később azonban lassanként olyan állapot fejlődik ki, amely éppen ellen-

* Eddig menő állításunk bizonyítékát könnyen megtalálhatjuk Nagybritannia némely fontosabb gyarmata külső kereskedésének statisztikai adataiban, amelyekből azt látjuk, hogy e gyarmatok bevitele állandóan és rendszeresen meghaladja kivitelüket.

kező eredményre vezet. Minden millió font sterling után, amely évenként a gyarmatba jut, ez több és több kamattal válik az anyaország adósává. Ha ezt a kamatot évi 5%-kal számítjuk, akkor az első év végén a gyarmat tartozása az anyaország iránt e címen 50.000 fontot tesz. következőképpen az anyaország a legközelebbi alkalommal tőke fejében már csak 950.000 font értéket kénytelen a gyarmatba vagy árúk, vagy pedig arany alakjában küldeni. A rá következő évben a gyarmat már 100.000 fonttal tartozik kamat fejében, és így, ha feltesszük, hogy a kölcsönadandó tőke állandóan egyenlő nagyságú, az anyaország már 900.000 fonttal válthatná meg a gyarmat iránt való kötelezettségét. Az anyaország nem kereskedelmi természetű kötelezettségeinek eme folytonos csökkenése utoljára a huszadik év végén abban szögellenék ki, hogy a gyarmat épen annyival tartoznék kamat fejében az anyaországnak, amennyit az egy évben kölcsönadandó tőke tesz. És vajjon mi volna az eredménye a gyarmat emez egyre növekvő eladósodásának az anyaországgal szemben a külső kereskedés szempontjából? Világos, hogy végeredményben a műveletek előző stádiumaiban beállott hatások épen ellensúlyoztatnának. Az anyaország ama kötelezettsége, melynél fogva több értéket volt kénytelen a gyarmatba küldeni, mint amennyiért onnan árúkat behozott, kezdetben fokozta az anyaország kivitelét és nagyobbra növelte a gyarmat behozatalát az ő saját kivitelénél. Most pedig a gyarmat olyan helyzetben volna, hogy évről-évre növekvő kötelezettséget kénytelen az anyaországgal szemben megváltani, ez a körülmény tehát a gyarmat behozatalának túlsúlyát egyre csökkentené. Végre azután a hitelműveletből eredő kötelezettségek mind a két részen egyenlőkké válnának, a kereskedelem egyensúlya tehát a kivitelek és a behozatalok olyan állapotából következnek be, amely a fennmaradó kötelezettségek kiegyenlítését tenné lehetővé, és ha feltesszük, hogy e többi kötelezettségek kizáróan kereskedelmi műveletekből származnak, a behozataloknak egyenlőkké kellene válniuk a kivitelekkel. Ez az állapot azonban csak egy pillanatig tartana.

Feltettük ugyanis, hogy a gyarmat húsz éven át évről-évre 1,000.000 font sterlinget vesz kölcsön az anyaországtól. Tegyük fel most, hogy ez a kölcsönvétel a huszadik év végén egyszerre megszűnik, és vizsgáljuk, hogy ebben az esetben milyen volna a gyarmat pénzügyi helyzete az anyaországgal

szemben. A gyarmat először is köteles volna évenként 1,000.000 font sterlinget fizetni kamat fejében, de mivel most már nem kap és nem vesz fel több kölcsönt, az egyik kötelezettség nem egyenlítene ki többé a másikat. A gyarmat tehát a mondott összegért értéket volna kénytelen remittálni, vagy más szóval, financiaális szempontból most épen ugyanabban a helyzetben volna az anyaországgal szemben, amilyenben ez volt övele szemben a folyamat megindulásakor, avval a különbséggel azonban, hogy az anyaország részén nem keletkeznék olyan új eladósodás, amely a gyarmat tartós kötelezettségeit ellensúlyozhatná. A fennforgó financiaális feltételek ekkép megváltozván, a két ország külső kereskedése a kölcsönös kötelezettségek új állapotához törekednék alkalmazkodni. Ujra arany indulna útra, de most a gyarmatból az anyaország felé, és ennek a változott helyzetnek a hatások olyan sorozata járna nyomában, aminőt már leírtunk, csakhogy ellenkező irányban. Az anyaország évről-évre többet importálna a gyarmatból, mint amennyit oda kivisz, mígnem végre a több kivitel arra képesítene a gyarmatot, hogy financiaális kötelezettségeit saját gazdálkodásának termelvényeiben rójja le. Ez a pont elértvén, az arany kiszivárgása megszűnnék és a kereskedés a két ország között ismét egyensúlyba jutna.

Van azonban még egy másik lehetőség is. Tegyük fel, hogy a gyarmat kölcsönvétele a huszadik év végén nem szűnnék meg hirtelen, hanem hogy a gyarmat tovább is évenként 1,000.000 font sterlinget venne kölcsön az anyaországtól. Ebben az esetben a gyarmat a huszonegyedik év végén kamat fejében 1,050.000 fonttal tartoznék az anyaországnak, amiből azonban 1,000.000 font az évi kölcsöntökében nyerne kiegyenlítést. Más szóval, az egyenleg az anyaország javára 50.000 fontra menne. Ámde ha feltesszük, hogy a kölcsönvétel tovább is folytatódik, az egyenleg évről-évre számtani sor arányában nőne, ez pedig a mindenkor fennforgó összeg erejéig a már kimutatott módon hatna a gyarmat külső kereskedésére. Feltehetjük, hogy az idők folyamában a gyarmat vagyonossága egyre nőne, úgyhogy nem volna olyan nagy szüksége külföldi tőkére, és hogy épen azért most már vagy kevesebbet vagy épen semmit sem venné kölcsön. Mindamellett a gyarmat tovább is kénytelen volna a kereskedésből eredő kötelezettségein felül annyi értéket remittálni az anyaországnak, amennyi korábban vállalt összes

adósságai kamatjának megfelel. A gyarmat külső kereskedésének normális állapota tehát a vázolt körülmények között akkép alakulna, hogy kivitele nagy mértékben meghaladná behozatalát, és ez mindaddig tartana, amíg a gyarmat ki nem fizetné adósságát, vagy maga is nem válnék kölesönt adóvá, úgyhogy más országok övele szemben kerülnének tartozásba az illető kamatokért.

7. §. Ilyen természetű az a közvetlen és közvetett befo-lyás, amelyet a külföldön felvett kölcsönök az országok külső kereskedésére gyakorolnak. Magának az elvnek tisztába hozata- la végett egyelőre a legegyszerűbb feltevésekből kellett kiin- dultnunk, azért folyamodtam képzelt eset felállításához. Miután azonban most már, amint remélem, maga az elv tisztázva van, a képzelt anyaország és gyarmat esete helyett olyan valóságos esetet akarunk szemügyre venni, amelyben a nemzetközi köl- csönadás és kölcsönvétel nagy szabásban történik. Az Egyesült Államok és Európa között az utolsó tizenhárom év folyamában végrehajtott pénzügyi műveletek sokkal nagyobb szabásúak voltak, mint bármely más hasonló esetben; megfelelően nagyok- nak jellemezhetjük kihatásukat is mind az Egyesült Államok külső kereskedésének a mai napig mutatkozó alakulására, mind ez államoknak jövőben várható kereskedelmi és pénzügyi hely- zetére. Minthogy tehát itt olyan gyakorlati példa van előttünk, amely kifejtett elveinket legjobban megvilágítja, és amely különösen szembeszökő módon állítja elénk a nemzetközi nagy- szabású elszámolásokat, célszerűnek tartom, hogy e műveletek jellemét és jelentőségét kissé behatóbban tegyem vizsgálódásom tárgyává.

Már fentebb láttuk, hogy az Egyesült Államok külső kereskedésében az 1860. előtti időben a kivitel állandóan meghaladta a behozatalt, és ebben természetes kereskedelmi ered- ményét láttuk ez államok Európához való finánciális viszonyá- nak. Az amerikai polgárháború kitörése azonban a nagy jelen- tőségű események egész sorozatát vonta maga után, amelyek együttvéve erősen megrázkódtatták az amerikai kereskedelmet és olyan pénzügyi helyzetbe juttatták az Uniót Európával szemben, amelyhez foghatót alig találunk a korábbi időkben, és amelyet a legnagyobb mértékben válságosnak kell neveznem. Ez események közül a legfontosabbakat a következőkben soro- lom fel: 1. A Morrill-féle tarifa törvénybe iktatása 1861-ben,

amellyel az Egyesült Államok a korábban lényegében szabad kereskedelmi rendszerről a magas védelem rendszerére tértek át. 2. A gyapottermelés hirtelen megszűnése és ennek, valamint a polgárháborúnak következményeképp az Európával folytatott gyapotkereskedés időleges fennakadása. 3. Óriási nemzeti kölcsön teremtése és egyszersmind a már korábban felvett állami és egyéb adósságok növelése, amely kölcsönök tőkáját jelentékeny részben idegenek szolgáltatták. Végül 4. be nem váltható papírpénz kibocsátása, amely most a korábbi vegyes rendszer helyébe lépett, melyben az ércpénz mellett beváltható papírpénz szerepelt. A Morrill-féle tarifáról és a most már szigorúan védő rendszerről egy következő fejezetben még behatóan lesz szó. E helyen csak a három utoljára nevezett eseményről akarok szólni, különösen pedig az idegen államok iránt való hirtelen és jelentékeny eladósodás következményeiről, amely együttjárt a gyapotkereskedés összeomlásával.

Nézzük először, hogy az új adósság milyen méreteket nyert. Ennek összege kerek számban körülbelül ötszáz millió font sterlingre rúgott, amiből mintegy kétszáz millió fontot külföldiek adtak.* Ezenfelül több más kölcsön is vétetett fel állami, vasúti, bányászati és egyéb biztosítékokra, amely kölcsönök összege szintén igen nagynak mondható, és amelyből Wells szerint nem kevesebb mint száz millió font sterling egy vagy más úton Európába került. E kölcsönműveletek lebonyolítása több évre terjedt ki, általánosan azt mondhatjuk, a háború utolsó három évére és még utána két-három évre. A kölcsönökből eredt pénzügyi viszony Európa és az Egyesült Államok között következőképp alakult: Európa arra vállalkozott, hogy rögtön az egyes tartozások vállalása után körülbelül 300,000,000 font sterlinget küld az Egyesült Államokba, evvel szemben pedig az Unió a maga részéről arra kötelezte magát, hogy megfizeti Európának e tartozása kamatait vagy örökre, vagy a tőke törlesztéséig. A műveletek, mint mondám, öt-hat év alatt bonyolítottak le, és ha számba vesszük a kölcsönök kamatait, amelyek az egyes kölcsönök felvételének időpontjától addig az ideig jártak, amíg új kölcsönt kellett adni, amely idő alatt tehát e kamatok a kölcsönadott tőkéből levonhatók voltak, a mondott években Európa nem kevesebbet mint

* L. Wells, Report, 1869.

40,000.000 fontot küldött évenként Amerikába. Rendes körülmények között, például a külső kereskedés olyan állapotában, amilyenben ez 1860. előtt volt, e hirtelenül megnőtt óriási fizetések az egyik kontinens a másiknak csakis ércben teljesíthette volna. Az arany rendes átvándorlása New Yorkból Európába hirtelen megszűnt volna, és az arany megfordítva Európából vándorolt volna át New Yorkba, ami természetesen igen nagy változásokat vont volna maga után mind a két kontinens pénzpiacán. Valósággal azonban a jelzett óriási műveletek alig okoztak ilyen természetű zavarokat. Ennek magyarázatát a másik említett körülményben kell keresnünk, t. i. a gyapottermelés csökkenésében, amelynek hatása abban állott, hogy az Egyesült Államok egyszerre megfosztódtak attól az eszköztől, amellyel addig az Európából rendesen behozott árúkat megfizették, holott most a rendes behozatalhoz még nagy mennyiségű hadiszer is járult. Végeredményben tehát az Egyesült Államok a kereskedelmi számlán nagy adósai lettek Európának, viszont a pénzügyi számlán az egyenleg époly határozottan Európa terhére fordult. Mivel pedig a két rendbeli egyenleg körülbelül egyenlő volt, a műveletek komplexumának lebonyolítása lehetővé vált egyszerűen azáltal, hogy az egyik fajta kötelezettség kiegyenlítette a másikat. Valósággal így is történt. Európának és az Egyesült Államoknak kölcsönös kötelezettsége egymással szemben abban az időben felemészttette egymást, még pedig olyan finansiális fogással, amely nem igen ismétlődhetik. De most arra az állapotra hívom fel az olvasó figyelmét, amely azután következett be.

8. §. A háború befejezése után a gyapottermelés természetesen újra megindult és ez a cikk az Európa és az Egyesült Államok között folyó kereskedésben csakhamar elérte, ha nem is a korábbi mennyiséget, legalább a korábbi értéket. Az Uniónak egyéb kivitele, amelybe, jól megjegyzem, a készpénzt is beleszámítom, ha nem is valami nagy mértékben és csak az utolsó két év folyamában szintén növekedett. De míg a kivitel ekkép alakult, a behozatal sokkal nagyobb mértékben emelkedett, még pedig 335,200.000 dollarról, amennyit 1860-ban tett, 617,000.000 dollarra az utolsó évben.* Emlékeztetem az olvasót,

* A külső kereskedés adatait a polgári háborút közvetlenül megelőző évekre nézve a következő tábla mutatja, amely egyszersmind lehe-

hogy a háború előtt az Egyesült Államok kivitele rendesen és tartósan meghaladta a behozatalt, még pedig az 1851-től bezáróan 1860-ig terjedő tíz évben évi 6,000.000 dollarral átlagosan. Most pedig az egyenleg a másik oldalon kezdett mutatkozni. A behozatal haladja meg a kivitelt. Az 1868-tól bezáróan 1872-ig terjedő öt évben ez a többlet átlagosan 44,000.000 dollart tett ki évenként, sőt a mondott időszak utolsó évében (1872) egészen 116,000.000 dollarra rúgott. A már korábban adott fejtegetés alapján a külső kereskedés ilyen állapotából, feltéve, hogy az rendesnek és egészségesnek tekinthető, azt kellene következtetnünk, hogy az Egyesült Államok és Európa között olyan pénzügyi viszony állott fenn, melyszerint az Unió nagy összeg erejéig hitelezője volt Európának, mert csakis ebben az esetben lehetséges, hogy a behozatal ily nagy mértékben és tartósan haladja meg a kivitelt, anélkül hogy az ország fizető képessége csorbát szenvedne. Már pedig a tények nemcsak nem egyeznek meg e feltevésünkkel, hanem éppen ellenkezőjét mutatják. Az Egyesült Államok a pénzügyi viszony révén nagy mértékben adósaí voltak Európának és emellett kivitelük még arra sem volt elegendő, hogy a kereskedelmi összeköttetésből eredt kötelezettségüket fedezze. Szükséges lesz tehát, hogy a dolgok illetén állapotát kissé behatóbban tegyük vizsgálat tárgyává.

tövé teszi, hogy a behozatal és a kivitel alakulását ebben az időben az 1872-ik évvel végződő öt év alakulásával összehasonlítsuk. A korábbi évekre vonatkozó számokat Wellsnek a Cobden Club által kiadott munkájából vettem, a későbbi évekre vonatkozókat pedig Horace White úr, Chicagóban lakó barátom, szívességének köszönhetem.

	Behozatal (a reexport le- vonása után) Dollar	Kivitel (ideértve a vert pénzt is) Dollar
1858	251,700.000	293,700.000
1859	317,800.000	335,800.000
1860	335,200.000	373,100.000
1868	351,200.000	352,700.000
1869	412,200.000	318,000.000
1870	431,900.000	420,500.000
1871	513,100.000	513,000.000
1872	617,600.000	501,100.000
Az utolsó öt év átlaga	465,200.000	421,060.000

A behozatal az utolsó öt évben évenként átlagosan 44,140.000 dollarral haladja meg a kivitelt.

Wellsnek az 1868-ik évre vonatkozó jelentéséből azt látjuk, hogy az Egyesült Államok ebben az évben 80,000.000 dollarral tartoztak Európának az ennek birtokában levő különféle részvények osztaléka címén. Ez azonban az Unió Európa iránti tartozásának, amennyiben e tartozás nem a kereskedésből eredt, csak egy részét tette. Ugyancsak Wells szerint az Egyesült Államoknak a mondott évben nem kevesebbet mint 25,000.000 dollart kellett külföldre küldeniük az itt tartózkodó vagy utazó polgáraik költekezésének fedezésére, és erre nézve azt is meg kell jegyeznünk, hogy ez a költekezés nem tekinthető kivételesnek. Végre még azt is megtudjuk Wells adataiból, hogy az Egyesült Államok évi 24,000.000 dollarral tartoztak a külföldnek a külföldi hajókon történt szállításokért. E különféle természetű tartozások együttléve 129,000.000 dollart, vagy kerek számokban 26,000.000 font sterlinget tesznek; ennyivel tartoztak tehát az Egyesült Államok idegen országoknak évenként azon tartozáson felül, amely behozatalukból származott. Már fentebb kifejtettem, hogy valamely nemzet végső sorban csak egy módon róhatja le más nemzetekkel szemben fennálló kötelezettségeit, nevezetesen külföldre exportált terményeinek értékével. Látjuk azonban, hogy az Egyesült Államok kivitele, ahogy ma áll a dolog, nemcsak távolról sem elegendő arra, hogy évi összes tartozásukat fedezze, hanem még a kereskedés révén eredt kötelezettségeket sem egyenlíti ki, mert, amint fentebb megmutattam, az utolsó öt év átlaga szerint e tekintetben 44,000.000 dollarra vagy kerek számokban 9,000.000 font sterlingre menő hiány mutatkozik. Előttünk áll tehát a kereskedelmi számlán 9,000.000 font, a nem kereskedelmi számlán pedig további 26,000.000 font, vagy összesen 35,000.000 font olyan szenvedő egyenleg, amellyel az Egyesült Államok idegen országoknak évről-évre azon felül tartoznak, amit kivitelük értékével képesek kiegyenlíteni. A kérdés már most az, vajjon hogyan tudják e tartozásukat megfizetni. Hogy mikép történt a kiegyenlítés a mai napig, azt a rendelkezésemre álló adatok alapján nem mondhatom meg egészen határozottan; mindössze csak annyit tudunk, hogy egy bizonyos mód evégből nagy mértékben került alkalmazásra. A háború óta eltelt időben egyre nagyobb mennyiségű amerikai értékpapír adatott el Nagybritannia és a kontinens piacain. Az Egyesült Államok állami adóssága nem nőtt ugyan, sőt bizonyos mértékben még csök-

kent is, de valószínű, hogy ez állami adósság kötvényeiből az utolsó időben több került európai tőkepezések birtokába; az pedig nemcsak valószínű, hanem egészen bizonyos, hogy az amerikai magánvállalatokba befektetett európai tőke aránytalanul nagyobb ma, mint amekkora valaha volt. Ebben van az a forrás, amelyből az Egyesült Államok addig, amíg lehet, a külföld iránt fennálló kötelezettségeiket fedezhetik. Azok az összegek ugyanis, amelyeket Európa tartozik fizetni Amerikának a vásárolt kötvények- és részvényekért, épúgy szolgálhatnak Amerika tartozásainak fedezésére, mintha onnan jövő kivitel fejében járnának.* Vajjon a mai napig elegendők is voltak-e a mondott célra, olyan kérdés, amelyre ma még nem adhatunk határozott feleletet; annyit azonban bátran állíthatunk, hogy ez a mód nem más, mint ideig-óráig szolgáló kibúvó. Semmiféle nemzet sem fizetheti meg külföldi tartozásait tartósan akkép, hogy új adósságot csinál, amellyel a terhére mutakozó és évről-évre növekvő egyenleget fedezi. Pedig az Egyesült Államok az utolsó években valósággal ilyen természetű pénzügyi műveletekkel törekedtek a többi világgal való számadásukat rendbehozni. Még ha feltesszük is, hogy Európa befektetése továbbra is a mai fokon marad, be kell látnunk, hogy a befektetés kamatja, mint már korábban megmutattam, idővel többre menne az évenként beruházott tőkénél, úgyhogy a kivitellel nem fedezett egyenleg végeredményben mégis csak fedezetlen maradna. Mindezeknek meggondolása alapján arra a következtetésre jutok, hogy az Egyesült Államok külső kereskedésének mai állapota lényegében abnormális és csak ideig-óráig tartó. Ha az Unió valamiképp szabadulni akar a külfölddel szemben fennálló kötelezettségeitől, akkor a kivitele és behozatala között ma mutakozó aránynak ellenkező irányra kell változnia. Kivitelének, úgy mint 1860. előtt volt, újra meg kell haladnia behozatalát, még pedig annyival nagyobb mértékben, amennyivel pénzügyi eladósodása a mondott idő óta nagyobb lett. Azt hiszem, e végeredménynek bekövetkezését egészen biztosan meg is lehet jósolnunk. A cél elérése végett Amerika

* E nemzetközi műveletek a külföldi váltók segítségével bonyolítatnak le. Nem tartottam azonban szükségesnek, hogy a dolognak ezt az oldalát itt bővebben kifejtssem, tekintve, hogy ez a kérdés Göschennek a külföldi váltókról szóló könyvében a legteljesebben és a legvilágosabban le van már tárgyalva.

vagy növelni fogja kivitelét, vagy csökkenteni fogja behozatalát, vagy mind a két eljárást egymás mellett alkalmazza, de annyi bizonyos, hogy a célt egy vagy más módon okvetetlenül el kell érnie. Mert máskép egyszerűen megszűnnék fizetőképes nemzet lenni. Ha ez az okoskodásom helyes, akkor az Unió népe el lehet készülve rá, hogy tanúja lesz olyan eredménynek, amelyet mai kereskedelmi politikájának támogatói várva-várnak; tanúja lesz nevezetesen annak, hogy néhány év leforgása mulva aránytalanul nagyobb mennyiségű amerikai árú fog eladódni idegen országoknak, mint amennyi idegen árú adódik majd el az amerikai piacokon. Vajjon örömük is telik-e majd külső kereskedésük ilyen alakulásában, ha látni fogják, hogy növekedett kivitelük eredménye európai zsebekbe foly, olyan kérdés, amelyre nem engemet illet feleletet adnom.*

A következőtés, amelyhez most eljutottam, egy másik kérdést ad elénk meggondolandónak. Valamely ország külső kereskedésében a kivitel és a behozatal viszonyában csak akkép állhat be változás, hogy mind magában az országban, mind a vele kereskedő országokban az akár aranyban, akár ezüstben kifejezett viszonylagos árak megváltoznak. Ha tehát az a cél, hogy az Egyesült Államok kereskedésében a kivitel haladjon meg a behozatalt, holott ma a dolog épen megfordítva áll, akkor ott az áraknak az európai árakhoz viszonyítva olcsóbbodniuk kell. Ez bekövetkezhetik részben akkép is, hogy az árak

* A Times philadelphiai levelezőjének 1873. október 17-éről kelt levelében azt olvassuk, hogy az Egyesült Államok behozatala ez idő táján csökkenni kezdett, úgyhogy az 1873-ik év első kilenc hónapjában közel 35,000,000 dollárral volt kisebb, mint az előző 1872-ik év ugyanazon időszakában. Másrészt pedig azt látjuk, hogy New York kivitele a mondott időben 32,000,000 dollarral emelkedett. A levélíró azután ekkép folytatja: „A behozatal eme csökkenése és a kivitel növekedése a kereskedelmi mérleget a mi javunkra állítja, ami eléggé megmagyarázza a sterling-váltó árfolyamának hanyatlását. A New York Journal of Commerce nagy örömmel üdvözli ezt az alakulást; kijelenti, hogy immár az arany Amerika felé veszi majd útját, és azt jósolja, hogy „az angol soverignek büszkesége meg fog olvadni az amerikai pénzverő-intézetek tégelyeiben“. A New York Journal of Commerce kissé hamarodik következtetéseiben. Nem veszi ugyanis figyelembe, hogy a kedvező mérleg egyáltalában nem lesz elegendő annak a tartozásnak kifizetésére, amely az Egyesült Államok részéről kamat és osztalék címén jár. Egyelőre tehát az angol soverignek büszkesége még nem fog megolvadni az amerikai pénzverő-intézetek tégelyeiben.

Európában emelkednek, az Egyesült Államokban pedig változatlanok maradnak, ami néhány fontos áruira nézve tényleg megtörtént; valószínű azonban, hogy a cél főképp azáltal válik majd elérhetővé, hogy az amerikai árak esnek. Az általános áraknak jelentékeny leszállása azonban olyan orvosság, amelyet az iparosok és a kereskedők csakis a legvégső szükség esetében lesznek hajlandók bevenni. Ez az alakulás tehát csak akkor fog bekövetkezni, amikor a hitel már a legszűkebb fokig meg lesz feszítve, úgyhogy a katasztrófa szinte elkerülhetetlennek látszik; de akkor aztán nagy összeomlást is fog okozni. Ezeket tartva szem előtt, én részemről azt vagyok hajlandó hinni, hogy Amerika kereskedelmének közvetlenül előttünk álló időszaka teli lesz zavarokkal és hullámzásokkal, amelyek időről-időre talán nagy kereskedelmi válságokkal fognak együttjárni.*

Midőn az Egyesült Államok külső kereskedésének várható alakulására nézve e megjegyzéseket kockáztatom, szándékosan figyelmen kívül hagytam bizonyos lehetőségeket, különösen kettőt, amelyek erre az alakulásra kisebb-nagyobb befolyással lehetnek. Értem azt a kérdést, hogy milyen politika fog ott érvényesülni a vámvédelem és a papírpénz beváltása tekintetéből. Kerültem ezt a két kérdést, mert nem hiszem, hogy az Uniónak ebben az irányban bekövetkezhető bármilyen állásfoglalása, ha több tekintetben kétségkívül nagy befolyással lesz is az ország kereskedelmének alakulására, a megjegyzéseimben tárgyalt eredmény szempontjából valami nagy hatást gyakorolhatna. Védő politikának makacs követése bizonyára épúgy megakadályozhatja, vagy éppen megakaszthatja a külső kereskedés terjeszkedését a jövőben, ahogy tette ezt a múltban, holott a szabad kereskedelemre való áttérés kétségkívül gyorsan fokozhatná a kivitelt és ekkép nagy mértékben csökkenthetné a helyzet feszültségét. De akárhogy alakul is a dolog, az Egyesült Államok népe csak úgy maradhat fizetőképes nemzet, ha nagyobb értéket törekszik az országból kiküldeni, mint amek-

* Épen midőn e sorokat írom, híre érkezik a New Yorkban (1873. szeptember 19-én) kiütött kereskedelmi válságnak. Az eddig ideérkezett hírek szerint a válság közvetlen okát a vasúti részvényekben való üzérkedésnek kell betudnunk. A következmények talán azt is meg fogják mutatni, hogy a válság mennyiben áll összefüggésben a szövegünkben említett okokkal.

kora oda befoly, ez a nagyobb érték pedig csak egyetlen egy alakban küldhető ki, t. i. saját gazdálkodása termelvényeiben. Az Unió tehát akár a szabad kereskedelem, akár a védelem politikájához szegődik, semmiesetre sem kerülheti el azt az egyet, hogy kivitelének olyan mértékben kell meghaladnia behozatalát, hogy ezáltal képessé váljék nemzetközi kötelezett-ségeinek kiegyenlítésére.

Még egy megjegyzést kell itt kockáztatnom. Az a befolyás, amelyet több jeles amerikai író véleménye szerint a papírpénz elértéktelenedése az Egyesült Államok külső kereskedésére gyakorol, jórésben csak képzeletben van meg, mert az én felfogásom szerint ama körülmények téves megítélésén alapszik, amelyek a nemzetközi keresletet irányítják. Ha valamely országban a z a r a n y b a n k i f e j e z e t t árak emelkednek, anélkül, hogy az áremelkedés más országokra is kiterjedne, akkor ez rögtön hatással van az illető ország külső kereskedésére, nevezetesen fokozza az ország behozatalát és csökkenti, az egy aranyat kivéve, minden más jószág kivitelét. Az amerikai írók általában hasonló hatást tulajdonítanak annak a befolyásnak, amelyet a zöldhátú, be nem váltható államjegyek az árakra gyakorolnak. Könnyű azonban kimutatni, hogy ez a felfogás tévedésen alapszik. A külföldiek nem azért küldik áruikat az Egyesült Államokba, hogy értük államjegyeket kapjanak esetében. Küldött áruik fejében ők onnan vagy aranyat, vagy odavaló árukat várnak, és ha ez utóbbiak ára olyan arányban emelkedik, aminőben a papírpénz értéke leszáll, akkor a papirosban kifejezett áremelkedés vajjon mikép ösztönözhetné őket arra, hogy most már több árút küldjenek oda? Amit az oda való szállításon papirospénzben névleg nyernének, azt teljesen felemészti a névleges veszteség, amit szenvednének, mikor a papírpénzt aranyra vagy árukra kívánják átváltani. Vagy gyakorlatibb formában fejezve ki a dolgot: Amit az importáló kereskedő netalán nyer, midőn árúit magasabb áron adja el, épen annyit vesz, midőn váltót akar vásárolni, hogy azt a kapott árúk ára fejében a küldő országnak remittálja. A váltóra ráfizetendő névleges prémium épen kiegyenlíti azt a látszólagos nyereséget, amely az eladásból a papírpénz elértéktelenedése révén eredt. Igaz ugyan, hogy a nyereség egyes esetekben nagyobb lehet ennél a veszteségnél, de viszont épúgy állhatnak be olyan esetek is, amikor a veszteség nagyobb a

nyereségnél. Egészben és átlagosan véve a dolgot, a kettő okvetetlenül kiegyenlíti egymást. E megjegyzésekkel természetesen nem azt akarom mondani, hogy a rossz pénz egyáltalában nincsen befolyással valamely ország külső kereskedésére. A rossz pénz okvetetlenül növeli a bizonytalanságot és a kockázatot és ennyiben nagy, még pedig káros befolyással van nemcsak a külföldi, hanem a belföldi kereskedésre is. De ez egészen mást jelent, mint a behozatalra való buzdítást és a kivitel csökkentését, pedig azok az írók, akikről az imént szoltam, épen ezt a hatást tulajdonítják a papírpénz elértéktelenedésének.

IV. FEJEZET.

Szabadkereskedelem és vámvédelem.

1. §. Az előző fejezetekben tisztába törekedtem hozni a feltételeket, amelyek között külső kereskedés keletkezik, valamint a belőle folyó előnyök természetét. Láttuk, hogy a különböző nemzetek csak akkor folytatnak egymással kereskedést, ha ezen az úton kisebb áldozatokkal vagy költségekkel elégíthetik ki szükségleteiket, mint a megfelelő jószágok közvetlen termelése útján. Ha sikerül ezt az állítást bebizonyítanunk, akkor egyszersmind beigazoljuk a szabadkereskedelem tanának helyes voltát is. Mert ha áll az, hogy a nemzetek csak akkor kereskednek egymással, ha ebből rájuk nézve előny származik, akkor világos, hogy minden olyan intézkedés, amely őket ide irányuló cselekvésük szabadságában megakadályozza, egyszersmind meg is fosztja őket a jelzett előnyöktől. Azoknak tehát, akik a nemzetközi kereskedelem közgazdasági elméletét elfogadják, nincsen is szükségük további bizonyítékra, amely a kereskedelmi politika alapvető elvének helyességét igazolja. Mindamellet nem szeretném e könyvet befejezni anélkül, hogy behatóbban ne szóljak arról a, sajnos, még ma is felhangzó vitáról, amely a szabadkereskedelem és a védő irány hívei között foly. Azt mondtam az imént, hogy ez a vita még ma sem szűnt meg; helyesebben talán úgy kellett volna mondanom, hogy épen ma tört ki újra szinte egész régi hevében. Mert nem is szólva a mi saját gyarmatainkról, csak Franciaországra vagy az Egyesült Államokra kell vetnünk szemünket és rögtön látjuk, hogy a tiszteletre méltó szofizma milyen eréllyel és, saj-

nálkozva mondom, milyen eredménnyel tartja magát akár a sajtóban, akár a törvényhozás házaiban. Ilyen körülmények között talán ma sem lesz egészen időszerűtlennek mondható, ha a védelmi politika tanát kissé behatóbb vizsgálat alá akarom fogni. Wellsnek, az Egyesült Államok biztosának adataiban bőven találunk példákat, amelyek e tan legújabb hatását megvilágítják, és amelyekből figyelemre igen méltó dolgokat lehet tanulni, ha őket a gazdasági elmélet világával világítjuk meg.

2. §. A védő rendszer egészen természetes úton fejlődött a kereskedelmi mérleg rendszeréből. A kettő tulajdonkép nem is annyira két különböző rendszer, mint inkább egy és ugyanazon rendszernek két különböző oldala. Midőn a kereskedelmi mérleg tana bomlani kezdett, fokozatosan a védelem tana lépett helyébe, mint mikor a dűlő félben levő épületet alátámasztjuk. Az elsőnek az volt a célja, hogy az országot a nemes fémeknek becsábítása útján gazdaggá tegye; a második ugyanezt a célt a belföldi ipar emelése útján akarja elérni. A követett eljárás azonban mind a két esetben ugyanaz, valamint a két elmélet támogatói is egyazon felfogást vallják a kereskedelemről.*

* Hozzátehetem még, hogy a két tan a bizonyítás módjában is meg-
egyezik egymással. Kétségtelenül kitűnik ez a Franciaországban legújabb
időben folyt vitatkozásokból. Egy közvetlenül a háború kitörése előtt
kiküldött bizottságban Pouyer-Quertier azt bizonyította, hogy a
francia mezőgazdaság az 1858-tól 1869-ig terjedő tizenkét évi időszakban
300,000,000 frankra menő veszteséget szenvedett. Ezt az állítását pedig
egyszerűen a következő okoskodással bizonyította be. A kérdéses idő-
szakban a francia behozatal a mondott összeggel volt nagyobb a francia
kivitelnél, Pouyer-Quertier pedig ebből a körülményből azt a követ-
keztetést vezette le, hogy Franciaország ekkora összeget veszített a maga
külső kereskedésén. Azt, hogy ő miért írja ezt az egész veszteséget a
mezőgazdaság terhére, nem tudom tisztán kivenni szavaiból. Erre az állí-
tásra megfelelt ugyan Kergolay a Francia Középponti Mezőgazdasági
Egyesületnek egyik azóta tartott ülésében és e feleletével meg is cáfolta
Pouyer-Quertier okoskodását. De ha tekintetbe vesszük, hogy
Kergolay a szabadkereskedelem híve, azt látjuk szavaiból, hogy a
közgazdasági tudomány mainap Franciaországban nem áll valami magas
fokon. Kergolay kifogást tesz a kiválasztott időszak ellen, mint amely
összer'nte nem volt jól megválasztva; majd kétségbevonja a számítás
alaposságát, amelyen az okoskodás nyugszik; végül pedig azt mondja,
hogy az egész bizonyítás nem állhat meg. „Ha valamely idegen országból
más talajbéli terményeket hoznak be, ezt még nem lehet az országra
nézve veszteségnek tekinteni. Hiszen hoznak be hozzánk kávé és kákát,

Ha a kereskedelmi mérleg rendszerét következetesen lehetne végrehajtani, akkor a külső kereskedésnek teljesen meg kellene szűnnie, mert hiszen be lehet bizonyítani, hogy a tartósan kedvező mérleg, amelynek elérésére a rendszer törekedett, nem realizálható. Hasonlókép a védő rendszer is, ha következetesen hajthatnék végre, véget vetne a külső kereskedésnek legalább annyiban, amennyiben ez olyan javakkal látja el az országot, amelyek benne magában is termelhetők. Mert e rendszer lényege abban áll, hogy a hazai ipart a külföldi termelvények kizárása útján akarja támogatni, kizárva e termelvényeket mindenünnen, ahol belföldön is előállítható termelvényekkel versenyeznek. A védő rendszer követői azonban mainap csak ritkán kísértik meg saját tanuk egészen szigorú végrehajtását és ahelyett, hogy a külföldi termelvények teljes kizárását kívánják, rendesen megelégszenek már olyan fokú védelem követésével, amely, hogy az ő szavaikkal éljek, a hazai termelőt egyenlő helyzetbe juttatja az ő külföldi versenytársával. Ha ez az utóbbi nincsen előnyben a hazai termelővel szemben, akkor, így szokták mondani, „a kereskedelem folyhat a maga útján“, ilyenkor senki sem kívánja a védelmet. De ha a külföldi valamikép előnyben van, akkor ezt megfelelő vámmal kell ellensúlyozni. Aki figyelemmel olvasta előző fejtegetéseimet azon okokról, melyek a nemzetközi kereskedést szülik, könnyen be fogja látni, hogy a tannak most vázolt enyhébb alakja gyakorlati végeredményében csak ugyanoda vezetne, mint az első, mert hiszen láttuk, hogy a nemzetközi kereskedés csak akkor áll elő, ha két különböző ország bizonyos különleges javak termelése szempontjából más-más termelő képességgel rendelkezik.

teát és fűszereket, különféle festék- és szerszámfát is, amelyek szintén nem teremnek Franciaországban, és vajjon szabad-e azt mondanunk, hogy e behozatal költsége az országra nézve veszteséget jelent?“ Világos e szavakból, hogy abban az esetben, ha a felsorolt cikkek Franciaországban is termelhetők volnának, akkor a szabadkereskedelem nevezett bajnoka elfogadta volna a védő irány követőjének okoskodását. Az utolsó fejezetben megmutattam, hogy a behozatal és a kivitel egymáshoz való viszonyát olyan okok határozzák meg, amelyek a vámtarifa jellemétől teljesen függetlenek. A védelem csökkenti ugyan a behozatal és a kivitel együttes összegét, de a kettő közötti viszony bármilyen kereskedelmi rendszer uralma alatt az ország állapotától függ, amelynek megítélésénél számításba kell vennünk összes nemzetközi tartozásait és követeléseit is. — *L. Times*, 1873. szeptember 18.

Ha tehát mindegyik nemzet a meglevő különbséget megfelelő vámokkal törekszik ellensúlyozni, akkor világos, hogy az ilyen eljárás végső sorban teljesen megszüntetné a külföldi kereskedést. Ha a termelés feltételeit úgynevezett *nivellálás*sal csakugyan ki lehetne egyenlíteni egymással; ha a védelem csakugyan elérhetné azt, hogy minden jószágot minden országban épen olyan könnyen lehetne termelni, mint a földnek azon a pontján, ahol erre nézve a feltételek a legkedvezőbbek: akkor az egyenlőség elérésére törekvő ilyen eljárásnak még volna némi jogosultsága, ám bár a külföldi kereskedést ez is tönkretenné. De még ekkor is felmerülne a kérdés, hogy vajjon az a nyereség, amely a föld nagyobb termelékenységéből eredő anyagi kényelemben mutatkoznék, felérne-e avval az erkölcsi és intellektuális veszteséggel, amelyet az emberek egymás közt való érintkezésére vezető legfőbb indítéknak megszűnése okozna. Minthogy azonban a védő irány követői a *nivellálás*t felfelé elérni nem bírják, lefelé törekszenek az egyenlő szintet megteremteni azáltal, hogy, úgy szólva, versenyt futtatják a kereskedő országokat egymással és mindegyikkel akkora súlyt vitetnek a másiknak piacára, amennyi épen elég arra, hogy különleges előnyeiket ellensúlyozza. Mainap, úgy látszik, a kereskedelemnek ilyen elmélete áll közkedveltségben az Atlanti oceán túlsó partján.* Az a javaslat azonban, amely az ipar és a kereskedelem legfőbb céljait az egyenlőség érdekében fel akarná áldozni, talán nem is annyira amerikai, mint inkább francia eredetének ízt árulja el. Néhány évvel ezelőtt Alby a *Revue des Deux Mondes*-ban lényegében azonos elméletet tett közzé egy olyan értekezésben, amely nagyon apróra kidolgozott tudományos pontossággal látszott megírva lenni és mindenesetre ügyesen és hatásosan volt megírva, minthogy azt látjuk, hogy az Egyesült Államok védő politikusai az ő fejtegetéseiben álláspontjuk diadalát látták, sőt hogy a szabadkereskedelem pártján álló amerikai lapok is igen komolyan foglalkoztak e fejtegetésekkel. Nem szükséges tehát hosszasan mentegetődnöm, ha azt a módot, ahogy Alby állítja fel a védő irány rendszerét, e helyen kissé behatóan akarom vizsgálódásom tárgyává tenni.

3. §. A *Revue des Deux Mondes*-ban közzétett

* L. Wells, Reports and Essays.

cikkében * Alby azt az álláspontot foglalja el, hogy a védelem tana elméletileg határozottan helyes, noha ő is megengedi, hogy ezt a rendszert az olyan régi országokban, amilyen Franciaország is, nem igen lehet teljesen végrehajtani. Azért is ő Franciaország számára az ott tényleg meglévő viszonyok között bizonyos módosított szabadkereskedelmi rendszert ajánl. De midőn mint gyakorlati politikus erre az álláspontra helyezkedik, egyszersmind erősen kardoskodik amellett, hogy a védő irány elméletben helyes. Alby szerint a szabadkereskedők rendesen azért aratnak látszólagos diadalt az ő ellenfeleiken, mert a védelem tana csak tökéletlenül van megállapítva. A szabadkereskedők a rendszert a maga részleteiben támadják meg, belekötve minden egyes vámtételbe, holott a védő rendszer erőssége a maga egészében és teljességében van megadva.

„Vegyük például“, így mond Alby, „a bányaipart. Vasra minden embernek van szüksége, pedig Franciaországban csak meglehetősen korlátozott számú kohó szolgáltat vasat. A szabadkereskedők erre a körülményre alapítják okoskodásukat. A külföldi vasra vetett vám, azt mondják, emeli a vasnak árát. A dolog tehát úgy áll, hogy 38 millió francia ember többet fizet a vasért, mint amennyit ez a vám nem létezése esetében érne, többet fizet pedig azért, hogy néhány kohótulajdonos gazdagodjék. Ha csakis idáig megyünk és csak ezt az egy elszigetelt esetet vesszük szemügyre, akkor természetesen csak egyet mondhatunk. A vaskohók tulajdonosainak kivételével mindenki így fog felkiáltani: „Nem, ebben nincs igazság! ekkép csak elitélendő egyedárúságot teremtünk!“ Jó, de vegyünk most szemügyre valamely más hasonló esetet, például a posztóipart. A felelet ugyanaz lesz. Csakhogy most a posztógyárosok mennek neki a vasgyárosoknak és így szólnak hozzájuk: „Hát van alapja a ti panaszotoknak? Én többet fizetek a ti vasatokért, mint amennyit fizetnem kellene, ha a vas szabadon jönne be külföldről. Nem igazságos-e, hogy ti is többet fizessetek az én posztómért, mintha külföldről hozatnátok?“ Erre már csakugyan nem lehet megfelelni, ezt a vasgyáros is kénytelen lesz elismerni. Ha ekkép végigmegyünk az egész ipari és mezőgazdasági termelésen, akkor a látszólagos igazságtalanság tere minden új iparág figyelembevételével egyre szűkebb lesz, míg végre az emberek egész sorával állunk szemben, akik drágábban fizetik meg azt, amit ők vesznek, de viszont másokkal is drágábban fizettetik meg azt, amit ők adnak el. Nincsen tehát okuk arra, hogy egymásnak szemrehányásokat tegyenek. „Nos“, folytatja Alby, „ilyen a védelem rendszere a maga egészében. Nem más az, mint kölcsönös biztosítás az idegen verseny ellen, olyan szövetségi szerződés, amely az egész országot felöleli. Mindenki beleegyezik abba, hogy a vámtarifa tételével nagyobb árt fizet a neki szükséges összes

* 1869. októberi szám.

árúkért, amnek fejében azután ő is hasonló módon megnövelt árt kap a hazai piacon a maga készítményeiért, úgy, hogy ebből nyeresége legyen“.

Alby határozottan figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy védelemre csak azoknak az iparágaknak van szükségük, amelyek üzésére nézve viszonylagos hátrány forog fenn, és hogy épen azért — mivel a természetes viszonyok egyetlen országban sem kedveznek egyformán minden gazdasági ágnek, — az a körforgás, amelyről ő oly meglepéssel szól, a világ egyetlen részében és a kereskedelmi haladás egyetlen fokán sem valósulhat meg egészen. Mert például a francia bortermelők és selyemiparosok, vagy, ha az Egyesült Államokat vesszük, a nyugati farmerek és a déli gyapottermelők vajjon hogyan juthatnának megfelelő kárpótláshoz Alby rendszere szerint azért a magasabb árért, amelyet a védő tarifa következtében az idegenből behozott árúkért fizetni kénytelenek? Talán abban találhatnának kárpótlást, hogy Franciaország a borra és a selyemre, Amerika pedig a búzára és a gyapotra védővámot vet? De hagyjuk az okoskodásnak ezt a kis csempéjét és olyvégből, hogy a csinos kis elméletnek gyökeres képtelenségét lehessen kimutatnunk, tegyük fel, hogy Franciaországban a gazdálkodás valamennyi ága rá van szorulva a védelemre. Alby úgy okoskodik, hogy ha minden ember az ő termelő minőségében annyival nagyobb árt kap az ő árújáért a szabadkereskedelemben elérhető árhoz képest, amennyivel mint fogyasztó ő fizet többet a neki szükséges árúkért, akkor ebből senkinek sem ered kára. Ha ezt a felfogást elfogadjuk, akkor a védelem tökéletes rendszere tulajdonképp egyszerűen egyértelmű volna a pénznek általános elértéktelenedésével. Pénzben mindenki nagyobb jutalmat kapna, mint szabadkereskedés esetében, de viszont magasabb árakat is fizetne; ebből pedig nehéz volna megmondani, hogy mi előny származik a belföldi gazdálkodásra. Alby rendszerének következményeit azonban nem méltányoltuk volna eléggé, ha csak ennyit látunk benne. Alby nem veszi figyelembe azt, hogy a védelem útján biztosított magasabb ár azért szükséges, mert a belföldi ipar, épen a védelem csábítása következtében, terhesebb feltételek alatt termel. A franciákat a védő tarifa által biztosított magas ár arra csábítja, hogy gyengébb minőségű ércekből is termeljenek vasat. Ha a védelem nem volna, akkor ők kedvezőbb feltételek alatt, azaz munkának és

önmegettartóztatásnak kevesebb ráfordításával kaphatnának vasat akkép, hogy Angolországnak bort és selymet adnának érte. Egészen így áll a dolog minden más olyan védővámra nézve, amely csakugyan megteszi a tőle várt hatást. A védővám mindig és szükségkép terhesebb feltételek alatt való termelést jelent. Ha tehát feltesszük, hogy Albany rendszere csakugyan végre is hajtható volna, akkor végső eredménye abban állna, hogy nemcsak az árak általános emelkedését vonná maga után, hanem hogy a francia gazdálkodás minden termelvényének termelő költségét is növelné, amely költség alatt, ezt jól meg kell jegyeznünk, itt nem csupán pénzbeli kiadást, hanem valóságos áldozatot kell értenünk. Valamennyi francia embernek félig még egyszer oly nehéz munkát kellene végeznie és félig még egyszer annyit kellene megtakarítania, hogy megszerezze mindazt a kényelmet, amelyet ma élvez. Igen ám, de akkor aztán egyenlőség és igazságosság uralkodnék! Ez igaz, époly igaz, mint ahogy az egyenlőség és igazságosság akkor is előállana, ha mindenkit arra kényszerítenénk, hogy lábára kötött kolonccal járjon-keljen. A kolonc ugyan nagyon megnehezítené a mozgást, ámde ha súlya minden egyes esetben annak az erejéhez volna mérve, aki viseli, akkor Albany felfogása szerint senkinek sem volna panaszra oka. Senki sem járna ugyan olyan gyorsan, mintha lábai szabadon mozoghatnának, de a szomszédja hasonló bilincset viselne, és ha kétszer annyi időbe kerülne, amíg céljához eljut, legalább társa is volna az útján. Bizony különös, hogy Say és Bastiat hazája az ilyen okoskodást is beveszi!

4. §. Ebben áll a védelem elmélete a maga legáltalánosabb alakjában, amelyben az imént említett író legutoljára kifejtette, és amelyben az az ország elfogadta, ahol ma ez az elmélet korlátlan befolyást gyakorol a törvényhozásra. Tanulságos lesz azonban, ha a dolgot kissé részletesebben fogjuk vizsgálat alá. Mint már korábban mondtam, az Egyesült Államokban ma az a felfogás járja, hogy a védelemre csak ott van szükség és kérni is csak ott kérik, ahol az amerikai gazdálkodás az idegen országok gazdálkodásához képest bizonyos hátrányban van. Kérdem már most, vajjon miből lehet megítélni azt, hogy ilyen hátrány csakugyan fennforog? Wells szerint* a védelmet

* „A legtöbb vitatkozásban, amely az utolsó időben az Egyesült Államokban tarifa-kérdések ügyében folyt, a védelem szükséges voltának

kérő cikkek termelő költségét veszik tekintetbe, ezt pedig, úgy halljuk őtöle, majdnem kizáróan a munka pénzben kifejezett árával arányosan állapítják meg. A pénzben kifejezett munkabér kulcsa magasabb az Egyesült Államokban mint Európában, amiből odaát azt szokták következtetni, hogy ott a javak termelő költsége is nagyobb mint emitt. Különös, hogy azok, akik ekkép szoktak érvelni, nem veszik észre, hogy a kellőnél többet is bizonyítanak. A munkabér magas kulcsa az Egyesült Államokban nem csupán a gazdálkodás valamely különleges ágában, hanem az egész gazdálkodás körében megvan. Ha tehát a munkabér magas kulcsa azt mutatja, hogy a termelés költsége nagy, és ha azután a nagy termelő költség azt bizonyítja, hogy védelemre van szükség, akkor ebből az következik, hogy az Illinoisban lakó farmereknek és a déli államokban lakó gyapottermelőknek épúgy van szükségük a törvényhozás támogatására, mint a New-Englandban lakó pamutfonóknak és a Pennsylvaniában lakó vasgyárosoknak. Ha pedig az elbírálás alapja ilyen következtetésekhez vezet bennünket, akkor ezt az alapot feltétlenül el kell vetnünk. A tévedés itt valósággal ugyanaz, mint amely *Albyn* a k esinos elméletét oly rútul elcsúfította, aki, mint láttuk, pártatlan kézzel osztogatta a védelem áldását az összes gazdasági ágaknak, de emellett elfelejtette számba venni azt a csekélységet, hogy a természet kedvezése vagy nem kedvezése egyetlen országban sem egyforma valamennyi gazdasági ágra nézve, és hogy éppen azért nem minden gazdasági ágnek van egyformán szüksége az ő védő gondoskodására. Ha az amerikai protekcionisták nem követelnek védővámokat az Illionis-beli farmer számára az ő angolországi versenytársa ellen, akkor el kell ismerniük, hogy a termelés magas költsége nem teszi lehetetlenné a hatékony versenyt, vagy hogy a magas munkabér még nem jelent magas termelő költséget. Ha pedig a dolog így áll Illinoisban, akkor nem

és terjedelmének kérdése majdnem teljesen akörül forog, hogy mekkora a különbség a hazai és a külföldi munka költsége (ára) között. Ez a különbség, mint már korábban mondtam, mindenesetre igen jelentékeny. Az efféle vitatkozásokban majdnem általánosan bizonyosnak szokták tekinteni, hogy a munkabérek névleges kulcsa már magában véve vagy legalább is jó részben meghatározza nemcsak a termelés költségét, hanem a munkás társadalmi állapotát és jólétét is.“ (Wells Jelentése az 1868-ik évről, 69. és 70. l.)

tudom, miért álljon másképp Pennsylvániában vagy New Englandban. Ha a munkabér magas kulcsa az első helyen említett államban együttjárhat a rozsnak alacsony termelő költségével, akkor vajjon miért ne járhatna együtt Pennsylvániában is a kőszén és a vas alacsony termelő költségével? vagy a munkabér magas kulcsa miért ne volna megegyeztethető New Englandban a karton alacsony termelő költségével? Meg kell vallanom, hogy Wells okoskodásának ezt a részét nagyon gyenge lábon állónak tartom. Igaz ugyan, hogy ő a védelem okául szolgáló magas termelő költség alapjának a pénzbeli béreket veszi és emellett nem veszi tekintetbe a munkának különböző fokú hatékonyságát, valamint a pénznek vevő erejét sem a munkás szükségleteinek beszerzése szempontjából.* Az ő elbírálásának téves volta azonban még sokkal mélyebben gyökeredzik, és nem lesz nehéz kimutatni, hogy egészen megfordítva állítja elénk a tények valóságos viszonyát. Már fentebb bebizonyítottam,** hogy a munkabér kulcsa, akár pénzben, akár a munkás valóságos jutalmazásában kifejezve, csak megközelítő mértékét adja a termelő költségnek, még pedig vagy a pénz, vagy azon jószágok termelő költségének, amelyek a munkás valóságos jutalmazásában szerepelnek; de teszi ezt éppen megfordított értelemben, mint ahogy

* L. az ő jelentését az 1868-ik évről, 70. l. Meg kell vallanom azt is, hogy az ő erre alapított felelete az én véleményem szerint szintén nem szolgál a védő irány hívei okoskodásának cáfolatául. Ő mindössze csak annyit mutat meg, hogy noha a munka Angolországban drágább mint a legtöbb európai államban, különösen pedig sokkal drágább mint Oroszországban, mégis tekintettel az angol munkának sokkal nagyobb hatékonyságára, a magas angol kulcs az angol tőkésnek gyakorlati szempontból kevesebbe kerül, mint az alacsony kulcs a kontinentális tőkésnek. De vajjon mit bizonyít ez az amerikai védővámosok ellen, akik a védelmet Angolország ellen kérik? Vajjon azt akarja-e Wells állítani, hogy az amerikai munka hatékonysága úgy aránylik az angol munkáéhoz, mint ezé az oroszéhoz? Ha pedig nem ezt állítja, akkor a protekcionistáknak a termelő költségre alapított okoskodását ugyan mennyiben cáfolta meg? Úgy látom azonban, hogy más alapon kifejtett okoskodása sem sokat ér. Moglehet, hogy az Egyesült Államok némely iparúzó vidékén a munkás házbére magasabb, mint az angol iparúzó kerületekben; a munkás fogyasztásában szereplő minden más cikke, különösen pedig az összes élelmi szerekre nézve azonban az árban mutatkozó előny kétségkívül az amerikai fogyasztó részén van.

** L. fentebb 297. és köv. lapok, valamint 305—307. l.

a szóban forgó okoskodás mondja. Más szóval, a munkabér magas kulcsa nem magas, hanem alacsony termelő költséget jelent mindazon jószágokra nézve, amelyekben kifejezve a munkabér kulcsa magas, és megfordítva, a munkabér alacsony kulcsa magas költséget jelent mindazon jószágokra nézve, amelyekben mérve a kulcs alacsony. Így az Egyesült Államokban a munkabér kulcsa magas vagy aranyban, vagy pedig azokban a legfontosabb cikkekben mérve, amelyeket a munkások fogyasztanak, ami azt bizonyítja, hogy ott az arany-
nak, valamint ama többi jószágoknak termelő költsége alacsony. Viszont Európában a munkabér kulcsa ugyanavval a mértékkel mérve, legalább az Egyesült-Államokban járó kulcs-
hoz képest, alacsony, ami ismét csak azt bizonyítja, hogy a mértékül fogadott javak termelő költsége Európában, az Egyesült Államokban mutatkozó költséghez viszonyítva, magas. Ezt az elemi igazságot általánosan oly kevéssé szokták méltányolni, hogy engemet meg sem lepne, ha némelyek, köztük talán közgazdasági írók is, egyszerűen képtelenségnek tartanák.* Az ekkép gondolkodókhoz csak azt a kérdést akarom intézni, vajjon az amerikai gazdálkodásban járó magas jutalmazásnak mi az igazi oka? Annyit bizonyára ők is el fognak ismerni, hogy ez az ok végső sorban Amerikának magas fokú termelő képességében rejlik. A tőkésék és a munkások azért kapnak Amerikában nagy jutalmat, mert gazdálkodásuk bő eredményt ad. Ezt az egyszerű és nyilvánvaló tényt mindenkinek el kell ismernie. Ámde mi mást jelent a bőven eredményező gazdálkodás, hanemha a hozott áldozatokhoz mérten bőkezű jutalmazást? És viszont az ilyen jutalmazás nem azt jelenti-e, hogy a költség alacsony a termelt dologhoz képest? Határozottan állítom tehát, hogy a gazdasági jutalmazásnak Amerikában tapasztalható magas mértéke az ottani termelő költségnek nem magas, hanem épen alacsony voltát bizonyítja, azaz első sorban az arany- és azután ama javaknak alacsony termelő költségét, amelyek a munkás valóságos bérének fő részét alkotják, ide számítva mind az ipar legfontosabb nyersanyagait, mind az általános fogyasztás legfőbb cikkeit. Ami az itt emlí-

* Pedig nem volna szabad, hogy annak tartsák. A szóban forgó tant már majdnem ötven év előtt egészen világosan kifejtette Senior „A pénz megszerzésének költségéről” szóló és sokszor idézett értekezésében.

tett jószágok körén kívül esik, azokra nézve a munkabér mértéke semmiféle állandó viszonyban nincsen az ő termelő költségükkel, és azért ez a mérték itt a szóban forgó kérdés szempontjából teljesen irrelevans. Most már világosan megmondhatjuk, hogy a védelem követelése Amerikában azon a címen, hogy ott a jutalmazás magas fokú, hová lyukad ki igazán. Nem mást jelent az, mint a törvényhozás különös védelmének követelését azon az alapon, hogy ott a gazdálkodás különösen kedvező feltételek között folytatható, vagy röviden más szóval, panaszt foglal magában a természet kivételes bőkezűsége miatt.

5. §. Azt kérdi talán valaki, ha ez csakugyan így van, és ha a gazdasági jutalmazás magas kulesa Amerikában a termelés alacsony költségének a bizonyítéka, akkor vajjon mi lehet a magyarázata annak a ténynek, — mert maga a tény kétségkívül adva van, — hogy az Egyesült Államok lakossága a semleges piacokon nem tud versenyezni Angolországgal és más európai államokkal bizonyos fontos árúk eladásában? Senki sem állíthatja, hogy New England, New York és Pennsylvania lakósainak gazdálkodó képessége csekélyebb, mint a világ bármely országának munkásaié. Ha tehát hozzá még nagyobb gazdasági előnyökkel is rendelkeznek, mint a többi országok, akkor vajjon miért nem tudnak velük szemben a kereskedelem nyílt piacain helyt állni? Midőn ez ellenvetésre világos feleletet készülök adni, először is tisztába kell hoznom, hogy milyen értelemben szólok én az amerikai termelő költségről. Én semmikép sem állítom azt, hogy ez a költség valamennyi jószágra nézve alacsony, amely ott egyáltalában termelhető, hanem csak annyit mondok, hogy igenis alacsony a jószágoknak bizonyos igen jelentékeny és nagyon fontos, de mégis korlátolt csoportjára nézve. Ami pedig az e csoporton kívül eső jószágokat illeti, azt tartom, hogy a munkabér kulesa a termelő költség tekintetéből sem az egyik, sem a másik irányban nem szolgáltat bizonyítékot. Másodszor pedig arra kérem az olvasót, vegye jól figyelembe, milyen értelemben mondhatjuk New Englandot és Pennsylvaniát képtelennek arra, hogy például Manchesterrel vagy Sheffielddel a karton- vagy a késes-iparban versenyezzen. Mondjuk ezt és nem is mondhatjuk más mint olyan értelemben, hogy képtelenek a versenyre mindaddig, amíg olyan jutalmazást akarnak nyerni iparukból, amelyen az Egyesült Álla-

m o k b a n j á r j a. Ha az amerikai munkások és tőkésék olyan bérrel és nyereséggel is megelégednének, amilyen Nagybritanniában járja, akkor én részemről nem tudnám megmondani, miért ne állhatnának helyt akármely piacon, ahová Manchester és Sheffield küldi a maga árúit. És eyvel hozzáfértünk a kérdés velejéhez. A gazdálkodás széles mezejének nagy részén az Egyesült Államok lakossága Európa lakosságához képest kivételesen nagy előnyöket élvez, egyébként pedig az ő előnye már nem olyan szembeszökő, vagy egyenlő lábbon áll vele, vagy bizonyos esetekben talán még hátrányban is van vele szemben. Azokban a gazdasági ágakban, amelyekre nézve az amerikaiak Európával szemben nagy előnyben vannak, megfelelően nagy hozadékhoz is jutnak és amíg csak ezekre a foglalkozásokra szorítkoznak, fel is képesek venni a versenyt a semleges piacokon az egész világgal, anélkül hogy elesnének attól a magas jutalomtól, amelyet kivételesen gazdag kútforrásaik az ő számukra biztosítanak. Ámde az Unió lakószai nem hajlandók arra, hogy ez elég tág körben maradjanak. Ők a gazdálkodás egész mezejét kívánják lefoglalni és nem tudnak megbarátkozni avval a gondolattal, hogy nem arathatnak minden téren egyformán gazdag jutalmat. Ők minden áron versenyre akarnak lépni Sheffielddel és Manchesterrel és mégis olyan jutalmat óhajtanak a maguk számára biztosítani, amilyen Chicagóban és St. Louisban járja. A termelés európai feltételei között akarnak gazdálkodni, de amerikai eredménnyel. Nem más ez mint harcerakelés a természet törvényei ellen. E törvények a gazdálkodás jó sok ágában sokkal nagyobb hozadékot biztosítanak az Egyesült Államokban mint Európában, viszont néhány másban csak akkora hozadékot tesznek elérhetővé ott mint minálunk. Az amerikai vállalkozás ki szeretne terjeszkedni minden ágra és emellett mind-egyikből olyan jutalmat szeretne húzni, aminőt a természet csak néhányban enged meg. Ebben van a magyarázata és az igazi értelme annak, ha azt mondjuk, hogy az amerikaiak nem tudnak versenyezni az európai k o l d ú s - m u n k á v a l. Persze nem tehetik úgy, hogy munkájuk után egyszersmind amerikai kulccsal mért jutalmat is kapjanak. A képtelenség tényleg fennforog, de okát nem az ő helyzetük hátrányaiban, hanem inkább kivételesen nagy előnyeiben kell keresnünk. Akárcsak azon panaszkodnék az ügyes mesterember, hogy nem tud versenyezni a kerítésfonóval és az árokásával. Ám elégednék meg

az ő fizetésükkel, akkor semmi sem akadályozná meg őt abban, hogy rögtön soraik közé álljon.

Amit az amerikaiak a mondottak szerint elérni töreksznek, azt szabadkereskedelmi politikával kétségkívül nem lehet elérni. Mert a szabadkereskedelem csak arra törekszik, hogy a természet törvényeit a lehető legjobban kihasználja, nem pedig arra, hogy őket megkerülje. De noha a cél szabadkereskedés útján el nem érhető, a védő irány követői azt erősítgetik, hogy az ő rendszerük igenis célhoz vezet. Évégből, azt mondják az ő tekintélyeik, nem szükséges egyebet tenni, csak ki kell zárni a külföldi versenyt azáltal, hogy magas védővámokat vetünk az olyan árúkra, amelyekre nézve Amerika fölénye Európával szemben nincsen biztosítva, és akkor, bármit mond is a természet törvénye, az amerikai gazdálkodás minden téren olyan jutalmazással fog járni, mint a legnagyobb előnyökkel rendelkező ágaiban. Azok, akik az Unió kereskedelmi politikáját 1861. óta irányítják, csakugyan erre vállalkoznak. De álljunk meg itt egy pillanatra és vizsgáljuk, hogy a természet törvényeinek megkerülésére irányuló törekvésük milyen eredménnyel járt.

6. §. Itt azonban avval a nehézséggel állunk szemben, amely mindig felmerül, mikor valamely gazdasági kísérletet akarunk megmagyarázni. Az amerikai védelmi rendszer mai túlzó alakjában 1861-ben jutott érvényességre, amikor a Morrill-féle vámtarifa törvénné lett. Ha a mondott idő óta a dologra befolyással levő minden egyéb körülmény lényegében változatlan maradt volna, akkor csak egyszerűen számba kellene vennünk az elért eredményeket és minden tétovázás nélkül ítéletet mondhatnánk az akkor életbe lépett politika hatásáról. A dolgok alakulása azonban nem történt ilyen egyszerűen. Ugyanabban az esztendőben kitört a nagy polgárháború, amelynek folyamában annyi emberélet és annyi vagyon ment tönkre mindenféle formában, mint oly rövid idő alatt talán sohasem az emberiség történetében. Ennek csakhamar óriási nemzeti adósság megteremtése járt nyomában, evvel együtt pedig a közadóknak igen nagy és tartós felemelése, valamint be nem váltható papírpénznek kibocsátása következett be, mely utóbbi körülmény a gazdálkodás valamennyi ágában egyformán érintette az árakat is, a munkabéreket is. Másrészről a szóban forgó időszak folyamában egészen más természetű dol-

gok is történtek. Olyan ásványi termelő forrásokat fedeztek fel, amelyek azóta igen nagy vagyont szolgáltatnak; különösen a felfedezett kőolajforrások alapján egészen új és gyorsan emelkedő üzlet fejlődött ki. Ugyanazon idő alatt a vasuti vállalkozás is újra megindult, a mechanikai találmányok pedig egy percre sem szüneteltek. Ilyen nagy számú, ilyen új és ilyen nagyszabású befolyásokkal szemben, amelyek külön-külön igen nagy hatással voltak az egész közgazdaságra, vajjon lehetséges-e pontosan megmondani, hogy a ma észlelhető viszonyok kialakulása melyik befolyásnak és milyen mértékben köszönhető? Csak fel kell állítanunk a problémát a maga valóságában és rögtön belátjuk, milyen gyenge szolgálatot tehet annak megfejtésében az úgynevezett induktív módszer, amelyről némely író azt tartja, hogy a társadalmi és közgazdasági kérdésekre irányuló vizsgálódásban kizáróan alkalmazandó, az a módszer t. i., amely a különleges okok hatását a statisztikai táblákba összefoglalt eredményekből levezethető általános következtetések útján akarja megfejtetni. Mert ha rendelkezésünkre állnának is olyan kimutatások, amelyek az Egyesült Államok gazdasági helyzetét mind a mai időre, mind az 1861. előtti időre nézve egészen pontosan feltüntetnék, mindaddig, amíg a helyzetnek csupán csak statisztikai képére irányítjuk szemünket, vajjon van-e rá biztos alapunk, hogy a beállott változást inkább az egyik okra vezessük vissza mint a másokra? Világos, hogy ilyen alapot nem találhatunk, sőt a tényekben rejlő kérdések megoldása felé egy lépést sem tehetünk mindaddig, amíg a ható okok természetét és tendenciáját pusztán az eredményeket feltüntető táblák alapján akarjuk megítélni. Előbb a ható okok természetét és tendenciáját kell tisztába hoznunk és deduktív okoskodással kell megállapítanunk, hogy milyen okozatok származhatnak belőlük; ekkor és csakis ekkor leszünk abban a helyzetben, hogy a különféle és bonyolódott problémák megfejtésére kísérletet tegyünk.

Ez az az egyetlen használható alap, amelyre a közgazdaság jelenségeit tanulmányozó tudós efféle kérdésekre irányuló vizsgálódásában állni kénytelen. Először is megállapítja, hogy a vizsgálat alá fogott téren a különböző gazdasági erők milyen irányban működnek; tudja például, hogy a mi esetünkben a polgárháború okozta pusztítás okvetetlenül igen nagy rést

ütött az Egyesült Államok akkori vagyonságában;* de tudja egyszersmind azt is, noha ez már nem olyan szembeszökő dolog, hogy az olyan országok, amelyekben a háború igen nagy pusztítást okozott, de amelyekben a lakosság gazdálkodó magatartása azért nem töretett meg, a béke és a biztonság helyreállása után igen gyorsan szoktak felocsúdni a szenvedett megrázkódtatásból. Tudja továbbá azt is, hogy nemzeti adósságnak vállalása mindaddig, amíg a tartozás nincsen kifizetve, az adók bizonyos mértékű fokozásával jár együtt, ami végeredményében egyértelmű a közösség általános jövedelmének csökkentésével. Tudja és ismeri még azokat a következményeket is, amelyek be nem váltható papírpénznek kibocsátásából származni szoktak; hogy mihelyt az ilyen papírpénz az aranyhoz viszonyítva parin alul áll, a névleges árak skálája ered belőle, ami a legnagyobb mértékben megzavarja a közösségben fennforgó pénzbeli viszonyokat, a hitelezők terhére megkönnyíti az adósok tartozását és nagy kockázattal járóvá és bizonytalanná teszi az egész kereskedést, ami mellett azonban, eltérően a közönséges felfogástól, nincsen valami komoly befolyással az ország külső kereskedésére.** Mindezek mellett tudósunk számba veszi az Egyesült Államok anyagi kútforrásainak óriási növekedését, amely egyrészt az ásványi termékek körül és más téren is tett és már fentebb említett felfedezésekből, másrészt a mechanikai találmányok haladásából, a vasúti hálózat kiterjesztéséből és az utolsó években történt más gazdasági javításokból származott. Ha figyelmen kívül hagyjuk egy percre a védő tarifát, akkor a felsoroltakban kell látnunk a fő és legfontosabb eseményeket, amelyek az Egyesült Államok gazdasági történetében 1861. óta előfordultak; és ha kísérleti úton meg akarjuk ítélni, hogy a védő irány a mondott év

* Ezt az egyet hajlandók volnánk eléggé kézenfekvőnek tartani; ánde ha protekcionistaikkal foly a vitatkozás, akkor utoljára semmit sem lehet bizonyosnak tekintenünk. Ha a védő iskola legbuzgóbb híveinek adunk hitelt, akkor, úgy látszik, az Unió mai gazdagságának egyik legfőbb okát épen a polgárháborúban kell keresnünk. „Voltak“, így mond Wells, „akik arra utaltak, sőt a magas védelem szószóói a Kongresszusban erősen állították is, hogy a polgárháború tisztán anyagi szempontból tekintve valóságos áldás volt az országra.“ („Cobden Club Essays“, 2-ik sorozat, 487. l.)

** Erről már fentebb (330. l.) volt szó.

óta milyen hatással volt az ország érdekeire, akkor nagyjában eliminálnunk kell az általános eredményből annyit, amennyit helyesen ama másik okoknak lehet és kell betudnunk. Más szóval, azon kell lennünk, hogy nagyjában megállapítsuk, milyen irányban hatottak amaz okok az egész tiszta eredményre; vajjon csökkentették avagy növelték-e az Egyesült Államok termelő képességét és kereskedelmi forrásait. Én részemről e pontra nézve nem habozom hozzájárulni ahhoz a felfogáshoz, amelyet maguk az amerikaiak, úgy látszik, majdnem általánosan vallanak, hogy t. i. a tényleges hadviselés befejezése után a gazdasági előremenetelnek kedvező befolyások egészben véve nagy túlsúlyban voltak a haladást késleltetőkkel szemben. E felfogás értelmében tehát, ha semmi más körülmény nem forogna fenn, joggal lehetne arra elkészülve lennünk, hogy legalább 1866. óta az amerikai kereskedelem gyorsabban terjeszkedett és egyszersmind az amerikai gazdálkodás bővebb jutalmat adott mint az 1861. előtti időben.

Vajjon a tények megfelelnek-e emez észszerű várakozásunknak? Ám adja meg Wells a feleletet erre a kérdésünkre. A kongresszus elé terjesztett két jelentésében, valamint a Cobden Club címen közzétett értekezésében ő nagyon behatóan és részletesen vizsgálta meg az egész kérdést, miért is azoknak, akik a dolog részletei felől is akarnak tájékozódni, az említett iratokat kell ajánlanom. E helyen elég lesz, ha Wells kutatásainak csak általános eredményét említem meg; ez pedig abban áll, hogy összehasonlítván az 1860-tól 1870-ig terjedő tíz évi időszakot az előző tíz évi időszakkal, az Egyesült Államok kereskedelmi előmenetele az előbb említett tíz évben komolyan megakadt; hogy a kereskedésben forgatott tonna-tartalom határozottan csökkent; hogy a hajóépítés majdnem teljesen megszűnt; hogy míg a külső kereskedelem növekedése 1850-től 1860-ig az előző tíz évhez képest 81%-kal nőtt, az utolsó tíz évben az előző tíz évhez képest csak 19%-ra menő emelkedés mutatkozik; végül, és én részemről erre vetem a legnagyobb súlyt, hogy tekintetbe véve egyrészt az elértéktelenedett pénzben számított munkabérek, másrészt az ugyancsak ilyen pénzben kifejezett árak névleges emelkedését, az amerikai munkás valóságos jutalmazása az összes vezető gazdasági ágakban az 1868-ik évvel végződő

kilenc évi időszak alatt az ő korábbi keresetéhez képest nem kevesebbel mint 20%-kal csökkent.* Biz ez nagyon különös eredménynek látszik, ha figyelembe vesszük, hogy az Egyesült Államokban még ma is határtalan terjedelmű szűz föld áll rendelkezésre; hogy az ásványország kihasználása igen nagy mértékben nőtt; hogy a mechanikai feltalálások mezején folytonos haladás történt, és hogy a gazdasági erély és vállalkozás bizonyára inkább nőtt mint csökkent. Vajjon mi lehet ennek az eredménynek oka? különösen pedig miben találhatjuk magyarázatát annak, hogy Amerikában a jutalmazás kulesa ilyen nagy mértékben csökkent? Meglehet, hogy a háború okozta pusztítások még mindig éreztették hatásukat, és hogy a nemzeti tőkének esorbólása még nem volt egészen helyreütve. Itt van mindenesetre a nagyobb adózás is, amely az amerikai keresetet körülbelül 5 vagy 6%-kal csökkentette.** Az elértéktelenedett papírpénz is bizonyára igen sok bajt okozott egyeseknek és kisebb-nagyobb mértékben zavarta a kereskedés menetét. De ki merné azt mondani, hogy ezek az események külön-külön vagy akár együttvéve is elegendők azon tények megmagyarázására, amelyeket Wells állít elénk, és

* Az utolsó pontra nézve Wells azt mondja, hogy „míg mindazon elemek átlagos emelkedése, amelyek valamely család élelméhez, lakásához és ruházkodásához tartoznak, körülbelül 78%-ra rúgott, ha t. i. az árakat az 1860/61-ben járó árakkal hasonlítjuk össze, ugyanabban az időben a munkabérek emelkedése a tanulatlan munkára nézve csak 50, a tanult ipari munkára nézve pedig 60%-nak felelt meg“. (Jelentés az 1868-ik évről, 14. és 15. l.) Minthogy nem tudjuk, hogy a munkás fogyasztásában a különféle cikkek milyen arányokban szerepelnek, azt sem lehet egészen pontosan meghatározni, hogy a beállott változás milyen hatással volt a munkás jólétére. Annyi azonban bizonyos, hogy az említett tények nagy mértékben rosszabbá tették az ő helyzetét. Azt hiszem, ha ezt a rosszabbodást 20%-ra menőnek mondom, nagyon közel járok a valósághoz.

** Az Egyesült Államok évi bevétele a háború előtt kereken 12.000.000 font sterlingre ment, azóta pedig 65—70.000.000 font között ingadozik. A növekedés tehát kereken 55.000.000 fontra rúg. Az ország földjének és munkájának hozadékából tehát ennyi megy most az állam pénztárába, holott korábban a termelők javára maradt. Wells becslése szerint (Jelentés az 1869-ik évről, 13. l.) az Egyesült Államok egész évi termelésének eredménye 1868-ban 1.365.000.000 fontra tehető, az 55.000.000 fontra menő levonás tehát körülbelül 4%-ot tesz. Ehhez azonban még hozzá kell adni az egyes államokban kivetett nagyobb adót is, amelyre nézve nem állnak rendelkezésemre statisztikai adatok.

teljesen érthetővé teszik a haladás fennakadását, a kereskedelmi terjeszkedés esökkenését, különösen pedig a munkás ember jutalmazásának hanyatlását? Meg kell vallanom, a kérdés nekem megoldhatatlannak látszik, ha csak számításba nem veszem azt az egy körülményt, amelyet egy percre figyelmen kívül hagytam. Ott van ugyanis a Morrill-féle tarifa és ennek később történt szigorítása. Ebben azt találom, hogy majdnem valamennyi fontosabb cikkre, amely az Egyesült Államokba irányuló bevétel tárgya, átlagosan egész 47%-ig felmenő érték-vám van kivetve.* E cikkek közé tartoznak olyan nyerstermények mint kőszén, nyersfa, vas, nyersbőrök és cukor; ide tartoznak továbbá mindennemű ruházati tárgyak, pamut- és gyapjúárúk, mindennemű szövött árúk, megmunkált vas; ide tartoznak egy szóval az iparnak majdnem valamennyi nyersterményei és az általános fogyasztásnak szolgáló fontosabb árúk legnagyobb része. Ha ezeket a tényeket látom, akkor a haladás fennakadása, a kereskedelmi terjeszkedés lassúbb menete és a munkások esökkenő jutalmazása rögtön érthetővé válik, mert hiszen a védő rendszer épen olyan természetű, hogy ilyen eredményeket szül. Ha a külföldről eredő behozatal elé olyan korlátot állítunk fel, aminőt az egész 47%-ig felmenő érték szerinti vámban kell látnunk, akkor nem természetes-e, hogy a külső kereskedés fennakadást szenved? Ha a kőszénre, nyersfára és vasra súlyos vám van vetve, akkor várhatjuk-e a hajóépítés virágzását? És épen úgy mint a hajóépítésre nézve, jó számú más iparágra nézve is ugyanott kell keresnünk a hanyatlás okát, amelyet Wells jelentése részletesen állít szemünk elé. Én azonban e helyen arra az egyszerű tényre vetem a fősúlyt, hogy a munkások valóságos jutalmazása megcsappant, mert ez a jelenség mondható a legjellemzőbbnek. Mint már korábban megmutattam, a védővám közvetlen eredménye ott, ahol ez a vám csakugyan hatékony, abban áll elő, hogy az ilyen alkalmazó közösség a védett cikk termelésében súlyosabb termelő feltételekhez kénytelen folyamodni. Az Egyesült Államokban termelt minden olyan cikk tehát, amelyet ott a védelem nélkül nem termeltek volna, munkában és tőkében való nagyobb kiadást jelent, amelyre

* Azt mondom majdnem valamennyi fontosabb cikkre, mert ha a vám alá eső cikkek helyébe az összes behozott cikkeket tesszük, az arány csak 44%-ra száll le.

nem volna ilyen mértékben szükség, ha a cikket szabadkereskedelmi rendszer uralma alatt más úton kellene megszerezni. Más szóval, az amerikai munka és tőke egészben véve és erőfeszítést erőfeszítéssel, kiadást kiadással összemérve, kevesebb eredményt adott 1861. óta mint korábban. Így állván a dolog, vajjon van-e szükségünk az előttünk álló tényeknek, a gazdálkodás kisebb hozadékának és a munka valóságos bére csökkenésének más magyarázatára?

Igen ám, mondják a protekcionisták, ha a védett gazdasági ágak hozadéka terményekben kifejezve kisebb lett is, mi a külföldi verseny kizárása útján aránylag mégis csak magasabb árt biztosítottunk a termelők részére, aminek pedig az a következménye, hogy noha kedvezőtlen körülmények között dolgoznak, mégis csak megkapják az országban járó nyereségkulcsot. Vizsgáljuk már most, mi legyen e feleletnek igazi értelme. Megengedem, hogy a gazdálkodásnak terményekben kifejezett csekélyebb hozadékát a termelők szempontjából a megfelelően magasabb ár ellensúlyozhatja. Igen ám, csak hogy akkor az ilyen eredmény azok terhére éretik el, akik a magasabb árt fizetik. Fennmarad tehát az a kérdés, hogy a szóban forgó esetben ki fizeti a magasabb árt. Erre csak azt az egyetlen feleletet lehet adni, hogy fizetik az Egyesült Államok polgárai. Valósággal úgy áll a dolog, hogy éppen ezek a magasabb árak okozták az amerikai gazdálkodás valóságos jutalmazásának csökkenését. Mert vizsgáljuk csak példakép azt a helyzetet, amelybe valamelyik Illinois-beli farmer került. Eléggé világos, hogy ő, midőn ugyanazon feltételek alatt termel rozstot mint 1861. előtt és érte a külföldi piacokon ugyanakkora árt is kap, de más részről magasabb árt kénytelen fizetni ruházataért és minden olyan cikkért, amelyben a kőszén, a nyersfa, a vas, a nyersbőr valamiféle szerepet játszik, hogy, mondom, ő ilyen körülmények között feltétlenül kisebb valóságos jutalmazáshoz jut, mint ha mindezen cikkeket szabadkereskedelmi áron kaphatná meg. Pedig a farmer esete nem áll egyedül; a gazdálkodás bármely más körében dolgozó munkás helyzete teljesen olyan mint az övé és minden félreértést kizáró módon állítja szemünk elé annak a védő kísérletnek tiszta eredményét, amely a Morrill-féle tarifa elfogadásával kezdődött. A protekcionisták akkor arra vállalkoztak, hogy hazájuk védett gazdasági ágai számára olyan magas

gazdasági jutalmazást biztosítanak, aminőt az Egyesült Államok legvirágzóbb termelő ágaiban lehet elérni, és el kell ismerünk, hogy ezt a merész célt csakugyan el is érték. Igen ám, de hogyan érték el? Egyszerűen úgy, hogy a jutalmazás mértékét valamennyi gazdasági ágra nézve lejjebb szállították; hogy az árak mesterséges felhajtása útján az egész közösség jövedelmét jelentékenyen csökkentették és az ebből eredő felesleget a védett gazdasági ágaknak juttatták. Ebben szögellik ki az a nevezetes kísérlet, amely a fizikai törvényeket megakarta kerülni és törvényhozás útján törekedett elérni olyan eredményt, aminőt a természet megtagadott.

7. §. Az Egyesült Államok védő politikájának hatását a fentebbiekben úgyszólván a kérdésnek csakis gazdasági oldaláról tettük vizsgálódásunk tárgyává. Elég sűrűn hallunk azonban olyan okoskodást, amely ezt a rendszert társadalmi és politikai szempontokból törekszik megvédeni. Mielőtt tehát a kérdéssel végeznénk, helyénvaló lesz, hogy a dolgot legalább röviden erről az oldaláról is szemügyre vegyük. Néha például olyan állásponttal találkozunk, hogy akármit lehet is a szabadkereskedelem védelmére mondani gazdasági szempontból, az még nem lehet mértékadó, mert hiszen a nemzetnek mással is kell törődnie mint csupán csak a termeléssel és a vagyon megszlásával; törődnie kell nevezetesen az erkölcsi, társadalmi és politikai haladással; ez pedig oly cél, melynek elérése szempontjából, így mondják, a szabadkereskedelem nem látszik mindig kedvezőnek. Mert a szabadkereskedelem a rendszer védőinek okoskodása szerint is arra törekszik, hogy valamely nemzet gazdálkodását csak néhány kevés mederbe terelje, olyan medrekbe nevezetesen, amelyekben a gazdálkodás, a versenyző nemzetek gazdálkodásához mérve, véletlenül kivételesen kedvező feltételek között folytatható, aminek azután gyakorlatilag az lesz az eredménye, hogy az ilyen rendszerhez folyamodó nemzet a maga egész gazdálkodását aránylag szűk határok közé kénytelen szorítani. A szabadkereskedelem tehát útját állja a kísérletezésnek, evvel pedig megakadályozza azt a gyakorlati nevelést, amelyet a nemzet az ő gazdálkodása útján nyerhet. Sokkal jobb, így erősítgetik, ha szándékosan feláldozzuk az anyagi jólét némely eredményét, ha ezáltal tágabb teret nyitunk a többoldalú művelődésnek; ilyen tér

pedig csak akkor kínálik, ha a gazdálkodás lehetően sok ágra oszlik és lehetően sokféle alkalmat ad a vállalkozásra.

Nem tagadhatom, hogy ennek az okoskodásnak van bizonyos alapja, sőt hogy el lehet képzelni olyan körülményeket, amelyek között valósággal kénytelenek volnánk engedni is neki. Volt idő, amikor maguk az Egyesült Államok e tekintetben igen nevezetes példával szolgáltak. Egy korábbi alkalommal megjegyeztem, hogy a szabadkereskedelem kétségkívül egyik fő támasza volt a déli államokban fenntartott rabszolgaság intézményének; mert a rabszolga-tartó gazdák a szabadkereskedelem révén olyan helyzetben voltak, hogy noha embereiket csak néhány durva gazdasági ágban foglalkoztatták, mégis élvezhették a civilizált élet minden kényelmét és fényűzését. A szabadkereskedelem ekkép tagadhatatlanul lehetővé tette és támogatta is a műveltségnek azt az alacsony fokát, amely egész 1860-ig az Egyesült Államok déli részeit jellemezte. Ha az országnak ez a része kizáróan vagy csak főképp saját gazdálkodásából akarta volna meríteni anyagi szükségleteinek közvetlen kielégítését, akkor többféle gazdasági ágat lett volna kénytelen művelni. Szükséges lett volna legalább is annyi, hogy a néger lakosságnak jó nagy részét ipari foglalkozásokra neveljék és iskolázzák, ami a társadalmi haladásnak vetette volna meg alapját. El kell tehát iesmernünk, hogy a fentebb említett érvelést a multnak tapasztalata bizonyos mértékben támogatja. Evvel azonban csak annyit ismerünk el, hogy a barbarizmus és a zsarnokság néha abból merítették erőt, hogy a civilizáció nyújtotta eszközöket használták fel a maguk érdekében. Ámde gyakorlati kérdést nem úgy kell feltennünk, vajjon a szabadkereskedelem bizonyos kivételes körülmények között felhasználható-e a deszpotizmus céljaira, hanem úgy, vajjon az olyan országban, aminő az amerikai Unió, amely a gazdálkodásnak nagy és sokféle kútforrásával rendelkezik, és amelynek szabad lakossága a gazdasági képzettségnek, valamint a műveltségnek magas fokán áll, hogy, mondom, az ilyen országban van-e szükség a kereskedés szabadságának mesterséges korlátozására olyvégből, hogy a nép számára a foglalkozások ama sokfélesége biztosíttassék, amelyről szívesen megengedem, hogy a nemzeti fejlődésre nézve kedvező.

E tekintetben első sorban meg kell jegyezmem, hogy

valamely ország képessége a vagyonosság különleges elemeinek szolgáltatására sohasem mutatkozik pusztán egyetlen irányban, hanem rendesen nagy változatosságban észlelhető akár a termékenység, akár a hozzáférhetőség, akár más olyan természeti viszonyok szempontjából, amelyek a vagyonosság elemeit alkotják. Ennek következtében az olyan javak, amelyeket közvetlenül a természeti tényezőkből nyerünk, azaz a nyerstermények, minden egyes országban más-más költséggel állítanak elő, és minthogy a már többször említett közgazdasági törvény értelmében a legdrágábban termelt rész költsége határozza meg az egész termelt mennyiségnek árát, ebből következik, hogy az a tényleges ár, amelyen valamely idetartozó jószág eladásra kerül, nem függ csupán a kínálat forrásainak sajátlagos termékeny voltától, hanem hogy evvel együtt számba kell itt venni az illető országban az illető jószágból termelt összes mennyiséget is. Mivel pedig az emberek legelőször a leggazdagabb és a legkönnyebben hozzáférhető természeti tényezőkhöz folyamodnak, a kínálathoz bizonyos pontig a legkisebb költséggel jutnak, amilyennel azt az ország a maga gazdálkodásának tényleges állapotában nyújthatja. De mivel azután a közösség szükségleteinek növekedésével a kevésbé termékeny természeti tényezőkhöz is kell folyamodni és egyre kevésbé termékenyekhez akkor, mikor a lakosság száma szaporodik, a termelés költsége abban a mértékben nő, amelyben a művelés tere nagyobbodik, a termelés költségével együtt pedig egyre nő az ár is. A nyerstermények árát szabályozó eme törvényből következik, hogy akármilyen gazdag is valamely ország más országokhoz képest a vagyonosság különleges elemeinek szolgáltatása tekintetéből, mégis csak ritkán áll be az az eset, hogy eme hátrányban levő országok képtelenek volnának vele versenyre lépni akár olyan jószágokra nézve is, amelyek termelésében ennek az országnak előnye a legnagyobb, és hogy a verseny eme lehetősége a kereskedés teljes szabadsága mellett is meg van adva. Így például Nagybritanniáról azt lehet mondani, hogy természetes előnyben van az Egyesült Államokkal szemben a kőszén és a vas termelése szempontjából; viszont az Egyesült Államok természetes előnyben vannak Nagybritanniával szemben a rozs termelése tekintetéből; de ez az előny sem az egyik, sem a másik esetben nem olyan természetű, hogy a kereskedésnek legteljesebb szabadsága esetében is az Egye-

sült Államok a kőszén és a vas termelését, Nagybritannia pedig a rozs termelését egészen abban hagyni volna kénytelen. A szabadkereskedelem hatása nem abban állna, hogy az említett gazdasági ágak üzése akár az egyik, akár a másik országban teljesen megszűnnék, hanem csupán abban, hogy az üzés mértéke változnék meg. Nagybritannia úgy, ahogy ma valószínűleg teszi, tovább is termelne rozsot olyan mértékben, amiben ez az ő körülményei között nyereséggel járónak mutatkozik; ezen a mértéken túlmenő szükségletét pedig behozatal útján fedezné; hasonlóképp az Egyesült Államok ugyanezt az eljárást követnék a kőszénre és a vasra nézve. Egészen így alakulna a dolog az épületfa és a kikészített bőr termelése szempontjából. Meglehet, hogy Kanada ez utóbbi említett áruk termelése tekintetéből előnyben van az Egyesült Államokkal szemben, és valószínű, hogy a most fennálló magas behozatali vámok eltörlése esetében az Egyesült Államok kisebb-nagyobb mértékben módosítani volnának kénytelenek a szóban forgó iparágak arányait. Ámde ez még egyáltalában nem jelenti azt, hogy ez iparágak üzése teljesen megszűnnék. A legszabadabb tarifa felállítása esetében a legrosszabb esetben csak az következne be, hogy az Egyesült Államok abban hagynák a termelést ott, ahol a kínálat forrásai a legszegényebbek, Kanada pedig megfelelő mértékben kiterjesztené a maga termelését. Ekkor aztán az a tőke, amely ma az Egyesült Államokban olyan források kihasználására szolgál, melyeket célszerűbbnek látszanék jobb időkre fenntartani, bizonyára megtalálná a maga alkalmazását nyereségesebb vállalatokban. Nem szükséges, hogy a dolgok eme megvilágítását tovább folytassam. Kézenfekvő dolog, hogy ugyanezt az okoskodást sorban alkalmazhatjuk a termelés minden olyan ágára, amely a jószágokat közvetlenül a természet nagy tárházából meríti. Legalább az idetartozó gazdasági ágakról bátran mondhatjuk, hogy a védő rendszer közülök egyetlen egyet sem tart fenn az Egyesült Államokban, amely nem állhatna fenn épen olyan jól a szabadkereskedelem rendszere alatt. A mesterséges támogatás szüksége csak akkor áll elő, ha az Egyesült Államok lakossága nem elégszik meg vele, hogy a maga nagyszerű forrásait olyan mértékben használja ki, amilyenben a természet velük megáldotta, hanem arra törekszik, hogy a természetes arányokat megzavarja és vállalkozását bizonyos irányokban

a nyereségesnek ígérkező ponton túlhajtsa. A védelem hatása tehát legalább a gazdasági tevékenység eme különleges körében nem abban áll, hogy új gazdasági ágakat teremtsen, és hogy ekkép a gazdasági foglalkozásokban nagyobb változatosságot idéz fel, hanem áll abban, hogy megzavarja az ország természetes fejlődését és a nyereséggel járó vállalkozás mezejéről a nem nyereséges vállalkozások felé tereli a tőkét.

Eddigi érvelésünk csakis a nyersterményeket termelő gazdasági ágakra vagy, ahogy nevezni szokták, az extraktív gazdasági ágakra vonatkozik. Azt mondhatja tehát valaki, hogy hiszen a nagyobb gazdasági értelem és ügyesség kifejtésének mezejét nem itt, hanem különösen a kézműves iparokban kell keresni. De még ha erre a térre lépünk is, azt állíthatom, hogy érvelésünk, legalább a most szóban forgó alapon, elégséges arra, hogy jogosulatlanak tüntesse fel az Egyesült Államok ma fennálló tarifájának jó nagy részét, tekintve hogy ez a tarifa nem tesz különbséget a nyersanyagok és az ipari készítmények között, hanem mindkét fajta árúra súlyos vámoikat ró. Különben ha kifejtett okoskodásunk inkább alkalmazható is a nyersterményeket mint az ipari készítményeket termelő ágakra, nem lesz nehéz megmutatnom, hogy a védő politika az utóbb említett ágak tekintetéből is teljesen felesleges, ha benne olyan eszközök akarunk látni, amely valamely nemzet általános haladását a gazdálkodás változatossága útján képes előremozdítani.

Mert figyelemben kell tartanunk, hogy a vámvédelem a legjobb esetben is csak annyit tehet a termelők érdekében, hogy monopóliumot biztosít számunkra a hazai piacon. Ámde a hazai piac ellátásában az iparosok az Egyesült Államokhoz hasonló országban vagy bármely más új országban, amely a nyersanyagok gazdag változatosságával rendelkezik, a termelvények nagy számára nézve igen lényeges előnyök birtokában vannak még az olyan országokkal szemben is, amelyek, mint például Nagybritannia, rég kifejlődött és magas fokú iparral dicsekedhetnek. Az első helyen említett országokban először is a legtöbb fajta nyersanyag olcsó, sokkal olcsóbb, mint a régi országokban, feltéve természetesen, hogy védő tarifa nem hajtotta fel mesterségesen az árakat. Ehhez járul, hogy az iparos közel van a nyersanyagokat szolgáltató forrásokhoz, minek következtében megtakarítja ez anyagok szállításának

költségét, ami pedig igen jelentékeny tétel. Végül megtakarítja azt a költséget is, amelybe a kész cikkek piacra szállítása kerül, holott külföldi versenytársa e költséggel nagyon is kénytelen számolni. Mindezekből kitűnik, hogy az olyan régi országok iparosai, aminők a nyugat-európai államok, nagy hátrányban vannak, ha az Egyesült Államokhoz hasonló új országokban ez országok saját piacain akarják felvenni a versenyt. E hátrányok már magukban véve is bizonyos természetes védelmet nyújtanak a belföldi iparosoknak, amely minden körülmény között lehetővé teszi nekik, hogy az ipar jelentékeny mezejét a maguk számára foglalják le.

Ámde azt mondja erre valaki, hogy noha ama hátrányok csakugyan fennforognak, a tapasztalat mégis azt mutatta, hogy szabadkereskedelem esetében az európai iparosok a kézműves ipar széles körében olcsóbb áron adhatják készítményeiket az Egyesült Államok piacain, mint a honi iparosok. Ez csakugyan így is van. Azoknak, akik ellenvetésüket erre a tényre alapítják, csak azt a kérdést adom fel, vajjon olyan állapotot óhajtának-e teremteni, amely lehetetlenné tenné az idegen nemzeteknek, hogy az Egyesült Államok piacain bármiféle árúteladjanak? Mert ha csakugyan ez a céljuk, akkor, ezt jó lesz megjegyezniük, törekvésük annyit jelent, hogy hazájuk külső kereskedését teljesen meg akarják szüntetni. Ha a külföldi kereskedők semmiféle saját hazájukból eredő árút nem adhatnak el az Egyesült Államok piacain, akkor velük tartósan egyáltalában nem folytathatnak kereskedést. Emlékeztetem rá az olvasót, hogy most arról van szó, vajjon a védő rendszer csakugyan szolgálhat-e a népek társadalmi és politikai haladása előbbrevitelének; ha tehát feltesszük, hogy azok, akik erre a kérdésre igenlő feleletet adnak, egész odáig akarnak menni, ameddig az imént mondtam, akkor a művelődést olyan eszközzel gondolják előbbrevihetőnek, amely egyszerűen véget vet a nemzetközi kereskedésnek, vagyis véget vet a legfőbb alkalomnak és a legfontosabb tartós oknak, amely az emberek egymás közt való érintkezésére vezet. Azt készségesen elismerem, hogy az emberiség érdekeinek ilyen módon való előbbrevitele csakugyan nem egyeztethető össze a szabadkereskedelem fenntartásával. Hiszen a szabadkereskedelem épen annak alapján dicsekedhetik vele, hogy a civilizációnak egyik legfontosabb és leghatékonyabb tényezője, mert előremozdítja

az árúknak nemzetközi kicserélését. Nem lehet tehát tagadni, hogy szabadkereskedelmi rendszer életbe léptetése esetében az amerikai iparosok csakugyan táplálhatnák azt a hazafias aggodalmat, hogy a külföldi kereskedők az amerikai piacokon olcsóbban kínálhatnának némely fajta árút, mint ők. De azért még nem kellene kétségbe esniük. A mondott lehetőségből még egyáltalában nem következik, hogy iparuk köre szűkebbre szorulna, sőt nagyon valószínű, — én inkább úgy mondom, bizonyos, — hogy egészben véve még jelentékenyen tágulna is. Az ipar némely olyan ága, amely ma szépen üzhető, talán csorbulna terjedelmében vagy egészen is eltűnnék; viszont más ágak, amelyek ma épen csak léteznek, minden bizonnyal erős gyökeret eresztenének és nagyon valószínűen új kivitelnek szolgáltatnák az anyagot. Mert jegyezzük meg jól, a védő rendszer nem kevésbé — én inkább úgy mondanám, sokkal inkább — jár avval a hatással, hogy megszorít és tönkretesz egyes iparágakat, ahelyett hogy kiterjesztené és bátorítaná az e téren való vállalkozást. Ha egyszer valamely ország a védő politikát fogadja el, akkor minden gazdasági ág talál olyan tetszetős okot, amelynek címén e politika állítólagos jótéteményét a maga számára is követeli; ilyenkor a nyersanyagokat termelő gazdasági ágak épúgy törekszenek védelmet nyerni, mint a gazdálkodás egyéb ágai. Így az Egyesült Államokban is azt látjuk, hogy a kőszénre, vasra, építőfára és kikészített bőrre egyformán magas behozatali vám van vetve. És mi ennek a következménye? Egyszerűen az, hogy az amerikai iparosok elesnek attól az előnytől, amelyet különben a természet nyujtana nekik, hogy t. i. olcsón kaphatnák a nekik szükséges nyersanyagokat. Az európai iparosokkal szemben ők ekkép épen ott vannak hátrányban, ahol szabadkereskedelem uralma esetében a legszilárdabb alapon állhatnának. Így azután csakugyan előáll a védelem szükséges volta olyan téren is, amelyen a kereskedés természetes feltételei alatt sohasem merült volna fel. A védő rendszer ekkép önönmagának végzetévé válik és önmagában viseli büntetését.

Az eddigiekben, azt hiszem, bebizonyítottan, hogy legalább az Egyesült Államokhoz hasonló országokban semmi szükség sincsen a védelemre olyvégből, hogy a nemzeti iparok széles körű változatossága eléressék. Ha ehhez még számba veszünk egy olyan körülményt, amelyről eddig még nem volt

szó, és amely a védő rendszerrel elválaszthatatlanul együttjár, akkor bátran feltehetem azt a kérdést, vajjon van-e egyetlen olyan fontosabb iparág, amelyet csakugyan a védő politika tart fenn az Egyesült Államokban, és amely védelem nélkül nem örvendene ott egészségesebb feltételeknek. E szavaimmal a védelemnek arra a hatására célok, amelyet a gazdálkodásnak erkölcsi oldalára gyakorol. Ha valamely ország gazdálkodó osztályai megszokják, hogy a verseny ellen a törvényhozástól várják a biztosítékot, akkor nagyon is hajlandók arra, hogy egyre többet várjanak ettől a gyámkodástól és egyre kisebbedő mértékben támaszkodjanak saját ügyességükre, leleményességükre és vállalkozásuk körültekintő vezetésére. Ennek pedig az az el nem kerülhető következménye, hogy a gazdálkodás mindenütt elveszti haladásra való képességét, ahol magas védelemben részesül.* Így volt ez Franciaországban a kereskedelmi szerződés megkötése előtt, és így van ma az Egyesült Államokban, amint arról Wells jelentéseiből könnyen meggyőződünk. „A francia iparosok“, így mond Chevalier,

* Ebben látom én a döntő cáfolatot arra az érvre, amelyet a védelem igazolása végett fel szoktak hozni, miűn azt mondják, hogy az új országokban keletkező iparágakat védelemben kell részesíteni legalább addig, amíg kellően meg nem erősödnek és a versenyt a külfölddel a maguk erejéből fel nem vehetik. Tudjuk, hogy ilyen érv alapján maga Mill is helyeselte a védelmet bizonyos határig, és hogy némelyik gyarmatunk a gyakorlatban is alkalmazott ennek megfelelő eljárást. Pedig jó volna, ha azok, akik a nagy írónak csak úgy melleleg tett mondására hivatkoznak, figyelembe vennék a megszorítást is, amellyel ő a maga megjegyzését kíséri. Én azonban azt hiszem, hogy Mill mondása, akár ilyen megszorítással, akár anélkül, nem állhat meg. Ha a védelemnek csakugyan az volna a hatása, hogy az ipari erényeket fejleszti és ekkép az iparosokat a függetlenség elérésére képesíti, akkor még helyeselhető volna, hogy a Mill által kifizűzött határig a védelemhez folyamodjunk. Minthogy azonban a dolog épen megfordítva áll, amennyiben a védelem mindenkor csak még továbbmenő védelmet kíván, nehéz belátni, hogy ez a rendszer mikép szolgálhatna a jelzett cél elérésére. Azok, akik az Egyesült Államokban a védelem politikájához szegűdtek, egyáltalában nem hajlandók róla lemondani. Kitűnik ez Wellsnek következő szavaiból: „Az ország történetében egyetlen egyszer sem volt rá eset, hogy az új iparágak képviselői, miután több éven át védelemben részesűltek, a tarifa mérsékléséhez hozzájárultak vagy azt épen maguk javasolták volna. Ép ellenkezűen, ők bizony szakadatlanul egyre nagyobb védelmet követeltek és a tarifa magas tételeivel sohasem voltak megelégedve.“ Erre nézve Wells néhány igen jellemző példát is említ. („Cobden Club Essays“, 2. sorozat, 533. l.)

„a kereskedelmi szerződés megkötése előtt igen komoly hátrányban voltak, ha nem is valamennyien, de nagy számban, annyiban, hogy régi és tökéletlen gépeket használtak, minek következtében nagyobb termelő költséggel dolgoztak. Ezt a bajt a védő politikának kell betudnunk, amely azt okozta, hogy az iparosok nem érezték a külföldi verseny ösztökélő hatását és nem tartották szükségesnek gépeiknek és eljárásuknak folytonos halaszthatatlan tökéletesítését. A kereskedelmi szerződés felverte őket ebből az apáthiából, akár csak a vészharang szólalt volna meg. A rosszul és tökéletlenül felszerelt gyárakban rögtön elkezdtek a gépeket jobbakkal kicserélni. Mindenik gyáros arra a fokra törekedett e tekintetben emelkedni, amelyen Angolországot látta állni. A kereskedelmi szerződés avval támogatta ezt a törekvést, hogy leszállította a mindenféle gépre és szerszámra korábban kivetett vámot. Sőt a kincstár bizonyos számú telepnek erre a célra nagyobb előleget is adott, még pedig összesen 40 millió frankot vagy 8 millió dollart. A francia ipar a felszerelésnek (matériel) ilyen átalakításából új erőt merített, aminek napról-napra láthatjuk tanújeleit, és innen van az, hogy ez az ipar mainap olyan önbizalommal tekint a külföldi verseny elé, aminőt korábban nem ismert.“ *

Chevalier emez állítását még csak egy példával akarom támogatni, amelyet Wells Jelentéséből idézek. „Az 1867-ik év nyarán az Egyesült Államoknak az európai iparok tanulmányozásával megbízott kiküldöttje többek között meglátogatott egy olyan telepet, amelynek készítményei sok éven át nagy piacot találtak az Egyesült Államokban. Minthogy a szóban forgó készítmény nagy szerepet játszott a kereskedésben és így nagyon kívánatosnak látszott, hogy az illető iparág az Egyesült Államokban nagyobb terjedelemben kifejlesztésék, a megbízott igen nagy gonddal tanulmányozta a gyártás egész folyamát, a nyersanyag kiválasztásától kezdve egészen a kész cikk csomagolásáig. Megfigyelte a munkabéreket, a munkások értelmességét, a munkaórák számát. Mikor e tanulmányozásával készen volt, így szólt az idegen gyároshoz, akiről meg kell jegyeznünk, hogy neve mint becsületes emberé és

* Idézve Chevaliernek a „New York World“ című laphoz intézett leveléből, 1873. november 28.

emberbaráté szálló igévé lett saját hazájában: „Ezekre a cikkekre az Egyesült Államokban 35, illetve 30%-ra menő érték-vám és fontonként 20 cent vám van vetve. Ha Ön az igazi árakat és a termelés igazi költségét közölte velem, akkor nem igen bírom megérteni, hogyan vihethné ki Ön a készítményeit az Egyesült Államokba még abban az esetben is, ha ott nem esnének számot tevő vám alá, mert hiszen a nyersanyag megszerzése szempontjából mi határozottan előnyben vagyunk.” Erre a gyáros ekkép felelt: „Valóban, néha magam sem értem a kereskedés menetét. De talán segítségére lehetek a kérdés tisztázásában, ha közlöm Önnel, hogy nem rég a német verseny nyomása alatt kidobtuk régi gépeinket és újakat, jobbakat állítottunk fel helyettük. A kidobott régi gépeket azután az Egyesült Államokba adtuk el.” E kis történet elbeszélését a megbízott avval fejezi be, hogy ama régi gépek vevői azután nagyobb védelmet kértek és kaptak készítményeik érdekében.**

Érvelésem utolsó részének eredményét a következőkben foglalom össze: 1. Ami a nyersterményeket illeti, a védelem nem teremt egyetlen olyan gazdasági ágat sem, amely nem állhatna époly jól elő szabadkereskedelmi rendszer alatt. A védelem csupán csak módosítja az idetartozó gazdasági ágak üzésének arányait, megakadályozván természetes és egészséges fejlődésüket. 2. A védelem a gyári ipar terén sem teremt meg a gyártás ágainak nagyobb változatosságát; mert ha egyrészt biztosítja is bizonyos iparágak kétes értékű fennállását, másrészt gyengít némely más ágakat azáltal, hogy mesterségesen felhajtja a nyersanyag árát, holott ezek az ágak különben nagyon jól virágozhattak volna. 3. E hátrányoknál még sokkal fontosabb a védelemnek az a káros hatása, hogy megrontja az ipar légkörét, lomhaságot és maradiságot szül az iparosokban, hozzászoktatván őket, hogy mindent a törvényhozás gyámkódó beavatkozásától várjanak. Evvel pedig tönkreteszi a jellemnek ama tulajdonságait, amelyekből a gazdálkodás sikeres üzése kiváltképp függ: az erélyességet, a takarékoságot és a vállalkozó szellemet.

Fejtegetéseimet a következő szavakkal akarom befejezni. Ha tekintetbe vesszük az Egyesült Államok földrajzi fekvését és különösen gazdag természeti kútforrásaikat; ha tekintetbe

* L. Wellsnek az 1868-ik évről szóló Jelentését, 74. l.

vesszük még ez államok lakóainak jellemét, a civilizáció minden foglalkozásában való jártasságukat, az iparban és a kereskedésben való különösen kitűnő képességeiket: akkor nem látunk rá okot, miért ne foglalhatnának ők el a kereskedelem világában olyan irányadó állást, aminőre a földnek egyetlen más népe sem tarthat számot. Ilyenhez azonban csak akkor juthatnának, ha szakítanának a külföldi verseny ellen irányuló ama nyomorúságos és gyermekes féltékenykedéssel, amely ma az ő kereskedelmi politikájuk uralkodó elve. Ha saját termelvényeiknek piacot akarnak szerezni az egész világban, akkor szabadon kell bocsátaniuk más országok árúit az ő saját piacaikra; meg kell tanulniuk, hogy a nemzetközi kereskedés előnyeit ne abban a hiú törekvésben keressék, melyszerint ők abban akarják adni saját termelvényeiket mint más nemzetek, hogy ekkép aranyban és ezüstben adófizetőivé tegyék őket az Egyesült Államoknak; hanem hogy keressék abban, ami a nemzetközi kereskedés helyes célja és észszerű törekvése is, t. i. a jószágok olcsóbbá tételében és az ebből az egész emberiség számára eredő nagyobb bőségben és kényelemben.

V. FEJEZET.

Némely kisebb fontosságú kérdéstről.

I. §. A nemzetközi kereskedésről szóló értekezésemnek ezt az utolsó fejezetét némely olyan kérdés megvizsgálásának akarom szentelni, amely inkább illeszthető be ide mint valamely más cím alá. Olyan kérdésekről lesz szó, amelyek a kereskedelemről és a pénzről szóló legtöbb fejtegetésben szintén fel vannak ugyan vetve, sőt ezekben egy vagy más irányban hallgatólag megoldást is nyertek, amelyekre nézve azonban az általánosan uralkodó felfogás nem egyeztethető össze a nemzetközi kereskedelemre vonatkozó és könyvünk előző lapjain kifejtett főbb elvekkel.

E kérdések közül első sorban a következőre kívánom felhívni az olvasó figyelmét: Miféle érdeke van valamely országnak abban, hogy a benne járó általános árak magasak vagy alacsonyak-e? Vajjon az egész népre nézve az egyik vagy a másik eset tekinthető-e előnyösebbnek? És feltéve, hogy e kérdés ilyen vagy amolyan eldöntése csakugyan érdekli a

népet, vajjon miben van az innen eredő előny természete és hol vannak határai? Egy kis meggondolás képesekké fog bennünket tenni arra, hogy legalább egy lépéssel megközelítsük a kérdés megoldását. Bármilyen természetű és terjedelmű is a szóban forgó érdek, valósággal csak akkor mondható létezőnek, ha az árak magas vagy alacsony foka nem egyetemes, azaz ha nem egyenlő az összes országokban. Az egyes országnak semmi tartós érdeke sem lehet az árak olyan emelkedésében vagy esésében, amely az egész kereskedő világra terjed ki. Ha ilyen változás áll be, akkor minden egyes ország vevő ereje a többi országgal szemben ugyanaz lesz, mint a változás előtt volt; a kölcsönös kereslet tehát nem érintetik, ennek következtében pedig változatlanok maradnak a nemzetközi értékek is, valamint a velük összefüggő összes érdekek. Ellenben ha az emelkedés vagy esés nem általános; ha a magas vagy alacsony árak csak egy vagy csak néhány országra szorítkoznak: akkor már kevésbé világos, hogy milyen irányban hatnak az illetők érdekére.

Itt talán egy olyan alapvető elvre kellene utalnom, amelyet a pénz kérdésével foglalkozó néhány író állított fel, és amely, ha csakugyan alapos volna, egyenesen kizárná annak a tüneménynek létezését, amelynek jellemét itt kutatásom tárgyává akarok tenni. Az írók, akikre itt gondolok, azt a tételt állítják fel, hogy az arany értéke az egész világon egyenlő és nem is lehet más mint egyenlő.* Már pedig ha ez csakugyan így van, akkor, tekintve, hogy az arany értéke nem fejez ki mást mint a jószágoknak aranyban adott árát, egyszerűen lehetetlen, hogy az árak valamely egyes országban általában magasan vagy alacsonyan álljanak, anélkül, hogy ez az alakulás más országokra is ki ne terjedne. Ha az aranyra nézve nem létezik helyi érték, akkor az árak helyi foka sem létezhetik. Én azonban bátran kimondom, hogy bármilyen biztosan állítják is fel némelyek a most előadott tételt, annak az én véleményem szerint egyáltalában ninesen alapja.**

* Az illető írók az arany értéke alatt valószínűen az aranynak mind kölcsön-értékét, mind csereértékét értik. De ha rámutatunk arra, hogy a kamatláb a különböző országokban egy és ugyanazon időben is mennyire különböző, akkor rögtön belátjuk, hogy a tétel az első értékre nézve nem mond igazat.

** Nem is támogatja azt egyetlen tekintélyesebb író sem. R i c a r d o

Ahogy én látom a dolgot, az igazságot következőkép kell kifejeznünk: Ha egymással kereskedelmi összeköttetésben álló országokról beszélünk, akkor a jószágoknak jelentékeny csoportjáról azt kell mondanunk, hogy árúk a különböző országokban alig lehet valami nagyon különböző. A jószágok itt értett csoportjának körébe tartoznak azok az árúk, amelyek a kereskedésben a fő szerepet játsszák, nevezetesen a búza, a liszt, tea, cukor, a fémek és az ipar legtöbb nyersanyaga. Az ilyen jószágok árának különbsége rendszerint nem lesz nagyobb a termelő országokból a fogyasztó országokba irányuló szállítás költségénél, feltéve természetesen, hogy az illető cikkek nem esnek helyi pénzügyi törvények hatása alá. Az efféle jószágokért való kicseserlésben az arany értéke, noha nem egyforma az egész világon, az általános kereskedés körében nem lesz valami nagyon különböző. Ámde a kereskedés fő tárgyait tevő jószágokon kívül vannak még olyan árúk is, amelyek akár azért, mert nem alkalmasak távolabbi forgalomra, akár valamely más okból nem igen szerepelnek a nemzetközi kereskedésben. Ezekre nézve semmi olyan körülmény sem forog fenn, amely aranyban kifejezett áruknak és ennek következtében az arany hozzájuk mért értékének legmesszebbre menő eltérését kizárná, még pedig nemesak a világ egymástól távoleső országaiban, hanem néha egy- és ugyanazon ország különböző vidékein is. A jószágok azon osztálya, amelyről ezt mondhatjuk, és amely aszerint lesz szűkebb vagy tágabb körű,

egészen általánosan ennyit mond: „A pénz értéke sohasem egyenlő két különböző országban, mert hiszen függ az adózás illető módjától, az iparban való ügyességtől, az éghajlat előnyeitől, a meglevő nyersterményektől és sok egyéb októl”. Ehhez azután hozzáteszi — és én azt hiszem, hogy e szavai némi világosságot vetnek ama zavaros gondolkodásmódra, amelyből a szóban forgó tétel eredt, — „A pénznek eme magasabb értéke (olyan országban, amely magas fokú iparnak örvend) nem tűnik ki a váltók árfolyamából. Meglehet, hogy a váltókat parin adják-veszik, noha a rozsnak és a munkának ára 10, 20 vagy éppen 30%-kal is magasabb az egyik mint a másik országban . . . Ha minden országban éppen annyi pénz van, amennyinek öt lennie kell, akkor a pénz értéke nem okvetlenül egyenlő is mindenütt, mert ez az érték jó sok cikkre nézve 5, 10 vagy éppen 20%-ig is különböző lehet, de azért a váltók mégis parin állhatnak. Száz font sterlingért Angolországban, vagyis annyi ezüstért, amennyi száz font sterlingben foglaltatik, Franciaországra, Spanyolországra vagy Hollandfára szóló és száz font sterlinget vagy megfelelő mennyiségű ezüstöt érő váltót lehet kapni”. — R i c a r d o, „Works“ 81—84. l.

amilyen az egyes ország fekvése és a közlekedésnek benne meglevő lehetősége, egyáltalában nem jelentéktelen, mert mindenestre magában foglalja az általános fogyasztásnak néhány legfontosabb tárgyát. Megértjük ezt, ha meggondoljuk, hogy ez az osztály magában foglalja a háztartás különféle cikkeit, a húst és a legtöbb más élelmi szert. A sorozatot még jóval meg kell toldanunk akkor, ha olyan országokkal van dolgunk, amelyek a kereskedelem nagy útjaitól félreesnek, vagy amelyekben a közlekedés eszközei még nincsenek tökéletesen kifejlődve.

Nem áll tehát az, hogy az arany értéke az egész világon egyforma. Ép ennek ellenkezője igaz. Az arany értéke más-más a különböző országokban, sőt néha egy- és ugyanazon ország különböző vidékein is, még pedig kisebb mértékben majdnem valamennyi jószághoz viszonyítva és igen nagy mértékben a jószágok bizonyos gazdag és fontos osztályához viszonyítva. Az érték emez eltérései nemesak ideig-óráig tartó hullámzásokban mutatkoznak, hanem tartósan is beállanak és a rendes állapotnak mondhatók. Így állván a dolog, most avval a kérdéssel akarunk foglalkozni, vajjon valamely ország lakóira nézve előnyös-e, hogy benne az árak, a nemzetközileg uralkodó szinthez viszonyítva, a tartós eltérés lehető határain belül magas vagy alacsony fokon álljanak.

A legtöbb azok közül, akik kereskedelmi kérdésekről irnak vagy beszélnek, gondolom, minden habozás nélkül a magas árakat fogják előnyöseknak mondani, és a látszat kétségkívül ömelltük szól. Az árak magas foka és a vagyonnak nagy mértékben való összegyülemzése többnyire együttjáró tünetények, holott alacsony árakkal rendszeren olyan vidékeken találkozunk, amelyek a művelődés fő folyamától távol esnek, és amelyeket az általános szegénység és barbarizmus jellemmez. Ha azonban azt kutatjuk, hogy a két rendbeli tünetény összefüggése milyen természetű, akkor bizony a felelet már nem épen kézenfekvő. Emlékezzünk vissza arra, hogy a helyi árak jelentékeny és tartós különbsége csak olyan jószágokra nézve állhat elő, amelyek a külső kereskedésből ki vannak zárva. Az idegen nemzetekkel való kereskedésünkben tehát a magas árak semmiféle szolgálatunkra nem lehetnek; azt pedig nem könnyű belátni, hogy miféle nyeresége eredhet valamely népnek abból, hogy saját jószágait a maga körében magas pénzbeli árakon cseréli ki. Világos, hogy a külső kereskedésben

szereplő jószágokat illetően mindegyik versenyző nemzetre nézve csak előnyös lehet, ha az ő árai viszonylag a lehető legalacsonyabbak, mert hiszen csak e feltétel alatt számíthat arra, hogy a maga árúit a semleges piacokon eladhatja. Ha tehát áll az, hogy a magas árak és a nagy vagyon az egyik, az alacsony árak és a szegénység a másik oldalon rendszerint együttjáró tünetények, akkor még csak most kell keresnünk, hogy miféle kapocs tartja őket össze.

A kérdés megfejtését a következőkben akarom megkísérteni. Valamely nemzet érdeke nem azt kívánja, hogy az ő árai magasak vagy alacsonyak legyenek, hanem kívánja azt, hogy aránya legyen olcsó. Olcsóság alatt* itt nem alacsony értéket, hanem a l a c s o n y k ö l t s é g e t értek, a kényelemnek csekély mértékű feláldozását. Általában pedig azt tapasztaljuk, hogy az olcsó arany magas árakkal jár együtt. Úgy mondom, általánosan tapasztaljuk ezt, mert a két rendbeli tünetény nem jár szükségképen együtt. Könnyen meggyőződhetünk róla, hogy az arany olcsó lehet és ugyanakkor az árúknak is alacsony lehet az árak. Az áraknak valamely országban tényleg uralkodó foka általánosan szólva két feltételnek az eredője, egyrészt t. i. annak a költségnek, amellyel az illető ország az aranyat termeli vagy megszerzi, másrészt annak a költségnek, amellyel a jószágokat termeli vagy szerzi meg. Ha figyelmen kívül hagyjuk az előforduló hullámvázásokat és zavaró körülményeket, akkor azt találjuk, hogy az arany és a jószágok költségük arányában cserélődnek ki egymás ellen; az olcsó arany tehát csak annyiban jár együtt magas árakkal, amennyiben a gazdálkodás termelvényei nem osztozkodnak az arany véletlen olcsóságában. Az arany olcsósága például Ausztráliában nem okozza azt, hogy a hús, a liszt, a gyapjú, a faggyú, a nyersbőr és még számos más jószág ott drága legyen, még pedig azért nem, mert ott ezeket a jószágokat szintén olcsón termelni. Bármelyiket közülük époly olcsó áron lehet megvenni Ausztráliában mint Európában, némelyiket

* Megengedem, hogy itt eltérek a szónak közönséges értelmétől, mert „olcsóságról“ rendszeren az árakra vagy az értékre nézve szoktunk beszélni, nem pedig a termelő költséget illetően. Szükségünk van azonban egy olyan szóra, amely az alacsony ártól vagy értéktől megkülönböztetett alacsony költséget fejez ki, és én azt hiszem, hogy az „olcsóság“ szót helyesen használhatjuk ilyen értelemben. Minthogy világosan megmondtam, hogyan értem a szót, nem kell félremagyarázástól tartanom.

pedig, mint például a gyapjút és a húst, még jóval olcsóbban is. Világos tehát, hogy az olcsó arany nem mindig jár együtt az árak magas fokával. A kettő között különbséget kell tennünk, amit szem előtt tartva, most már azt kell bebizonyítanom, hogy az egyes nemzet érdeke nem az árak magasságát, hanem az arany olcsóságát kívánja, és hogy valamely közösség vagyonnosságára és jólétére nézve a két tünemény alakulásából csak annyiban lehet kedvező vagy kedvezőtlen következtetést vonunk, amennyiben a magas ár olcsó aranynak, az alacsony ár pedig drága aranynak a jele.

Az imént tett megjegyzésem szerint a most szemügyre vett kérdést csakis a viszonylagos árakra vonatkozóan lehet felvetni. Az áraknak olyan emelkedése vagy esése, amely valamennyi nemzetre egyformán terjed ki, az egyiknek érdekét sem érinti; hasonlóképp az aranynak olcsó vagy drága volta — ha az aranyat csakis mint a kereskedés közvetítő eszközét, nem pedig mint fogyasztás tárgyát vesszük figyelembe, — csak akkor válik fontossá, ha nem mutatkozik egyetemesen. Ha az arany mindenütt és mindenütt egyenlő mértékben válik olcsóbbá, akkor ez a tünemény egyébként változatlan körülmények között csak azt jelenti, hogy az árak mindenütt és egyforma mértékben emelkedtek; abból pedig szemlátomást semmiféle előny sem származhatik, ha egyfelől kisebb költséggel jutnánk ugyan aranyhoz, de másfelől megfelelően többet kellene belőle adnunk minden tárgyért, amelyet meg akarunk szerezni. Ha azonban feltesszük, — és ez a feltevésünk teljesen megfelel a tényeknek, — hogy a nemzetek különböző költségárán jutnak a maguk aranyához, és hogy ez a költség csökkenhet az egyik országban, anélkül hogy megfelelő csökkenés állna be a többiben is, akkor az egyes nemzetre nézve nyilvánvaló előny származik abból, ha olcsón jut a maga aranyához. Mert amilyen arányban kevesebb költséggel, azaz munkának és önmegtartóztatásnak kevesebb ráfordításával jut az aranyhoz, ugyanazon arányban kisebb költséggel szerezheti meg az összes őhozzá importált cikkeket. Az előny természetesen csak az illető nemzet külső kereskedésében mutatkozik. A belföldön lejátszódó csereműveletekben az árak a pénz kisebb költségéhez alkalmazkodnak, e téren tehát a nemzetre mint egészre a dolgok alakulásából sem jó, sem rossz nem eredhet. Másképp áll azonban a dolog a nemzetnek idegen népekkel való keres-

kedésében; mert itt az a körülmény, hogy kivételesen olesó feltételekkel jut a maga aranyához, előnyös helyzetbe állítja a nemzetet; lehetővé teszi ugyanis neki, hogy olesóbb közvetítő eszköze fejében megfelelően előnyösebb feltételek alatt szeresheti meg tőlük mindazt, amit neki szolgáltatni képesek.

Ilyen természetű az az előny, amely valamely nemzetre nézve az ő aranyának viszonylagos olesóságából származhatik. Amint már korábban megjegyeztem, a régi országokban az olesó arany rendszeren együttjár mindazon jószágok magas árával, amelyek nem esnek a nemzetközi kereskedés körébe. Ennek okára rájövünk, ha például Nagybritannia esetét vesszük szemügyre. Nagybritanniaiban az arany költsége alacsonyabb mint Európa bármelyik másik országában, sőt Amerikát és Ausztráliát kivéve, mint bárhol a világon. Ennek bizonyítékát megtaláljuk a mi gazdasági jutalmazásunknak aranyban mért fokában.* Vajjon mi ennek a ténynek a magyarázata? Egyszerűen az, hogy mi bizonyos olyan iparcikkek termelése szempontjából, amelyek az egész világon nagyfokú keresletnek örvendenek, a mi kőszénünkben, vasunkban és más ásványainkban, továbbá velük együtt a mi népünk erélyességében és ügyességében nagyobb előnyökkel rendelkezünk mint a többi országok. Minthogy ekkép a jelzett iparcikkeket kevesebb költséggel vagyunk képesek előállítani mint a többi nemzetek, és minthogy e cikkeink egyszersmind az egész világon nagy keresletnek is örvendenek, olesóbban adhatjuk őket a semleges piacokon mint versenytársaink és emellett mégis olyan árt kapunk értük, amely kedvezőbb arányban áll a mi termelésünk költségével, — avval a munkával és önmegtartóztatással, amelybe ama cikkek termelése nekünk került, — mint áll az az ár, amelyet a külföldi nemzetek az ő termelvényeikért kapnak, az e cikkekre náluk fordított termelő költséggel. Bizonyos adott mennyiségű munkának és önmegtartóztatásnak ráfordításával mi nagyobb eredményt kapunk aranyban, mint az idegen nemzetek. Más szóval, mi olesóbban kapjuk meg a magunk arányát és emellett, egyszersmind épen azért aranyban mért nagyobb gazdasági jutalmazásnak örvendhetünk, mint a többi nemzetek. Mindez, mondom, azoknak a nagy és

* A kérdés e részét igen ügyesen fejti ki Senior már korábban idézett értekezésében, amelynek címe: „A pénz megszerzésének költsége“.

kivételes előnyöknek a következménye, amelyekkel a gazdálkodás bizonyos ágaiban rendelkezünk. Evvel megtaláltuk a mi ős aranyunknak magyarázatát, de még nem találtuk meg egyszersmind a mi magas áraink okát is.* Ennek az utóbb említett tüneménynek oka abban a tényben van, hogy a mi gazdasági előnyeink nem általánosak, hanem a termelésnek csak bizonyos ágaiban vannak megadva. Ha ezek az előnyök a gazdálkodás egész mezején vagy e mezőnek nagyobb részén volnának megadva, akkor olyan helyzetben volnánk, mint némely ausztráliai gyarmatunk, vagyis akkor nálunk nemcsak az arany volna ős, hanem az általános árak is alacsony fokon állnának. Valósággal azonban a dolog másképp áll. Mi régi ország vagyunk. Minden földünk már régen bele van vonva a művelés körébe, sőt táplálékunk megszerzése végett eke alá kellett fognunk a legrosszabb minőségű földeket is, amelyeket csak nagy költséggel tudunk megművelni. Ennek következtében a mindennemű élelmi szerek minálunk drágák; ugyanez áll a házi berendezéseket és általában mindazon cikkeket illetően, amelyek nem tehetők egykönnyen a nemzetközi kereskedés tárgyává. E tekintetben semmiféle különös előnyünk nincsen más nemzetekkel szemben, holott az aranyat kedvezőbb feltételek alatt szerezhetjük meg mint ők. Nálunk tehát az említett jószágokért aránylag több aranyat kell adni mint más országokban, ami más szavakkal ugyan, de lényegben csak azt jelenti, hogy nálunk a csereműveletek szóban forgó mezején az árak általában magasabbak mint külföldön. Az árak magassága ekkép Angolországban az ős aranynek a következménye; ez az ős arany azonban egyszersmind lehetővé teszi nekünk, hogy aránylag kedvezőbb feltételek alatt szerezhetjük meg más országok termelvényeit. Ez az előny azonban épen akkora volna és tetejében még más előnyöknek is örvendhetnénk, ha aranyunk ugyan csakolyan ős maradna, amilyen ma, de egyszersmind áraink is olyan alacsonyak volnának, mint más országokban; mert ez azt jelentené, hogy gazdálkodásunk valamennyi ága époly termelékeny mint azok az ágak, amelyek segítségével az aranyat kapjuk. Nem lehet tehát azt mondani, hogy a magas árak magukban véve vala-

* Senior ezt a két dolgot nem választotta el egymástól, amire már Mill is rámutatott. L. „Principles of Political Economy“, II. kötet 157. l.

mely országra nézve előnyösek. Amennyiben azonban a magas árakban az arany olcsósága nyer kifejezést, ezek mégis azt bizonyítják, hogy az ilyen árakat mutató ország fölényben van a kereskedés mezején a többi országokhoz képest. Ilyen körülmények között tehát a magas árak általában a kereskedelem virágzásával és nagy vagyonossággal járnak együtt. A dolgok ilyen alakulása alól épen csak egy kivételt lehet megállapítanunk. Ott ugyanis, ahol az árak magas fokát védő tarifának alkalmazása okozza, megeshetik, hogy az arany olcsó ugyan, de az arany olcsóságából származó előnyök mégsem állnak elő; mert megmutattam, hogy emez előnyök csakis a külső kereskedés útján következhetnek be, már pedig a védő politika épen azon mértékben zárja ki az ilyen rendszerhez folyamodó országot a külső kereskedésből, amilyen mértékben csakugyan hatékony. Az olyan országok tehát, amelyekben a védelem hajtja fel az árakat, abba a különös helyzetbe jutnak, hogy olcsón kapnak ugyan aranyat, de ezt épen azokon a piacokon nem szabad elkölteniük, amelyeken az arany olcsósága révén előnyhöz juthatnának.

2. §. Ennyit láttam célszerűnek a magas és az alacsony árak kérdéséről elmondanom. Most egy másik olyan kérdésre akarok áttérni, amelyről szintén sok szó esik a kereskedelemre vonatkozó vitatkozásokban, és amelyről azt látom, hogy bizonyos különös felfogás van általánosan elterjedve. A legtöbb ember felfogása szerint egészen bizonyosnak vehető, hogy a külső kereskedés gazdaggá teszi a nemzetet. Ennek a felfogásnak van is alapja. Fennmarad azonban az a kérdés, hogy miben áll az innen eredő haszon természetete, és miben kell keresnünk a mértékét. Ismerjük a kereskedelmi mérleg híres tanát, melyszerint a külső kereskedésből eredő nyereség nagyságát az a többlet mutatja, amellyel a kivitel a behozatalt meghaladja. A nyereség e tan szerint abban az aranyban és ezüstben áll, amelyről feltesszük, hogy a többlet kiegyenlítéséül a többlet exportáló országba más országokból bejön. Bátisan feltehetem, hogy ezt a felfogást ma már csak nagyon kevesen vallják. Ujabb időben azonban mind a sajtóban, mind parlamenti beszédekben ennek a régi tannak különös modern felfordításával találkozom. Vannak, akik nagy garral lenézik elődeink tudatlanságát és azt állítják, hogy a szóban forgó nyereséget nem a kivitel többletével kell mérni, ahogy a régiek

mondták, hanem épen ellenkezően, a nyereség avval a többlettel egyenlő, amellyel a behozatal haladja meg a kivitelt. Bizonyos vidéki tekintélyes lapnak egyik munkatársa, aki a maga cikkeit nem régiben eme felfogás befolyása alatt írta, kiszámította, hogy Angolország a maga külső kereskedéséből körülbelül 100,000.000 font sterling nyereséget húz, amennyiben az illető évben behozatalunk ennyivel volt nagyobb kivitelünk-nél. Ha jól értem a dolgot, emberünk azt akarta mondani az ő állításával, hogy a külső kereskedésben érdekelt kereskedőink nyertek ekkora összeget műveleteik útján. Aki figyelemmel olvasta fejtegetéseimet azokról az okokról, amelyek valamely ország külső kereskedésében a kivitel és a behozatal egymáshoz való viszonyát meghatározzák, maga is könnyen megtalálhatja e különös felfogás cáfolatát. Képtelenségének kimutatása végett csak annyit akarok még megjegyezni, hogy amennyiben több viruló nemzet külső kereskedésében a kivitel állandóan nagyobb a behozatalnál, az idézett felfogás szerint ebből az következnek, hogy ezek a nemzetek határozottan az elszegényedés felé haladnak, és hogy e nemzeteknek a külső kereskedésben érdekelt tagjai folytonosan csak veszteséget szenvednek az üzletbe befektetett tőkéjük után. Az efféle okoskodásokból kitűnik, hogy a közgazdasági tudomány, a 17-ik század felfogásával összehasonlítva, milyen csekély haladást tett minálunk.

A külső kereskedésből származó haszon felbecsülésének egy másik, gyakran alkalmazott módszere azon a feltevésen épül fel, hogy ez a nyereség összeesik az ekkép befektetett tőke után eredő kereskedői nyereséggel. Ez a felfogás csak annyiban mondható kevésbé képtelennek az imént említetttnél, hogy a kereskedői nyereséget nem azonosítja a külső kereskedés mérlegével. Ha a most mondott módszert alkalmazva, felteszük, hogy Nagybritannia külső kereskedésébe összesen 500,000.000 font sterling van befektetve, és hogy a nyereség kulcsa 5%, akkor az országra a külső kereskedésből eredő haszon 50.000.000 fontot tenne. Ez a felfogás, úgy látom, majdnem általánosan el van terjedve kereskedő osztályunk körében, amiben csak újabb bizonyítékát látjuk annak, hogy ez az osztály milyen rosszul érti annak a tudománynak legegységait, amelynek nevében beszél. E felfogás ugyanis azt árulja el, hogy vallói teljesen félreértik nemcsak a külső, hanem általában minden kereskedés természetét, valamint cél-

ját és létezésének okát is. „Minden termelésnek végső célja,“ így mond Smith Ádám, „a fogyasztás. . . . E tétel igazsága annyira szembeszökő, hogy szinte képtelenség volna, ha be is akarnók bizonyítani.“ Époly világos és kézenfekvő az is, hogy minden kereskedésnek célja, hogy a termelést olcsóbbá tegye, és hogy ekkép hatékonyabban szolgáljon a végeél elérésének, vagyis a fogyasztó szükséglete kielégítésének. A kereskedésből eredő haszon nem állhat másból mint e feladat teljesítésének fokából; nem állhat tehát a kereskedők nyereségéből, hanem azok előnyéből, akik végezt a kereskedés létezik. Igaz ugyan, hogy a kereskedő azért foglalkozik a kereskedéssel, mert hasznot akar belőle húzni, de az ő létezésének jogosultságát csakis abban szabad látnunk, hogy mások szükségletének tesz szolgálatot. Hiszen meg kell találania emellett a maga nyereségét is, mert különben abbahagyja a kereskedést; de az ő nyeresége, ha velejár is az ő tisztéből eredő haszonnal, azért még nem mértéke e haszonnak. Az ő szolgálatának mértéke, az ő működésének fontossága nem ebben van, hanem abban a haszonban, amely belőle a közre háramlik, a közre, amelynek ő is csak szolgálja. Ez a haszon pedig aszerint lesz nagyobb vagy kisebb, amint a fogyasztó javára van, vagy más szóval, amint a jószágokat olcsóbbakká teszi és az emberi szükségletek kielégítésének útjában álló nehézségeket csökkenti. A kereskedés igazi természetének és céljának teljes félremagyarázását kell tehát látnunk az olyan felfogásban, melyszerint a belőle eredő előnyöket a végrehajtók nyereségével kell mérnünk. Ugyanannyi alappal lehetne azt is állítani, hogy a tanulás hasznának mértékét a tanítók fizetésében kell keresnünk.

Nyitva marad tehát a kérdés, hogy miben kell a külső kereskedés hasznát igazán látnunk. Erre én csak azt felelhetem, hogy hasznának foka abban a mértékben van, amelyben a jószágokat olcsóbbakká* és bővebben kaphatókká teszi. A külső kereskedés nemcsak olcsóbban juttat bennünket jószágokhoz, mint ahogy azokat a rendelkezésünkre álló kútforrások segítségével magunk tudnók termelni, hanem ellát bennünket olyan jószágokkal is, amelyekhez máskép egyáltalában nem juthat-

* Emlékeztetem az olvasót arra, hogy én milyen értelemben használok az „olcsóság“-szót. Olcsóság alatt én a költség csökkentését, azoknak az áldozatoknak leszállítását értem, amelyekbe a jószágok megszerzése kerül.

nánk. Hasznosságának igazi mértéke abban a fokban keresendő, amelyben ezt a feladatát teljesíti. Kézenfekvő azonban, hogy ezt a mértéket a gyakorlatban nem igen lehet alkalmazni. Épen azért azt kell mondanom, hogy a külső kereskedésből eredő hasznosság mennyiségének vagy terjedelmének meghatározása olyan kérdés, amelyet egyáltalában nem lehet megoldani. Ez állításom helyes voltáról könnyen meggyőződünk, ha behatóbban szemügyre vesszük azokat az adatokat, amelyekre a megoldás támaszkodhatik.

Azt mondtam az imént, hogy a külső kereskedésből eredő haszon egy része abban áll, hogy kínálatot teremt számunkra olyan jóságokban, amelyeket saját hazánkban nem vagyunk képesek termelni. Nagybritannia például ekkép kap teát és cukrot. Azt mondhatná tehát valaki, hogy külső kereskedésünk idevágó ágából annyi haszon származik a brit fogyasztó számára, amennyi az e cikkek fogyasztásából eredő megelégedéssel együttjár. Még ha csakugyan így volna is, meglehetősen világos előttünk, hogy ez a megelégedés nem mértékre fogható mennyiség. Valósággal azonban a problema még sokkal bonyolódottabb, mint amilyennek ez a megoldás látja. Mert nem szabad elfelejtenünk, hogy abban az esetben, ha el volnánk zárva a bennünket ma teával és cukorral ellátó országoktól, akkor rendelkezésünkre állana mindaz a tőke, amelyet ma olyan jóságok termelésére fordítunk, amelyekért a teát és a cukrot cserében kapjuk. Ezt a tőkét helyettesítő cikkek termelésére, vagy ha ilyenek nem találhatók, más tárgyak termelésére lehetne felhasználnunk. A külső kereskedésünk e részéből eredő haszon tehát abban a különbségben nyerne kifejezést, amely mutatkozik, ha számon vesszük egyrészt azt az előnyt, amely ma teával és cukorral való ellátottságunkból ered, másrészt pedig azt, amely e cikkek helyettesítőiből vagy azokból a bármi néven nevezendő dolgokból származnék, amelyeket tea és cukor híjában itthon lehetne termelnünk. Minthogy azonban lehetetlen pontosan megmérnünk azt a megelégedést, amelyet ma a szóban forgó cikkek híjában az itthon termelhető más dolgokból merítenénk, világos, hogy nemcsak pontosan nem, de még megközelítően sem tudjuk meghatározni a külső kereskedésünkből reánk háramló előnyt, nem tudjuk ezt tenni legalább annyiban, amennyiben e kereskedés funkciója abban áll, hogy bennünket itthon nem termelhető árúkkal

ellásson. Mindössze csak annyit szabad és lehet jó alappal mondanunk, hogy a külső kereskedés szolgálata révén kielégítést nyerő ez irányú ízlésünk és szükségletünk sürgősebb és parancsolóbb mint az, amelyet munkánknak és tőkénknek itthon is található anyagokra való ráfordításával lehetne kielégítenünk; mert ha ez nem így volna, akkor külső kereskedésünk idetartozó ága egyáltalában nem léteznék. Ezek szerint igenis megállapíthatunk annyit, hogy valóságos haszon csakugyan forog fenn, ennél messzebbre azonban a rendelkezésünkre álló adatok segítségével nem mehetünk. A haszon nagyságának megállapítására semmiféle eszközzel nem rendelkezünk.

Ennyit mondhatunk külső kereskedésünk egyik részéről. Ami e kereskedés másik és pedig fontosabb részét illeti, azt t. i. amelynek nem az a funkciója, hogy bennünket itthon nem termelhető jószágokkal lásson el, hanem hogy olesóbbakká tegye, az olyan jószágokat, amelyeket mi is képesek vagyunk termelni, első tekintetre úgy látszik, mintha itt a kérdéssel inkább lehetne elbánni. A kereskedésünk e részéből eredő haszon meghatározása végett olyan adatokra volna szükségünk, amelyek alapján először megállapíthatnók azt a költséget, melybe nekünk a szóban forgó cikkek behozatal útján tényleg kerülnek, másodsor pedig megállapíthatnók azt, milyen költségbe kerülne előállításuk, ha csakis hazai kútforrásainkra volnánk utalva. A két rendbeli költség különbsége fejezné ki azután azt a hasznot, amely behozatalunkból ered. Ugy látszik, hogy ezek az adatok nem épen hozzáférhetetlenek. Ha azonban a kérdést közelebben vizsgáljuk, akkor itt is le nem győzhető nehézségekkel találkozunk. Mert tegyük fel például, hogy mi idegen országokból 10,000.000 quarter búzát importálunk; vajjon milyen alapon becsüljük fel a nemzetnek onnan eredő hasznát, hogy ilyen mennyiségű tápláló szerhez ezen az úton jut? Ismerjük ugyan, vagy legalább megközelítően kiszámíthatjuk, hogy az importált 10,000.000 quarter búza mennyi munkába és önmegtartóztatásba kerül. E mennyiséget azoknak a jószágoknak költsége fejezi ki, amelyeket exportálnunk kell olyvégből, hogy velük a búzát megfizessük. Tudjuk továbbá azt is, vagy legalább kiszámíthatjuk, hogy milyen költséggel lehet hazánkban búzát termesztetni olyan feltételek alatt, amelyek a búzának átlagos eladási árát meghatározzák. Azt azonban már nem tudjuk és semmiféle módon ki sem számíthatjuk,

hogy mekkora költséggel lehetne angol földön a ma is termelt hazai búza mennyiségén túl még 10,000.000 quartert termeszteni. Amennyiben e fölös mennyiség termesztése végett művelés alá kellene fognunk olyan földeket is, amelyek a ma ilyen célra szolgáló földeknél rosszabb minőségűek, bátran állíthatjuk, hogy a költség hasonlíthatatlanul nagyobb volna annál, amellyel a hazai készletnek bármelyik részét ma termesztiük, sokkal nagyobb tehát annál,* amellyel ezt a mennyiséget behozatal útján szerezzük meg. Azt azonban, hogy ez a költség mennyivel volna nagyobb, semmiféle módon sem lehet meghatározni, sőt majdnem azt vagyok hajlandó mondani, hogy erről még csak sejtelmünk sincsen. Világos, hogy ugyanezt állíthatjuk hasonló erővel minden más nyérsterményről, amelyet ma behozatal útján szerzünk meg. Mindebből következik, hogy akár azokat a jószágokat illetően, amelyeket itthon is termelhetünk, akár pedig azokat, amelyeket csakis külföldről lehet megszerezniük, semmiféle adat sem áll rendelkezésünkre, amelynek alapján a külső kereskedésünkből reánk háruló haszon mennyiségét meg lehetne határozni. Ismerjük ugyan e haszon természetét; nevezetesen tudjuk, hogy e haszon szükségleteink kielégítése körének kiterjesztésében és annak a költségnek csökkentésében áll, amelynek árán olyan jószágok birtokába is juthatunk, amelyek különben ránk nézve hozzáférhetetlenek volnának. Tudjuk továbbá azt is, hogy az ebből eredő haszon mindkét esetben bizonyára igen jelentékeny. Ennél a határozatlan és homályos eredménynél többre azonban a rendelkezésünkre álló adatok alapján nem mehetünk.

* Ha egyforma minőségű hazai és importált búzát hasonlítunk össze egymással, amely ugyanazon a piacon és ugyanazon az áron adódik el, és ha meggondoljuk, hogy a hazai búza átlagos árát az a termelő költség határozza meg, amellyel a legtöbb költséggel járó búza termeltetik, akkor kitűnik, hogy ránk nézve ugyancsak ez a költség fejezi ki az importált búza megszerzésének költségét is.